

Πάντειο Πανεπιστήμιο Πολιτικών και Κοινωνικών Επιστημών
Τμήμα Ψυχολογίας
Αθήνα 2004

«Το πατρικό πρότυπο στην Ελληνική Οικογένεια.

Η αντίληψη που έχουν διαμορφώσει τα παιδιά της προεφηβικής αναπτυξιακής ηλικίας (5^{ης} και της 6^{ης} δημοτικού) για τη συμπεριφορά του πατέρα τους και τη σχέση τους μαζί του. Ο βαθμός διαφοροποίησης ή ταύτισης της αντίστοιχης αντίληψης του πατέρα για τη συμπεριφορά του, τη σχέση του με το παιδί του και τις απόψεις του για την πατρότητα. Διερεύνηση πιθανών παραγόντων που επηρεάζουν τη μεταξύ τους σχέση.»

Κόντου Μαρία

Διδακτορική διατριβή

Επόπτης Καθηγητής κ. Στάμος Παπαστάμου

Περιεχόμενα

Ευχαριστίες	2
Πρόλογος	5
1. Εισαγωγή	6 - 37
2. Μέθοδος	38 - 60
3. Ευρήματα	61 - 91
4. Ερμηνεία ευρημάτων – συμπεράσματα	92 - 138
5. Μεθοδολογικά προβλήματα-προτάσεις	139 - 140
6. Επίλογος	141 - 142
7. Βιβλιογραφία	143 - 148
8. Παράρτημα 1	149 - 179
9. Παράρτημα 2	180 - 189
10. Παράρτημα 3	190 - 195
11. Παράρτημα 4	196 - τέλος

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να ευχαριστήσω τον επόπτη μου, καθηγητή κ. Στάμο Παπαστάμου για την εμπιστοσύνη που μου έδειξε .

Εκτιμώ τη συνεργασία της πλειοψηφίας των φορέων, τους διευθυντές των σχολείων, και τους δασκάλους που μου εμπιστεύτηκαν τους μαθητές τους και με διευκόλυναν στο έργο μου.

Οφείλω πολλά στους δασκάλους μου Βαλέρια Πομίνι και Βλάση Τομαρά που με έμαθαν να σκέπτομαι συστηματικά και να λειτουργώ ανθρώπινα.

Επιθυμώ να εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου στην κυρία Ουρανία Ευφραίμογλου και την αγαπημένη μου Αλεξάνδρα Βασιλείου γιατί με έμαθαν, κυρίως στις δύσκολες στιγμές της ζωής μου, να "ξεχωρίζω το φως".

Αισθάνομαι ιδιαίτερα τυχερή γιατί στην προσπάθειά μου αυτή, ο αδελφός μου προσέφερε τη στήριξή του, όποτε και εάν την χρειάστηκα και η κριτική του σκέψη με παρότρυνε να γίνω καλύτερη.

Η διατριβή αυτή οφείλει κατά ένα μεγάλο μέρος την ύπαρξή της στον σύντροφό μου, όχι μόνο γιατί δίχως τη δική του ενθάρρυνση να μην την είχα ίσως ποτέ ολοκληρώσει αλλά κυρίως για το δώρο που μου «χάρισε», να τον παρακολουθήσω στον τρυφερό του ρόλο ως νέου πατέρα και να ανακαλύψω ότι και η πατρότητα θέλει ταλέντο!

Την διατριβή αυτή αφιερώνω στους λατρευτούς μου γιούς Βάιο και Τζώρτζη που ο ερχομός τους στη ζωή, μου ανέτρεψε όλες τις προτεραιότητες και με δίδαξε πώς να μαθαίνω.

Το μεγαλύτερο ευχαριστώ στη μητέρα μου που με την πολύτιμη συμβολή της, διατήρησε τον πατέρα μας στα μάτια μας «μεγάλο».

Στον λατρευτό μου πατέρα
για την «σιωπηλή» και
ανεκτίμητη
προσφορά του.

*Έχω ακούσει πολλούς άνδρες να περιγράφουν
την ασυγκράτητη χαρά, την υπεράνω κάθε
προσδοκίας αγάπη που ένιωσαν όταν αντίκρισαν
το παιδί τους ακόμη και σ' αυτόν που είναι εκ φύσεως
μπουχτισμένος, μία τέτοια μνήμη φέρνει με εκπληκτική
φυσικότητα στο νου τη λέξη «θαύμα»...Γενικά πάντως,
τα θαύματα χρειάζονται και λίγο σπρώξιμο.*

Harry Stein
"One of the Guys"

Πρόλογος

Εξίσου σημαντική της φροντίδας των παιδιών για την τροφή και την ασφάλειά τους, είναι η ύπαρξη ενός περιβάλλοντος αποδοχής, στοργής και αγάπης, ενός περιβάλλοντος που ανεξάρτητα από το φύλο και τις κοινωνικό-πολιτιστικές συνθήκες ζωής του, θα του επιτρέψει να αναπτύξει στο έπακρο την νοητική αλλά κυρίως τη συναισθηματική του προίκα. Η παρουσία του πατέρα σε αυτή τη «μαγική» εξέλιξη του παιδιού είναι όχι μόνο φυσική αλλά και απαραίτητη.

Ο τρόπος και η ποιότητα της σχέσης του πατέρα με το παιδί του διαμορφώνεται τόσο από χαρακτηριστικά του πατέρα όσο και του παιδιού. Η μεταξύ τους ωστόσο σχέση δέχεται σημαντικές επιρροές στη δομή και την εξέλιξή της από τις επικρατούσες κοινωνικές νόρμες και αντιλήψεις κάθε εποχής, αναφορικά με το ρόλο και τις κοινωνικές και οικογενειακές προσδοκίες από τον πατέρα για την διαπαιδαγώγηση και ανατροφή του παιδιού του.

Στα τέλη της προηγούμενης και αρχές της νέας χιλιετίας - και ενώ κατά γενική ομολογία οδηγούμαστε προς μία εκθήλυνση των αξιών και μία επανατοποθέτηση του πατέρα μέσα στην οικογένεια - κρίθηκε σκόπιμη η διεξοδική διερεύνηση της σχέσης του με το παιδί στα πλαίσια της ελληνικής και δη της αστικής αθηναϊκής πραγματικότητας.

Μέχρι σήμερα όλο το βάρος της έρευνας και όλο το εύρος των σχετικών μελετών και συζητήσεων, εξαντλείται στο λειτουργικό ρόλο της μητέρας στη ζωή και την ανάπτυξη του παιδιού. Η μελέτη της πατρότητας είναι αρκετά περιορισμένη και στους ελληνικούς επιστημονικούς κύκλους ακόμη περισσότερο. Βιβλιογραφικά και ερευνητικά ο πατέρας «παρουσιάζεται» διστακτικά μετά τα τρία χρόνια του παιδιού και θεωρείται σημαντικός προκειμένου για την ανάπτυξη της αυτονομίας του, τη διαμόρφωση της φυλετικής του ταυτότητας καθώς και του ηθικού του συστήματος. Πέραν όμως αυτού ο πατέρας αντιμετωπίζεται ως δευτερεύουσα μορφή όσον αφορά τη συναισθηματική έκφραση προς το παιδί και την καθημερινή του φροντίδα που θεωρείται σχεδόν αποκλειστικό προνόμιο – υποχρέωση της μητέρας.

Οι παρούσες ωστόσο κοινωνικές συνθήκες, οι σοβαρές μεταβολές που έχουν επέλθει στη διαμόρφωση των σχέσεων των δύο γονεϊκών προτύπων και η ανάληψη από την πλευρά του άνδρα ενός λιγότερο κυριαρχικού και περισσότερου τρυφερού και συναισθηματικού προτύπου, επιβάλλουν και ίσως ακόμη και χρωστούν στον σημερινό έλληνα πατέρα μια μεγαλύτερη αναγνώριση – δικαίωση του ρόλου και της προσφοράς του στο παιδί του. Ίσως να έχει έρθει πια ο καιρός να ξεπεράσουμε το μοντέλο εκείνο του πατέρα που παραμένει για το παιδί άγνωστος, μυστηριώδης και μακρινός, που κερδίζει τα χρήματα για λογαριασμό της οικογένειας και έχει τη δύναμη να επιβάλλει κανόνες και να τιμωρεί.

Ο πατέρας δεν είναι μόνο βιολογικός αλλά κυρίως ψυχολογικός και έχει κάθε δικαίωμα για μια ξεχωριστή θέση στη ζωή αλλά και την καρδιά του παιδιού του.

Εισαγωγή

Μέχρι σήμερα η μητρότητα αποτελούσε ένα ρόλο αυτοδύναμο για την ψυχοκοινωνική ανάπτυξη του παιδιού. Το πρόσωπο του πατέρα θεωρούνταν τρίτο πρόσωπο σε μια «ιστορία αγάπης» που αφορούσε τους άλλους δύο, ενώ η πατρότητα ήταν περισσότερο ταυτισμένη με κοινωνική υποχρέωση παρά με ιδιότητα. Στις μέρες μας ωστόσο όλο και περισσότεροι άνδρες δέχονται να παίξουν εξίσου πρωταγωνιστικό ρόλο στην οικογένεια και διεκδικούν ίσο μερίδιο στην ανατροφή των παιδιών.

Όλο και περισσότερο κερδίζει έδαφος η πεποίθηση ότι η πατρότητα αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα γεγονότα στη ζωή ενός άνδρα, ενώ και για το ίδιο το παιδί ο πατέρας αποτελεί μοναδικό οδηγό στο πέρασμά του από το μικρόκοσμο της οικογένειας στον πραγματικό κόσμο. Και είναι αυτό το ίδιο το παιδί το οποίο ενεργοποιεί την ηρωική επιθυμία του πατέρα για «θυσία» και προσφορά η οποία με τη σειρά της ενδυναμώνει το ρόλο του και τον κατευθύνει προς μία προσωπική ωρίμανση και «μεγάλωμα».

Ο παραδοσιακός ρόλος της μητέρας είναι ήδη γνωστός¹ και τα αποτελέσματα της μητρικής συμπεριφοράς στα παιδιά έχουν διεξοδικά διερευνηθεί. Αντίθετα ο πατέρας θεωρείται «παραμελημένος» όσον αφορά την συμβολή του στην ανάπτυξη του παιδιού. Η πρόσφατη ωστόσο έκδοση πλήθους βιβλίων αναφορικά με τον πατέρα, διατυπώνει την άποψη ότι ο πατέρας δεν είναι πλέον τόσο «περιθωριοποιημένος» όσο στο παρελθόν, αλλά η φύση του ρόλου και της προσφοράς του παραμένει ανεξερεύνητη και άγνωστη.

Απαιτείται προσεκτική και συστηματική παρατήρηση της αλληλεπίδρασης παιδιού - πατέρα προκειμένου να ανακαλυφθεί ο τρόπος που οι σύγχρονοι μπαμπάδες λειτουργούν στην οικογένειά τους, καθώς και να εντοπιστούν εκείνοι οι παράγοντες που επηρεάζουν αυτή την αλληλεπίδραση.

Στόχος και προσδοκία της παρούσας έρευνας είναι να κατευθυνθεί προς την αναζήτηση και προβολή του τρόπου που οι μπαμπάδες συμβάλλουν στην φροντίδα των παιδιών τους και ενδεχομένως να αποδειχτεί ότι μπορούν να είναι εξίσου καλοί και αποδοτικοί με τις μητέρες όσον αφορά την τρυφερότητα, την εκφραστικότητα, την περιποίηση και την θετική αλληλεπίδραση με τα παιδιά τους. Αναμένεται να δοθούν απαντήσεις σε ερωτήματα όπως:

- Τι ρόλο διαδραματίζει ο σημερινός πατέρας στη διαπαιδαγώγηση του παιδιού του;
- Ποια είναι η ισχύς του σημερινού πατρικού προτύπου;
- Πως αντιμετωπίζουν οι άνδρες τον πατρικό τους ρόλο;
- Πως βλέπουν τα παιδιά τον πατέρα τους και πόσο δηλώνουν τα ίδια ότι τον χρειάζονται;
- Κατά πόσο διαφοροποιείται η συμπεριφορά του πατέρα στο αγόρι και το κορίτσι και πως το αξιολογούν αντίστοιχα εκείνα;
- Ποια η συναφειακή σχέση ηλικίας και μορφωτικού επιπέδου του πατέρα και της συμπεριφοράς του στον πατρικό του ρόλο;

¹ Alison K. - Stewart Clarke. *And Daddy Makes Three: The father's impact on Mother and Young Children*. Child Development, 1978, Vol. 49, 466-478.

Στα τέλη του 20^{ου} και αρχές του 21^{ου} αιώνα – όπου και τοποθετείται η συγκεκριμένη έρευνα - η δομή και οι λειτουργίες του οικογενειακού κύκλου ζωής μεταβάλλονται ραγδαία σε τομείς όπως: η γυναικεία απασχόληση, η αύξηση της απουσίας του πατέρα αλλά και η αύξηση της απασχόλησης του πατέρα με τα παιδιά, καθώς και η πολιτιστική διαφορετικότητα². Αυτές οι αλλαγές έχουν οδηγήσει τόσο σε διαφορετικές οικογενειακές δομές όσο και διαφορετικές προσδοκίες και πεποιθήσεις αναφορικά με το ρόλο του πατέρα.

Η αυξανόμενη συμμετοχή της γυναίκας στην αγορά εργασίας συνεπάγεται εκτεταμένη ανάμειξη του πατέρα στις δραστηριότητες ανατροφής των παιδιών και την εξοικείωση του με οικιακές εργασίες, φαινόμενο που σταδιακά οδηγεί στην ανάληψη περισσότερων ευθυνών από την πλευρά του και συμμετοχή του στο σχεδιασμό και την οργάνωση της ζωής των παιδιών του. Παρατηρήθηκε με λίγα λόγια ένα «άνοιγμα» της γυναίκας προς την κοινωνία και μία «στροφή» του πατέρα προς την οικογένεια, αν και οι άνδρες που συμμετέχουν εξίσου με τις γυναίκες στη φροντίδα του παιδιού τους είναι ακόμη λίγοι (Parke, 1987).

Δεν υπάρχει «επιτυχημένη πατρότητα» ούτε ιδανικός «πατρικός ρόλος» που να τυγχάνει παγκόσμιας αποδοχής. Θα έλεγε κανείς ότι οι προσδοκίες των μπαμπάδων σχετικά με το τι πρέπει να κάνουν, τι πραγματικά πράττουν και ποια είναι τα αποτελέσματα αυτών των ενεργειών τους στα παιδιά τους θα πρέπει να «ειδωθεί» μέσα στο πλαίσιο των ιδιαίτερων συνθηκών της κοινότητας, της οικογένειας, της πολιτιστικής κουλτούρας και κληρονομιάς.³

Αλλαγές στους ρόλους του πατέρα, της μητέρας αλλά και της οικογένειας επηρεάζουν αναπόφευκτα πολλούς τομείς της οικογενειακής ζωής συμπεριλαμβανομένης της απασχόλησης, της καθημερινής φροντίδας και του σχολικού προγράμματος των παιδιών.

Με την είσοδό μας στον νέο αιώνα μια σημαντική πρόκληση των κοινωνικών επιστημόνων είναι να εντοπίσουν αυτές ακριβώς τις αλλαγές και να τις αξιοποιήσουν σε νέες θεωρίες, μεθοδολογικές προσεγγίσεις, πολιτικές και πρακτικές που θα βοηθήσουν να ερμηνευθούν και να προβλεφθούν παράμετροι της παιδικής ανάπτυξης.

Η πλειοψηφία των ερευνητικών προσπαθειών των δύο τελευταίων δεκαετιών έχει εστιάσει περισσότερο στην ανάμειξη του πατέρα καθώς και τη σχέση πατέρα - παιδιού στην περίπτωση που ο πατέρας δεν ζει κάτω από την ίδια στέγη με το παιδί⁴ (**Marsiglio 1995**) (παιδιά εκτός γάμου ή χωρισμένων γονέων).

Από τα ευρήματα των ερευνών αυτών προκύπτει το συμπέρασμα ότι οι έρευνες θα έπρεπε να προσανατολιστούν στην κατανόηση της επιρροής του πατέρα στη ζωή του

² Cabrera N. – Tamis – Le Monda C. – Bradley R. – Hofferth S. – Lamb M. *Fatherhood in the Twenty-First Century*. Child Development, Jan. 2000, Vol. 71, No 1, 127-136.

³ Cabrera N. – Tamis – Le Monda C. – Brandley R. – Hofferth S.-Lamb M. *Fatherhood in the TwentyFirst Century*. Child Development, Jan.2000, Vol. 71, No1, 127-136.

⁴ Bumpass Larry – Sweet James – Martin Castro Teresa. *Changing Patterns of Remarriage*. Journal of Marriage and the family 52 (August 1990): 747-756.

παιδιού και στον τρόπο που συμμετέχει στην καθημερινότητα του παιδιού και ενώ ζουν κάτω από την ίδια στέγη και αλληλεπιδρούν μεταξύ τους ⁵.

Ιστορική Ανασκόπηση

Πρακτικά - παρακολουθώντας το προφίλ της σύγχρονης ελληνικής οικογένειας - θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι ο ρόλος του πατέρα έχει αλλάξει σε σχέση με το παρελθόν και αυτό ήρθε σαν αποτέλεσμα των αναγκών μιας νέας εποχής (τα χαρακτηριστικά της οποίας θα δούμε στη συνέχεια αναλυτικά).

Ύστερα από πολλές δεκαετίες στέρησης τα παιδιά έχουν την ευκαιρία να δεχτούν τις φροντίδες και να απολαύσουν μια μεγαλύτερη οικειότητα με τον πατέρα, ενώ τα στατιστικά στοιχεία των ερευνών έρχονται να επιβεβαιώσουν ότι όχι μόνο ο ρόλος της μητέρας αλλά και εκείνος του πατέρα είναι αναντικατάστατος.

Ωστόσο οι σύγχρονοι μπαμπάδες, αν και ενεργητικά, μπαίνουν με αρκετή αμηχανία στο νέο τους ρόλο, επηρεασμένοι από αντιλήψεις και μύθους του παρελθόντος που ήθελαν τη θέση τους αρκετά περιθωριακή μέσα στην οικογένεια⁶. Όπως λέει και ο *Phyllis Chesler* στο βιβλίο του *«Σχετικά με τους άνδρες»*: «...πόσο λυπηρό είναι το γεγονός ότι οι άνδρες χρειάστηκε να στηρίξουν έναν ολόκληρο πολιτισμό πάνω στην αρχή της πατρικής καταγωγής, της νόμιμης κυριότητας και της υποτιθέμενης ευθύνης για τα παιδιά, χωρίς ποτέ να καταφέρουν να γνωρίσουν αρκετά καλά τους γιους και τις κόρες τους...».

Η αλήθεια είναι ότι η αποκατάσταση της προσφοράς του και της πολυσχιδούς διάστασης του ρόλου του έρχεται τα τελευταία χρόνια και του προσδίδει τα εξής λειτουργικά χαρακτηριστικά: *τροφέας, παραγωγός, παιδαγωγός, προστάτης και πρότυπο ταύτισης*.⁷

Ως **τροφέας-προμηθευτής** είναι εκείνος που φροντίζει για την εξασφάλιση των υλικών αγαθών της οικογενείας του αν και τα τελευταία χρόνια τον ρόλο αυτό δεν τον έχει κατά αποκλειστικότητα εφόσον οικονομικά συμβάλλει και η σύντροφος στην κάλυψη των αναγκών των παιδιών.

Ο ρόλος του **παραγωγού** περιγράφει τον καθαρά βιολογικό ρόλο του πατέρα εμπεριέχοντας τα χαρακτηριστικά του γεννήτορα όχι όμως απαραίτητα και τις αρετές του ανατροφέα.⁸ Εξάλλου «...κάθε ανόητος μπορεί να κάνει ένα παιδί αλλά μόνο ένας αληθινός άνδρας μπορεί να το αναθρέψει...» (*Larry Fishburne, "Boys" n the Hood*). Όπως λέει και ο *Γκαίτε*⁹ «...ποιο είναι το πιο δύσκολο πράγμα στον κόσμο; Αυτό που φαίνεται το πιο εύκολο».

⁵ Harris Mullan K. – Furtenberg F. Frank – Marmer J. *paternal involvement with adolescents in intact families: the influence of fathers over the life course*. Demography 35, No 2, May 1998, 201-216.

⁶ Παπαδόπουλος Ν.Γ.- Τριανταφύλλου Θ.ΣΤ. *Ποιός είναι ο νέος ρόλος του μπαμπά*. Το παιδί μου κι εγώ. Ιούνιος 2003, τχ 98, 50-53.

⁷ Canitz H. *Ο πατέρας: ο νέος ρόλος του άνδρα στην οικογένεια*. Εκδ. Νότος, 1980, 32-33.

⁸ Κορώση Κ. *Κριτική αναθεώρηση του πατρικού ρόλου*. Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών, 1990, τ.Α, 106-129.

⁹ Belsky Jay. *The Determinants of Parenting: A Process Model*. Child Development, 1984, Vol. 55, 83-96.

Ενδεχομένως η πατρότητα από βιολογική άποψη να είναι από τα πιο απλά πράγματα αλλά ίσως και από τα πιο δύσκολο όσον αφορά την καλλιέργεια και το «πότισμα» της σχέσης εφ' όρου ζωής. Εξάλλου τα τελευταία χρόνια με την ραγδαία ανάπτυξη του κλάδου της Γενετικής, προκύπτει όλο και πιο επιτακτική η ανάγκη διαχωρισμού της βιολογικής και γονικής σχέσης σε:

- i. Γενετική-βιολογική γονική σχέση που αφορά αποκλειστικά και μόνο τη σύλληψη και γέννηση του παιδιού.
- ii. Νομική γονική σχέση που αφορά τις υποχρεώσεις και τα γονικά δικαιώματα.
- iii. Την ψυχο-κοινωνική σχέση που αφορά τη σχέση, τα συναισθήματα και την επικοινωνία του γονέα με το παιδί έτσι όπως διαμορφώνεται μετά τη γέννησή του.

Είναι πλέον αρκετά σύνηθες η γενετική-βιολογική και η ψυχοκοινωνική διάσταση της πατρότητας να μην συμπίπτουν (πβ. Stein – Hilbers, 1994) και ως εκ τούτου παρουσιάζονται ποικίλλες μορφές της πατρότητας (Μύλντορφ, 1977)¹⁰.

Σε ορισμένους μάλιστα πολιτισμούς, το πραγματικό κριτήριο συγγένειας δεν είναι το βιολογικό αλλά η ανάληψη της ευθύνης και της ανατροφής των παιδιών (Mueller, 1979, στων Stein – Hilbers, 1994).

Στο ρόλο του **παιδαγωγού – γαλουχητή** αντί απλώς του πατέρα προμηθευτή, βοηθά τον άνδρα να νιώσει και να εκφράσει τον ανδρισμό και τον ανθρωπισμό του. Όταν γεννιούνται τα παιδιά και με την παρεμβολή της βιολογίας, αποσταθεροποιείται προσωρινά η ισότητα που θεωρητικά τουλάχιστον υπάρχει στο γάμο. Η γυναίκα αγγίζει το ανώτατο σημείο της δύναμής της, ενώ ο άνδρας ενδεχομένως να παραμεριστεί καθώς παρακολουθεί μητέρα και παιδί να δένονται ολοένα και περισσότερο. Δεν πρέπει ωστόσο σε καμία περίπτωση να παραγνωριστεί ο σημαντικός υποστηρικτικός του ρόλος ακόμη και κατά τη διάρκεια της εγκυμοσύνης, που οι απαιτήσεις της μέλλουσας μητέρας είναι αυξημένες (πρωινές αδιαθεσίες, μεταπτώσεις της διάθεσης της, ειδικές διατροφικές απαιτήσεις κλπ.). Με τον απογαλακτισμό του παιδιού επέρχεται και η διαφοροποίηση των φύλων στην ανατροφή του παιδιού. Θεωρητικά δεν υπάρχει τίποτα που να μπορεί να κάνει μία γυναίκα και όχι και ένας άνδρας, συνήθως δε οι πατέρες κάνουν πολύ λιγότερα από όσα μπορούν¹¹.

Ο πατέρας από το 1^ο έτος ζωής του παιδιού παίζει καθοριστικό ρόλο αφού είναι εκείνος που ουσιαστικά φέρνει σε επαφή το παιδί με τον έξω κόσμο και συμβάλλει στην διεύρυνση της «κλειστής» μέχρι τότε σχέσης μητέρας – παιδιού. Η μητέρα δεν πρέπει απλά να το ανεχτεί, αλλά να εύχεται και να υποστηρίξει το χωρισμό της από το παιδί¹². Ο ρόλος του προϋποθέτει πολύπλοκες διεργασίες προκειμένου αφενός να επιτρέψει την ανάπτυξη της δυάδας βρέφους - μητέρας παραμένοντας αποστασιοποιημένος και αφετέρου να επέμβει όταν και όπου χρειάζεται, προκειμένου να εμποδίσει τη μητέρα να απορροφηθεί ολοκληρωτικά από την ενασχόλησή της με το παιδί¹³.

¹⁰ Μύλντορφ, Μ. *Ο ρόλος του πατέρα στην οικογένεια*. Μτφρ. Κ. Παπακυριάκης. Εκδ. Οδυσσέας. Αθήνα, 1977.

¹¹ Pittman Frank. *Ο άνδρας σε κρίση*. Εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1996, 297.

¹² Fromm Erich. *The art of Loving*. New York: Harper, 1956.

¹³ Δραγώνα Θάλεια. *Μετάβαση στη Γονεϊκή Ιδιότητα*. Βασική Παιδοψυχιατρική, τόμος Α': Ερευνητικά και κλινικά κείμενα. Εκδ. Καστανιώτης, 1994, 151.

από το 2^ο έτος (18 μήνες) και την είσοδο του αναπτυξιακά στο φαλλικό στάδιο, το παιδί αναζητά πιο επίμονα τον πατέρα και κυρίως ο γιος. Κατά τον *Leowald* η πρώιμη προσκόλληση με τον πατέρα βασίζεται στην ταύτιση με το ιδεώδες. Η παρουσία του πατέρα προσφέρει τη δυνατότητα της αποκατάστασης της τριγωνικής θετικής προοιδιπόδειας σχέσης έτσι ώστε το αγόρι να βγει από το δίλημμα το μητρικό¹⁴.

Σημαντικός ο ρόλος του πατέρα για την διαμόρφωση της φυλετικής ταυτότητας του παιδιού δεδομένου ότι τα παιδιά επωφελούνται από τη διαρκή και σταθερή παρουσία και των δύο γονέων προκειμένου να έχουν ένα υγιές ανδρικό (πατρικό) και γυναικείο (μητρικό) πρότυπο καθώς και να μπορέσουν να επιλέξουν και μορφοποιήσουν τη δική τους φυλετική επιλογή και σεξουαλική οριοθέτηση.

Κατά την προσχολική ηλικία ο ρόλος του πατέρα είναι καταλυτικός στον σχηματισμό μιας σαφούς αντίληψης του παιδιού για το φύλο του. Τα αγόρια μαθαίνουν να γίνονται άνδρες με το να είναι μαζί με του πατέρες τους και να αποκτούν κοινές εμπειρίες (**πρότυπο ταύτισης**). Αν δεν νιώσουν αυτή την οικειότητα με τον πατέρα ενδέχεται να μην νιώσουν ποτέ άνετα με το τι σημαίνει να είσαι άνδρας και κατ' επέκταση πατέρας.

Ο πατέρας αποτελεί μια σταθερή παρουσία που παρέχει στο παιδί αισθήματα ασφάλειας και σιγουριάς, είναι συνήθως το πρόσωπο που καθορίζει στο παιδί τα όρια με τον έξω κόσμο, τα «επιτρέπεται» και «δεν επιτρέπεται», τους κανόνες και τις αρχές. Το παιδί αντιλαμβάνεται και τους δύο γονείς ως ισότιμες παρουσίες συναισθηματικής ασφάλειας.

Ο πατέρας, τέλος, καλείται συχνά να παίξει το ρόλο του **διαμεσολαβητή**. Όταν υπάρχουν συγκρούσεις, όπως άλλωστε συμβαίνει σε όλες τις οικογένειες, η παρουσία του δεύτερου ενήλικα (εκτός της μητέρας) λειτουργεί βοηθητικά στην επίλυση προβλημάτων και στην διαπραγμάτευση των σχέσεων.

Δεν υπάρχει κανένα ιδιαίτερο μυστικό, ούτε μαγικές απαντήσεις που να περνούν από γενιά σε γενιά για την πατρότητα.¹⁵ Ο άνδρας δεν χρειάζεται να έχει όλες τις απαντήσεις προκειμένου να γίνει πατέρας, τα παιδιά του θα τον διδάξουν ό,τι χρειάζεται να ξέρει για το ρόλο του.

Η πατρότητα καθιστά τον άνδρα ουσιαστικά δυνατό, καλό και σημαντικό όχι για τα μάτια του κόσμου αλλά στα μάτια των παιδιών του, όταν τα κάνει να νιώθουν ότι αγαπιούνται και είναι σημαντικά για ' κείνον.

Ο *John Demos* στο βιβλίο του «Παρελθόν, Παρόν και Ατομικό, η οικογένεια και ο σκοπός της Ζωής στην Αμερικάνικη Ιστορία» αποδίδει στον πατέρα του προηγούμενου αιώνα τα ακόλουθα χαρακτηριστικά:

- Παιδαγωγός που κληροδοτεί τις δικές του αρχές παιδείας.
- Ευεργέτης. Παραχωρεί οικογενειακή μερίδα προκειμένου να βοηθήσει τα παιδιά του να κάνουν το δικό τους ξεκίνημα.¹⁶
- Κυρίαρχος. Συγκρατεί τα παιδιά του και τα οριοθετεί μέχρις ότου κατακτήσουν την απαραίτητη ωριμότητα προκειμένου να συντηρήσουν τον εαυτό τους.

¹⁴ Badinter Elisabeth. *XY Η Ανδρική Ταυτότητα*. Εκδ. Κάτοπτρο, Μάρτιος 1994, 226.

¹⁵ Pittman Frank. *Ο άνδρας σε κρίση*. Εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1996, 315.

¹⁶ Pittman Frank. *Ο άνδρας σε κρίση*. Εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1996, 158.

- *Ηθικός Επόπτης*. Χαλιναγωγεί τα φυσικά πάθη των νέων.
- *Ψυχολόγος*. Διακρίνει, καλλιεργεί και αξιοποιεί την σοφία των παιδιών του.
- *Παράδειγμα*. Υπεύθυνος για τη διάπλαση σωστού χαρακτήρα, συμπεριφοράς και συστήματος αξιών των τέκνων του.
- *Πρόγονος*. Ταυτίζεται με τις προοπτικές των γιών του.
- *Σύντροφος*. Παίζει, ασχολείται και αφιερώνει χρόνο στα παιδιά του, κυρίως τα αγόρια.
- *Πατέρας*. Είναι αυτός που έντονα και δραστήρια φροντίζει, ανησυχεί και αναλαμβάνει ευθύνες.¹⁷

Με το πέρασμα των εποχών, την αλλαγή των καιρών και των αναγκών, τα πρότυπα αλλάζουν, οι σχέσεις μετασχηματίζονται, οι ρόλοι προσαρμόζονται.

Ορισμένα ωστόσο χαρακτηριστικά στην ουσία των σχέσεων παραμένουν αναλλοίωτα. από την κατηγοριοποίηση του Demos και την εποχή που εκείνος περιγράφει, πολλές αλλαγές έχουν επέλθει στη μορφή της οικογένειας.

Ο πατέρας δεν χρειάζεται πλέον να ταυτίζεται με τις προοπτικές των παιδιών του αλλά απλώς να τους συντροφεύει στις επιλογές τους. Ο πατέρας δεν είναι παρών μόνο για τους γιους αλλά και για τις κόρες του, ενώ πολλά πράγματα έχουν αλλάξει και στην ηθική εποπτεία και το είδος της κυριαρχίας που θα πρέπει ή που δεν πρέπει ένας πατέρας να επιβάλλει στα παιδιά του.

Πέρα και πάνω όμως από αυτές τις αλλαγές - που εξυπηρετούν γενικότερες κοινωνικές μεταβολές - ο πατέρας παραμένει ακόμη και στη σημερινή εποχή και όχι μόνο στην αμερικάνικη, αλλά ίσως κυρίως στην ελληνική πραγματικότητα, εκείνος που *έντονα* και δραστήρια φροντίζει, ανησυχεί και αναλαμβάνει ευθύνες.

Η ιστορική ανασκόπηση κρίνεται σκόπιμη για τη διερεύνηση του ρόλου του πατέρα έτσι όπως αυτός αποτυπώνεται και περιγράφεται μέσα από την ξένη αλλά κυρίως την ελληνική βιβλιογραφία, δεδομένου ότι την παρούσα διατριβή απασχολεί ο ρόλος του σύγχρονου πατέρα στην ελληνική πραγματικότητα.

Η ιστορία της γέννησης της πατριαρχίας είναι αρκετά γνωστή, ενώ περιγραφές αυτής και σχετικές αναφορές εντοπίζονται στην *Παλαιά Διαθήκη*: «...πατέρας είναι αυτός που ανατρέφει και όχι αυτός που γεννά» (Έξοδος, 34,3)¹⁸. Εξάλλου και ο ίδιος ο Θεός υπήρξε αρσενικός και δημιουργήσε τον κόσμο χωρίς «θηλυκή» βοήθεια. Τόσο στην Παλαιά Διαθήκη όσο και στον *Όμηρο* και τη μυθολογία, γίνεται αποδεκτή η εξουσία του πατέρα. Υπό το καθεστώς αυτό της αναμφισβήτητης πατριαρχίας, οι άνδρες προσδοκούσαν να γίνουν «θεοί» και να μεταδώσουν αυτή τη θεϊκή ιδιότητα και στους γιους τους. Προκειμένου να δοκιμαστούν και να αποδειχθούν άξιοι αυτής της θεϊκής εξουσίας, οι άνδρες ήταν πρόθυμοι να θυσιάσουν και να θυσιαστούν (χωρίς να έχουν λόγο οι γυναίκες σε αυτό)¹⁹.

Ο πατέρας στην *αρχαία Ελλάδα* εθεωρείτο πρόσωπο αναρμόδιο προκειμένου για την ηθική αγωγή των τέκνων του.²⁰ Το ρόλο του παιδαγωγού συνήθως αναλάμβανε

¹⁷ Demos John. *Past, Present and Personal: The Family and the Life Course in American History*. Oxford University Press, 1986.

¹⁸ Παπαδόπουλος Νικόλαος Γ. *Ένας Πατέρας Γεννιέται* (η βιβλιοθήκη της οικογένειας). Εκδ. Φυτράκη. Αθήνα 2002, 21.

¹⁹ Pittman Frank. *Ο άνδρας σε κρίση*. Εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1996, 155.

²⁰ Κρουσταλάκης Γεώργιος. *Διαπαιδαγώγηση: Πορεία Ζωής*. Εκδ. Έκτυπο, 78-79.

πρόσωπο εκτός του στενού οικογενειακού πλαισίου²¹. Η ηρωίδα του *Σοφοκλή Δηιάνειρα* στο έργο του «*Τραχήνιες*» μιλά για το σύζυγό της σχετικά: «*Βέβαια παιδιά αποκτήσαμε, μα εκείνος αργά και κάπου τα 'δε, σα γεωργός που έχοντας ένα μακρινό χωράφι το βλέπει μόνο όταν το σπέρνει και όταν θα πάει και μια φορά να το θερίσει*» (μτφρ. Ι. Αρβανίτη, 1973, σ.58).

Το αξιοπερίεργο είναι ότι στην *αρχαία Ρώμη* το κύριο έργο της αγωγής επιτελούσε ο πατέρας (pater familias) ο οποίος και επιφορτιζόταν με την ανατροφή των παιδιών μέχρι και την ενηλικίωσή τους. Ο πατέρας είχε απόλυτο δικαίωμα ζωής και θανάτου πάνω σε κάθε μέλος του οίκου του. Μετά τη γέννηση ενός παιδιού αυτό ετοποθετείτο στα πόδια του πατέρα. Εάν εκείνος δεν το σήκωνε αυτό μεταφραζόταν σε μη αναγνώριση του παιδιού και εθεωρείτο τυπικά αγέννητο. Νεογέννητα, ορφανά από πατέρα, διατίθεντο - στις πύλες της πόλης - στη διάθεση ελεύθερων ανδρών που μπορούσαν να τα πάρουν και να τα υιοθετήσουν. Κάθε Ρωμαίος έπρεπε να έχει ένα πατέρα και κάθε Ρωμαίος πατέρας είχε δικαίωμα οποιαδήποτε στιγμή και για οποιοδήποτε λόγο να καταδικάσει το γιο του σε θάνατο με συνοπτικές διαδικασίες.

Ενώ στην αρχαία Ελλάδα η αγωγή των παιδών λειτουργούσε εκτός οικογένειας και σε ιδιωτικά πλαίσια, στην Ρώμη η οικογένεια αποτελεί το μοναδικό παράγοντα αγωγής. Κατά την περίοδο του *Μεσαίωνα* η οικογένεια αναλαμβάνει το έργο της διαπαιδαγώγησης (κυρίως στη Δύση) με αυστηρές ωστόσο και πολλές φορές περιοριστικές επιρροές από την Εκκλησία.

Στο 2^ο μισό του 19^{ου} αιώνα στην *Αμερική* παρατηρείται μια αλλαγή που θα εμφανιστεί και στην Ελλάδα με καθυστέρηση περίπου μισού αιώνα: οι πατέρες εγκαταλείπουν τις γενέτειρές τους, τις μικρές επιχειρήσεις και τα χωράφια τους και ξενιτεύονται προς αναζήτηση εργασίας στα μεγάλα αστικά και ανερχόμενα βιομηχανικά αστικά κέντρα²². Με αυτόν τον τρόπο παραχωρούν στη μητέρα κατά το μεγαλύτερο μέρος την ευθύνη της ανατροφής των παιδιών και οι ίδιοι αναλαμβάνουν τον βασικό ρόλο του *κουβαλητή*.

Πολλοί θεωρητικοί του 20^{ου} αιώνα υιοθέτησαν την άποψη ότι εφόσον το βασικό μέρος της διαπαιδαγώγησης ασκείτο από τη μητέρα, ο πατέρας δεν έπαιζε σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη και διαμόρφωση της προσωπικότητας του παιδιού. Είναι αλήθεια η προσφορά του άνδρα μεταφραζόταν σε υλικά αγαθά - ήταν ο κουβαλητής - που όμως δεν απαιτούσε άμεση συναλλαγή (μπορούσε να μην είναι και παρών), ενώ αντίθετα η προσφορά της μητέρας γινόταν αντιληπτή με την επαφή και τη φυσική της παρουσία. Το λεγόμενο «χρυσό πάπλωμα»²³, όπως χαρακτηριστικά το αποκαλεί η Χ. Κατάκη στο βιβλίο της «οι τρεις ταυτότητες της Ελληνικής Οικογένειας».

Ο πατριάρχης ενσάρκωνε το νόμο και την εξουσία συχνά όμως η πατριαρχία συνοδευόταν και από εγκατάλειψη του βρέφους, το οποίο ανήκε αποκλειστικά στη μητέρα. Ο *Henry Biller* μάλιστα επισημαίνει ότι τα αγόρια που σε μικρή ηλικία απομακρύνθηκαν από την πατρική φιγούρα παρουσίασαν διαταραχές προσωπικότητας σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό σε σχέση με τα παιδιά που τον στερήθηκαν σε μεγαλύτερη ηλικία²⁴.

²¹ Μωραΐτου Δ. *Ιστορία της Παιδαγωγικής*. Αθήνα 1953, σ. 23-32.

²² Cabrera N. – Tamis – Le Monda C. – Brandley R. – Hofferth S.-Lamb M. *Fatherhood in the Twenty First Century*. Child Development, Jan.2000, Vol. 71, No1, 127.

²³ Κατάκη Χάρης. *Οι τρεις ταυτότητες της Ελληνικής Οικογένειας*. Σειρά: Ανθρώπινα Συστήματα. Εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998, σελ. 168.

²⁴ Badinter Elisabeth. *XY: Η ανδρική ταυτότητα*. Εκδ. Κάτοπτρο, Αθήνα 1994, 214.

Ανέκαθεν βέβαια υπήρξαν και οι εξαιρέσεις, οι άνδρες που «γύρισαν την πλάτη» στα επικρατούντα πρότυπα της εποχής τους, υπήρξαν στοργικοί σύζυγοι και δοτικοί πατέρες για τα παιδιά τους, επιστρατεύοντας όλο το κουράγιο που χρειάζεται προκειμένου να «προκαλέσουν» τα καθιερωμένα πρότυπα των «κάουμποις» της εποχής τους (πριν περίπου μισό αιώνα).

Ο πατέρας κατά κανόνα ωστόσο - αρκετά αποστασιοποιημένος - δεν ασχολείτο με «λεπτομέρειες της οικογενειακής ζωής» - παρατηρούσε ωστόσο και προστάτευε την οικογένεια, είχε λόγο, άποψη, επιθυμίες και με τον δικό του τρόπο έντονη παρουσία στη ζωή της οικογένειας. Χαρακτηριστική η παρακάτω περίπτωση.

Σε συνέδριο πολυτέκνων που έγινε το 1995 στην Αλεξανδρούπολη ένας Κοζανίτης σύνεδρος έκλεισε την εισήγησή του διαβάζοντας μία επιστολή που έστειλε στη γυναίκα του ένας Πόντιος που είχε συλληφθεί από τους Τούρκους λίγο πριν από την εκτέλεσή του (η επιστολή δημοσιεύτηκε στον ημερήσιο τύπο της εποχής του συνεδρίου):

«1921 7βρίου 5, Κυριακή,

Γλυκυτάτη μου Κλειώ,

*Σήμεραν ετελέσθη εν τη φυλακή λειτουργία και
εκοινωνήσαμεν όλοι, περί τους 100, από διάφορα μέρη.
Έχει αποφασιστεί ο δια της κρεμάλας θάνατος. Αύριον,
θα πηγαίνουν οι 60, μεταξύ αυτών οι 5 Τραπεζούντιοι
και θα γίνει ο δι' αγχόνης θάνατος. Την Τρίτην δεν θα
είμεθα εν ζωή. Ο Θεός να μας αξιώσει τους ουρανούς
και σε σας να δώσει ευλογίαν και υπομονήν και άλλο
κακόν να μη δοκιμάσητε. Όταν μάθητε το λυπηρόν
γεγονός, να μη χαλάσητε τον κόσμον, να έχετε υπομονή.
Τα παιδιά άς παίξουν και άς χορέψουν. Άς σε βλέπω να
κανονίσης όλα, όπως ξέρεις εσύ. Ο αγαπητός μου
Θόδωρος άς αναλαμβάνει πατρικά καθήκοντα και να
μην αδικήσκει κανένα από τα παιδιά. Τον Γέργον να
τελειώσκει το σχολείον και να γίνει καλός πολίτης. Τον
Γιάννη άς τον έχει μαζί του στη δουλειά. Από τα μικρά,
τον Παναγιώτη να στείλεις στο σχολείο, την Βαλεντίνην
να την μάθεις ραπτικήν. Την Φωφών να μη χωρίζεσαι
ενόσω ζεις. Είς τον Στάθιον τας ευχάς μου και την
υποχρέωσιν όπως χωρίς αμοιβή διεκπεραιώσκει όλες
τας οικογενειακάς μου υποθέσεις, που θα του αναθέσσητε.
Ο παπα-Συμεών άς με μνημονεύει ενόσω ζή. Να δώσης
5 λίρες στην Φιλόπτωχον, 5 λίρες στην Μέριμναν, 5 λίρες
στον Λυκαστή το σχολείον. Και άς με συγχωρέσουν
όλοι οι αδελφοί μου, οι νυφάδες και όλοι οι συγγενείς και
φίλοι. Αντίο. Βαίνω προς τον Πατέρα και συγχωρήσατέ μου.*

Υμέτερος»

Αρχές του 20^{ου} αιώνα, σε μία Ελλάδα που ταλανίζεται από έντονες γεω-κοινωνικοπολιτικές ανακατατάξεις που προσπαθεί να ορθοποδήσει από παγκόσμιο και βαλκανικούς πολέμους, και να απορροφήσει μεγάλα μεταναστευτικά κύματα

ελληνισμού από τη Σμύρνη και τη Μ. Ασία, ο ρόλος του πατέρα τοποθετείται ψηλά στην ιεραρχία της οικογένειας, ψηλότερα και από αυτόν της μητέρας εφόσον είναι εκείνος που μπορεί να προσφέρει ασφάλεια (τόσο απαραίτητη εκείνα τα χρόνια).

Ο πατέρας αποφασίζει για την τύχη των παιδιών, τη φοίτησή τους στο σχολείο ή τις σπουδές τους, την εργασιακή τους απασχόληση και την προίκα που θα τους δοθεί. Ο πατέρας ευλογεί, μοιράζει, αναθέτει, αξιολογεί, αποφασίζει και συγχωρεί, είναι ο μικρός «θεός» της οικογένειας, μύθο που συχνά συντηρεί και η μητέρα στα μάτια των παιδιών. Με έντονη προσήλωση στη θρησκεία και γενικότερα το θρησκευτικό τυπικό (ήθη και έθιμα) και χαρακτηριστικό αίσθημα δικαίου, ο πατέρας αυτός θυμίζει αρκετά τον «πατέρα» που ο Demos περιγράφει.

Έρευνες ωστόσο αποδεικνύουν ότι ιστορικά οι πατέρες υπήρξαν σημαντική πηγή φροντίδας για παιδιά προ-σχολικής ηλικίας, κατά τη διάρκεια των ωρών που η μητέρα εργαζόταν.

Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '60 στις Ηνωμένες Πολιτείες, όταν μόνο το ¼ των παντρεμένων γυναικών εργαζόταν, οι μπαμπάδες ήταν η βασικοί «κομιστές» φροντίδας για περίπου ένα στα επτά παιδιά προ-σχολικής ηλικίας (Lueck, Orr, and O'Connell 1982)²⁵. Την ίδια δεκαετία μόνο το 6% των οικογενειών στις Ηνωμένες Πολιτείες ήταν μονογονεϊκές, ποσοστό που έχει ανέβει σήμερα στο 24%. Το ποσοστό των παιδιών που ζουν μόνο με την μητέρα αναμένεται να εξακολουθήσει να αυξάνεται κατά 50% τα επόμενα χρόνια (Hernandez, 1993)²⁶.

Στη μεταπολεμική Αθήνα της δεκαετίας 1950-1960 παρατηρείται έντονο μεταναστευτικό ρεύμα από την επαρχία. από 300.000 πληθυσμό το 1940 σήμερα αριθμεί περί τα 4.000.000.

Σημαντική αλλαγή παρατηρείται και στη δομή της αστικής οικογένειας με δεδομένη την «έξοδο» της μητέρας από το σπίτι και την ένταξή της στην παραγωγική διαδικασία αλλά και την αλλαγή του τρόπου εργασίας από το συλλογικό στο ατομικό. Η μορφή της εκτεταμένης οικογένειας των προηγούμενων δεκαετιών αλλάζει αφού πλέον δεν εξυπηρετεί τις λειτουργικές ανάγκες της οικογένειας²⁷ και αντικαθίσταται από το λεγόμενο τύπο της πυρηνικής οικογένειας που απαρτίζεται από 2 γενεές (γονείς και παιδιά), ενώ ο μέχρι τότε σημαντικός ρόλος που επιτελούσαν οι παππούδες στο μέγαλωμα, την ανατροφή και τη φροντίδα των παιδιών περιορίζεται σημαντικά.

Αλλά και η φύση της πυρηνικής οικογένειας με τα χρόνια αλλάζει μορφή. Αρχικά η μορφή της ήταν *παιδοκεντρική αστική πυρηνική* (δεκαετία του 1960- 1970) που είχε ως στόχο το γάμο και την απόκτηση παιδιών, όπου οι γονείς θυσιάζαν τις προσωπικές τους επιθυμίες και ανάγκες προκειμένου να μορφώσουν και να μεγαλώσουν σωστά τα παιδιά τους. Οι επιδιώξεις και οι φιλοδοξίες δύο ανθρώπων που αποφασίζουν να ενώσουν τις ζωές τους εναποτίθεντο σε ένα τρίτο²⁸.

²⁵ Casper Lynne – O' Connell Martin. *Work, income, the economy and married fathers as child-care providers*. Demography 35, No 2, May 1998, 243.

²⁶ Cabrera N. – Tamis – Le Monda C. – Brandley R. – Hofferth S.-Lamb M. *Fatherhood in the Twenty First Century*. Child Development, Jan. 2000, Vol. 71, No1, 128.

²⁷ Γεώργιος Δημήτριος, *Κοινωνική Ψυχολογία (Τόμος Α')*: Στάσεις, αντίληψη του προσώπου, στερεότυπα, επιθετικότητα, δυαδικές σχέσεις και επικοινωνία, Αθήνα 1990, 116-117.

²⁸ Κατάκη Χάρης. *Οι τρεις ταυτότητες της Ελληνικής Οικογένειας*. Σειρά: Ανθρώπινα Συστήματα. Εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998, σελ. 71.

Ο Γεώργιος Κρουσταλλάκης στο βιβλίο του «Διαπαιδαγώγηση: Πορεία Ζωής» περιγράφει τον πατέρα ως «...*αρχηγό της ομάδας που λέγεται οικογένεια. Υπεύθυνο από νομικής αλλά και ηθικής απόψεως για την προστασία, τη συντήρηση των μελών της οικογένειας και για την επίλυση των οικονομικών και πάσης φύσεως λοιπών προβλημάτων...*»²⁹. Σε αντιδιαστολή με τον πατέρα το παιδί παρουσιάζεται ως «...*μέλος της οικογένειας που έχει να διαδραματίσει στους κόλπους της ρόλο εξάρτησης εξαιτίας της αδυναμίας και της ανωριμότητάς του... δέχεται την αρωγή των άλλων... ενώ το ίδιο δεν είναι σε θέση να προσφέρει κάτι σημαντικό σε αυτούς-κυρίως από υλικής απόψεως...*». Ο πατέρας εκπροσωπεί το πνεύμα το συντηρητισμού, την ηθική της οικογένειας και την παράδοση. Κατά τον Γ. Κρουσταλλάκη «*ατυχείς πατρικοί ρόλοι*» είναι εκείνοι του «*αυταρχικού*» και του χωρίς κύρος, του αδιάφορου και του συναισθηματικά απόντος, ρόλοι που έχουν άμεση επίπτωση στην αποδιοργάνωση της εκπαιδευτικής λειτουργίας της οικογένειας. Κατά τον συγγραφέα η παλαιού τύπου οικογένεια - της μέσης αστικής τάξης - έχει μεταβληθεί σε «εργασιακό σύστημα» εξαιτίας της πίεσης του επαγγελματικού ανταγωνισμού και των οικονομικών κοινωνικών απαιτήσεων.

Πρωτογενείς μελέτες και έρευνες έχουν καταδείξει ότι τα προγράμματα εργασίας του πατέρα επηρεάζουν ταυτόχρονα και την πιθανότητα ενασχόλησης του πατέρα με το παιδί αλλά και την διάρκεια του χρόνου που ο πατέρας θα δαπανήσει σε καθημερινές δραστηριότητες³⁰. Το 1985 η εργαζόμενη γυναίκα αφιέρωνε καθημερινά 42' προκειμένου να ικανοποιήσει τις υλικές ανάγκες των παιδιών της ενώ ο πατέρας αντίστοιχα αφιέρωνε 6'. Τα αντίστοιχα ποσοστά στην αμερικάνικη οικογένεια που παρουσίαζε μεγαλύτερη ισοτιμία ήταν 65% και 35%. Αν και οφείλουμε να επισημάνουμε ότι το θέμα του χρόνου είναι σχετικό και όπως ισχυρίζεται και η Virginia Satir στο βιβλίο της *Πλάθοντας Ανθρώπους*: «...*αν τα ωράρια χρησιμοποιηθούν καλοπροαίρετα σαν οδηγοί και όχι σαν μέσο για διάγνωση του χαρακτήρα, θα μπορέσουμε πιο εύκολα να περιορίσουμε τις δυσκολίες του προγραμματισμού*»³¹. Εξάλλου το να είσαι πατέρας δεν είναι μια επαρκής συνθήκη, ενώ η παλαιότερη αντίληψη του «ποιοτικού χρόνου» αποτελεί συχνά παγίδα. Ο πατέρας μέσα από την ενασχόληση με τα παιδιά του ξαναζεί τα δικά του παιδικά χρόνια και επαναφέρει τις δικές του μνήμες³², γεγονός που συνεπάγεται αναθεωρήσεις, συγκρούσεις και ενδεχομένως συμφιλιώσεις με τους γονείς της παιδικής ηλικίας³³.

Η μακρόχρονη απομάκρυνση και των δύο γονέων από το σπίτι (και η ενεργή ένταξη της μητέρας στον εργασιακό στίβο), λόγω επαγγελματικών υποχρεώσεων, έχει ευνοήσει τη συμμετοχή του πατέρα στις υποχρεώσεις του νοικοκυριού³⁴, γεγονός που τον απομακρύνει από τον παλαιότερο στερεότυπο ανδρικό του ρόλο, γεγονός που περιγράφεται από τον ίδιο ως «υποβιβασμός» και «αποδυνάμωση» στα μάτια του παιδιού αλλά με θετική ψυχολογική λειτουργικότητα.

²⁹ Κρουσταλλάκης Γεώργιος. *Διαπαιδαγώγηση: Πορεία Ζωής*. Εκδ. Έκτυπο, 69,73,74.

³⁰ Baruch Grace – Barnett Rosalind. *Consequences of Fathers' participation in Family work: Parents role strain and well-being*. Journal of Personality and social Psychology, 1986, Vol. 51, No 5, 983 – 992.

³¹ Satir Virginia. *Πλάθοντας Ανθρώπους*. Εργαστήριο Διερεύνησης Ανθρωπίνων Σχέσεων, εκδ. Κέδρος, 1989, σελ. 328.

³² Pittman Frank. *Ο άνδρας σε κρίση*. Εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1996, 315.

³³ Δραγώνα Θάλεια. *Μετάβαση στη Γονεϊκή Ιδιότητα*. Βασική Παιδοψυχιατρική, τόμος Α': Ερευνητικά και κλινικά κείμενα. Εκδ. Καστανιώτης, 1994, 149.

³⁴ NICHD (early child care research network). Factors Associated With Fathers' Caregiving Activities and Sensitivity With Young Children. Journal of Family Psychology, June 2000, Vol. 14, No 2, 200 - 219.

Η αλήθεια είναι ότι η προσφορά του άνδρα εξακολουθεί και στις μέρες μας να έχει άμεση σχέση με την προσφορά του στον κοινωνικό χώρο, ενώ η αγάπη του και η προσφορά προς τους οικείους σχετίζεται και με τα υλικά αγαθά αλλά σημαντικά σε μικρότερο βαθμό. Τώρα που ο πατέρας δεν είναι ο μοναδικός κουβαλητής, καλείται να συνδιαλλαγεί άμεσα με τα παιδιά και να συμμετέχει ενεργά στις καθημερινές δραστηριότητες και την ανατροφή τους.

Η παλιά αυτή μορφή πυρηνικής οικογένειας δίνει τη θέση της στη νέα μορφή πυρηνικής οικογένειας της δεκαετίας του 1980. Σε αυτό το νέο τύπο οικογένειας³⁵ η επικοινωνία μεταξύ των μελών αλλάζει μορφή, το ίδιο και οι ρόλοι. Οι γονείς είναι πλέον άτομα και δεν αντιπροσωπεύουν μόνο ένα ρόλο. Ο γάμος και η δημιουργία οικογένειας δεν αποτελούν αυτοσκοπό, γεγονός που αποτελεί επανάσταση για τον παραδοσιακό ελληνικό χώρο³⁶. Η λειτουργική συναλλαγή ανάμεσα στο ζευγάρι αποτελεί πλέον προϋπόθεση ενώ ταυτόχρονα παρατηρείται μία επιπλέον συρρίκνωση της πυρηνικής οικογένειας.

Στην ελληνική πραγματικότητα και μέσα σε 2-3 δεκαετίες ο τόπος κάνει ένα πέρασμα από τον παραδοσιακό-αγροτικό τρόπο ζωής στο μεταβιομηχανικό στάδιο εξέλιξης των κοινωνιών, γνωστό και ως «εποχή της πληροφορικής»³⁷. Με ταχύτατους ρυθμούς (που σε άλλες κοινωνίες διήρκεσαν περίπου ενάμιση αιώνα) η Ελλάδα περνά από τις τρεις διαδοχικές περιόδους: αγροτική, βιομηχανική, μεταβιομηχανική. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι ενώ το 1971 αναλογούσαν 30 αυτοκίνητα σε 1.000 κατοίκους και 10 τηλεοράσεις, το 1982 στους ίδιους κατοίκους αναλογούσαν 147 αυτοκίνητα και 449 τηλεοράσεις.

Τώρα πλέον στις αρχές του νέου αιώνα την πυρηνική οικογένεια διαδέχονται νέες μορφές και σχήματα οικογενειακής οργάνωσης: αν και σε ένα πρώτο επίπεδο ακολουθούμε τις δομές δυτικών χωρών, στην ουσία δεν υπάρχει ουσιαστική απομάκρυνση από τις παλαιότερου τύπου ιδιότητες της ευρείας οικογένειας. Ενδεικτικό παράδειγμα η συγκατοίκηση των μελών των οικογενειών στην ίδια πολυκατοικία (οικογενειακή) ή την ίδια γειτονιά, ακόμα κι όταν τα παιδιά έχουν δημιουργήσει τη δική τους οικογένεια. Οι περισσότερες ελληνικές οικογένειες διατηρούν συχνή και συνεχή επαφή.

Αναμενόμενη και η μεταβολή του γονεϊκού ρόλου. Οι *Safilios - Rothschild* παρατηρούν πριν 30 χρόνια ότι ο πατέρας δεν είναι πια ο «σοφός» που έχει λύση και απάντηση για όλα. Τις δύο τελευταίες δεκαετίες ένα από τα μεγαλύτερα θέματα στην έρευνα για την ανάπτυξη και εξέλιξη των παιδιών είναι η «ανακάλυψη» του πατέρα. Ολοένα και περισσότερο επικρατεί η αντίληψη ότι η πατρική ευαισθησία είναι πολύ σημαντική για τις ανάγκες των παιδιών. Επιπλέον υπάρχει μια εκτίμηση ότι οι μπαμπάδες συχνά παρέχουν σημαντική φροντίδα στα παιδιά και τους αφιερώνουν ώρες από το χρόνο τους ενώ η μητέρα εργάζεται³⁸.

³⁵ Κατάκη Χάρης. *Οι τρεις ταυτότητες της Ελληνικής Οικογένειας*. Σειρά: Ανθρώπινα Συστήματα. Εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998, σελ. 61.

³⁶ Catakis Ch. *Changing patterns of the marital relationship in Greece*. Mediterranean Journal of Social Psychiatry, No 1, 1980.

³⁷ Κατάκη Χάρης. *Οι τρεις ταυτότητες της Ελληνικής Οικογένειας*. Σειρά: Ανθρώπινα Συστήματα. Εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998, σελ. 31.

³⁸ American Psychological Association. *Factors associated with fathers caregiving activities and sensitivity with young children*. Journal of family Psychology, June 2000, Vol.14, No 2, 200-219.

Αξίζει ωστόσο να επισημανθεί ότι στη νέα αυτή μορφή οικογένειας όπου το ζευγάρι επιλέγει να κάνει τα πάντα μαζί, ελλοχεύει ο κίνδυνος της εξάλειψης παραδοσιακών και χρήσιμων διαφοροποιήσεων των δύο φύλων. Οι σύγχρονοι άνδρες στην προσπάθειά τους να αποφύγουν αδικίες του ανδροκρατικού παρελθόντος φτάνουν στο άλλο άκρο της επιτηδευμένης ελευθεριότητας³⁹. Το βέβαιο είναι ότι η ισότητα δεν κατακτάται με τη διατήρηση ξεχωριστών τραπεζικών λογαριασμών, την «ακριβοδίκαιη» και με μαθηματική ακρίβεια συμμετοχή και των δύο γονέων στο νοικοκυριό και τη φροντίδα των παιδιών καθώς και στα οικογενειακά έξοδα. Η εμπειρία έδειξε ότι ζευγάρια που προσπάθησαν να κάνουν τα πάντα μαζί άγγιξαν περισσότερο τα όρια της νοσηρής εξάρτησης παρά της υγιούς εγγύτητας.

Ο ρόλος του πατέρα, η πατρότητα ως έννοια αλλά και ο βαθμός και ο τρόπος που αυτή επηρεάζεται από διάφορες παραμέτρους (οικογενειακό εισόδημα, ηλικία, μορφωτικό επίπεδο και επάγγελμα του πατέρα, φύλο και σειρά γέννησης του παιδιού, τρόπος αλληλεπίδρασης και ποιότητα της σχέσης του ζευγαριού κα), η πορεία της πατρότητας στο χρόνο, η εξέλιξη και η προοπτικές της, απασχόλησαν κατά καιρούς πολλούς ερευνητές.

Η επιστημονική έρευνα για τη συμβολή του πατέρα στην ανάπτυξη του παιδιού και τη μελέτη του ρόλου του, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι καθυστέρησε σημαντικά. Μόλις στα μέσα της δεκαετίας του 1970 κάνουν την εμφάνισή τους τα πρώτα σχετικά δημοσιεύματα στην αγγλική και γερμανική βιβλιογραφία. Μία δεκαετία αργότερα (1980) τα πορίσματα των σχετικών ερευνών βρίσκουν γόνιμο έδαφος και σημειώνονται οι πρώτες δειλές προσπάθειες για μεταρρύθμιση στο χώρο της οικογένειας (*Fthenakis, 1982, 1985, στου Παπαδόπουλος Γ.Ν. 2002*). Οι διάφορες προσεγγίσεις και προσπάθειες ερμηνείας του ρόλου της πατρότητας και της σημασιοδότησης της πατρικής φιγούρας ,θα μπορούσαν να συνοψιστούν σε πέντε (5) ιδεολογικά ρεύματα:

- 1) Σύμφωνα με την επιστήμη της *εθολογίας* ο ρόλος του πατέρα προσεγγίστηκε με βάσει το μοντέλο της *πρώιμης αποτύπωσης*, της εκμάθησης και μίμησης τρόπων συμπεριφοράς του πατέρα από το παιδί σε πολύ νεαρή ηλικία. Οι μελλοντικές έρευνες ωστόσο ανέδειξαν τη δυναμική αλληλεπίδραση μεταξύ πατέρα και παιδιού σε βάθος χρόνου, ενώ ο *Parousek* κάνει λόγο για «*δυναμική ποιότητα σύνδεσης του παιδιού με τους γονείς*» (*Parousek, 1984 στου Fthenakis, 1985, σ.285*).
- 2) από *βιολογικής-γενετικής* άποψης εντοπίζεται το βιολογικό υπόβαθρο της πατρικής συμπεριφοράς, επισημαίνεται η δυνατότητα του πατρικού γονικού σκέλους να αναλάβει την ευθύνη του παιδιού και να αναπληρώσει πιθανή μητρική απουσία, ενώ οι διαφορές μεταξύ διαφορετικών πατρικών συμπεριφορών διαφορετικών πολιτισμών αποδίδεται σε μηχανισμούς μάθησης σε διαφορετικά κοινωνικοπολιτιστικά πλαίσια.
- 3) Οι *κοινωνικοί ψυχολόγοι* κάνουν μία αναφορά στο μοντέλο διάκρισης των οικογενειακών αρμοδιοτήτων που μέχρι πρότινος ίσχυε κάνοντας χρήση των όρων *οργανωτικός* και *εκφραστικός* ρόλος που αποδίδονται στον πατέρα και τη μητέρα αντιστοίχως. Στην οργανωτική του λειτουργία ο πατέρας συμπεριφερόταν ως εκπρόσωπος της κοινωνίας στην οικογένεια και το αντίστροφο, ρόλος που του άρμοζε με βάσει τον σαφή και ξεκάθαρο ρόλο του ως «*κουβαλητή*». Η μητέρα εκπροσωπούσε την έκφραση της εσωτερικής λειτουργίας της οικογένειας. Η παραπάνω ισορροπία έχει ανατραπεί τις τελευταίες δεκαετίες. Η στροφή της γυναίκας προς την αγορά εργασίας

³⁹ Pittman Frank. Ο άνδρας σε κρίση. Εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1996, 294.

αφενός και η ανάληψη μεγαλύτερης ευθύνης του παιδιού από την πλευρά του πατέρα αφετέρου αναιρούν σε μεγάλο βαθμό τους παραπάνω όρους και επιτάσσουν τη μελέτη των ρόλων των δύο φύλων εκ νέου.

- 4) Σύμφωνα με τους *ψυχαναλυτικούς κύκλους* δεν ετίθετο θέμα μελέτης της πατρικής συμβολής, δεδομένης της αποκλειστικής σχέσης του παιδιού από τη μητέρα ως μοναδικής τροφού και φροντιστού του παιδιού (*Vermorel & Vermorel, 1983*) έως την ηλικία των τεσσάρων ετών (οιδιπόδειο σύμπλεγμα). Ο ίδιος ο *Freud* ασχολήθηκε με τη σχέση παιδιού-πατέρα και εντόπισε τρεις όψεις αυτής της σχέσης (*ηβ. Neumann, 1982*), όψεις οι οποίες περιγράφονται και διαφαίνονται και στην πορεία της παρούσης έρευνας: ο πατέρας ως *φορέας ικανοποίησης των αναγκών του παιδιού*, ως *εξουσία και αυθεντία* και ως *αντικείμενο αγάπης*. Η *Melanie Klein* είναι η πρώτη που εντοπίζει και περιγράφει την πρώιμη επικοινωνία του βρέφους με τον πατέρα του και οι κατοπινοί *νεοψυχαναλυτικοί κύκλοι* μιλούν και περιγράφουν τους μηχανισμούς ταύτισης του παιδιού με τον πατέρα (κυρίως του αγοριού).
- 5) Η *συμπεριφοριστική κατεύθυνση* υιοθετώντας το μοντέλο της κοινωνικής μάθησης μέσω της *μίμησης* και της *ταύτισης* έθεσε τις βάσεις για την ερμηνεία του μηχανισμού λειτουργίας του πατέρα ως πρότυπο μίμησης για το παιδί, ομοιογενώς για το αγόρι και ετερογενώς για το κορίτσι (*Fthenakis, 1985*).

Έπειτα από διεξοδική μελέτη μεγάλου όγκου ερευνών – που η ερευνήτρια αναζήτησε και βρήκε από διάφορες πηγές – οι οποίες έλαβαν χώρα κυρίως στο εξωτερικό (δεδομένου ότι στην Ελλάδα το θέμα αυτό δεν έχει αναλυθεί ερευνητικά σε μεγάλη κλίμακα), έγινε η επιλογή των πλέον ενδεικτικών και αντιπροσωπευτικών που η ερευνήτρια θεωρεί ότι θα προάγουν το θέμα της παρούσης έρευνας και θα στηρίξουν τα ερευνητικά της δεδομένα. Ακολουθεί η συνοπτική τους παρουσίαση.

Σχετικές έρευνες

1. **Η πατρότητα στον 21^ο αιώνα** (*Cabrera N.- Tamis – Le Monda C. – Brandley R. – Hofferth S. – Lamb M.*)⁴⁰. Έρευνα που αναζητά τον τρόπο που οι νέες τάσεις επηρεάζουν τον τρόπο που ο πατέρας ασχολείται με το παιδί και συμβάλλει στην οικογενειακή ζωή και αντίστοιχα κατά πόσο αυτές οι νέες τάσεις επηρεάζουν τα παιδιά και τη σχέση με τον πατέρα τους. Από την έρευνα προκύπτει ότι τα αγόρια που μεγαλώνουν σε απόσταση από τον πατέρα τους έχουν μεγαλύτερη πιθανότητα να αναπτύξουν διαταραχές φυλετικής ταυτότητας, προβλήματα σχολικής επίδοσης, ψυχολογικής προσαρμογής και αυτοέλεγχου. Η απουσία ή η απόσταση της πατρικής φιγούρας επηρεάζει και τα κορίτσια αλλά με πολύ λιγότερο δραματικό τρόπο και περιορισμένη έκταση. Εντοπίζονται 5 τρόποι-κλειδιά που η πατρική απόσταση επηρεάζει τα παιδιά. Προσδιορίζονται οι λόγοι που συμβάλλουν στην αλλαγή του ρόλου του πατέρα: αύξηση της γυναικείας απασχόλησης, περίοδοι οικονομικής ύφεσης, ευελιξία εργασιακών ωρών, ακανόνιστα επαγγελματικά προγράμματα, απασχόληση κατ' οίκον και δουλειές μερικής απασχόλησης. Η αύξηση των ωρών απασχόλησης του πατέρα με τα παιδιά συχνά συνεπάγεται μείωση των ωρών απασχόλησης της μητέρας μαζί τους. Κατά τη διάρκεια της σχολικής ηλικίας (η οποία απασχολεί και την παρούσα έρευνα) η συστηματική ενασχόληση του πατέρα με το παιδί συνδέεται με

⁴⁰ Cabrera N.- Tamis – Le Monda C. – Brandley R. – Hofferth S. – Lamb M. Fatherhood in the Twenty-First Century. Child Development, Jan.2000, Vol.71, No1.

υψηλότερη σχολική επίδοση και θετικό συναίσθημα του παιδιού για το σχολικό περιβάλλον, ενώ κατά τη διάρκεια της εφηβείας ισχυρές και στενές με την πατρική φιγούρα (φυσική ή θετή) συνδέονται με θετικά ακαδημαϊκά, συμπεριφορικά και συναισθηματικά αποτελέσματα. Η προσβασιμότητα στον πατέρα από την πλευρά του παιδιού του δημιουργεί αισθήματα ασφάλειας και σιγουριάς. Η έρευνα επίσης επισημαίνει ότι η οικονομική κατάσταση του πατέρα επηρεάζει έμμεσα τα παιδιά εφόσον επηρεάζει το οικονομικό επίπεδο του νοικοκυριού. Η φτώχεια είναι στενά συνδεδεμένη με χαμηλές ακαδημαϊκές επιδόσεις, ψυχολογικά προβλήματα και παιδική εγκληματικότητα.

- 2. Εργασία, εισόδημα, οικονομία και παντρεμένοι μπαμπάδες στο ρόλο του φροντιστή (care giver)** (*Casper Lynne – O'Connell Martin*)⁴¹. Η έρευνα αξιοποιώντας στοιχεία του 1988, 1991 και 1993 της υπηρεσίας εισοδήματος και προγράμματος συμμετοχής (Participation Programm), ερευνά κατά πόσο η διαθεσιμότητα του πατέρα και το οικονομικό επίπεδο του ζεύγους σχετίζονται με την φροντίδα του παιδιού από τον πατέρα και κατά πόσο αυτός ο συσχετισμός έχει αλλάξει στο πέρασμα των χρόνων. Η έρευνα πραγματοποιήθηκε το 1991 σε ένα δείγμα 15.511 νοικοκυριών, εκ των οποίων στα 837 απασχολούνται και οι δύο γονείς, ενώ 2 χρόνια αργότερα σε ένα δείγμα 41.994 νοικοκυριών στα 2.229 ήταν εργαζόμενοι και οι 2 γονείς. Η έρευνα του Casper κατέδειξε ότι οι οικογένειες που έχουν σχετικά υψηλό εισόδημα ήταν λιγότερο πιθανό να αξιοποιήσουν τον πατέρα στην φροντίδα των παιδιών και πιο πιθανό να αξιοποιήσουν τις υπηρεσίες φροντίδας και απασχόλησης παιδιών επί πληρωμή.

Από την άλλη πλευρά τρεις⁴² άλλες έρευνες εντοπίζουν την εξής παράμετρο σε σχέση με την οικονομική κατάσταση του πατέρα: χαμηλό εισόδημα της οικογένειας και περιορισμένη οικονομική προσφορά του πατέρα στο οικογενειακό νοικοκυριό σχετίζεται με μειωμένο ενδιαφέρον του ιδίου για ενασχόληση με το παιδί⁴³. Σε περίπτωση βέβαια που το παιδί είναι κορίτσι ο πατέρας ασχολείται περισσότερο μαζί της ανεξάρτητα από τη σοβαρότητα των οικονομικών πιέσεων⁴⁴.

- 3. Όταν η μητέρα και ο πατέρας γίνονται μητέρα** (*Ehrensaft Diane*)⁴⁵. Η *Ehrensaft* μελετώντας 40 ζευγάρια εντόπισε ότι παρουσιάζονται δύο τύποι γονεϊκής φροντίδας:

- Οι γονείς ανεξάρτητα από την προσφώνηση του παιδιού (μαμά ή μπαμπά) ανταποκρίνονται στο κάλεσμά του σαν ένας γονιός, τοποθετούν το παιδί πάνω από όλα περιορίζουν τη μεταξύ τους επαφή ανατρέφοντας παιδιά εγωκεντρικά και απαιτητικά.
- Ο δεύτερος τύπος που είναι και πιο διαδεδομένος είναι η ίση συμμετοχή των γονέων αλλά με διαφορετικά καθήκοντα. Παρόλο που

⁴¹ Casper Lynne – O'Connell Martin. *Work, income, the economy and married Fathers as child-care providers*. Demography 35, No 2, May 1998, 243-250.

⁴² McLoyd Vonnie. *Socioeconomic disadvantage and child development*. American Psychological Association, 1998, Vol. 53, No 2.

⁴³ Yogman M. – Kndlon D – Earls F. *Father Involvement and Cognitive/Behavioral Outcomes of Preterm Infants*. Child Adolesc. Psychiatry, Jan. 1995, 34:1.

⁴⁴ Elder H. Elen Jr. *Linking Family Hardship to Children's Lives*. Child Development, 1985, Vol. 56.

⁴⁵ Ehrensaft Diane. *When Women and Men Mother*. Socialist Review, No 49, Jan-Feb. 1980.

αυτό το πρότυπο βρίσκει αντίθετους τους υποστηρικτές της ολικής κατάργησης των ξεκάθαρων ρόλων των φύλων, ωστόσο προσφέρει οικονομία χρόνου, προσβασιμότητα και των δύο γονέων στο παιδί, καλύτερη επικοινωνία και ομόνοια μεταξύ του ζευγαριού, μεγαλύτερη ικανοποίηση των μελών του ζεύγους του καθενός στο ρόλο του, λιγότερες μεταξύ τους συγκρούσεις και το σημαντικότερο πιο ασφαλή και λιγότερο ανήσυχα παιδιά.

4. Διαστάσεις της πατρότητας: μια περαιτέρω διερεύνηση (*Levy-Shiff Rachel and Israelashvili Ruth*)⁴⁶. Στην έρευνα συμμετείχαν 68 ισραηλινοί μπαμπάδες (για πρώτη φορά) και οι σύζυγοί τους αφού είχαν προηγουμένως συμμετάσχει σε ειδικά συμβουλευτικά τμήματα. Η έρευνα έλαβε χώρα σε διαφορετικές περιοχές του Τελ-Αβίβ προκειμένου η δειγματοληψία να είναι αντιπροσωπευτική από όλα τα κοινωνικά στρώματα. Οι ερευνητές κατέληξαν ότι:

- Σημαντικό ρόλο στον τρόπο που θα ασκήσουν και θα βιώσουν την πατρότητα οι άνδρες παίζει η αντίληψη που έχουν για αυτή πριν γίνουν γονείς.
- Η ποιότητα του γάμου αποτελεί επίσης ισχυρό προβλεπτικό παράγοντα της ποιότητας της πατρότητας (*Likewise, Feldman et al. 1983*). Την παράμετρο αυτή έχουν εντοπίσει και τρεις άλλοι ερευνητές από το πανεπιστήμιο της Μινεσότα. Οι *Doherty William, Kouneski Edward* και *Erickson Martha* κατέληξαν ότι η υψηλή ποιότητα στο γάμο αποτελεί πιθανό συστημικό πλαίσιο που προάγει την υπεύθυνη πατρότητα (χωρίς αυτό να σημαίνει ότι οι εκτός γάμου γονείς είναι ανεπαρκείς)⁴⁷. Κατά τη μετάβαση στη γονεϊκότητα οι άνδρες και οι γυναίκες αντιμετωπίζουν σειρά από διλληματικές καταστάσεις. Η φροντίδα του παιδιού είναι ενδεχομένως η πλέον «προβληματική» περιοχή της οικογενειακής αναδιοργάνωσης. Οι γυναίκες συνήθως απαιτούν από τους άνδρες περισσότερα από όσα εκείνοι μπορούν ή είναι πρόθυμοι να προσφέρουν σε αυτό τον τομέα. Ειδικά το θέμα της φροντίδας των παιδιών εξαρτάται σε σημαντικό βαθμό από την αμοιβαία συμφωνία μεταξύ των συζύγων.
- Η εργασία του πατέρα αποτελεί επίσης μια σημαντική παράμετρο στο δομικό εκείνο πλαίσιο που επηρεάζει την πατρότητα. Πατέρες που είναι ιδιαίτερα εμπλεγμένοι με την εργασία τους ή ασκούν επάγγελμα υψηλού κύρους τείνουν να ασχολούνται λιγότερο με τη φροντίδα των παιδιών τους. Πιθανή εξήγηση είναι ότι η εργασιακή απασχόληση απαιτεί συναισθηματική και χρονική επένδυση, τέτοια που ανταγωνίζεται την αντίστοιχη της πατρότητας.

5. Η πατρότητα μέσα στο χρόνο: τι είναι αυτό που κάνει τη διαφορά; (*Aldous Joan, M. Mulligan Gail*)⁴⁸. Διαχρονική έρευνα πενταετούς διάρκειας (η συλλογή του υλικού έγινε το 1997-1988 και επαναλήφθηκε με τα ίδια υποκείμενα μετά από 5 χρόνια, τα έτη 1992-1993 από την εθνική υπηρεσία

⁴⁶ Levy-Shiff Rachel and Israelashvili Ruth. *Antecedents of Fathering: some further exploration*. Developmental Psychology, 1998, Vol. 24, No 3.

⁴⁷ Doherty William – Kouneski Edward – Erickson Martha. *Responsible Fathering: An overview and conceptual framework*. Journal of marriage and the family 60 (May 1998): 277-292.

⁴⁸ Aldous Joan, M. Mulligan Gail. *Fathering over time: the father's impact on mother and young child*. Journal of marriage and the family, Nov. 1998, 60, 809-820.

οικογένειας και νοικοκυριού). Η συλλογή του υλικού περιορίστηκε σε λευκές οικογένειες δύο γονέων με τουλάχιστον ένα παιδί και διερεύνησε παραμέτρους που σχετίζονταν με τη συμμετοχή του πατέρα σε δουλειές του σπιτιού (αν και κάποιες πρόσφατες έρευνες δείχνουν ότι οι διαφορές στην κατανομή αρμοδιοτήτων μέσα στην οικογένεια έχουν αρκετά περιοριστεί στην ουσία οι μελέτες δείχνουν μια συνεχιζόμενη αποχή των ανδρών από τις οικογενειακές ασχολίες παρά την εργασιακή απασχόληση και των δύο γονέων εκτός σπιτιού), οικογενειακή κατάσταση και ποιότητα γάμου, αντιλήψεις για το ρόλο των φύλων και την κατανομή αρμοδιοτήτων καθώς και για τις ώρες που θα πρέπει να περνά η μητέρα και κατ' επέκταση και ο πατέρας με το παιδί. Τα ευρήματα καταδεικνύουν ότι:

- Οι πολλές ώρες εργασίας του πατέρα συχνά τον κρατούν μακριά από την ενεργό πατρότητα, εάν όμως ξεκινήσουν να φροντίζουν τα παιδιά τους-κυρίως τα νεαρότερα-τότε εδραιώνεται ένα μοντέλο σχέσης πιο σταθερό.
- Οι ώρες απασχόλησης της μητέρας με το παιδί σε μεγάλο βαθμό σχετίζονται με τις ώρες απασχόλησης του πατέρα.
- Οι μπαμπάδες δείχνουν μια σαφή προτίμηση να ασχολούνται με τους γιους τους.
- Η συμμετοχή του πατέρα στις δουλειές του σπιτιού και η ενασχόλησή του με τη φροντίδα του παιδιού είναι παράμετροι που δεν αποδεικνύεται ότι σχετίζονται μεταξύ τους.
- Συνήθως ο γονέας με τη μεγαλύτερη οικονομική ισχύ έχει τη μικρότερη ενασχόληση με τα παιδιά.
- Η εργασία του πατέρα και οι αντιλήψεις του σχετικά με το ρόλο των 2 φύλων και την κατανομή των αρμοδιοτήτων μετά τη γέννηση των παιδιών παίζει καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της οικογενειακής οργάνωσης και την διαμόρφωση του γονεϊκού του προφίλ.

6. Καθοριστικοί παράμετροι της συμμετοχής του πατέρα στην οικογενειακή εργασία (Barnett C. Rosalind – Baruch K. Grace)⁴⁹.

Έρευνα που πραγματοποιήθηκε σε 160 καυκάσιους γονείς (ζευγάρια μητέρων και πατέρων) μέσης αστικής τάξης με τη χρήση ερωτηματολογίου-συνέντευξης. Μετρήθηκαν και ερευνήθηκαν 5 φόρμες - παράμετροι γονεϊκής συμμετοχής και εξετάστηκαν 5 πιθανές παράμετροι που επηρεάζουν και καθορίζουν την γονεϊκή συμμετοχή:

- I. Η εργασιακή απασχόληση των δύο γονέων.
- II. Κοινωνικοοικονομικοί παράγοντες.
- III. Η οικογενειακή δομή.
- IV. Οι γονεϊκές στάσεις και συμπεριφορές σχετικά με το ρόλο των φύλων.
- V. Βαθμός κοινωνικοποίησης των δύο γονέων.

Η έρευνα κατέληξε στα ακόλουθα συμπεράσματα όσον αφορά την ενασχόληση κυρίως του πατέρα με την φροντίδα των παιδιών:

- Ο αριθμός των ωρών που οι μπαμπάδες αφιέρωναν στα παιδιά τους μειωνόταν καθώς τα παιδιά μεγάλωναν.
- Οι μπαμπάδες αισθάνονται ιδιαίτερα υπεύθυνοι σχετικά με τη διαμόρφωση και διάπλαση της αρρενωπότητας των γιων τους.

⁴⁹ Barnett C. Rosalind – Baruch K. Grace. *Determinants of Fathers' Participation in Family Work*. Journal of marriage and the family, Febr.1978, N. 49, 29-40.

- Οι άνδρες αισθάνονται πιο άνετα να συναναστρέφονται το αρσενικό παιδί δεδομένων των κοινών ενδιαφερόντων που μοιράζονται.
- Οι άνδρες τείνουν να επαναλαμβάνουν στην ανατροφή των παιδιών τους τις συμπεριφορές του δικού τους πατέρα και ταυτόχρονα τους αποζημιώνουν κάνοντας περισσότερα από το λιγότερο δυνατό που έκαναν οι δικοί τους μπαμπάδες.
- Η συμπεριφορά της μητέρας απέναντι στη συμμετοχή του συζύγου στην ανατροφή των παιδιών σχετίζεται σε μεγάλο βαθμό με την πατρότητα του δικού της πατέρα (σε λειτουργικές και ευέλικτες οικογενειακές οντότητες, ο τρόπος που ασκεί το ρόλο του ο πατέρας επηρεάζεται σε μεγάλο βαθμό από τη συμπεριφορά και τις αντιλήψεις της συντρόφου του. Ακόμη και αν ο τρόπος του διαφοροποιείται σε μεγάλο βαθμό από τον δικό της, του επιτρέπει και τον βοηθά να αποδεχτεί το ρόλο του και να διδαχτεί πως να είναι καλός γονιός παραδειγματιζόμενος από εκείνη)⁵⁰.

7. Παράγοντες που σχετίζονται με δραστηριότητες παροχής φροντίδας του πατέρα και την ευαισθησία του με τα μικρά παιδιά (NICHD-National Institute of Child Health and Human Development)⁵¹.

Έγινε χρήση του πολυπαραγοντικού μοντέλου ανάλυσης και χρησιμοποιήθηκε δείγμα από 10 πολιτείες των Η.Π.Α. Το πρωτόκολλο της έρευνας προέβλεπε τα υποκείμενα να είναι άνω των 18 ετών και να μιλούν αγγλικά. Χορηγήθηκε ερωτηματολόγιο στα υποκείμενα σε 4 διαφορετικές φάσεις: όταν το παιδί ήταν 6, 15, 24 και 36 μηνών αντίστοιχα.

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας:

- Οι μπαμπάδες ασχολούνται περισσότερο με τη φροντίδα των παιδιών τους όταν εργάζονταν λιγότερες ώρες από την μητέρα, όταν και οι δύο γονείς ήταν νέοι σε ηλικία, όταν οι μπαμπάδες διέθεταν πιο αισιόδοξη ψυχосύνθεση και είχαν θετική στάση απέναντι στη ζωή, όταν οι μητέρες στο ερωτηματολόγιο δήλωναν έντονη οικειότητα με το σύντροφό τους και ευτυχισμένες από το γάμο τους και τέλος όταν τα παιδιά ήταν αγόρια.
- Οι άνδρες που είχαν λιγότερο παραδοσιακές αντιλήψεις σχετικά με την ανατροφή των παιδιών, ήταν μεγαλύτεροι σε ηλικία και δήλωναν ευτυχισμένοι στο γάμο τους παρατηρήθηκε ότι ήταν πιο ευαίσθητοι στο παιχνίδι τους με το παιδί.

Στην συγκεκριμένη έρευνα έγινε μια προσπάθεια σύνθεσης των ερευνών που είχαν προηγηθεί σχετικά με την πατρότητα, προκειμένου να προσφέρει θεωρητικά μοντέλα που να προσδιορίζουν τις «παραμέτρους-κλειδιά» που ερμηνεύουν την πατρότητα. Το μοντέλο των 5 χαρακτηριστικών του *Doherty* (*Doherty et al. 1998*) είναι ενδεχομένως το πλέον αντιπροσωπευτικό και περιεκτικό. Περιλαμβάνει πέντε μεγάλες κατηγορίες:

- 1)** Τα χαρακτηριστικά του παιδιού (φύλο, χαρακτήρας, ηλικία).
- 2)** Τα χαρακτηριστικά του πατέρα (επάγγελμα, αντιλήψεις, επίπεδο διαβίωσης).

⁵⁰ Grossman F. – Pollack W. – Golding E. Fathers and Children: Predicting the Quality and Quantity of Fathering. *Developmental Psychology*, 1998, Vol. 24, No 1, 82-91.

⁵¹ NICHD (early child care research network). Factors Associated With Fathers' Caregiving Activities and Sensitivity With Young Children. *Journal of Family Psychology*, June 2000, Vol. 14, No 2, 200- 219.

- 3) Τα χαρακτηριστικά της μητέρας (επάγγελμα, αντιλήψεις, επίπεδο διαβίωσης).
- 4) Σχέσεις του ζευγαριού (συζυγική υποστήριξη και οικειότητα).
- 5) Κοινωνιοδημογραφικά χαρακτηριστικά (εισόδημα και εθνικότητα).

Η έρευνα επιχείρησε να εξετάσει τον τρόπο που κάθε ένα από αυτά τα χαρακτηριστικά σχετίζεται με δύο βασικές διαστάσεις της γονεϊκής πατρότητας: τη δέσμευση του πατέρα σε δραστηριότητες παροχής φροντίδας στο παιδί και την αλληλεπίδραση του πατέρα με τα παιδιά του.

Τα αποτελέσματα της έρευνας αναλύονται βάσει των παραπάνω χαρακτηριστικών:

Χαρακτηριστικά του πατέρα

- Το τι κάνει ο πατέρας με και για το παιδί του συχνά αντανakλά στοιχεία της προσωπικότητας του ίδιου του παιδιού.
- Οι μπαμπάδες περνούν περισσότερο χρόνο με τους γιους απ' ό,τι με τις κόρες τους, εύρημα το οποίο επιβεβαιώνεται και από σειρά άλλων ερευνών (*Barnett & Baruch, 1987; Goldscheider & Waite, 1991; Harris & Morgan, 1991*).
- Η σειρά γέννησης του παιδιού και η ψυχosύνθεσή του δεν επηρεάζουν την πρωτοβουλία ανάληψης φροντίδας από μέρους του πατέρα.

Χαρακτηριστικά της μητέρας

- Το τι κάνει ο πατέρας με και για το παιδί του συχνά σχετίζεται με χαρακτηριστικά και της μητέρας και πιο συγκεκριμένα την ηλικία της και τις ώρες που απουσιάζει στην εργασία της.
- Η φροντίδα του παιδιού συνήθως είναι μοιρασμένη μεταξύ των γονέων όταν και οι δύο είναι νέοι και εργαζόμενοι.
- Η ποιότητα της σχέσης του ζευγαριού αποτελεί προγνωστικό παράγοντα του βαθμού της εμπλοκής του πατέρα στη φροντίδα του παιδιού: μητέρες που δηλώνουν υψηλό βαθμό ικανοποίησης από το γάμο τους, είχαν συντρόφους με υψηλό βαθμό δέσμευσης στη φροντίδα του παιδιού.

Κοινωνιοδημογραφικά χαρακτηριστικά

- Βρέθηκε ότι η οικονομική κατάσταση της οικογένειας δεν αποτελεί πρωταρχικό παράγοντα καθορισμού του βαθμού ενασχόλησης του πατέρα με το παιδί.

Τέλος βρέθηκε ότι οι μπαμπάδες των πρωτότοκων παιδιών παρουσίαζαν μια μεγαλύτερη ευαισθησία σε σχέση με τους μπαμπάδες υστερότοκων παιδιών. Το ίδιο παρατηρήθηκε και σε μπαμπάδες που μεγάλωναν τα παιδιά τους με λιγότερο αυστηρά παραδοσιακές αντιλήψεις ανατροφής των παιδιών (π.χ. ισότητα των 2 φύλων).

Αξίζει να σημειωθεί ότι κάθε άτομο έχει διαμορφωμένη μία ιεραρχία όσον αφορά το σύστημα προτεραιοτήτων των ρόλων του, ιεραρχία η οποία καθορίζει και τη δέσμευσή του σε κάθε έναν από τους ρόλους που επιτελεί. Αλλά και σε κάθε ρόλο χωριστά (π.χ. γονεϊκότητα) υπάρχει μία ιεραρχία στους επιμέρους ρόλους όπως για παράδειγμα ο κουβαλητής, ο σύντροφος, ο γαλουχητής, ο ηθικοπλάστης, ο ανατροφέας κλπ. Έτσι για κάποιους άνδρες που ο ρόλος του εργαζόμενου και ενδεχομένως του κουβαλητή έχει εξέχουσα θέση στην προσωπική του ιεραρχία μπορεί να κατορθώσει να κερδίζει περισσότερα χρήματα αλλά να είναι λιγότερο ευαίσθητος σαν πατέρας. Ακόμη και στα πλαίσια του ίδιου του πατρικού ρόλου υπάρχουν ωστόσο προτεραιότητες και ιεραρχίες. Έτσι, ο ρόλος του «κουβαλητή»

μπορεί για κάποιον πατέρα να έχει μεγαλύτερη βαρύτητα από εκείνον του «τροφού». Τέλος να σημειωθεί ότι ακόμη και η επιτυχία στο ρόλο του πατέρα είναι θέμα επιλογής, εφόσον υπάρχουν άνδρες που επιλέγουν να είναι επιτυχημένοι σαν επαγγελματίες αλλά όχι και σαν γονείς.

Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφέρουμε και τον αντίλογο έτσι όπως διατυπώνεται από τον *Γιόζεφ Κόνραντ* στο έργο του «*Heart of Darkness*». Ο Κόνραντ ισχυρίζεται ότι η δουλειά δεν αρέσει σε κανέναν άνδρα, αρέσει ωστόσο αυτό που ενυπάρχει στη δουλειά: η ευκαιρία να ανακαλύψει κάθε άνδρας τον εαυτό του και τη δική του πραγματικότητα, η εργασία τον κρατά απασχολημένο, του προσφέρει την ικανοποίηση του λειτουργικού και άξιου πολίτη, ικανού μέλους μιας ευρύτερης ομάδας συναδέλφων. Του δίνεται η δυνατότητα να ανταγωνιστεί, να νιώσει περήφανος για τον εαυτό του, να συνεργαστεί και να νιώσει ισότιμος⁵².

Η εργασία για τον άνδρα είναι απαραίτητο στοιχείο σύνδεσης με τον έξω κόσμο, από τον οποίο τροφοδοτείται, προκειμένου να εξισορροπήσει τη σχέση της μητέρας με τον παιδί και αποτελέσει αυτόν τον πολύτιμο εκπρόσωπο του «έξω» κόσμου στην οικογενειακή εστία.

Από τη μελέτη σχετικών με την πατρότητα ερευνών εντοπίστηκαν σημαντικοί παράμετροι που επηρεάζουν και καθορίζουν σημαντικά τον ρόλο του πατέρα: *το φύλο, η ηλικία του παιδιού και η οικογενειακή σύσταση* καθώς και η *οικογενειακή κατάσταση-σχέση του ζευγαριού*.

Η *Kathleen Mulan Harris* και ο *S. Philip Morgan* στην εργασία τους με τίτλο «*Μπαμπάδες, γιοι και κόρες: διαφοροποίηση της πατρικής ανάμειξης στη γονεϊκότητα*»⁵³ εντοπίζουν καταρχήν διαφορές της αλληλεπίδρασης των μπαμπάδων με τα παιδιά τους ανάλογα με την ηλικία. Τα μεγαλύτερα παιδιά που προετοιμάζονται για την εφηβεία (όπως και το δείγμα της παρούσης έρευνας) και που η συμπεριφορά τους χαρακτηρίζεται από επαναστατικότητα, τάση για ανεξαρτησία και «παιχνίδια ενήλικων ρόλων», περνούν σαφώς λιγότερο χρόνο με τον πατέρα τους, κάνουν λιγότερα πράγματα από κοινού και εποπτεύονται πιο χαλαρά. Οι μπαμπάδες που έχουν γιους έχουν το προνόμιο να τους διδάξουν ανδρικές συμπεριφορές, ως εκ τούτου η εμπλοκή τους είναι μεγαλύτερη και αναμενόμενη με δεδομένη την προσδοκία της κοινωνίας και της οικογένειας να κοινωνικοποιήσει ο πατέρας τον γιο.

Στις Ηνωμένες Πολιτείες καθώς και στις χώρες της Σκανδιναβίας εκτεταμένες έρευνες που έγιναν, ερευνώντας τα αίτια της συμπεριφοράς προβληματικών αγοριών, κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι η παρουσία του πατέρα είναι απαραίτητη για το αγόρι κυρίως τα δύο πρώτα χρόνια της ζωής του⁵⁴. από την άλλη πλευρά και τα ίδια τα αγόρια παρασύρουν τον πατέρα με τη συμπεριφορά τους σε ένα πιο ενεργητικό ρόλο. Το ενδιαφέρον είναι ότι από τη στιγμή που ένας πατέρας «δελεάζεται» και αποφασίζει να ασχοληθεί με το γιο του, σχεδόν ταυτόχρονα ενεργοποιούνται και στερεότυπα συμπεριφοράς δικαιοσύνης και ισότητας και προς τα άλλα παιδιά. Με αυτόν τον τρόπο οι κόρες έχουν περισσότερες πιθανότητες να ασχοληθεί ο πατέρας τους μαζί τους εάν έχουν έναν αδελφό.

⁵² Pittman Frank. *Ο άνδρας σε κρίση*. Εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1996, 277.

⁵³ Harris Mullan K. – Morgan Philips. *Fathers, Sons and Daughters: Differential Paternal Involvement in Parenting*. Journal of marriage and the family 53(August 1991): 531-544.

⁵⁴ Badinter Elisabeth. *XY Η Ανδρική Ταυτότητα*. Εκδ. Κάτοπτρο, Μάρτιος 1994, 214.

Πολλοί άνδρες αισθάνονται άνετα να αναθρέψουν το γιο τους όχι όμως και την κόρη τους ενώ έχει ειπωθεί ότι οι πατέρες που έχουν γιους παίρνουν πιο δύσκολα διαζύγιο. Ωστόσο δεν θα πρέπει να παραγνωρίζεται ο καθοριστικός ρόλος του πατέρα στη διαμόρφωση της αυτοεκτίμησης της κόρης⁵⁵.

Στο σημείο αυτό να επισημανθεί ότι το 1991 οι *Hygh Lytton* και *David M. Romney* στην έρευνά τους εντοπίζουν διαφορές μεταξύ αγοριών και κοριτσιών όσον αφορά τη σωματική τιμωρία από μέρους του πατέρα (οι πατέρες χτυπούν πιο συχνά και πιο εύκολα τα αγόρια από τα κορίτσια)⁵⁶.

Το 1984 επίσης η *Bonnie E. Carlson* σε σχετική μελέτη της επισημαίνει ότι τα παιδιά των οποίων οι μπαμπάδες συμμετέχουν ενεργά στην ανατροφή τους, μεγαλώνουν έχοντας λιγότερα στερεότυπα όσον αφορά τους ρόλους των δύο φύλων⁵⁷.

Ο κρίσιμος παράγοντας ωστόσο δεν είναι τόσο το φύλο των παιδιών όσο ο συνδυασμός των φύλων των αδελφών. Σχεδόν τέσσερις δεκαετίες πριν οι *Elder* και *Bauman* (1963) εξέτασαν τα αποτελέσματα του *μεγέθους της οικογένειας* και της *σύνθεσής* της όσον αφορά την επιβολή της πειθαρχίας από μέρους του πατέρα. Τα ευρήματα έδειξαν ότι οι πατέρες αναλάμβαναν πιο ενεργό ρόλο σε πολυμελής οικογένειες οι οποίες περιελάμβαναν δύο ή περισσότερα αγόρια. Η σε μικρότερο βαθμό ανάμειξη του πατέρα σημειωνόταν σε οικογένειες που τα παιδιά ήταν όλα κορίτσια.

Το μέγεθος της οικογένειας και ο *αριθμός των παιδιών* φαίνεται ότι επηρεάζει επίσης θετικά την ενασχόληση του πατέρα ωστόσο στερεί από τον αποκλειστικό χρόνο που θα περνούσε ο πατέρας ατομικά με κάθε παιδί, δεδομένου ότι υποχρεώνεται να «μοιράσει» το χρόνο του.

Η *σειρά γέννησης* του παιδιού επίσης επηρεάζει την πατρική συμμετοχή. Φαίνεται ότι το πρώτο και δεύτερο παιδί επωφελούνται δεδομένου ότι ο πατέρας έχει περισσότερο χρόνο να ασχοληθεί αποκλειστικά μαζί τους, κατάσταση η οποία αλλάζει σε περίπτωση που γεννηθούν και άλλα παιδιά. Τα μεγαλύτερα πλέον παιδιά αναλαμβάνουν πατρικούς ρόλους ενώ τα νέα μέλη της οικογένειας δεν απολαμβάνουν της αποκλειστικής προσοχής του πατέρα (προνόμια που είχαν τα πρώτα παιδιά) εφόσον η εποπτεία τους έχει ανατεθεί στα μεγαλύτερα αδέρφια (*Zajonc 1976*).

Το *μορφωτικό επίπεδο του πατέρα* ενδεχομένως να συνεπάγεται σύμφωνα με αυτήν την έρευνα επιπτώσεις στην ενασχόλησή του με το παιδί. Ο πιο μορφωμένος πατέρας πιθανόν να έχει και μεγαλύτερη οικονομική άνεση να εξασφαλίσει υλικά αγαθά στο παιδί του αλλά εξίσου πιθανό να συνεπάγεται και πιο απαιτητική επαγγελματική ενασχόληση που τον κρατά πολλές ώρες έξω από το σπίτι γεγονός που στερεί από τον ποιοτικό δεσμό του με το παιδί.

Οι παράγοντες της εργασίας της μητέρας έξω από το σπίτι καθώς και της ποιότητας των οικογενειακών σχέσεων επισημάνθηκαν επίσης από αρκετούς ερευνητές ως σημαντική στη συμμετοχή ή μη του πατέρα στην ανατροφή των παιδιών καθώς και στη διαμόρφωση του είδους αυτής της συμμετοχής.

⁵⁵ Pittman Frank. *Ο άνδρας σε κρίση*. Εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1996, 320.

⁵⁶ Lutton Hugh - Romney M. David. *Parents' Differential Socialization of Boys and Girls: A meta - analysis*. Psychological Bulletin, 1991, Vol. 109, No 2, 267-296.

⁵⁷ Carlson Bonnie. *The father's contribution to child care: effects on children's perceptions of parental roles*. American Orthopsychiatric 54, January 1984, 123-136.

Οι John H. Grych και Roseanne Clark θεωρούν ότι οι σύζυγοι μη εργαζόμενων γυναικών είναι πιο ήρεμοι και πιο ικανοποιημένοι από την οικογενειακή τους ζωή⁵⁸, άποψη την οποία συμμερίζονται και οι Ashley H. Beitel και Ross D. Parke⁵⁹. Από την άλλη πλευρά έχει αποδειχθεί ότι οι άνδρες εργαζόμενων γυναικών ασχολούνται περισσότερο με τα παιδιά τους και μάλιστα απασχολώντας τα με παιχνίδια, σε αντίθεση με τις εργαζόμενες μητέρες που συνήθως περιορίζονται να τα επιβλέπουν⁶⁰.

Πρόσφατη έρευνα έδειξε ότι όσοι πατέρες αποφασίζουν να πάρουν στα χέρια τους την ανατροφή των παιδιών τους, δημιουργούν εξυπνότερα παιδιά, με καλύτερες επιδόσεις στο σχολείο και υψηλότερες διακρίσεις στην κοινωνική τους ζωή. Σύμφωνα με την εφημερίδα «Σάντεϊ Τάιμς» του Λονδίνου μια δωδεκαετής έρευνα, που πραγματοποιήθηκε από το Πανεπιστήμιο του Γέιλ και παρακολούθησε τη ζωή μιας ομάδας παιδιών από τη γέννηση έως και την εφηβεία τους κατέληξε στο συμπέρασμα ότι τα παιδιά που ανατρέφονται από τον πατέρα τους (ανεξαρτήτως οικονομικής κατάστασης) έχουν ανώτερο δείκτη εφύιας από το μέσο όρο⁶¹. Οι ειδικοί θεωρούν ότι το φαινόμενο οφείλεται στο γεγονός ότι οι πατέρες που αποφασίζουν να αναλάβουν μη παραδοσιακούς ρόλους έχουν μεγαλύτερες φιλοδοξίες, πιο «ανοιχτό μυαλό» και υψηλότερη μόρφωση από τη μέση μητέρα, ενώ εάν υπάρχει και εργαζόμενη μητέρα στην οικογένεια το πιθανότερο είναι ότι διαδραματίζει και εκείνη σημαντικό ρόλο στην ανατροφή του παιδιού, κάτι το οποίο δεν συμβαίνει στις οικογένειες που η ευθύνη της ανατροφής βαρύνει σχεδόν αποκλειστικά τη μητέρα ενώ ο πατέρας είναι σημαντικά αποστασιοποιημένος. Πρόσφατα στατιστικά στοιχεία έδειξαν ότι στη Μ. Βρετανία μέχρι το 1993 είχαν πάρει αυτή την απόφαση 44.000 άνδρες ενώ μετά από πέντε χρόνια ο αριθμός τους είχε φτάσει τις 89.000.

από την άλλη πλευρά έρευνες που πραγματοποίησε ο G. Russe/ σε πληθυσμούς της Αυστραλίας με θέμα τη μορφή της οικογένειας έδειξαν ότι μπαμπάδες που έχουν αναλάβει αποκλειστικά τη φροντίδα των παιδιών τους και έχουν περιοριστεί στο σπίτι εκφράζουν τα ίδια παράπονα με τις γυναίκες σε αντίστοιχες περιπτώσεις (έλλειψη φίλων και κοινωνικών δραστηριοτήτων και επικρίσεις από τα άλλα μέλη της οικογένειας)⁶², κατάσταση η οποία ανατρέπεται όταν επιστρέψουν στην εργασία τους. Ανάλογα αποτελέσματα εντοπίστηκαν και σε Σουηδικούς πληθυσμούς όπου η άδεια πατρότητας μακράς διάρκειας (με σημαντικές οικονομικές διευκολύνσεις) έχει καθιερωθεί από το 1974. Οι άνδρες ωστόσο επιλέγουν να πάρουν μόνο λίγες μέρες γονικής αδειάς και να επιστρέψουν στις επαγγελματικές τους υποχρεώσεις.

Το καλό οικογενειακό κλίμα ή αντίθετα οι συγκρούσεις φαίνεται ότι επηρεάζουν περισσότερο τους άνδρες και καθορίζουν εάν και κατά πόσο θα ασχοληθούν με τα παιδιά⁶³. Συγκεκριμένα λιγότερες συγκρούσεις και υψηλό επικοινωνιακό επίπεδο συνδέονται με μεγαλύτερη συμμετοχή του πατέρα.

⁵⁸ Grych John – Clark Roseanne. *Maternal Employment and Development of the Father – Infant Relationship in the First Year*. Developmental Psychology, 1999, Vol. 35, No 4, 893-903.

⁵⁹ Beitel Ashley – Parle Ross. *Parental Involvement in Infancy : the Role of Maternal and Paternal Attitude*. Journal of Family Psychology, 1998, Vol. 12, No 2, 268-288.

⁶⁰ Harris Mullan K. – Morgan Philips. *Fathers, Sons and Daughters: Differential Paternal Involvement in Parenting*. Journal of marriage and the family 53 (August 1991): 534.

⁶¹ Έξυπνα παιδιά με πατρική ανατροφή. Ελεύθερος Τύπος, Αθήνα Μάιος 1998.

⁶² Badinter Elisabeth. *XY Η Ανδρική Ταυτότητα*. Εκδ. Κάτοπτρο, Μάρτιος 1994, 216.

⁶³ Belsky Jay. *Patterns of Marital Change and Parent-Child Interaction*. Journal of marriage and the family 53 (May 1991): 488.

Οι πατέρες που συμμετέχουν ενεργά στη φροντίδα και ανατροφή των παιδιών τους δηλώνουν πιο ευτυχισμένοι από το νέο τους ρόλο σε αντιδιαστολή με εκείνους που δεν συμμετέχουν.

Σε κάθε περίπτωση όμως ο βαθμός ικανοποίησης εξαρτάται από το κατά πόσο η συμμετοχή αυτή είναι εθελοντική ή υποχρεωτική. Όταν η πατρότητα είναι επιβαλλόμενη είναι βέβαιο ότι τα αποτελέσματα είναι λιγότερο θετικά.

Από την πλευρά της γυναίκας η συμμετοχή του πατέρα στην ανατροφή των παιδιών είναι μέρος των συζυγικών του καθηκόντων. Ανταποκρινόμενος σε αυτό το ρόλο ο σύζυγος ταυτόχρονα της προσφέρει και συζυγική ικανοποίηση.

Αυτονόητη η επισήμανση ότι στις συγκρουσιακές οικογένειες είναι υψηλός ο βαθμός επηρεασμού των παιδιών που συχνά τριγωνοποιούνται προκειμένου να «μπουν» ανάμεσα στους γονείς και να αποσπάσουν την προσοχή τους από τα πραγματικά προβλήματα της σχέσης τους⁶⁴. Η φάση της οικογένειας κατά την οποία εισέρχονται τα παιδιά ως νέα μέλη είναι διπλή: σηματοδοτεί αφενός την αφετηρία μιας νέας ζωής, αφετέρου δε είναι καθοριστική για την ομαλή λειτουργία του οικογενειακού συστήματος. Ο τρόπος με τον οποίο το σύστημα αυτό θα διαχειριστεί τις δυσκολίες, θα επιλέξει υγιείς τρόπους επικοινωνίας και θα προσαρμοστεί στις νέες συνθήκες είναι καθοριστικός για την υιοθέτηση ενός επαρκούς γονεϊκού ρόλου⁶⁵. Προκειμένου για την ομαλή αυτή μετάβαση ενδεχομένως προαπαιτείται το ζευγάρι ξεχωριστά να έχει επεξεργαστεί σωστά τις διάφορες φάσεις του κύκλου ζωής του, να έχει διαχειριστεί την επιθυμία του για ένα παιδί και να είναι έτοιμοι και οι δύο για τη μετάβαση στη γονεϊκή ιδιότητα. Εξάλλου η συμμαχία του συστήματος θα εξακολουθήσει να υφίσταται και κατά τη διάρκεια της εγκυμοσύνης και στη συνέχεια στη νέα κατάσταση όπου το ζευγάρι καλείται να επιτελέσει και το νέο του ρόλο ως γονείς.

Όσον αφορά τέλος την επιθυμία του ζευγαριού για ένα παιδί, τούτο αποτελεί συνισταμένη πολλών παραγόντων που το βέβαιο είναι ότι δεν αφορούν μόνο το παιδί αυτό καθ'αυτό. Η επιβεβαίωση της γονιμότητας του άνδρα και της γυναίκας, η «ανάκτηση» της χαμένης αθωότητας και παιδικής ηλικίας, η εξασφάλιση της συνέχειας και προέκτασης του εαυτού τους καθώς και της επόμενης γενιάς, η ικανοποίηση της ανάγκης για προσφορά και η άρνηση του θανάτου με την πρόσκληση για ζωή, η ικανοποίηση σημαντικών «τρίτων» όπως είναι οι παππούδες και τέλος η ευκαιρία για διαιώνιση θετικών ή η ανατροφή αρνητικών ταυτίσεων, αποτελούν ορισμένους από τους λόγους που σε συνειδητό ή ασυνειδητό επίπεδο μπορεί να ωθήσουν ένα ζευγάρι στην απόφαση να αποκτήσει ένα παιδί.

Ο Σύγχρονος Πατέρας (Σκέψεις περί πατρότητας)

Η *Diane Ehrensaft* και η *Arlie Hochschild* που έχουν ασχοληθεί σοβαρά τα τελευταία χρόνια με τη μελέτη της σύγχρονης «ισότιμης» οικογένειας σκιαγραφούν παραστατικά το πορτρέτο του «μοντέρνου πατέρα»⁶⁶. Περιγράφουν έναν άνδρα προερχόμενο από τις μεσαίες ή ανώτερες κοινωνικές τάξεις με μόρφωση και

⁶⁴ Cox Martha – Paley Blair. *Family as Systems*. Annual Review of Psychology, Vol. 48, 1997, 245.

⁶⁵ Δραγώνα Θάλεια. *Μετάβαση στη Γονεϊκή Ιδιότητα*. Βασική Παιδοψυχιατρική, τόμος Α': Ερευνητικά και κλινικά κείμενα. Εκδ. Καστανιώτης, 1994, 131.

⁶⁶ Badinter Elisabeth. *XY Η Ανδρική Ταυτότητα*. Εκδ. Κάτοπτρο, Μάρτιος 1994, 217.

εισοδήματα άνω του μέσου όρου. Συνήθως ελεύθερος επαγγελματίας, με ελεύθερο ωράριο και ευέλικτα προγράμματα, βοηθητικός προς τη σύντροφό του και απορριπτικός ως προς τις παραδοσιακές παλαιότερες κουλτούρες σχετικά με το ρόλο του άνδρα στην οικογένεια⁶⁷. Η στάση τους ως προς τον πατέρα τους είναι επίσης απορριπτική καθώς τον χαρακτηρίζουν «απόμακρο» και δηλώνουν ανικανοποίητοι από τον τρόπο που οι ίδιοι μεγάλωσαν. Η πριν το γάμο συμβίωση με τη σύντροφό τους χαρακτηρίζει τον τρόπο ζωής τους, ενώ επιλέγουν για σύντροφο μια γυναίκα που επίσης δεν ανταποκρίνεται στα παραδοσιακά μοντέλα ρόλων και που η ίδια δεν θέτει ως στόχο ζωής το γάμο και τη δημιουργία οικογένειας. Οι σύγχρονοι πατέρες περιγράφονται ως «δημιουργοί ρόλων» και αποτυπώνονται ως άνδρες «...με υψηλό αυτο-συναίσθημα,... ευέλικτοι, ευαίσθητοι στις διαπροσωπικές σχέσεις και δείχνουν μια εσωτερική ικανότητα ελέγχου. Αυτά τα χαρακτηριστικά θεωρούνται ως προϋπόθεση για τους άντρες που εγκαταλείπουν την παραδοσιακή τους στάση σχετικά με την ανατροφή των παιδιών και παρά ταύτα νιώθουν πολύ καλά ως πατέρες στο νέο τους ρόλο» (Fthenakis, 1985, σ.198 στον Γ.Ν.Παπαδόπουλο).

Ωστόσο ο σύγχρονος πατέρας και κυρίως ο έλληνας δεν είναι απαραίτητα και απορριπτικός ως προς τους παραδοσιακούς ρόλους αναμφισβήτητα όμως είναι πιο προσαρμοσμένος στις ανάγκες της σύγχρονης οικογένειας, ανάγκες που συχνά απασχολούν την μητέρα έξω από το σπίτι με εργασιακά ωράρια εξίσου απαιτητικά με του άνδρα (White,1994 στον Γ.Ν.Παπαδόπουλο 2002). Ο σύγχρονος άνδρας είναι σε σημαντικό βαθμό απαλλαγμένος από τις προκαταλήψεις του παρελθόντος όσον αφορά τη διαφοροποίηση των ρόλων και αρμοδιοτήτων μέσα στο σπίτι. Οι άνδρες των 30 και 40 ετών (ηλικίες που αφορά το δείγμα της παρούσης έρευνας) έχουν ανατραφεί από μητέρες που οι ίδιες παρέμειναν στο σπίτι έχοντας ως βασική απασχόληση την ανατροφή των παιδιών και τη φροντίδα του νοικοκυριού, θέτοντας τον εαυτό του συχνά στο περιθώριο και οι άνδρες αυτοί συχνά επιθυμούν για τις συντρόφους τους έναν πιο ενεργό κοινωνικό ρόλο πέρα από οικογενειακό. Είναι άνδρες που επιτρέπουν στον εαυτό τους ένα πιο θηλυκό ρόλο και στη σύντροφό τους έναν πιο αρρενωπό, κάνοντας το πρώτο βήμα για μια πρώτη πρωτοποριακή γενιά. Παρατηρείται δηλαδή μία αυξανόμενη συμμετοχή του άνδρα στα πλαίσια της οικογενειακής ζωής και της γυναίκας στα πλαίσια της κοινωνίας. αν και όπως παρατηρεί ο Parke τουλάχιστον μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του '80 «...πολλές είναι οι γυναίκες που εργάζονται έξω από το σπίτι, αλλά οι πατέρες που συμβάλλουν εξίσου στη φροντίδα για το παιδί είναι ακόμη λίγοι» (Parke 1987).

Ωστόσο κάποιες φορές η νέα πραγματικότητα φτάνει στα άκρα, με αντιστροφή ταυτοτήτων που όχι σπάνια δημιουργεί συγχύσεις προτύπων (κυρίως στους γιους) και παράγει αρσενικές μητέρες και ευνουχισμένους πατέρες. Ίσως μία γενιά μεγαλωμένων με τα νέα πρότυπα ανδρών να μην είναι αρκετή για την πραγματική συμφιλίωση των παραδοσιακά γυναικείων και παραδοσιακά ανδρικών αξιών σε ένα νέο τύπο άνδρα που δεν απαρνιέται τη φύση του αλλά και δεν παραμένει δέσμιος της προγονικής οπισθοδρόμησης.

Περίπου μία εικοσαετία πίσω (στη δεκαετία του '80) ο κοινωνικός ρόλος του πατέρα που τον υποχρέωνε να μένει αρκετά έξω από το σπίτι καθώς και η στενή σχέση της μητέρας με τα παιδιά της, εμπόδιζαν την εδραίωση μιας στενότερης σχέσης του πατέρα με τα παιδιά του. Την ίδια εποχή (1982) οι Βασιλείου⁶⁸ αναφέρουν ότι στην

⁶⁷ Badinter Elisabeth. *XY Η Ανδρική Ταυτότητα*. Εκδ. Κάτοπτρο, Μάρτιος 1994, 215.

⁶⁸ Κατάκη Χάρης. *Οι τρεις ταυτότητες της Ελληνικής Οικογένειας*. Σειρά: Ανθρώπινα Συστήματα. Εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998, 160.

προσπάθειά του ο πατέρας να πλησιάσει τη σύντροφο ή τα παιδιά του (κυρίως το αγόρι) «σκοντάφτει» επάνω στις παραδοσιακές δεσμεύσεις της στενής σχέσης μητέρας – παιδιού, οι οποίες και ενισχύονται από το περιβάλλον που θεωρεί το παιδί σχεδόν αποκλειστική ευθύνη της μητέρας. Η κατάσταση αυτή που περιόριζε σε σημαντικό βαθμό την «άνθηση» της σχέσης του πατέρα με τα παιδιά του έχει πλέον μεταβληθεί στις αρχές της νέας χιλιετίας.

Η ηλικία εξάλλου που οι άνδρες αποφασίζουν πλέον να δημιουργήσουν οικογένεια και να αποκτήσουν παιδί έχει σαφώς αλλάξει. Οι κοινωνικοί επιστήμονες μελετώντας τα κίνητρα της αναπαραγωγικής συμπεριφοράς αντιμετώπισαν με μεγάλη αλλαγή που αφορά το 2^ο μισό του 20^{ου} αιώνα⁶⁹, αλλά κυρίως τις 2 τελευταίες δεκαετίες. Η απόκτηση ενός παιδιού δεν διαμορφώνεται πλέον από κοινωνικές πιέσεις ή επιταγές ούτε ασφαλώς αποτελεί ένα βιολογικό δεδομένο, αναπόφευκτο του ανθρώπινου προορισμού. Ο παράγοντας επιλογή και επιθυμία παίζουν σημαντικό ρόλο στη δημιουργία οικογένειας. Είναι συχνό το φαινόμενο της αμφιθυμικής διάθεσης ως προς την απόκτηση παιδιού η οποία χαρακτηρίζει ωστόσο και τα δύο πλέον φύλα, αν και συναντάται συχνότερα στον άνδρα. Η επιθυμία απόκτησης ενός παιδιού αλλά και ο φόβος και το άγχος για τη φροντίδα του ενυπάρχουν. Οι πρόσφατες εξάλλου μεταβολές του ρόλου της γυναίκας μέσα και έξω από την οικογένεια συμβάλλουν σημαντικά στη μετατόπιση της ηλικίας απόκτησης παιδιού καθώς και η επιβεβλημένη ανάγκη του άνδρα για επαγγελματική καταξίωση και αποκατάσταση. Έτσι παρουσιάζεται το σύννηθες φαινόμενο της εποχής, των μεγαλύτερων σε ηλικία γονέων, με όλα τα συνεπακόλουθα αυτού αρνητικά (μειωμένος χρόνος απασχόλησης με το παιδί, μικρότερες φυσικές αντοχές, υπερεπένδυση προσδοκιών των γονέων στα παιδιά τους κλπ.) αλλά και θετικά φαινόμενα (μεγαλύτερη αυτονομία των γονέων από την οικογένεια καταγωγής και μικρότερη αμφιθυμία). Η ηλικία που ο άνδρας γίνεται πατέρας δεν έχει δυστυχώς διερευνηθεί επαρκώς, η μεγαλύτερη ωστόσο ηλικία όπου απαντάται τα τελευταία χρόνια η πατρότητα ενδεχομένως να μεταφράζεται σε έντονη υπαρξιακή αγωνία των σύγχρονων πατέρων προκειμένου για την εξασφάλιση της συνέχειάς τους και την αναβίωση των χαμένων παιδικών τους χρόνων (*Goldberg, 1988*). Από τα στοιχεία εξάλλου της Πανελλήνιας Περιγεννητικής Έρευνας του 1991 προκύπτει ότι μόνο το 1,1% των ανδρών που έγιναν πατέρες εκείνη την περίοδο ήταν άνω της ηλικίας των 45 ετών (*Lekea – Karanika, 1991*)⁷⁰.

Ο *Ross* περιγράφοντας το 1982 την επικρατούσα μέχρι τότε κατάσταση γύρω από την απόκτηση ενός παιδιού έλεγε πολύ γλαφυρά ότι μοιάζει σαν να «... πρέπει απαραίτητα να είσαι μητέρα για να είσαι γονέας...». Το 1973 η *Burlingham* και οι συνεργάτες της θα ασχοληθούν εκτενώς με την ψυχοδυναμική της πατρότητας θεωρώντας ότι αυτή ξεκινά από την έναρξη της εγκυμοσύνης της γυναίκας. Ενδιαφέροντα ευρήματα δημοσιεύτηκαν που «φώτιζαν» ξεχασμένες ή παραγνωρισμένες πτυχές της πατρότητας. Η ομάδα της *Burlingham* αποκαλύπτει ότι το ίδιο το βρέφος αρχίζει να κατακτά την έννοια του πατέρα μόλις λίγες εβδομάδες μετά την κατάκτηση της έννοιας της μητέρας και μπορεί να συνδιαλλαγεί και να κάνει σχέση μαζί του ήδη από τους 2,5 – 3 πρώτους μήνες της ζωής του (*Greenacre, 1966, Abelin, 1975, Megler, Pine & Bergman, 1975*).

Τα δεδομένα για το νέο πατέρα έχουν σίγουρα αλλάξει. Έπειτα από μια μακρά παράδοση αποστασιοποίησης από τη στενή συναλλαγή με το παιδί, ο σύγχρονος

⁶⁹ Δραγώνα Θάλεια. *Μετάβαση στη Γονεϊκή Ιδιότητα*. Βασική Παιδοψυχιατρική, τόμος Α': Ερευνητικά και κλινικά κείμενα. Εκδ. Καστανιώτης, 1994, 136.

⁷⁰ Δραγώνα Θάλεια. *Μετάβαση στη Γονεϊκή Ιδιότητα*. Βασική Παιδοψυχιατρική, τόμος Α': Ερευνητικά και κλινικά κείμενα. Εκδ. Καστανιώτης, 1994, 140.

πατέρας καλείται να αντεπεξέλθει σε ένα πιο ενεργό ρόλο που προϋποθέτει μεγαλύτερη εμπλοκή. Ο νέος ρόλος συχνά προκαλεί αμηχανία, διλήμματα που αφορούν την ενεργοποίηση της θηλυκής πλευράς του άνδρα και την ταυτόχρονη διατήρηση του ανδρισμού του αλλά και σύγχυση σχετικά με τη διαφοροποίηση των δύο φύλων (Samuels, 1985). Η λεγόμενη «κρίση της πατρότητας» είναι ένα φαινόμενο που περιγράφει αυτή ακριβώς την ανατροπή που επιφέρει στη ζωή του άνδρα ο νέος του ρόλος και έχει αναλυθεί και διερευνηθεί τόσο από ψυχαναλυτικούς κύκλους όσο και από την πλευρά της κοινωνικής αλλά και συμπεριφοριστικής ψυχολογίας⁷¹.

Ο πατέρας αντιμετωπίζει μια πρόκληση μέσα από την εμπειρία της πατρότητας που του προσφέρει τη δυνατότητα να μεγαλώσει, να ωριμάσει, να αναβιώσει τα «χαμένα» παιδικά χρόνια με όλες τις απαραίτητες αναπληρώσεις και χωρίς να κριθεί για αυτή του τη παλινδρόμηση.

αν και λίγα είναι γνωστά για την συνάφεια μεταξύ των προθέσεων του άνδρα σχετικά με την τεκνοποίηση και την ανάμειξή του στην ανατροφή του παιδιού, τα υπάρχοντα στοιχεία συνηγορούν υπέρ της θεωρίας ότι ο τρόπος που σχετίζεται ο πατέρας με το παιδί και ο βαθμός εμπλοκής στην ανατροφή του, σχετίζονται σε μεγάλο βαθμό με το κατά πόσο η εγκυμοσύνη ήταν επιθυμητή⁷². Ανεπιθύμητες εγκυμοσύνες σε οικογένειες δύο γονέων έχει βρεθεί ότι έχουν μακροπρόθεσμα αποτελέσματα στην αυτοεκτίμηση του παιδιού και στο βαθμό υποστηρικτικότητας των γονέων απέναντί του.

Τι ωθεί του άνδρες να γίνουν γονείς

Συχνά εγείρεται το ερώτημα τι ωθεί τους άνδρες να γίνουν μπαμπάδες. Η αντίληψη του τι σημαίνει να γίνεις πατέρας καθώς και ο ρόλος της πατρότητας «κατασκευάζονται» και διαμορφώνονται στην πορεία των χρόνων ξεκινώντας από την παιδική ηλικία του αγοριού. Εξάλλου είναι αυτά τα αγόρια που θα γίνουν στο μέλλον μπαμπάδες και που θα αναθρέψουν με τη σειρά τους κάποιους μελλοντικούς μπαμπάδες. Ωστόσο κανένας ερευνητής έως τώρα δεν έχει περιγράψει τα μονοπάτια εκείνα που ωθούν τα αγόρια στο να γίνουν γονείς αλλά ούτε υπάρχει και κάποια σχετική επίσημη θεωρία που να ερμηνεύει εκείνη την εξελικτική διαδικασία που δίνει νόημα και μορφή στην πραγματοποίηση της πατρότητας (Lamp, 1997; Tanfer & Mott, 1998)⁷³.

Μέσα από την ανάπτυξη εκείνων των συμπεριφορών που διαφοροποιούν τα δύο φύλα, η ευαισθησία, η υποστηρικτικότητα, η προσαρμοστικότητα και η υπευθυνότητα είναι πιθανό να λειτουργήσουν πρακτικά ως χρήσιμα εφόδια στην ανάπτυξη της πατρότητας. Ομοίως, δεδομένου ότι η πατρότητα αφορά και επαναλαμβανόμενες συμπεριφορές (patterns: «...επαναλαμβανόμενες λειτουργίες που εδραιώνουν το πώς, πότε και με ποιόν σχετίζεται ανά πάσα στιγμή το κάθε μέλος

⁷¹ Παπαδόπουλος Νικόλαος Γ. *Ένας Πατέρας Γεννιέται* (η βιβλιοθήκη της οικογένειας). Εκδ. Φυτράκη. Αθήνα 2002, 39.

⁷² Cabrera N.- Tamis – Le Monda C. – Brandley R. – Hofferth S. – Lamb M. *Fatherhood in the Twenty-First Century*. Child Development, Jan. 2000, Vol.71, No1, 127-136.

⁷³ Cabrera N.- Tamis – Le Monda C. – Brandley R. – Hofferth S. – Lamb M. *Fatherhood in the Twenty-First Century*. Child Development, Jan. 2000, Vol.71, No1, 127-136.

της οικογένειας...)⁷⁴ στον κύκλο ζωής της οικογένειας, εξετάζοντας ενδεχομένως εκείνες τις επαναλαμβανόμενες συμπεριφορές που συνδέονται με πρώιμα στάδια της πατρότητας στη ζωή του παιδιού όπως φροντίδα, ικανότητα επίλυσης προβλημάτων, ρύθμιση των αποστάσεων και προσδιορισμό του ρόλου του πατέρα, διαχείριση αγχογόνων καταστάσεων και εναλλαγή μεταξύ στοργής και αυστηρότητας-όπου αυτό κρίνεται απαραίτητο-, θα μπορούσαν να δώσουν χρήσιμες πληροφορίες.

Έχει βρεθεί ότι οι άνδρες, στην ανατροφή των οποίων είχαν εμπλακεί ενεργά οι πατέρες τους, είναι και οι ίδιοι πιο κινητοποιημένοι στο ρόλο τους αναλαμβάνοντας περισσότερες ευθύνες, εκφράζοντας μεγαλύτερη ζεστασιά και εποπτεύοντας πιο στενά τις δραστηριότητες και τις συμπεριφορές των παιδιών τους.

Λίγα επίσης είναι γνωστά σχετικά με το πώς οι άνδρες μαθαίνουν να γίνονται μπαμπάδες (Daly 1993; Tanfer & Mott, 1998)⁷⁵. Το 1997 μόνο ένα 11% των πατέρων στις Ηνωμένες Πολιτείες, επέλεξε να παρακολουθήσει κάποια σχετικά μαθήματα-σεμινάρια, αν και έχει αποδειχθεί η θετική συνάφεια μεταξύ αυτού του είδους της εκπαίδευσης και της ενεργότερης συμμετοχής των ανδρών στη φροντίδα των παιδιών τους.

Πολιτιστικές και κοινωνικές αλλαγές έχουν αποδυναμώσει τη σύνδεση μεταξύ της αρρενωπότητας και των κοινωνικών προσδοκιών από έναν υπεύθυνο πατέρα (Marsiglio, 1998). Αυτές οι συνθήκες αλλαγής έχουν διχάσει τον ανδρικό πληθυσμό σε αυτούς που θεωρούν ότι η συμμετοχή στη φροντίδα των παιδιών είναι προαιρετική από την πλευρά τους και σε αυτούς που πιστεύουν ότι η συμμετοχή τους αποτελεί αναπόσπαστο συστατικό του ανδρισμού τους.

Πατέρας και εγκυμοσύνη

Η έναρξη της πατρότητας τοποθετείται στην αρχή της εγκυμοσύνης κατά τη διάρκεια της οποίας καλείται να βιώσει αμφιθυμικά συναισθήματα. Παρόλο που δηλώνουν ευτυχισμένοι και περήφανοι για τη νέα κατάσταση καθώς η εγκυμοσύνη εξελίσσεται η αρχική διάθεση της ιδεατής ευτυχίας υποχωρεί και τη θέση της παίρνουν αισθήματα αγωνίας, απώλειας της «παλιάς» δυαδικής σχέσης με τη σύντροφο, απομάκρυνσης και περιθωριοποίησης από το υπόλοιπο σχήμα (μητέρα-έμβρυο) κυρίως κατά το πρώτο τρίμηνο της εγκυμοσύνης. Η εμπειρία αυτή συχνά κρατά τους άνδρες μακριά από το σπίτι, συμπεριφορά που σε κάποιες περιπτώσεις εξακολουθεί και μετά τη γέννηση του παιδιού. Κατά το δεύτερο τρίμηνο οι άνδρες επεξεργάζονται ζητήματα της δικής τους σχέσης με τον πατέρα τους. από αυτή τη διαδικασία καθώς και την ποιότητα αυτή της σχέσης καθορίζεται ο βαθμός προσαρμογής τους στο υπόλοιπο της εγκυμοσύνης και τα αισθήματα που θα βιώσουν στην πορεία της. Οι άνδρες οι στερημένοι ενός καλού πατέρα πιθανόν να αντιμετωπίσουν δυσκολίες προσαρμογής (Diamond, 1986)⁷⁶.

Μετά την έναρξη του κινήματος του φυσικού-ανώδυνου τοκετού *Lamaze* στη Γαλλία, τη δεκαετία του '40 που πήρε το όνομά του από τον ιδρυτή του και αργότερα

⁷⁴ Minuchin S. *Οικογένειες και Οικογενειακή Θεραπεία*. Εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2000, 24.

⁷⁵ Cabrera N.- Tamis – Le Monda C. – Brandley R. – Hofferth S. – Lamb M. *Fatherhood in the Twenty-First Century*. Child Development, Jan. 2000, Vol.71, No1, 131.

⁷⁶ Δραγώνα Θάλεια. *Μετάβαση στη Γονεϊκή Ιδιότητα*. Βασική Παιδοψυχιατρική, τόμος Α': Ερευνητικά και κλινικά κείμενα. Εκδ. Καστανιώτης, 1994, 150.

συνεχίστηκε από τον *Bradley* στις Ηνωμένες Πολιτείες, έχει σημειωθεί μια έξαρση του ενδιαφέροντος στην έρευνα γύρω από τον πατέρα και τη σχέση του με την εγκυμοσύνη και τον τοκετό. Παρόλο που η συμμετοχή του μελλοντικού πατέρα σε μαθήματα ανώδυνου τοκετού έχει μικρά σχετικά οφέλη όσον αφορά αυτή καθ' αυτή τη συμμετοχή του στον τοκετό, έχει αποδειχθεί ότι αυξάνει τα αισθήματα στοργής και τρυφερότητας προς τη σύζυγο και το αγέννητο παιδί του και μακροπρόθεσμα συμβάλλει στη θετική σχέση του ζευγαριού αν και είναι άγνωστη η επίδρασή του στη σχέση του με το παιδί του⁷⁷. Σήμερα ωστόσο όλο και περισσότεροι μελλοντικοί πατέρες συμμετέχουν σε αυτά τα μαθήματα και παρευρίσκονται κατά τη διάρκεια του τοκετού. Το ποσοστό αυτό συμμετοχής του πατέρα έχει αυξηθεί κυρίως τα τελευταία χρόνια. Τα στατιστικά στοιχεία που τη συμμετοχή των πατέρων στις αμερικάνικες κλινικές της δεκαετίας του 1970, κάνουν λόγο μόνο για το 27%, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό μία δεκαετία αργότερα ανέρχεται στο 80% (*Parke, 1981*). Στη Μ. Βρετανία επίσης τα ποσοστά είναι ανάλογα (60-80%), ποσοστό που φαίνεται να αντιπροσωπεύει κατά προσέγγιση τις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες (*Fthenakis, 1985, σ.135*). Αξίζει να σημειωθεί ότι σε έρευνα που αναζητούσε το κίνητρο και την επιθυμία για συμμετοχή στον τοκετό του πατέρα, ξεχωριστά για τους δύο γονείς, προκύπτει ότι η απόφαση αυτή είναι κοινή σε ποσοστό 74,8%, πρωτοβουλία του πατέρα 13,9% και επιθυμία της μητέρας σε ποσοστό 7,4% (*Pawson & Morris 1971, στου Fthenakis, 1985, σ.134*).

Πατέρας και βρέφος

Ο πατέρας μπορεί - όπως αποδεικνύεται - να φροντίσει το βρέφος το ίδιο καλά με τη μητέρα ενώ οι ειδικοί που έχουν ασχοληθεί με τη σχέση πατέρα - βρέφους διακρίνουν λεπτές διαφορές. Ο πατέρας παίζει περισσότερο με το βρέφος σε σχέση με τη μητέρα και το παιχνίδι του είναι πιο διεγερτικό για το μωρό (του προκαλεί αναστάτωση).⁷⁸ Ο *Yogman* παρατηρεί ότι οι πατέρες προτιμούν τα ψηλαφητά παιχνίδια, χρησιμοποιούν περισσότερο τα χέρια τους και επιδιώκουν να προκαλέσουν την προσοχή και την έξαψη του μωρού, ενώ είναι πολύ σημαντική η σωματική επαφή με το βρέφος το οποίο προτιμούν να κρατούν στη αγκαλιά τους και να νανουρίζουν. Η συμπεριφορά του πατέρα διαφοροποιείται επίσης ανάλογα και με το φύλο του παιδιού, κυρίως μετά το πρώτο έτος ζωής τους. Έχει ήδη τονιστεί πόσο υπεύθυνος νιώθει ο πατέρας για την «αρρενοποίηση» του γιου, γεγονός που τον ωθεί να αφιερώνει περισσότερες ώρες στο αρσενικό παιδί «καλλιεργώντας» τις αρσενικές αρετές του όπως την ανεξαρτησία, τη φυσική τάση για σωματική άσκηση και τη διάθεση για εξερεύνηση και ανακάλυψη των πραγμάτων. Αντίστοιχα στην κόρη διεγείρει τα θηλυκά της στοιχεία όπως είναι η γλυκύτητα και η τρυφερότητα. Έχει επίσης παρατηρηθεί ότι οι μπαμπάδες έχουν μεγαλύτερη ευκολία στη φροντίδα και τον καθαρισμό του αγοράκιού και μεγαλύτερη άνεση να αγγίζουν τα γεννητικά του όργανα.

Ο πατέρας είναι ικανός να διαμορφώσει μια πραγματική σχέση συμβίωσης με το μωρό ενώ είναι πλέον ευρέως αποδεκτό ότι ο πατέρας αποτελεί φιγούρα προσκόλλησης (attachment figure) εξίσου όσο και η μητέρα. Ο *Greenberg* και ο *Morris* χρησιμοποίησαν τον όρο "engrossment" (απορρόφηση) προκειμένου να αποδώσουν τη σχέση του πατέρα με το νεογέννητο παιδί του. Περιγράφουν μάλιστα

⁷⁷ Bozett W. Frederick. *Male Development ant Fathering Throughout The Life Cycle*. American behavioral Scientist, Oct. 1985, Vol.29, No1, 41-54.

⁷⁸ Badinter Elisabeth. *XY Η Ανδρική Ταυτότητα*. Εκδ. Κάτοπτρο, Μάρτιος 1994, 225.

τα στάδια-χαρακτηριστικά αυτής της προσκόλλησης του πατέρα προς το παιδί του ως ακολούθως:

1. Οπτική ενημερότητα κατά την οποία ο πατέρας καμαρώνει το βρέφος ως όμορφο και ελκυστικό.
2. Απτική ενεργοποίηση και ενημερότητα που ωθεί τον πατέρα να αγγίζει και να κρατά αγκαλιά το μωρό.
3. Ο πατέρας αρχίζει να ξεχωρίζει τα χαρακτηριστικά εκείνα του παιδιού που το κάνουν να ξεχωρίζει.
4. Ο πατέρας αρχίζει να βλέπει το παιδί του ως τέλειο δημιούργημα.
5. Ο πατέρας νιώθει ισχυρή έλξη για το νεογέννητο, είναι γοητευμένος και εκφράζει ακραίο ενθουσιασμό και
6. Υψηλό αίσθημα αυτοεκτίμησης⁷⁹.

Οι συμπεριφορές προσκόλλησης του πατέρα περιλαμβάνουν χαμόγελα, αγγίγματα, αγκαλιές, συνομιλίες, νανουρίσματα, λικνίσματα. Αντίστοιχες συμπεριφορές προτίμησης του βρέφους προς τον πατέρα είναι μπαμπαλισμοί, χαμόγελα και κλάμα προκειμένου ο πατέρας να το πάρει αγκαλιά. Φαίνεται ότι τελικά τα παιδιά χρησιμοποιούν τους γονείς τους για διαφορετικούς λόγους και με διαφορετικούς τρόπους. Έτσι παρόλο που οι άνδρες είναι ικανοί και μπορούν να προσφέρουν στο βρέφος ακριβώς τις ίδιες φροντίδες με τη μητέρα (ακόμη και όταν εκείνη δεν είναι παρούσα), τα βρέφη τους «αξιοποιούν» περισσότερο για κοινωνικό παιχνίδι.

Όσοι φοβούνται την πατρότητα

Ο οικογενειακός θεραπευτής *Gas Napier* αναφέρει το 1989 στο σύγγραμμά του «*Ηρωισμός, Άνδρες και Γάμος*» ότι οι άνδρες που δυσκολεύονται να δημιουργήσουν οικογένειες είναι εκείνοι που δεν έχουν ανακαλύψει μέσα τους τον Οικογενειακό Άνθρωπο, ενδεχομένως γιατί δεν τον έζησαν ως δικό τους πατρικό πρότυπο και δεν κατάφεραν να το εντοπίσουν και να το εκτιμήσουν ως μοντέλο σε ήρωες άλλων ανδρών⁸⁰. Συχνά αυτοί οι άνδρες - αρνούμενοι την πατρότητα ως έκφραση του ανδρισμού τους - τρέχουν μακριά από τα παιδιά τους φοβισμένοι και αδύναμοι να αφιερωθούν σε κάτι μεγαλύτερο ή ευρύτερο από τους ίδιους, όπως είναι η πατρότητα και η οικογένεια. Έχουν ανάγκη από δασκάλους της οικογενειακής ζωής και πραγματικούς πατρικούς ήρωες που θα τους εμπνεύσουν.

Είναι σημαντικό για τους νέους πατέρες να συνειδητοποιήσουν ότι η πατρότητα δεν απαιτεί τέλειους άνδρες αλλά αποτελεί το μέσο για τη δική τους προσωπική βελτίωση που θα τους βοηθήσει να γίνουν καλύτεροι άνθρωποι και καλύτεροι δάσκαλοι για τα παιδιά τους, προκειμένου να τα διδάξουν να μεγαλώσουν τα δικά τους παιδιά. Αν δεν το πράξουν αυτό, τότε το πιθανότερο είναι ότι και τα παιδιά τους θα διαλέξουν ως μέσο τη φυγή. Η πατρότητα δεν αποτελεί μονάχα αναφαίρετο δικαίωμα των ανδρών για την αναπαραγωγική διαδικασία αλλά και πολύτιμο δικαίωμα και προνόμιό τους να διδάξουν στους γιους και τις κόρες τους τι σημαίνει να είσαι άνδρας και τι μπορεί να τους προσφέρει. Υπό αυτή την έννοια θα μπορούσε κανείς να επικαλεστεί και τις θεραπευτικές ιδιότητες της πατρότητας. Σε αυτή τη νέα εποχή για την οικογένεια που η ισότητα των δύο φύλων δεν αποτελεί μόνο ιδεώδες αλλά σε

⁷⁹ Bozett W. Frederick. *Male Development and Fathering Throughout The Life Cycle*. American behavioral Scientist, Oct. 1985, Vol.29, No1, 44.

⁸⁰ Pittman Frank. *Ο άνδρας σε κρίση*. Εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1996, 251.

σημαντικό βαθμό και τρόπο ζωής, μπορεί να εξακολουθούν να υπάρχουν οι πατροφοβικοί, απαντά όμως κανείς ίσως εξίσου συχνά και τους τολμηρούς, τους πατέρες – πρότυπα. Είναι οι άνδρες εκείνοι που βιώνουν το ρόλο τους συνειδητά, με όλες τις δυσκολίες που αυτός συνεπάγεται και αξιοποιούν τη δυνατότητα που τους προσφέρει η σχέση τους με τα παιδιά τους: να διδάσκονται από αυτά καθημερινά.

Από τη μελέτη των παραπάνω ερευνών προκύπτει ότι δόθηκε ιδιαίτερη έμφαση στην αναζήτηση αιτιώδους σχέσης μεταξύ του χρόνου απασχόλησης των πατέρων με τα παιδιά τους, του μορφωτικού και οικονομικού τους επιπέδου, της οικογενειακής δομής, του φύλου του παιδιού, της σειράς γέννησής τους στην οικογένεια και της ποιότητας της σχέσης των πατέρων με τα παιδιά τους. Γενικότερα θα έλεγα ότι δόθηκε βαρύτητα στην εξέταση κοινωνικοοικονομικών παραμέτρων καθορισμού της γονεϊκής συμμετοχής, ειδομένων από την πλευρά των γονέων (αποτύπωση του τρόπου που αντιλαμβάνεται και αξιολογεί ο γονέας τη σχέση του με το παιδί του). Αυτό που αξιολόγησα ότι έλειπε ήταν καταρχήν μια λεπτομερέστερη καταγραφή της ελληνικής πραγματικότητας η οποία να αποτυπώνει και να καθρεφτίζει τη σχέση του σύγχρονου Έλληνα πατέρα με το παιδί του, στις λεπτομέρειές του.

Ακόμη σημαντικότερη έκρινα την αναζήτηση της άποψης των παιδιών για τη σχέση τους με τον πατέρα τους, λαμβάνοντας υπόψη την κατάκτηση πλέον στις ηλικίες των υποκειμένων του δείγματος (11-12 ετών) του προοδευτικού σκεπτικισμού, ο οποίος θα επέτρεπε στα υποκείμενα του δείγματος να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις του ερωτηματολογίου⁸¹.

Θεώρησα στην πορεία ότι ακόμη πιο ενδιαφέρουσα θα ήταν μια συγκριτική μελέτη του τρόπου που αντιλαμβάνονται οι πατέρες και τα παιδιά τη σχέση τους, η αναζήτηση των σημείων ταύτισης αλλά και διαφοροποίησης της αντίληψής τους για συγκεκριμένα ζητήματα που αφορούν στην καθημερινότητά τους και που στο σύνολό τους οι απόψεις τους για τα ζητήματα αυτά στοιχειοθετούν και περιγράφουν το είδος και τη μορφή της μεταξύ τους σχέσης. Ακόμη και εάν τα πορίσματα της έρευνάς μου «υπονόμευαν» τις μέχρι τότε κοινωνικές αναπαραστάσεις περί του πατρικού προτύπου θα μπορούσαν να αποβούν χρήσιμες εισάγοντας νέες έννοιες που θα φώτιζαν τη σύγχρονη πραγματικότητα.

Σκοπός της έρευνας

Δεδομένης της διεξοδικής βιβλιογραφικής και ερευνητικής ανάλυσης της σχέσης μητέρας-παιδιού και της περιορισμένης ενασχόλησης της επιστημονικής κοινότητας με την έτερη δυαδική σχέση πατέρα-παιδιού και την αναζήτηση του ρόλου του πατέρα στην ανατροφή του παιδιού του, σκοπός της παρούσης διατριβής είναι η συμβολή της στην επιστημονική μελέτη της παραπάνω σχέσης καθώς και η αναζήτηση των παραμέτρων εκείνων (ενδοατομικών και κοινωνικών) που επηρεάζουν τον ρόλο και τη συμπεριφορά του πατέρα, τις προσδοκίες του παιδιού και την εικόνα που διαμορφώνει για αυτό το ρόλο καθώς και η αντίληψη που διαμορφώνουν αμφότεροι για την μεταξύ τους σχέση-αλληλεπίδραση.

Αναζητάται τέλος ο εντοπισμός της αναλογίας μεταξύ της εικόνας που έχει ο πατέρας για το ρόλο και τη συμπεριφορά του και της αντίστοιχης διαμορφωμένης εικόνας που έχει το παιδί του για τον ίδιο, μέσα από το πρίσμα συγκεκριμένων κοινωνικών και δημογραφικών παραμέτρων που ενδεχομένως να επηρεάζουν αυτή την αναλογία.

⁸¹ Πιαζέ Ζάν. *Η γλώσσα και η σκέψη του παιδιού* (μελέτες για τη λογική του παιδιού). Εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2001, 320.

Μέσα από την επιρροή δομικών κοινωνικών μεταβολών που λαμβάνουν χώρα στα τέλη του προηγούμενου και αρχές του νέου αιώνα, διερευνώνται πιθανές αλλαγές στην ποιότητα και το βαθμό εμπλοκής του έλληνα πατέρα στην ανατροφή του παιδιού του καθώς και στις ευρύτερες αντιλήψεις του περί πατρότητας(από το ατομικό στο συλλογικό⁸²). Επιχειρείται δηλαδή η αποτύπωση της σύγχρονης συλλογικής πατρικής συμπεριφοράς και η διεύθυνση στη συλλογική πατρική σκέψη⁸³

Ερευνητικές υποθέσεις

- i. Αναμένεται να βρεθεί στατιστικά σημαντική συνάφεια μεταξύ των απαντήσεων των παιδιών και των απαντήσεων των πατέρων, σε κάθε μία από τις 21 κοινές ερωτήσεις των δύο ερωτηματολογίων (ταύτιση απαντήσεων);
- ii. Αναμένεται ο μέσος όρος της απάντησης σε κάθε ερώτηση να είναι διαφορετικός στον πληθυσμό των παιδιών από τον αντίστοιχο του πληθυσμού των μπαμπάδων;
- iii. Αναμένεται να βρεθούν στατιστικά σημαντικές διαφορές στους μέσους όρους των απαντήσεων μέσα στις οικογένειες του δείγματος (ζεύγη υποκειμένων);
- iv. Αναμένεται να υπάρχει απόλυτη ταύτιση (agreement) μεταξύ των απαντήσεων των παιδιών και των απαντήσεων των πατέρων;
- v. Αναμένεται να βρεθεί συμφωνία μεταξύ της εικόνας του παιδιού για τη σχέση του με τον πατέρα του (ερ. 21) και της αντίστοιχης εικόνας που έχει διαμορφώσει ο πατέρας για τη σχέση;

Ερευνητικά ερωτήματα

- vi. Επηρεάζει το φύλο του παιδιού το είδος της απάντησής του σε κάθε ερώτηση;
- vii. Επηρεάζει το φύλο του παιδιού το είδος της απάντησης του πατέρα του σε κάθε ερώτηση;
- viii. Επηρεάζει το μορφωτικό επίπεδο του πατέρα το ρόλο του και ως εκ τούτου και τις απαντήσεις τόσο του ιδίου όσο και του παιδιού του σε κάθε ερώτηση;

⁸² Παπαστάμου Στάμος. *Εισαγωγή στην Κοινωνική Ψυχολογία*. Τόμος Α' . Εκδ. *Ελληνικά Γράμματα*, Αθήνα 2001, 24.

⁸³ Παπαστάμου Στάμος. *Εισαγωγή στην Κοινωνική Ψυχολογία*. Τόμος Α' . Εκδ. *Ελληνικά Γράμματα*, Αθήνα 2001, 13.

- ix.** Επηρεάζει η ηλικία του πατέρα το ρόλο του και ως εκ τούτου και τις απαντήσεις τόσο του ιδίου όσο και του παιδιού του σε κάθε ερώτηση;
- x.** Επηρεάζει η ηλικία του παιδιού τη συμπεριφορά του πατέρα και κατά συνέπεια την απάντησή του σε κάθε μία από τις ερωτήσεις του κοινού ερωτηματολογίου;
- xi.** Αναμένεται η σύνθεση της οικογένειας (μοναχοπαίδι, δύο ή περισσότερα αδέλφια) να επηρεάσει τη σχέση του με τον πατέρα του, έτσι όπως αυτή αποδίδεται μέσα από τις απαντήσεις και των δύο στο ερωτηματολόγιο;
- xii.** Αναμένεται ο τόπος κατοικίας να επηρεάσει τη σχέση του πατέρα με το παιδί, έτσι όπως αυτή αποδίδεται μέσα από τις απαντήσεις και των δύο στο κοινό ερωτηματολόγιο;

Μέθοδος

Δείγμα: Συνολικά εξετάσθηκαν 209 ζεύγη υποκειμένων «πατέρας- παιδί» και συμπληρώθηκαν συνολικά **418** ερωτηματολόγια. Από τα **209** αυτά σύνολα ζευγών τα **88** είναι ζεύγη «πατέρας – κόρη» και τα **111** είναι ζεύγη «πατέρας- γιος». Τα παιδιά του δείγματος τα οποία πήραν μέρος στην έρευνα ήταν ηλικίας 11 και 12 ετών και χρησιμοποιήθηκαν «φυσικές ομάδες», συγκεκριμένα μαθητές *πέμπτης* και *έκτης* δημοτικού. Η έρευνα έλαβε χώρα σε **8** σχολεία της περιφέρειας Αττικής , σε **6** δημόσια σχολεία και **2 ιδιωτικά**. Από τα σχολεία που έλαβαν μέρος στην έρευνα η ποσοστιαία αναλογία των οργανισμών και δημογραφικών χαρακτηριστικών τους στο συνολικό δείγμα έχει ως εξής:

Τόπος κατοικίας

Όσον αφορά τον τόπο κατοικίας από τα υποκείμενα που συμμετείχαν στην έρευνα τα 24 (55,8%) προέρχονταν από την Α' περιφέρεια Αθηνών (κέντρο) και πήγαιναν σε ιδιωτικό σχολείο και τα 19 (44,2%) σε δημόσιο. από τα 36 υποκείμενα που προέρχονταν από τη Β' περιφέρεια Αθηνών (βόρεια προάστια) τα 8 (22,2%) πήγαιναν σε ιδιωτικό σχολείο και τα 28 (77,8%) σε δημόσιο. από την Γ' περιφέρεια Αθηνών (περιοχές δυτικής αττικής) προέρχονταν 31 υποκείμενα εκ των οποίων το 1 (3,2%) προερχόταν από ιδιωτικό σχολείο και τα 30 (96,8%) από δημόσιο. από τα 37 υποκείμενα που προέρχονταν από τη Δ' περιφέρεια Αθηνών (νότια προάστια) τα 14 (37,8%) ήταν από ιδιωτικό σχολείο και τα 23 (62,2%) από δημόσιο. από τα 29 υποκείμενα που προέρχονταν από την περιφέρεια ανατολικής αττικής τα 4 (13,8%) φοιτούσαν σε ιδιωτικό και τα 25 (86,2%) σε δημόσιο σχολείο. Τέλος τα υποκείμενα που προέρχονταν από τη νομαρχία Πειραιά ήταν 25 εκ των οποίων το 1 (4%) ήταν από ιδιωτικό σχολείο και τα 24 (96%) από δημόσιο. Συνολικά στην έρευνα συμμετείχαν 52 (25,9%) ζεύγη υποκειμένων που τα παιδιά φοιτούν σε ιδιωτικό σχολείο και 149 (74,1%) που τα παιδιά φοιτούν σε δημόσιο σχολείο (πίνακας 1 και 2, παράρτημα 2). Στο σύνολο των 209 υποκειμένων 8 υποκείμενα δεν έδωσαν πληροφορία σχετικά με τον τόπο κατοικίας τους. Οι ποσοστιαίες αναλογίες του δείγματος με κριτήριο το σχολείο φοίτησης είναι οι εξής: από τα παιδιά που φοιτούσαν σε ιδιωτικό σχολείο το 46,2% κατοικούσε στο κέντρο της Αθήνας, το 15,4% στα βόρεια προάστια, το 1,9% στην δυτική αττική, το 26,9% στα νότια προάστια, το 7,7% στην ανατολική αττική και το 1,9% στον Πειραιά. Από τα παιδιά που φοιτούσαν σε δημόσιο σχολείο το 12,8% κατοικούσε στο κέντρο της Αθήνας, το 18,8% στα βόρεια προάστια, το 20,1% στη δυτική αττική, το 15,4% στα νότια προάστια, το 16,8% στη ανατολική αττική και το 16,1% στον Πειραιά. Συνολικά: το 21,4% των παιδιών του δείγματος ήταν κάτοικοι του κέντρου, το 17,9% των βορείων προαστίων, το 15,4% της δυτικής αττικής, το 18,4% των νοτίων προαστίων, το 14,4% της ανατολικής αττικής και το 12,4% του Πειραιά (πίνακας 3, παράρτημα 2).

Μορφωτικό επίπεδο πατέρα

Από τα 209 υποκείμενα του δείγματος τα 17 (πατέρες) δεν έδωσαν πληροφορίες σχετικά με το μορφωτικό τους επίπεδο. Τα 192 υποκείμενα κατανέμονται ως εξής: στην Α' περιφέρεια Αθηνών (κέντρο) ο 1 (2,5%) ήταν απόφοιτος δημοτικού, οι 8 απόφοιτοι γυμνασίου-λυκείου (20%), οι 2 (5%) απόφοιτοι τεχνικής σχολής και οι 29 (72,5%) απόφοιτοι πανεπιστημίου. Στην Β' περιφέρεια Αθηνών (βόρεια προάστια) οι 7 (19,4%) ήταν απόφοιτοι δημοτικού, οι 14 (38,9%) απόφοιτοι γυμνασίου - λυκείου,

οι 5 (13,9%) απόφοιτοι τεχνικής σχολής και οι 10 (27,8%) απόφοιτοι πανεπιστημίου. Στην Γ' περιφέρεια Αθηνών (περιοχές δυτικής αττικής) οι 5 (16,1%) ήταν απόφοιτοι δημοτικού, οι 12 (38,7%) απόφοιτοι γυμνασίου-λυκείου, οι 8 (25,8%) απόφοιτοι τεχνικής σχολής και οι 6 (19,4%) απόφοιτοι πανεπιστημίου. Στην Δ' περιφέρεια Αθηνών (νότια προάστια) οι 2 (5,4%) ήταν απόφοιτοι δημοτικού, οι 9 (24,3%) απόφοιτοι γυμνασίου-λυκείου, οι 4 (10,8%) απόφοιτοι τεχνικής σχολής και οι 22 (59,5%) απόφοιτοι πανεπιστημίου. Στην περιφέρεια ανατολικής αττικής οι 2 (7,7%) ήταν απόφοιτοι δημοτικού, οι 7 (26,9%) απόφοιτοι γυμνασίου-λυκείου, οι 4 (15,4%) απόφοιτοι τεχνικής σχολής και οι 13 (50%) απόφοιτοι πανεπιστημίου. Στην νομαρχία Πειραιά οι 1 (4,5%) ήταν απόφοιτος δημοτικού, οι 12 (54,5%) απόφοιτοι γυμνασίου - λυκείου, οι 3 (13,6%) απόφοιτοι τεχνικής σχολής και οι 6 (27,3%) απόφοιτοι πανεπιστημίου. Συνολικά 18 (9,4%) ήταν οι απόφοιτοι δημοτικού, 62 (32,3%) οι απόφοιτοι γυμνασίου-λυκείου, 26 (13,5%) οι απόφοιτοι τεχνικών σχολών και 86 (44,8%) απόφοιτοι πανεπιστημίου (πίνακας 4 και 5, παράρτημα 2). Οι ποσοστιαίες αναλογίες του δείγματος με κριτήριο το μορφωτικό επίπεδο του πατέρα είναι οι εξής: από τους πατέρες που ήταν απόφοιτοι δημοτικού το 5,6% κατοικούσε στο κέντρο της Αθήνας, το 38,9% στα βόρεια προάστια, το 27,8% στην δυτική αττική, το 11,1% στα νότια προάστια, το 11,1% στην ανατολική αττική και το 5,6% στον Πειραιά. από τους γονείς που ήταν απόφοιτοι γυμνασίου – λυκείου το 12,9% κατοικούσε στο κέντρο της Αθήνας, το 22,6% στα βόρεια προάστια, το 19,4% στη δυτική αττική, το 14,5% στα νότια προάστια, το 11,3% στην ανατολική αττική και το 19,4% στον Πειραιά. από τους γονείς που ήταν απόφοιτοι ανώτερης σχολής το 7,7% κατοικούσαν στο κέντρο της Αθήνας, το 19,2% στα βόρεια προάστια, το 30,8% στη δυτική αττική, το 15,4% στα νότια προάστια, επίσης το 15,4% στην ανατολική αττική και το 11,5% στον Πειραιά. από τους γονείς που ήταν απόφοιτοι ανωτάτης σχολής το 33,7% ήταν κάτοικοι του κέντρου, το 11,6% των βορείων προαστίων, το 7% της δυτικής αττικής, το 25,6% των νοτίων προαστίων, το 15,1% της ανατολικής αττικής και το 7% του Πειραιά. Συνολικά: το 20,8% των πατέρων του δείγματος ήταν κάτοικοι του κέντρου, το 18,8% των βορείων προαστίων, το 16,1% της δυτικής αττικής, το 19,3% των νοτίων προαστίων, το 13,5% της ανατολικής αττικής και το 11,5% του Πειραιά (πίνακας 6, παράρτημα 2).

Ηλικία πατέρα

Όσον αφορά τη μεταβλητή αυτή από τα 209 ζεύγη υποκειμένων τα 8 δεν έδωσαν αξιόπιστες πληροφορίες ή παρέλειψαν να την αναφέρουν και έτσι δεν ελήφθη υπόψη στην περίπτωση τους αυτή η παράμετρος. Στα υπόλοιπα 201 υποκείμενα η ηλικία του πατέρα κατανέμεται ως εξής: στην Α' περιφέρεια Αθηνών (κέντρο) οι 9 (20,9%) ήταν έως 40 ετών οι 16 (37,2%) από 41-45 και οι 18 (41,9%) άνω των 45. Στην Β' περιφέρεια Αθηνών (βόρεια προάστια) οι 23 (63,9%) ήταν έως 40 ετών, οι 6 (16,7%) ήταν 41-45 και οι 7 (19,4%) ήταν άνω των 45 ετών. Στην Γ' περιφέρεια Αθηνών (περιοχές δυτικής αττικής) οι 18 (58,1%) ήταν έως 40 ετών, οι 6 (19,4%) ήταν 41-45 και οι 7 (22,6%) ήταν άνω των 45 ετών. Στην Δ' περιφέρεια Αθηνών (νότια προάστια) οι 16 (43,2%) ήταν έως 40 ετών, οι 11 (29,7%) ήταν 41-45 και 10 (27%) ήταν άνω των 45 ετών. Στην περιφέρεια ανατολικής αττικής οι 7 (24,1%) ήταν έως 40 ετών, οι 15 (51,7%) ήταν 41-45 και οι 7 (24,1%) ήταν άνω των 45. Τέλος στην νομαρχία Πειραιά οι 17 (68%) ήταν έως 40 ετών, οι 5 (20%) ήταν 41-45 και οι 3 (12%) άνω των 45. Στο συνολικό δείγμα οι 90 (44,8%) πατέρες ήταν έως 40 ετών, οι 59 (29,4%) ήταν 41-45 και οι 52 (25,9%) ήταν άνω των 45 (πίνακας 7 και 8, παράρτημα 2). Οι ποσοστιαίες αναλογίες του δείγματος με κριτήριο την ηλικία του πατέρα είναι οι εξής: από τους πατέρες που ήταν ηλικίας έως 40 ετών το 10% κατοικούσε στο κέντρο της Αθήνας, το 25,6% στα βόρεια προάστια, το 20% στην

δυτική αττική, το 17,8% στα νότια προάστια, το 7,8% στην ανατολική αττική και το 18,9% στον Πειραιά. Από τους γονείς του δείγματος που η ηλικία τους κυμαινόταν μεταξύ 40 και 45 ετών το 27,1% κατοικούσε στο κέντρο της Αθήνας, το 10,2% στα βόρεια προάστια, το 10,2% στην δυτική Αττική, το 18,6% στα νότια προάστια, το 25,4% στην ανατολική Αττική και το 8,5% στον Πειραιά. Από τους γονείς τέλος του δείγματος που ήταν άνω των 45 ετών το 34,6% ήταν κάτοικοι της Αθήνας, το 13,5% των βορείων προαστίων, το 13,5% της δυτικής Αττικής, το 19,2% των νοτίων προαστίων, το 13,5% της ανατολικής Αττικής και το 5,8% του Πειραιά (πίνακας 9, παράρτημα 2).

Φύλο παιδιού

Στο συνολικό δείγμα τα 10 παιδιά δεν έδωσαν την σχετική πληροφορία. Τα υπόλοιπα 199 υποκείμενα κατανέμονται ως ακολούθως: στην Α' περιφέρεια Αθηνών (κέντρο) τα 21 (48,8%) ήταν αγόρια και τα 22 (51,2%) κορίτσια. Στην Β' περιφέρεια Αθηνών (βόρεια προάστια) τα 28 (82,4%) ήταν αγόρια και τα 6 (17,6%) ήταν κορίτσια. Στην Γ' περιφέρεια Αθηνών (περιοχές δυτικής αττικής) τα 14 (45,2%) ήταν αγόρια και τα 17 (54,8%) ήταν κορίτσια. Στην Δ' περιφέρεια Αθηνών (νότια προάστια) 26 (70,3%) ήταν αγόρια και τα 11 (29,7%) ήταν κορίτσια. Στην περιφέρεια ανατολικής αττικής 14 (48,3%) ήταν αγόρια και τα 15 (51,7%) ήταν κορίτσια. Τέλος στην νομαρχία Πειραιά τα 8 (32%) ήταν αγόρια και τα 17 (68%) ήταν κορίτσια. Στο συνολικό δείγμα τα 111 (55,8%) ήταν αγόρια και τα 88 (44,22%) ήταν κορίτσια (πίνακας 10 και 11, παράρτημα 2). Οι ποσοστιαίες αναλογίες του δείγματος με κριτήριο το φύλο του παιδιού είναι οι εξής: από τα παιδιά που ήταν αγόρια το 18,9% κατοικούσε στο κέντρο της Αθήνας, το 25,2% στα βόρεια προάστια, το 12,6% στην δυτική αττική, το 23,4% στα νότια προάστια, το 12,6% στην ανατολική αττική και το 7,2% στον Πειραιά. από τα παιδιά που ήταν κορίτσια το 25% κατοικούσε στο κέντρο της Αθήνας, το 6,8% στα βόρεια προάστια, το 19,3% στη δυτική αττική, το 12,5% στα νότια προάστια, το 17% στην ανατολική αττική και το 19,3% στον Πειραιά (πίνακας 12, παράρτημα 2).

Αριθμός αδελφών

Εννέα υποκείμενα από το συνολικό δείγμα παρέλειψαν να δώσουν πληροφορία για την συγκεκριμένη μεταβλητή. Όσον αφορά το υπόλοιπο δείγμα: στην Α' περιφέρεια Αθηνών (κέντρο) τα 8 (18,6%) υποκείμενα ήταν μοναχοπαίδια, τα 24 (55,8%) είχαν έναν αδελφό/ή και τα 11 (25,6%) περισσότερα του ενός αδέρφια. Στην Β' περιφέρεια Αθηνών (βόρεια προάστια) τα 6 (16,7%) υποκείμενα ήταν μοναχοπαίδια, τα 19 (52,8%) είχαν έναν αδελφό/ή και τα 11 (30,6%) είχαν περισσότερα του ενός αδέρφια. Στην Γ' περιφέρεια Αθηνών (περιοχές δυτικής αττικής) τα 2 (6,5%) ήταν μοναχοπαίδια, τα 21 (67,7%) είχαν έναν αδελφό/ή και τα 8 (25,8%) είχαν περισσότερα του ενός. Στην Δ' περιφέρεια Αθηνών (νότια προάστια) 9 (25%) ήταν μοναχοπαίδια, τα 22 (61,1%) είχαν έναν αδελφό/ή και τα 5 (13,9%) είχαν περισσότερα του ενός αδέρφια. Στην περιφέρεια ανατολικής αττικής 4 (13,8%) ήταν μοναχοπαίδια, 19 (65,5%) είχαν έναν αδελφό/ή και τα 6 (20,7%) είχαν περισσότερα του ενός αδέρφια. Τέλος στην νομαρχία Πειραιά τα 6 (24%) ήταν μοναχοπαίδια, τα 11 (44%) είχαν έναν αδελφό/ή και τα 8 (32%) είχαν περισσότερα του ενός αδέρφια. Στο συνολικό δείγμα τα 35 (17,5%) ήταν μοναχοπαίδια, τα 116 (58%) είχαν έναν αδελφό/ή και τα 49 (32%) είχαν περισσότερα του ενός αδέρφια (πίνακας 13 και 14, παράρτημα 2). Οι ποσοστιαίες αναλογίες του δείγματος με κριτήριο τον αριθμό των αδελφών και κατά συνέπεια τη σύσταση της οικογένειας είναι οι εξής: από τα παιδιά που ήταν μοναχοπαίδια το 22,9% κατοικούσε στο κέντρο της Αθήνας, το 17,1% στα

βόρεια προάστια, το 5,7% στη δυτική αττική, το 25,7% στα νότια προάστια, το 11,4% στην ανατολική αττική και το 17,1% στον Πειραιά. από τα παιδιά που είχαν έναν αδελφό/ή το 20,7% κατοικούσε στο κέντρο της Αθήνας, το 16,4% στα βόρεια προάστια, το 18,1% στη δυτική αττική, το 19% στα νότια προάστια, το 16,4% στην ανατολική αττική και το 9,5% στον Πειραιά. από τα παιδιά του δείγματος που είχαν περισσότερα από δύο αδέρφια το 22,4% ήταν κάτοικοι του κέντρου, το 22,4% των βορείων προαστίων, το 16,3% της δυτικής αττικής, το 10,2% των νοτίων προαστίων, το 12,2% της ανατολικής αττικής και το 16,3% του Πειραιά (πίνακας 15, παράρτημα 2).

Τάξη παιδιού

Στο συνολικό δείγμα τα 8 υποκείμενα παρέλειψαν να αναφέρουν τη σχολική τάξη στην οποία φοιτούν. Τα υπόλοιπα 201 υποκείμενα κατανέμονται ως εξής: Α' περιφέρεια Αθηνών (κέντρο) τα 10 (23,3%) παιδιά προέρχονταν από την 5η δημοτικού και τα 33 (76,7%) από την 6η. από τα 36 υποκείμενα που προέρχονταν από τη Β' περιφέρεια Αθηνών (βόρεια προάστια) τα 32 (88,9%) προέρχονταν από την 5^η και τα 4 (11,1%) από την 6^η. από την Γ' περιφέρεια Αθηνών (περιοχές δυτικής αττικής) προέρχονταν 31 υποκείμενα εκ των οποίων τα 9(29%) προέρχονταν από την 5^η δημοτικού και τα 22 (71%) από την 6^η. από τα 37 υποκείμενα που προέρχονταν από τη Δ' περιφέρεια Αθηνών (νότια προάστια) τα 19 (51,4%) ήταν από την 5^η και τα 18 (48,6%) από τη 6^η. από τα 29 υποκείμενα της περιφέρειας ανατολικής αττικής τα 15 (51,7%) παιδιά φοιτούσαν στην 5^η δημοτικού και τα 14 (48,3%) στη 6^η. Τέλος τα υποκείμενα που προέρχονταν από τη νομαρχία Πειραιά ήταν 25 εκ των οποίων τα 24 (96%) φοιτούσαν στην 5^η δημοτικού και το 1 (4%) στη 6^η. Συνολικά στην έρευνα συμμετείχαν 109 (54,2%) ζεύγη υποκειμένων που τα παιδιά φοιτούν στην 5^η τάξη του δημοτικού και 92 (45,8%) που τα παιδιά φοιτούν στην 6^η τάξη (πίνακας 17 και 18, παράρτημα 2). Οι ποσοστιαίες αναλογίες του δείγματος με κριτήριο την τάξη φοίτησης του παιδιού είναι οι εξής: από τα παιδιά που φοιτούσαν στην 5^η δημοτικού το 9,2% κατοικούσε στο κέντρο της Αθήνας, το 29,4% στα βόρεια προάστια, το 8,3% στην δυτική αττική, το 17,4% στα νότια προάστια, το 13,8% στην ανατολική αττική και το 22% στον Πειραιά. από τα παιδιά που φοιτούσαν στην 6^η δημοτικού το 35,9% κατοικούσε στο κέντρο της Αθήνας, το 4,3% στα βόρεια προάστια, το 23,9% στη δυτική αττική, το 19,6% στα νότια προάστια, το 15,2% στην ανατολική αττική και το 1,1% στον Πειραιά (πίνακας 19, παράρτημα 2).

Ποσοστά απώλειας-διαρροής

Τα ποσοστά διαρροής υπολογίζονται ανά σχολείο (πίνακας 16, παράρτημα 2). Συγκεκριμένα:

5^ο δημοτικό Σχολείο Ηρακλείου: δόθηκαν 43 ερωτηματολόγια και επιστράφηκαν συμπληρωμένα τα 28, δεν απαντήθηκαν τα 15, ποσοστό διαρροής 34,88%.

21^ο δημοτικό σχολείο Αιγάλεω: δόθηκαν 40 ερωτηματολόγια και επιστράφηκαν συμπληρωμένα τα 30, δεν απαντήθηκαν τα 10, ποσοστό διαρροής 25%.

1^ο δημοτικό σχολείο Γλυφάδας: δόθηκαν 47 ερωτηματολόγια και επιστράφηκαν συμπληρωμένα τα 24, δεν απαντήθηκαν τα 23, ποσοστό διαρροής 48,94%.

4^ο δημοτικό σχολείο Πηγαδάκια Βούλας: δόθηκαν 50 ερωτηματολόγια και επιστράφηκαν συμπληρωμένα τα 27, δεν απαντήθηκαν τα 23, ποσοστό διαρροής 46%.

8^ο δημοτικό σχολείο Νίκαιας: δόθηκαν 44 ερωτηματολόγια και επιστράφηκαν συμπληρωμένα τα 24, δεν απαντήθηκαν τα 20, ποσοστό διαρροής 45,45%.

1^ο δημοτικό σχολείο Αθηνών: δόθηκαν 48 ερωτηματολόγια και επιστράφηκαν συμπληρωμένα τα 19, δεν απαντήθηκαν τα 29, ποσοστό διαρροής 60,42%.

Λεόντειος Σχολή: δόθηκαν 63 ερωτηματολόγια και επιστράφηκαν συμπληρωμένα τα 36, δεν απαντήθηκαν τα 27, ποσοστό διαρροής 42,86%.

Εκπαιδευτήρια Γείτονα: δόθηκαν 51 ερωτηματολόγια και επιστράφηκαν συμπληρωμένα τα 26, δεν απαντήθηκαν τα 25, ποσοστό διαρροής 49,02%.

Επιλογή δείγματος: Η επιλογή του δείγματος έγινε με τη μέθοδο της «κατά στρώματα» τυχαίας δειγματοληψίας⁸⁴. *Ερευνητικός πληθυσμός* της έρευνας ή αλλιώς πληθυσμός – στόχος ορίζεται «τα παιδιά των δύο τελευταίων τάξεων του δημοτικού στο Νομό Αττικής και οι πατεράδες τους» (προκειμένου να διερευνηθεί η σχέση πατέρα παιδιού στη λήξη της παιδικής και αφετηρία της εφηβείας τους ηλικίας καθώς και η αντίληψη που έχουν τα παιδιά για τη συμπεριφορά του πατέρα τους και την σχέση τους μ' εκείνον και η αντίστοιχη εικόνα του πατέρα για τις παραπάνω παραμέτρους, διερεύνηση πιθανόν ταυτίσεων και διαφορών στις αντιλήψεις και επηρεασμός αυτών από συγκεκριμένες μεταβλητές). Η πορεία που ακολουθήθηκε για την επιλογή του τυχαίου δείγματος ήταν η ακόλουθη:

- I. Εξασφαλίστηκε από το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας από τον αρμόδιο υπηρεσίας διεύθυνσης Α/βάθμιας Εκπαίδευσης κατάλογος που περιελάμβανε τα στοιχεία όλων των δημοσίων σχολείων της αττικής, αναλυτικά καταναμεμένα ανά περιφέρειες (στρώματα). Οι περιφέρειες είναι οι ακόλουθες: Α' Περιφέρεια Αθήνας, Β' Περιφέρεια Αθήνας , Γ' Περιφέρεια Αθήνας , Δ' Περιφέρει Αθήνας, Νομαρχία Πειραιά, Νομαρχία ανατολικής αττικής.
- II. Από τον παραπάνω κατάλογο – μητρώο που αποτέλεσε τον «στατιστικό πληθυσμό» επιλέχσαν με τη διαδικασία της «κλήρωσης» ένα σχολείο από κάθε περιφέρεια (στρώμα), προκειμένου να εκπροσωπηθούν όλες οι επιμέρους κατηγορίες του συνολικού πληθυσμού.
- III. Η ίδια μέθοδος ακολουθήθηκε και για ιδιωτικά σχολεία.
- IV. Από το δείγμα των 6 δημοτικών σχολείων και των 2 ιδιωτικών που επιλέχθηκε το λεγόμενο «προσκαλούμενο», η ερευνήτρια ήρθε αρχικά σε τηλεφωνική επαφή με τους διευθυντές του καθενός απ' αυτά τα σχολεία και τους ενημέρωσε σχετικά με τον τρόπο επιλογής του σχολείου , το σκοπό της έρευνας , το θέμα της , τον τρόπο διεξαγωγής της καθώς και την ύπαρξη σχετικής άδειας από το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και τη σημασία συμμετοχής του σχολείου .
- V. Κατόπιν συνεννόησης του διευθυντή με το διδακτικό προσωπικό, οριζόταν ημέρα συνάντησης προκειμένου να υπάρξει γνωριμία με τους συντελεστές του σχολείου, πριν τη διενέργεια της έρευνας, να ενημερωθούν σχετικά με τις απαιτήσεις και τον τρόπο διεξαγωγής της (χρονική διάρκεια συμπλήρωσης ερωτηματολογίου , οδηγίες προς τους μαθητές , συνθήκες εργασίας- σύσταση του ερευνητή απ' το δάσκαλο της κάθε τάξης) καθώς και για το περιεχόμενο των ερωτηματολογίων που επρόκειτο να χορηγηθούν. Η πριν τη διεξαγωγή της έρευνας συνεργασία προέβλεπε επίσης την ενημέρωση της ερευνήτριας σχετικά με την ύπαρξη παιδιών ορφανών από πατέρα , τα οποία κρίθηκε σκόπιμο να μην περιληφθούν στην έρευνα. Στη συνέχεια οριζόταν ημέρα και ώρα διεξαγωγής της χορήγησης των ερωτηματολογίων στα παιδιά.

⁸⁴ Σπουδαστήριο Κοινωνιολογίας ΠΑΣΠΕ– Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών. *Εισαγωγή στη Μεθοδολογία και τις τεχνικές των κοινωνικών ερευνών*. Κοινωνιολογική βιβλιοθήκη, Gutenberg. Αθήνα 1977, 387.

Όπως προκύπτει από την επανεξέταση του «συμμετέχοντος δείγματος» και ενώ αρχικά είχαν ορισθεί ως μεταβλητές (εξαρτημένες):

- 1)** ο τόπος κατοικίας
- 2)** το μορφωτικό επίπεδο του πατέρα
- 3)** η ηλικία του πατέρα
- 4)** η τάξη φοίτησης του παιδιού
- 5)** το σχολείο φοίτησης του παιδιού (δημόσιο – ιδιωτικό)
- 6)** η θέση του παιδιού στη οικογένεια (μοναχοπαίδι – με αδέρφια)
- 7)** η οικογενειακή κατάσταση του πατέρα (παντρεμένος – διαζευγμένος), φάνηκε ότι η τελευταία αυτή μεταβλητή δεν είχε ισχύ. Στο «συμμετέχον» δείγμα δεν υπήρχαν διαζευγμένοι πατέρες παρά ελάχιστοι, γεγονός που υποχρέωσε την ερευνήτρια να αποκλείσει την τελευταία αυτή μεταβλητή από την επεξεργασία των δεδομένων και να επαναπροσδιορίσει τον ερευνητικό πληθυσμό με συνέπειες τον περιορισμό του πληθυσμιακού πεδίου της έρευνας προκειμένου να αντιστοιχεί στα χαρακτηριστικά του δείγματος.

Όσον αφορά το μέγεθος του δείγματος είναι σκόπιμο ν' αναφερθούν ως *συντελεστές δυσκολίας*:

- I.** Η επιφυλακτικότητα παραγόντων της Α/θμιας εκπαίδευσης (διευθυντές και δάσκαλοι) που σε ορισμένες περιπτώσεις είχε ως συνέπεια την άρνηση συνεργασίας και την αναζήτηση νέας επιλογής από μέρος της ερευνήτριας ή την μη ενθάρρυνση των παιδιών για ενημέρωση των γονέων και υπενθύμιση της συμπλήρωσης των ερωτηματολογίων.
- II.** Περιορισμένο κόστος της έρευνας.
- III.** Η επιφυλακτικότητα των πατέρων.
- IV.** Η έλλειψη άμεσης επαφής με τον γονέα και διαμεσολάβηση του παιδιού προκειμένου να παραδώσει το ερωτηματολόγιο αλλά και να το επιτρέψει. Στην πράξη ο καθορισμός των υποκειμένων του δείγματος αποτέλεσε και προϊόν συμβιβασμού ποικίλων παραγόντων της έρευνας όπως αυτοί που προαναφέρθηκαν⁸⁵.

Οι *λόγοι* που οδήγησαν στην επιλογή της συγκεκριμένης μεθόδου δειγματοληψίας είναι οι ακόλουθοι:**1)** Ως μέθοδος εξασφαλίζει τόσο από λογική όσο και από στατιστική άποψη τα περισσότερα μεθοδολογικά πλεονεκτήματα. **2)** Τα υποκείμενα τα οποία συμμετέχουν στο δείγμα , επιλέγονται με αντικειμενικές και αμερόληπτες διαδικασίες από το ενιαίο σύνολο των μελών του πληθυσμού. **3)** Ο τρόπος επιλογής του δείγματος από όλες τις σημαντικές ομάδες του οριζόμενου πληθυσμού δίνει στην αντιπροσωπευτικότητα του δείγματος μια ευλογοφάνεια⁸⁶, γεγονός που αυξάνει το κύρος και την κοινωνική αξία της έρευνας, απαραίτητη προϋπόθεση για την δημόσια αποδοχή της. **4)** Με τη μέθοδο αυτή δειγματοληψίας ο ερευνητής έχει τη δυνατότητα να ερευνήσει το ερευνώμενο φαινόμενο υπολογίζοντας παραμέτρους.

Τα βασικότερα *χαρακτηριστικά* της παρούσης έρευνας είναι τα ακόλουθα:

- (1) Ως προς τη δυνατότητα πρακτικής εφαρμογής και αξιοποίησης των ερευνητικών αποτελεσμάτων η παρούσα έρευνα είναι *εφαρμοσμένη*

⁸⁵ Παρασκευόπουλος, Ι.Ν. «Μεθοδολογία Επιστημονικής Έρευνας», Τόμος 2, σελ. 33, Αθήνα 1993.

⁸⁶ Παρασκευόπουλος, Ι.Ν. «Μεθοδολογία Επιστημονικής Έρευνας», Τόμος 2, σελ. 26, Αθήνα 1993.

και αποσκοπεί στο να ελέγξει τις θεωρητικές αντιλήψεις των παιδιών και των πατέρων τους σ' ένα πραγματικό – πρακτικό κοινωνικό θέμα όπως είναι η μεταξύ τους σχέση.

- (2) Η πορεία που ακολουθήθηκε στη μεθοδολογία της έρευνας ήταν *απαγωγικού* χαρακτήρα. Ξεκινάει από την παραδοχή ότι οι μεταβλητές: τόπος κατοικίας , φύλο παιδιού , τάξη παιδιού , μορφωτικό επίπεδο πατέρα, ηλικία πατέρα, αριθμός αδελφών παιδιού και σχολείο φοίτησης παιδιού αποτελούν σημαντικές μεταβλητές για την πιθανή τους σχέση με την αλληλεπίδραση «πατέρα-παιδιού» και τον τρόπο που αντιλαμβάνονται αυτή τη σχέση καθένα από τα δύο αυτά πρόσωπα. Οι παραπάνω μεταβλητές επιλέγηκαν πριν τη συλλογή των εμπειρικών δεδομένων , ενώ η ακολουθούμενη συλλογή των δεδομένων εκλήθη να επιβεβαιώσει ή να απορρίψει τις αρχικές υποθέσεις.
- (3) Έγινε χρήση για *νατουραλιστικής*⁸⁷– συναφειακής στρατηγικής όπου οι επιδράσεις πιθανόν «τρίτον παραγόντων» αφήνονται να επιδρούν ή να συνυπάρχουν ενώ επιχειρήθηκε η διερεύνηση του ερευνητικού ζητήματος με τη χρήση αριθμητικών δεικτών συνάφειας οι οποίοι και εκφράζουν το βαθμό συμμεταβολής μεταξύ των μεταβλητών.

Εκτέλεση ερευνητικού σχεδίου

Συλλογή εμπειρικών δεδομένων: Η διαδικασία που ακολουθήθηκε για τη διενέργεια τη έρευνας και τη χορήγηση των ερωτηματολογίων καθώς και τη λήψη των εμπειρικών δεδομένων ήταν η ακόλουθη: Υπήρξε μια αρχική τηλεφωνική επικοινωνία με το διευθυντή του σχολείου και ενημέρωσή του σχετικά με την έρευνα, το θέμα της, τη νόμιμη διαδικασία διεξαγωγής της (Σχετική άδεια απ' το Υπουργείο Παιδείας), τον τρόπο επιλογής του συγκεκριμένου σχολείου. Στη συνέχεια αν δεν υπήρχε αρνητική απάντηση (π.χ το 1^ο Δημοτικό σχολείο Δάφνης αρνήθηκε να συμμετέχει στην έρευνα) οριζόταν συνάντηση με το διευθυντή προκειμένου να υπάρχει προσωπική επαφή πριν τη διεξαγωγή της έρευνας. Σ' αυτή τη συνάντηση δινόταν στο διευθυντή η άδεια του Υπουργείου καθώς και το ερωτηματολόγιο του πατέρα και του παιδιού και η ερευνήτρια ενημερωνόταν σχετικά με τυχόν ιδιαιτερότητες του σχολείου που έπρεπε να γνωρίζει. Στη συνέχεια ο διευθυντής ενημέρωσε τους δασκάλους της 5^{ης} και 6^{ης} δημοτικού και ζητούσε τη συνεργασία τους. Σε κάποια σχολεία η απάντηση δεν ήταν άμεση (Λεόντειος σχολή, Εκπαιδευτήρια Γείτονα, 4^ο δημοτικό σχολεία Πηγαδάκια Βούλας) ενώ σε άλλα δόθηκε στην ερευνήτρια άμεσα ημερομηνία για τη διεξαγωγή της έρευνας.

Η ερευνήτρια έμπαινε στην εκάστοτε τάξη με τη συνοδεία του δασκάλου/ας της τάξης (με ορισμένες εξαιρέσεις όπως στο 1^ο δημοτικό σχολείο Γλυφάδας και το 8^ο δημοτικό σχολείο Νίκαιας όπου η σύσταση στην τάξη έγινε από το διευθυντή του σχολείου) ενώ προηγουμένως η ερευνήτρια είχε ενημερωθεί για τυχόν περιπτώσεις παιδιών όπου υπήρχε απώλεια του πατέρα. Σε όλο το σώμα της έρευνας απαντήθηκαν 2 τέτοιες περιπτώσεις παιδιών τα οποία και διακριτικά απομακρύνθηκαν από το δάσκαλο και δεν παρίστατο κατά τη διάρκεια χορήγησης υλικού.

Ο δάσκαλος ή η δασκάλα έκανε μια μικρή εισήγηση, όσον αφορά το σκοπό της παρουσίας της, χωρίς ιδιαίτερες λεπτομέρειες και παραχωρούσε την τάξη στην

⁸⁷ Παρασκευόπουλος, Ι.Ν. «Μεθοδολογία Επιστημονικής Έρευνας», Τόμος Α, σελ. 35, Αθήνα 1993.

διάθεση της ερευνήτριας. Εξαιρέση αποτέλεσε το τμήμα της 6^{ης} δημοτικού σχολείου στα Πηγαδάκια Βούλας όπου παρίστατο ο δάσκαλος καθόλη τη διάρκεια της διαδικασίας χορήγησης, καθώς και το τμήμα της 6ης δημοτικού της Λεοντείου Σχολής όπου και ίσχυσε το ίδιο. Επηλέγησαν ως πιο κατάλληλες για τη διεξαγωγή της έρευνας οι 2 πρώτες σχολικές ώρες, δεδομένου ότι τα παιδιά είναι πιο ξεκούραστα και συγκεντρώνονται ευκολότερα.

Στη συνέχεια συστηνόταν η ερευνήτρια στην τάξη εξηγώντας: **α)** την ιδιότητά της, **β)** το λόγο της παρουσίας της, **γ)** το σκοπό και το αντικείμενο της έρευνά της. Η ερευνήτρια ευχαριστούσε τα παιδιά προκαταβολικά για τη συμμετοχή τους και τους μοίραζε τα ερωτηματολόγια.

Η έρευνα έλαβε χώρα στο *χρονικό διάστημα Οκτώβριος 1998 έως και Μάιος 1999* στα ακόλουθα σχολεία και τις παραπάνω ημερομηνίες:

- 1) 5^ο δημοτικό σχολείο Ηρακλείου: έγινε η πρώτη τηλεφωνική επικοινωνία με τον διευθυντή του σχολείου στις 5/10/1998 και ορίστηκε συνάντηση για τις 7/10/1998. Κατά τη συνάντηση με το διευθυντή και το διδακτικό προσωπικό επετεύχθει συμφωνία να παραχωρηθούν στην ερευνήτρια 2 τμήματα του σχολείου, ένα τμήμα της 5^{ης} δημοτικού με δάσκαλο άντρα και ένα τμήμα της 6^{ης} δημοτικού με γυναίκα δασκάλα. Ορίστηκε ημερομηνία διεξαγωγής της έρευνας στις 12/10/1998, τις 2 πρώτες πρωινές ώρες. Η διαδικασία εξελίχθηκε ομαλά, τα παιδιά υπήρξαν συνεργάσιμα, αξιοσημείωτο ότι κατά τη διάρκεια συμπλήρωσης των ερωτηθέντων δεν υπήρξαν ιδιαίτερες απορίες από τα παιδιά. Επρόκειτο για σχολείο παραδοσιακό με αρκετά συντηρητικό κλίμα που διαφαινόταν τόσο στη συμπεριφορά των εκπαιδευτών, όσο και των μαθητών. Κατά τη διάρκεια της συμπλήρωσης των ερωτηματολογίων το τμήμα της 6^{ης} δημοτικού υπήρξε ήσυχος ενώ της 5^{ης} είχε μια μεγαλύτερη ανησυχία και χρειάστηκε να επιβληθεί η ερευνήτρια με μεγαλύτερη αυστηρότητα. Το αντικείμενο της έρευνας αντιμετωπίστηκε με ιδιαίτερο σεβασμό από το διευθυντή του σχολείου. Στις 26/10/1998 η ερευνήτρια επισκέφθηκε το σχολείο και συγκέντρωσε τα συμπληρωμένα ερωτηματολόγια των πατεράδων.
- 2) 21^ο δημοτικό σχολείο Αιγάλεω: Η πρώτη τηλεφωνική επικοινωνία με το διευθυντή του σχολείου έγινε στις 6/11/1998 και ορίστηκε συνάντηση για τις 11/11/1998. Κατά τη διάρκεια αυτής της συνάντησης ο διευθυντής του σχολείου υπήρξε ιδιαίτερα επιφυλακτικός και ζήτησε χρόνο προκειμένου να απαντήσει, αντιθέτως τόσο η δασκάλα της 5^{ης} τάξης, όσο και ο δάσκαλός της 6^{ης} τάξης ήταν ιδιαίτερα πρόθυμοι στην προοπτική μιας συνεργασίας. Η τελική θετική απάντηση δόθηκε μια εβδομάδα αργότερα και ορίστηκε ημερομηνία διεξαγωγής της έρευνας 20/11/1998, τις 2 πρώτες πρωινές ώρες. Η δασκάλα του τμήματος της 5^{ης} τάξης ωστόσο δεν ενθάρρυνε τη διαδικασία, ενώ αντιθέτως ο δάσκαλος του τμήματος της 6^{ης} τάξης υπήρξε ενθαρρυντικός. Από το συγκεκριμένο σχολείο τα περισσότερα ερωτηματολόγια συγκεντρώθηκαν απ' το τμήμα της 6^{ης} τάξης ενώ το τμήμα της 5^{ης} είχε μικρότερο βαθμό συμμετοχής. Οι μαθητές αυτού του σχολείου εκδήλωσαν μια άνεση στην έκφραση αποριών και μικρότερη επιφυλακτικότητα στο πρόσωπο της ερευνήτριας.
- 3) 1^ο δημοτικό σχολείο Γλυφάδας: Η τηλεφωνική επικοινωνία με το διευθυντή του σχολείου έγινε στις 12/11/1998 και ο ίδιος δεν θέλησε να προηγηθεί

συνάντηση γνωριμίας με την ερευνήτρια. Υπήρξε πρόθυμος απ' την αρχή αλλά αρκετά ασυνεπής χρονικά. Χρειάστηκε να ακυρώσει 2 φορές την ημέρα διεξαγωγής της έρευνας. Τελική ημερομηνία ορίστηκε στις 24/11/1998 για τις 2 πρώτες πρωινές ώρες. Τόσο της 5^{ης} όσο και της 6^{ης} τάξης οι δάσκαλοι ήταν άντρες, διευκολυντικοί στην διαδικασία και με ενδιαφέρον για το αποτέλεσμα της έρευνας. Αντιθέτως τα παιδιά τήρησαν μια στάση αδιάφορη, με έλλειψη διάθεσης για συνεργασία. Αρκετή φασαρία και πειράγματα καθυστέρησαν τη διαδικασία. Το σχολείο της Γλυφάδας ήταν ιδιαίτερα υψηλά στα ποσοστά αποχής (ποσοστό διαρροής 48,94%).

- 4) 4^ο δημοτικό σχολείο Πηγαδάκια Βούλας: η πρώτη τηλεφωνική επικοινωνία με το διευθυντή του σχολείου έγινε στις 2/12/1998 η αντιμετώπισή του ήταν ιδιαίτερα επιφυλακτική, τόνισε ωστόσο ότι η θετική ή αρνητική απάντηση στη συνεργασία θα καθοριζόταν απ' τους δασκάλους των 2 τάξεων (5^{ης} και 6^{ης}) που η έρευνα απαιτούσε. Αν και δόθηκε θετική καταρχήν απάντηση από τους δασκάλους των 2 τμημάτων, ορίστηκε συνάντηση με τον διευθυντή και τους δασκάλους για τις 7/12/1998 προκειμένου να ενημερωθούν λεπτομερώς για τις συνθήκες της έρευνας. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον υπήρξε για το υλικό χορήγησης στους μαθητές. Στις 11/12/1998 στις 2 πρώτες διδακτικές ώρες έλαβε χώρα η χορήγηση των ερωτηματολογίων στα παιδιά. Η ερευνήτρια παρατήρησε δυσκολία των παιδιών της 5^{ης} δημοτικού να συγκεντρωθούν και να αντιληφθούν τον τρόπο συμπλήρωσης του ερωτηματολογίου. Δόθηκαν αρκετές διευκρινήσεις και έγιναν συστάσεις να μην κοιτάζουν οι μαθητές τη συμπλήρωση των ερωτηματολογίων των άλλων μαθητών. Ο δάσκαλος του τμήματος της 6^{ης} τάξης υπήρξε σχετικά παρεμβατικός στη διαδικασία χορήγησης και χρειάστηκε να του εξηγήσει η ερευνήτρια το μη επιθυμητό του να δεχτούν τα παιδιά πίεση. Δύο εβδομάδες αργότερα έγινε η επιστροφή των ερωτηματολογίων των πατέρων, ενώ και σ' αυτό το σχολείο το ποσοστό συμμετοχής ήταν αρκετά υψηλό.
- 5) 8^ο δημοτικό σχολείο Νίκαιας: η πρώτη τηλεφωνική επαφή έγινε με το διευθυντή του σχολείου στις 13/1/1999 ο οποίος απ' την αρχή απάντησε θετικά στη συμμετοχή των 2 τελευταίων τάξεων του σχολείου στην έρευνα. Ενημέρωσε τους δασκάλους και δύο ημέρες αργότερα, στις 15/1/1999 σε τηλεφωνική επικοινωνία με την ερευνήτρια ορίστηκε συνάντηση στις 18/1/1999 με την ερευνήτρια και διεξαγωγή της έρευνας. Διαθέσιμος χρόνος οι 2 πρώτες διδακτικές ώρες. Σ' αυτό το σχολείο τις απαραίτητες συστάσεις στους μαθητές τις έκανε ο διευθυντής του σχολείου και όχι οι δάσκαλοι των τμημάτων, ο οποίος σημειωτέον υπήρξε ιδιαίτερα πειστικός προς τα παιδιά να δώσουν το ερωτηματολόγιο στον πατέρα και να «...του ζητήσουν να το συμπληρώσει». Η διαδικασία κύλησε ομαλά, μετά τη συμπλήρωση των ερωτηματολογίων οι μαθητές και των 2 τμημάτων της 5^{ης} δημοτικού έδειξαν ενδιαφέρον να μιλήσουν με την ερευνήτρια εκτός της διαδικασίας της έρευνας.
- 6) Λεόντειος Σχολή: στην πρώτη τηλεφωνική επικοινωνία στις 8/2/1999 με τον διευθυντή του δημοτικού σχολείου της Λεοντείου Σχολής (Πατησίων) δεν ειπώθηκαν λεπτομέρειες για την έρευνα δεδομένου ότι θεωρήθηκε δεδομένο ότι οι λεπτομέρειες θα συζητούντο σε προσωπική επαφή η οποία και πραγματοποιήθηκε στις 11/2/1999. Παρά την ύπαρξη σχετικής άδειας απ' το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας ο διευθυντής ζήτησε από την ερευνήτρια να φέρει και συστατική επιστολή του επόπτη καθηγητή της κ. Παπαστάμου.

Ημέρα πραγματοποίησης της έρευνας ορίστηκε στις 19/2/1999 και έπειτα από εξασφάλιση της ανωτέρω επιστολής. Η έρευνα έλαβε χώρα τις 2 πρώτες πρωινές ώρες. Στο τμήμα της 6^{ης} δημοτικού ο δάσκαλος ζήτησε να παρευρίσκεται της διαδικασίας χωρίς ωστόσο να παρέμβει. Οι μαθητές υπήρξαν συνεργάσιμοι και ανταποκρίθηκαν στις απαιτήσεις της διαδικασίας με εντυπωσιακή σοβαρότητα. Τα ερωτηματολόγια των μαθητών συμπληρώθηκαν σε χρόνο μικρότερο κατά πολύ των άλλων σχολείων που συμμετείχαν στην έρευνα. Οι μαθητές, αποχωρώντας η ερευνήτρια, σηκώθηκαν και ευχαρίστησαν για την επιλογή του σχολείου τους. Σε όλα τα σχολεία η ερευνήτρια ευχαριστούσε τους συμμετέχοντες στην έρευνα μαθητές.

- 7) Εκπαιδευτήρια Γείτονα: η πρώτη επαφή με το σχολείο έγινε στις 15/2/1999 με την ψυχολόγο του σχολείου, η οποία και έπαιξε το ρόλο του διαμεσολαβητή αφού η ερευνήτρια δεν ήρθε ποτέ σε άμεση επικοινωνία με τον ιδιοκτήτη ή το διευθυντή των εκπαιδευτηρίων. Αρχικά η ψυχολόγος θέλησε να έχει στη διάθεσή της το υλικό προκειμένου να το συζητήσει με τον διευθυντή. Ακολούθησε συνάντηση στις 18/2/1999 όπου πράγματι της παραχωρήθηκε το ερωτηματολόγιο του πατέρα και του παιδιού. Στις 23/2/1999 έγινε και δεύτερη συνάντηση της ψυχολόγου του σχολείου με την ερευνήτρια, κατά τη διάρκεια της οποίας ζητήθηκε από την ερευνήτρια να κάνει τις ακόλουθες ρυθμίσεις στη χορήγηση των ερωτηματολογίων οι οποίες και έγιναν δεκτές και ενσωματώθηκαν στην όλη διαδικασία:
- Να επισυνάψει και 2^η επιστολή, απευθυνόμενη στους πατέρες, εκ μέρους της διεύθυνσης του σχολείου.
 - Τα ερωτηματολόγια να δοθούν στους πατέρες σε φακέλους με τον λογότυπο των Εκπαιδευτηρίων Γείτονα.

Η έρευνα έλαβε χώρα στις 4/3/1999 αφού προηγουμένως είχε γραφθεί και επισυναφθεί επιστολή προς τους γονείς που τους καλούσε να συμμετάσχουν στην έρευνα, υπογεγραμμένη από τον διευθυντή του δημοτικού και τη σύμβουλο ψυχολόγο (αντίγραφο της επιστολής συμπεριλαμβάνεται στο παράρτημα της διδακτορικής διατριβής). Το ενδιαφέρον των δασκάλων των δύο τμημάτων του σχολείου (και οι δύο ήταν άρρενες) υπήρξε έντονο, ζήτησαν μάλιστα να ενημερωθούν στο μέλλον για τα αποτελέσματα της έρευνας. Η συμπεριφορά των μαθητών υπήρξε εξαιρετικά τυπική, κράτησαν την ερευνήτρια σε απόσταση αλλά συμμετείχαν στη διαδικασία με σοβαρότητα.

- 8) 1^ο δημοτικό σχολείο Αθηνών: Στις 3/5/1999 η ερευνήτρια ήρθε σε τηλεφωνική επικοινωνία με το διευθυντή του δημοτικού, ο ίδιος δεσμεύτηκε να ενημερώσει τους δασκάλους των 2 τελευταίων τάξεων και έδωσε θετική απάντηση εξ αρχής όσον αφορά τη συμμετοχή του σχολείου στην έρευνα. Στις 12/5/1999 ορίστηκε η διεξαγωγή της έρευνας στην οποία συμμετείχαν τα 2 τμήματα της 6^{ης} τάξης του σχολείου (το πρόγραμμα της 5^{ης} τάξης δεν εξυπηρετούσε για να συμμετάσχει τις 2 πρώτες ώρες, δεδομένου ότι θα έχαναν την ώρα σημαντικού μαθήματος). Οι μαθητές επικοινωνήσαν με την ερευνήτρια με χιούμορ και διάθεση να μάθουν για τη δουλειά της, αντιμετώπισαν ωστόσο δυσκολία προσαρμοστούν στα χρονικά περιθώρια που τους δόθηκαν. Οι δάσκαλοι των 2 τμημάτων δεν συμμετείχαν καθόλου στη διαδικασία και επέτρεψαν στην ερευνήτρια να μπει στις τάξεις από μόνη, χωρίς να τη συστήσουν στα παιδιά ή να μεσολαβήσουν με την παρουσία τους. Ενδιαφέρον, αξιοσημείωτο το γεγονός ότι το σύνολο του διδακτικού

προσωπικού του σχολείου έδειξε ενδιαφέρον για το αντικείμενο της έρευνας και αναζήτησαν πληροφορίες σχετικά.

Για το σύνολο της διεξαγωγής της έρευνας σκόπιμο να δοθούν οι παραπάνω πληροφορίες:

- Οι διευθυντές και των 8 σχολείων έριξαν μεγάλο βάρος στο νόμιμο της διαδικασίας και της ύπαρξης ειδικής άδειας απ' το Υπουργείο (Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων – Γραφείο Διεύθυνσης Σπουδών, ημερομηνία έκδοσης 7/1/1998, αριθμ.πρωτ.βαθμ.προι.Φ15/11/Γ1/11 και κοινοποίηση στους φορείς:(1) Παιδαγωγικό Ινστιτούτο,(2) ΚΕ.ΜΕ.ΤΕ., (3) Αρμόδιοι Σχολικοί Σύμβουλοι Π.Ε (4) Προϊστάμενοι Δ/νσεων Π.Ε Νομού Αττικής).
- Να σημειωθεί ότι δεν έλειψαν και «περιστατικά» αντιγραφής ή προσπάθειας επηρεασμού απ' τα ερωτηματολόγια των «γύρω». Κρίθηκε σκόπιμο από την ερευνήτρια να διακόψει αρκετές φορές τη διαδικασία και να επισημαίνει ότι κατά τέτοιο δεν θα είχε νόημα αφού ο καθένας τους είναι μια ξεχωριστή περίπτωση όπως ξεχωριστή και διαφορετική από των άλλων είναι και η σχέση τους με τον πατέρα τους.
- Κατά την χορήγηση των ερωτηματολογίων στα παιδιά υπέβαλαν ερωτήσεις που σαφέστατα υποδήλωναν περιέργεια σχετικά με τη διαδικασία και κάποιες φορές κατεγράφη προσπάθεια να προσελκύσουν την προσοχή της ερευνήτριας και να κερδίσουν την συμπάθεια της.
- Κρίθηκε καλό να συμπληρώσουν τα παιδιά το ερωτηματολόγιο στο σχολικό περιβάλλον , προκειμένου να είναι ανεπηρέαστα και να αποφευχθεί η οπτική επαφή με την πατρική φιγούρα.
- Η εξασφάλιση της συνεργασίας του σχολείου , τόσο της διεύθυνσης όσο και των δασκάλων , απεδείχθη διαδικασία επίμονη , χρονοβόρα και όχι πάντα επιτυχημένη καθώς δεν ήταν λίγες οι περιπτώσεις διευθυντών αλλά και εκπαιδευτικών που επέδειξαν έλλειψη προθυμίας , διάθεσης συνεργασίας και παραχώρησης «σχολικού χρόνου».

Υλικό

Επιλογή ψυχομετρικού μέσου: Τα ψυχομετρικό μέσο που επελέγη να χρησιμοποιηθεί από την ερευνήτρια για τη συλλογή των εμπειρικών δεδομένων είναι *αυτοσχέδιο ερωτηματολόγιο* για τον πατέρα και το παιδί, δηλ. έντυπα με σειρά ερωτήσεων – κατάλληλα σχεδιασμένων και διατυπωμένων – στις οποίες τα υποκείμενα της έρευνας (ζεύγος «πατέρας - παιδί») εκκαλούντο να απαντήσουν γραπτώς, προκειμένου οι απαντήσεις αυτές να αξιοποιηθούν για τη λήψη πληροφοριών.

Δεδομένου ότι τα μισά υποκείμενα της έρευνας ήταν μαθητές, η συμπλήρωση των ερωτηματολογίων που τους αφορούσαν έγινε *επιτόπου* μέσα στη σχολική τάξη και σε χρονικό διάστημα *μίας (1) διδακτικής ώρας*. Στην περίπτωση των πατέρων των μαθητών, η συμπλήρωση των αντιστοίχων ερωτηματολογίων που απευθύνονται στους γονείς, έγινε ατομικά στο σπίτι, χρησιμοποιώντας το παιδί ως κομιστή του ερωτηματολογίου.

Η επιλογή του συγκεκριμένου ψυχομετρικού μέσου δικαιολογείται: α) Από το χαμηλό κόστος κατασκευής του, β) τη δυνατότητα συγκέντρωσης πλείστων

πληροφοριών απ' την πλευρά των υποκειμένων της έρευνας, γ) Τις ιδιαιτερότητες της προς διερεύνηση «πληθυσμιακής ομάδας» (ζεύγη «πατέρας- παιδί» , όπου το παιδί είναι στα τέλη της παιδικής και αρχές της προ-εφηβείας , κάτοικοι Αττικής), δ) Την μη ανεύρεση άλλων ήδη έτοιμων κατασκευασμένων και σταθμισμένων ψυχομετρικών μέσων που να μπορούν να χρησιμοποιηθούν στη συγκεκριμένη πληθυσμιακή ομάδα, ε) Τις ιδιαιτερότητες της μορφής της έρευνας που η ερευνήτρια είχε σχεδιάσει και που προέβλεπε την εξέταση των υποκειμένων και τη σύγκριση των απαντήσεων τους ανά ζεύγη, γεγονός που επέβαλε την κατασκευή ερωτηματολογίων (για το παιδί και τον πατέρα του) με απόλυτη αντιστοιχία των ερωτήσεων. *Μειονέκτημα* του ψυχομετρικού αυτού μέσου αποτέλεσε κυρίως η αδυναμία έλεγχου της ειλικρίνειας των υποκειμένων⁸⁸.

Διαδικασία κατασκευής ερωτηματολογίων: Πριν την έναρξη κατασκευής των ερωτηματολογίων και τη διάταξη των επιμέρους ερωτήσεων έπρεπε να καθοριστούν με σαφήνεια οι παράμετροι και τα θέματα που συνθέτουν τον *στόχο* του ερευνητικού θέματος. Έχοντας τεθεί ως γενικό *ερευνητικό πρόβλημα* «η αντίληψη που έχουν τα παιδιά της 5^{ης} και της 6^{ης} δημοτικού για τη συμπεριφορά του πατέρα τους και τη σχέση τους μαζί του και ο βαθμός διαφοροποίησης ή ταύτισης της αντίστοιχης αντίληψης του πατέρα τους για τη συμπεριφορά του, τη σχέση του με το παιδί του και τις απόψεις του για την πατρότητα, στο λεκανοπέδιο της Αττικής» έπρεπε πρωτίστως να γίνει ένας επιμερισμός αυτού του προβλήματος και ακολούθως να καθοριστούν – σύμφωνα με αυτόν τον επιμερισμό – οι πληροφορίες που απαντιούνται προκειμένου για την κάλυψη του ζητήματος.

Ο ορισμός της οικογένειας και ο προσδιορισμός των παραμέτρων που οριοθετούν το ρόλο της κατά τον Γ.Τσιάντη, μας δίνει το πλαίσιο των 6 σημείων τα οποία ελήφθησαν υπόψη στο σχεδιασμό του ερωτηματολογίου:

- I. Παροχή στέγης, κατοικίας και υλικών αγαθών στα μέλη της.
- II. Παροχή σωματικής και συναισθηματικής φροντίδας τόσο στους ενήλικες όσο και στα παιδιά και στους εφήβους(ερωτ.2,3,4,8,9,10,13,15,16,17,18,23).
- III. Προώθηση και διατήρηση της συναισθηματικής υγείας και ισορροπίας των μελών της(ερωτ.1,11,12,15,16,21,22,24).
- IV. Εξασφάλιση της κοινωνικοποίησης των παιδιών(ερωτ.6,12,14,19,20).
- V. Δημιουργία σεξουαλικών προτύπων και ρόλων που προετοιμάζουν το δρόμο για τη σεξουαλική ωρίμανση και ικανοποίηση(ερωτ.5,15,24).
- VI. Παροχή δυνατοτήτων για την ανάπτυξη προσωπικής ταυτότητας συνδεδεμένης με την οικογενειακή ταυτότητα(ερωτ.3,4,5,6,7,15,21,24)⁸⁹.

Οι αναζητούμενες πληροφορίες, όσον αφορά την αντίληψη του *παιδιού* για τη συμπεριφορά του πατέρα του και τη σχέση του μαζί του διαμορφώθηκαν ακολούθως:

1. Κατά πόσο το παιδί θεωρεί ότι έχει ισότιμη σχέση με τον πατέρα ή σχέση κατωτέρου προς ανώτερο ή συμβουλευτική του και αντιστοίχως με ποιο τρόπο αξιολογεί και αντιλαμβάνεται τη συμπεριφορά του (το συμβουλεύει, ο

⁸⁸ Σπουδαστήριο Κοινωνιολογίας ΠΑΣΠΕ– Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών. *Εισαγωγή στη Μεθοδολογία και τις τεχνικές των κοινωνικών ερευνών*. Κοινωνιολογική βιβλιοθήκη, Gutenberg. Αθήνα 1977, 148.

⁸⁹ Αλεβίζος Β., Αμπατζόγλου Γ.,Αναγνωστόπουλος Δ. *Εισαγωγή στην Παιδοψυχιατρική*. Επιμέλεια Γ. Τσιάντη. Εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2001, 36-37.

λόγος του είναι νόμος, φτιάχνει κανόνες, επιμένει στη γνώμη του, αποφασίζει μόνος του, ότι λέει είναι σωστό, είναι δίκαιος, είναι άξιος, ρωτά τη γνώμη του παιδιού).

2. Πόσο το παιδί αποδίδει στον πατέρα του ιδιότητες αυθεντίας.
3. Πόσο χρόνο θεωρεί το παιδί ότι του αφιερώνει ο πατέρας του ποσοτικά και ποιοτικά (το βοηθά στα μαθήματα, παίζει μαζί του, το πηγαίνει σε εξωσχολικές υποχρεώσεις, επισκέπτεται το σχολείο του).
4. Κατά πόσο το παιδί θεωρεί αδιάφορη, ελεύθερη ή καταπιεστική τη σχέση του με τον πατέρα του (είναι απαιτητικός, το επιβραβεύει, είναι αυστηρός, είναι φίλος, το μαλώνει, χειροδικεί, του επιτρέπει να κάνει πράγματα που του αρέσουν).
5. Πόσο ευχαριστημένο είναι το παιδί απ' τη σχέση του με τον πατέρα του και τι θα ήθελε να αλλάξει.

Αντίστοιχα για τον **πατέρα** οι ζητούμενες πληροφορίες σχετικά με την αντίληψη που έχει ο ίδιος για το ρόλο του σαν πατέρας, τη συμπεριφορά του απέναντι στο παιδί, τη σχέση που έχει αναπτύξει με το παιδί του αλλά και τις ευρύτερες αντιλήψεις του για την πατρότητα είναι οι ακόλουθες:

1. Κατά πόσο θεωρεί ο πατέρας ότι η σχέση του με το παιδί του είναι ισότιμη, συμβουλευτική ή σχέση ανώτερου προς κατώτερο (το συμβουλεύει, ο λόγος του είναι νόμος, φτιάχνει κανόνες, επιμένει στις απόψεις του, αποφασίζει μόνος χωρίς να ρωτάει το ίδιο το παιδί).
2. Πόσο θεωρεί ή αντιλαμβάνεται ότι το παιδί του αποδίδει ιδιότητες αυθεντίας.
3. Πόσο χρόνο θεωρεί ότι αφιερώνει ποιοτικά και ποσοτικά στο παιδί (το βοηθά στα μαθήματά του, παίζει μαζί του, το πηγαίνει σε εξωσχολικές υποχρεώσεις, επισκέπτεται το σχολείο του / το δάσκαλο, το βλέπει κάθε μέρα).
4. Κατά πόσο θεωρεί ότι η συμπεριφορά έχει στοιχεία αδιαφορίας, ελευθερίας ή καταπίεσης απέναντι στο παιδί (είναι απαιτητικός, αυστηρός, το επιβραβεύει, είναι φίλος, όταν θυμώνει το μαλώνει ή το χτυπά, τον επιτρέπει να κάνει πράγματα που του αρέσουν).
5. Κατά πόσο θα ήθελε να αλλάξει πράγματα στη σχέση του με το παιδί του και ποιά είναι αυτά.
6. Ποια η άποψη του για την πατρότητα και τι διαστάσεις προσδίδει στην έννοια (πως την αντιλαμβάνεται) όσον αφορά την ποσοτική ενασχόληση με το παιδί, τον τρόπο αντιμετώπισης προβληματικών συμπεριφορών του παιδιού, την ποιότητα της σχέσης τους, τις αρμοδιότητες του απέναντι στο γονεϊκό - πατρικό του ρόλο, τη σημασία του ρόλου του για τη μελλοντική ανάπτυξη του παιδιού, τις ιδέες για τον ιδανικό τρόπο διαπαιδαγώγησης που πρέπει να εφαρμόζει.

Προκειμένου να καταλήξει η ερευνήτρια στον επιμερισμό της παραπάνω αναλυτικής θεματολογίας και να διαμορφώσει μια πληρέστερη εικόνα των παραμέτρων που θα συνυπολογιστούν και των πληροφοριών που θα αναζητηθούν, προηγήθηκε συστηματική αποδελτίωση της κάτωθι βιβλιογραφίας:

1. Adler Alf. *Η αγωγή του παιδιού*. Μετ. Π.Κ. Λιαπέτση, Εκδ. Επίκουρος, Αθήνα 1978.
2. Αλεβίζος Β., Αμπατζόγλου Γ., Αναγνωστόπουλος Δ. *Εισαγωγή στην Παιδοψυχιατρική*. Επιμέλεια Γ. Τσιάντης. Εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2001.
3. Αναστασία Χουντουμάδη. *Παιδιά και γονείς στο ξεκίνημα μιας σχέσης*. Εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1995.

4. Couitz (Houme tore Canitz). *Πατέρας, ο νέος ρόλος του άντρα στην οικογένεια*. Μετ. Α. Κουναλάκη, Εκδ. Νότος, Αθήνα 1981.
5. Δραγώνα Θάλεια – Ναζιρη Δέσποινα. *Οδεύοντας προς την πατρότητα*. Εκδ. Εξάντας/ Τριάψις Λόγος, Αθήνα 1995.
6. Ιωάννης Τσιάντης. *Ψυχική Υγεία του παιδιού και της Οικογένειας*. Εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1989.
7. Κανελλοπούλου Β. *Η λειτουργία του πατέρα*. Αθήνα 1992.
8. Κρασανάκης Γ. *Ο πατρικός ρόλος – Εμπειρική Ψυχοπαιδαγωγική Θεώρηση*. Ηράκλειο 1991.
9. Ματθαίος Γιωσαφάτ. *Ο κύκλος της ζωής της Οικογένειας και η ανάπτυξη του παιδιού, σύγχρονα θέματα παιδοψυχιατρικής*. Εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1987.
10. Muldworf Bernard. *Ο ρόλος του πατέρα στην οικογένεια*. Μετ.Γ. Παπακυριακάκης, Εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1977.

Ερωτηματολόγιο παιδιού: το 1^ο μέρος του ερωτηματολογίου παιδιού-πατέρα αναζητά το σύνολο των συμπεριφορών που νομιμοποιούνται να αναμένουν τα παιδιά από τον πατέρα ενώ το 2^ο μέρος του ερωτηματολογίου του πατέρα αναζητά το σύνολο των συμπεριφορών που νομιμοποιείται να αναμένει ένας πατέρας από τον εαυτό του καθώς και τους άλλους πατέρες (κοινωνικές θέσεις και ρόλοι σχετικά με την πατρότητα)⁹⁰ Στην αρχή του ερωτηματολογίου το παιδί καλείται να συμπληρώσει τα στοιχεία του για έξι (6) παραμέτρους: (1) *σχολείο* (σε ποιο σχολείο φοιτά π.χ 4^ο δημοτικό σχολείο Αιγάλεω), (2) *τάξη* (5^η ή 6^η), (3) *Φύλλο* (το παιδί καλείται με **x** να συμπληρώσει το κουτί που αντιστοιχεί στο φύλλο του, π.χ αγόρι ή κορίτσι), (4) *επάγγελμα πατέρα*, (5) *ηλικία πατέρα* και (6) *αριθμός αδελφών* (εκτός του εαυτού τους, εάν είναι μοναχοπαιδιά βάζουν 0). Οι παράμετροι 4 και 5 που αφορούν το επάγγελμα του πατέρα και την ηλικία αντίστοιχα προστέθηκαν προκειμένου όταν γίνει σύγκριση με το ερωτηματολόγιο του πατέρα να αξιολογηθεί το κατά πόσο το παιδί γνωρίζει βασικές πληροφορίες για τον πατέρα του (δεν βρέθηκε καμία περίπτωση παιδιού που οι απαντήσεις του σ' αυτές τις ερωτήσεις να μην ταιριάζει – κατά προσέγγιση - με τις αντιστοιχίες του πατέρα).

Ακολουθεί το κυρίως σώμα του ερωτηματολογίου που αποτελείται από εικοσιτέσσερις (24) *κλειστού τύπου* ερωτήσεις. Το εξεταζόμενο παιδί καλείται να επιλέξει (κυκλώνοντας κάθε φορά την απάντηση που το αντιπροσωπεύει περισσότερο) μετά πέντε (5) προτεινόμενων εναλλακτικών απαντήσεων με ποσοτική διαβάθμιση:

Καθόλου - Λίγο - Αρκετά - Πολύ - Πάρα πολύ.

Αποδεκτή είναι κάθε φορά η επιλογή μίας μόνο απάντησης. Η επιλογή της συγκεκριμένης διαβαθμιστικής επιλογής έγινε:

- I. Προκειμένου όλοι οι εξεταζόμενοι να μπορέσουν να βρουν απαντήσεις που να τους αντιπροσωπεύουν επαρκώς.
- II. Συμπληρώνονται μ' αυτό τον τρόπο πιο εύκολα οι ερωτήσεις (δεδομένου ότι απευθύνονται σε παιδιά ηλικίας δημοτικού).
- III. Απαιτούν λιγότερο χρόνο¹ συμπλήρωσης.
- IV. Εξασφαλίζουν αντικειμενικές πληροφορίες.
- V. Οι απαντήσεις είναι ευκολότερο να κωδικοποιηθούν και να αναλυθούν στατιστικά.

⁹⁰ Παπαστάμου Στάμος. *Εισαγωγή στην Κοινωνική Ψυχολογία*. Τόμος Α'. Εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2001, 55.

Οι 24 ερωτήσεις είχαν την ακόλουθη μορφή:

Ο πατέρας μου:

1. Με συμβουλεύει, μου προτείνει λύσεις σε προβλήματα.
2. Ό,τι λέει πρέπει να γίνεται.
3. Ακούει και τη δική μου γνώμη.
4. Παίρνει αποφάσεις μόνος του, χωρίς ν' ακούει τη γνώμη των άλλων.
5. Αυτό που λέει είναι πάντα σωστό.
6. Ασχολείται μαζί μου (παίζει παιχνίδια).
7. Με βοηθά στα μαθήματά μου.
8. Δεν αλλάζει γνώμη εύκολα (επιμένει σ' αυτό που πιστεύει).
9. Είναι δίκαιος.
10. Μου λέει τι πρέπει να λέω και τι να κάνω (φτιάχνει κανόνες).
11. Είναι απαιτητικός (ζητά από μένα να κάνω πολλά πράγματα).
12. Όταν πετυχαίνω με επιβραβεύει (μου λέει «Μπράβο»).
13. Είναι αυστηρός μαζί μου.
14. Μου επιτρέπει να ασχολούμαι με πράγματα που μου αρέσουν.
15. Περνώ καθημερινά κάποιο χρόνο μαζί μου.
16. Με τον πατέρα μου είμαι φίλος.
17. Όταν κάνω κάτι που δεν είναι σωστό, θυμώνει και με μαλώνει.
18. Όταν θυμώνει με χτυπά.
19. Επισκέπτεται το σχολείο μου για να μιλήσει με το δάσκαλό/α μου.
20. Με πηγαίνει σε εξωσχολικές δραστηριότητες (ξένες γλώσσες, αθλητισμός κ.α).
21. Συζητώ μαζί του τα προβλήματά μου.
22. Μου αρέσει έτσι όπως είναι (δεν θέλω ν' αλλάξει κάτι).
23. Είναι άξιος να κάνει πολλά πράγματα.
24. Δεν του αρέσει να δουλεύει πολύ.

Το ερωτηματολόγιο κλείνει με μια τελευταία (25^η) *ανοικτού τύπου* ερώτηση:

- 25.** Τρία (3) πράγματα που θα ήθελα να ζητήσω απ' τον πατέρα μου.

Η τελευταία αυτή ερώτηση προστέθηκε προκειμένου τα παιδιά να αφεθούν ελεύθερο και χωρίς κατευθύνσεις να εκφράσουν τις επιθυμίες τους(στην ανάλυση αξιολογήθηκε το τι ζητάνε, με ποια σειρά το ζητάνε ή ακόμη εάν δεν ζητούν τίποτα). Για αυτή την ερώτηση – αργότερα κατά την κωδικοποίηση απαντήσεων – έγινε ανάλυση του περιεχομένου των ελεύθερων απαντήσεων και καταρτίσθηκε κατάλογος πέντε (5) παραμέτρων.

Η συμπεριφορά των παιδιών ηλικίας μεταξύ 8-12 ετών(ηλικίες των παιδιών-υποκειμένων της έρευνας) σε σχέση με την προηγούμενη φάση ανάπτυξης της προσχολικής ηλικίας, χαρακτηρίζεται ως λιγότερο αυθόρμηση και εκφραστική. Οι δραστηριότητες είναι περισσότερο προσαρμοσμένες στην πραγματικότητα και τις δυνατότητες του παιδιού. Χαρακτηριστικό της περιόδου η ανάγκη να τηρούνται οι κανόνες και η ανάγκη για μάθηση⁹¹. Λαμβάνοντας υπόψη αυτά τα ανηπτυξιακά χαρακτηριστικά των παιδιών επιλέχθηκαν οι ερωτήσεις 6,7,10,14,21.

⁹¹ Αλεβίζος Β., Αμπατζόγλου Γ.,Αναγνωστόπουλος Δ. *Εισαγωγή στην Παιδοψυχιατρική*. Επιμέλεια Γ. Τσιάντης. Εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2001.

Η σειρά – διάταξη των ερωτήσεων (η οποία ισχύει μέχρι την ερώτηση 22 και για τα δύο ερωτηματολόγια – του παιδιού και του πατέρα) επιλέγει με το ακόλουθο σκεπτικό: Η ερώτηση (1) έχει θετική χροιά προκειμένου να μην προκαταβάλει τα υποκείμενα της έρευνας και ενεργοποιηθούν μηχανισμοί αμυντικοί ή προστασίας και αυτοπροστασίας. Το περιεχόμενο της όπως και των επόμενων (2), (3), (4), και (5) αφορούν στην ίδια ομάδα χαρακτηριστικών συμπεριφοράς (ακαμψία, ευλυγισία απόψεων, απολυτότητα, επιβολή γνώμης, διαπραγμάτευση ή μη). Ακολουθούν 2 ερωτήσεις (6,7) που αφορούν στην ποιοτική ενασχόληση του πατέρα με το παιδί (παιζει μαζί μου - με βοηθά στα μαθήματά μου) και προστίθενται σκοπίμως εμβόλιμα προκειμένου να μην είναι το ερωτηματολόγιο «προβλέψιμο» και να ξεκουράζεται το υποκείμενο με την εναλλαγή στο περιεχόμενο των ερωτήσεων. Ακολουθούν επτά (7) ερωτήσεις που είναι δοσμένες εναλλακτικά με θετική και αρνητική διατύπωση: (8) *δεν* αλλάζει εύκολα γνώμη - επιμένει σ' αυτό που πιστεύει (διερεύνηση διαλλακτικότητας του πατέρα), (9) είναι δίκαιος (διερεύνηση, δικαιοσύνη αντικειμενικότητας), (10) μου λέει τι πρέπει να λέω - φτιάχνει κανόνες (διερεύνηση ελεγκτικότητας), (11) Είναι *απαιτητικός* - ζητά από εμένα να κάνω πολλά πράγματα (διερεύνηση καταπιεστικής συμπεριφοράς), (12) Όταν πετυχαίνω με *επιβραβεύει* (διερεύνηση αποδοχής και αναγνώρισης του παιδιού), (13) Είναι *αυστηρός* μαζί μου (διερεύνηση αυστηρότητας), (14) Μου επιτρέπει να *ασχολούμαι με πράγματα που μου αρέσουν* (διερεύνηση ανοιχτότητας και επιτρεπτικότητας, σεβασμού σε όρια ελευθερίας του παιδιού). Οι επόμενες δύο ερωτήσεις αφορούν σε ποσοτική ενασχόληση του πατέρα: Περνώ καθημερινά κάποιο χρόνο μαζί του¹⁵ και σε ποιοτική σχέση: Με τον πατέρα μου είμαι φίλος (16). Οι ερωτήσεις 17 και 18 σκόπιμα μπαίνουν προς το τέλος του ερωτηματολογίου όπου το παιδί έχει ήδη αρχίσει να αισθάνεται ότι δεν απειλείται και δεν εκθέτει τον πατέρα του και αφορούν σε θέματα θυμού: «*όταν κάνω κάτι που δεν είναι σωστό, θυμώνει και με μαλώνει*» και κακοποίησης «*Όταν θυμώνει με χτυπά*». Μετά τις «δύσκολες» ερωτήσεις 17 και 18 ακολουθούν ερωτήσεις πιο απλές που αφορούν στην καθημερινότητα: «*Επισκέπτεται το σχολείο για να μιλήσει με το δάσκαλό/ α μου*» (19) και «*Με πηγαίνει σε εξωσχολικές δραστηριότητες*» (20). Ακολουθεί η ερώτηση (21) «*Συζητώ μαζί του τα προβλήματά μου*» ως επιβεβαίωση της απάντησης που δόθηκε στην ερώτηση 16 (κι αφού έχουν μεσολαβήσει 4 ερωτήσεις). Η ομάδα των ερωτήσεων (22), (23) και (24) διερευνά αντίστοιχα την ικανοποίηση του παιδιού από τη σχέση του με τον πατέρα του «*Μου αρέσει έτσι όπως είναι*», τον θαυμασμό και την αποδοχή του προς την πατρική φιγούρα «*Είναι άξιος να κάνει πολλά πράγματα*» και το κοινωνικό – εργασιακό πρότυπο που αντλεί απ' αυτόν «*Δεν είναι τεμπέλης*». Η τελευταία ερώτηση (25) αποβλέπει αφενός μεν να επιβεβαιώσει την ειλικρίνεια των προηγούμενων απαντήσεων, αφετέρου δε στο να διερευνήσει την ιεράρχηση των αναγκών που τα ίδια τα παιδιά έχουν κάνει.

Το ερωτηματολόγιο του πατέρα. Πριν το ερωτηματολόγιο ο πατέρας ενημερώνεται για το περιεχόμενό του, το σκοπό και το αντικείμενο της έρευνας με διαβιβαστική επιστολή προκειμένου να δημιουργηθεί πιο προσωπική σχέση με την ερευνήτρια, να τον προκαταβάλει θετικά και να αυξήσει τις πιθανότητες επιστροφής του ερωτηματολογίου συμπληρωμένο. Η επιστολή βρίσκεται στο Παράρτημα 4.

Στην αρχή του ερωτηματολογίου ο πατέρας καλείται να συμπληρώσει τα στοιχεία του σε πέντε (5) παραμέτρους: (1) επάγγελμα (2) ηλικία (τη δική του ηλικία) (3) γραμματικές γνώσεις (π.χ απόφοιτος γυμνασίου), (4) τόπος κατοικίας (ως

πληροφορία χρειάζεται κυρίως στα ιδιωτικά που η κατοικία είναι άγνωστη, στα δημόσια είναι ήδη δεδομένη), (5) οικογενειακή κατάσταση (παντρεμένος - χωρισμένος).

Οι ερωτήσεις αντίστοιχα του ερωτηματολογίου που συμπληρώνεται από τον πατέρα είναι οι ακόλουθες:

Στο παιδί σας:

- 1.** Συμβουλευέτε, προτείνετε λύσεις σε προβλήματα.
- 2.** Επιβάλετε τη γνώμη σας .
- 3.** Ακούτε και τη δική του γνώμη.
- 4.** Παίρνετε μόνο σας αποφάσεις , είναι ακόμη μικρός για να ακούτε τη γνώμη του.
- 5.** Θεωρεί πως έχετε πάντα δίκιο (σας αντιμετωπίζει σαν αυθεντία).
- 6.** Ασχολείστε μαζί του (παίζετε παιχνίδια).
- 7.** Το βοηθάτε στα μαθήματά του.
- 8.** Δεν αλλάζετε εύκολα γνώμη (επιμένετε σ' αυτό που πιστεύετε).
- 9.** Είστε δίκαιος μαζί του.
- 10.** Του υποδεικνύεται τι πρέπει να λέει και να κάνει (φτιάχνετε κανόνες).
- 11.** Είστε μαζί του απαιτητικός (του ζητάτε να κάνει πολλά πράγματα).
- 12.** Όταν πετυχαίνει κάτι το επιβραβεύει (του λέτε «Μπράβο»).
- 13.** Είστε μαζί του αυστηρός.
- 14.** Του επιτρέπετε να ασχολείται με πράγματα που του αρέσουν (εκτός προγράμματος).
- 15.** Περνάτε καθημερινά κάποιο χρόνο μαζί του.
- 16.** Με το παιδί σας είστε φίλος.
- 17.** Όταν κάνει κάτι που δεν είναι σωστό , θυμώνετε και το μαλώνετε.
- 18.** Όταν θυμώνετε το χτυπάτε.
- 19.** Επισκέπτεστε το σχολείο του για να μιλήσετε με το δάσκαλό/ α του.
- 20.** Το πηγαίνετε σε εξωσχολικές δραστηριότητες (ξένες γλώσσες, αθλητισμός κ.α).
- 21.** Συζητάτε μαζί τα προβλήματά του.
- 22.** Πιστεύετε ότι το παιδί σας είναι ευχαριστημένο από εσάς.
- 23.** Τα Σαββατοκύριακά τα αφιερώνετε στο παιδί σας.
- 24.** Ως λύση προβλημάτων προτιμάτε το διάλογο μαζί του.

Η ερώτηση (25) είναι *ανοικτού τύπου*, κατ' αναλογία με την αντίστοιχη του ερωτηματολογίου του παιδιού: «*Τρία (3) πράγματα που θέλατε να αλλάξετε στη σχέση σας με το παιδί σας*». Αυτή η ερώτηση προστέθηκε προκειμένου οι γονείς να μπορέσουν ελεύθερα (χωρίς κατευθύνσεις) να εκφράσουν τις επιθυμίες ή πιθανές ανησυχίες τους (στην ανάλυση αξιολογήθηκε το τι θα ήθελαν να αλλάξουν, με ποια σειρά το αναφέρουν ή αν δεν θα επιθυμούσαν να αλλάξουν κάτι). Για αυτή την ερώτηση, αργότερα κατά την κωδικοποίηση των απαντήσεων, έγινε ανάλυση του περιεχομένου των ελεύθερων απαντήσεων και καταρτίστηκε καταλόγους πέντε (5) παραμέτρων.

Το ερωτηματολόγιο του πατέρα στη συνέχεια παίρνει την ακόλουθη μορφή:

Σε μια κλίμακα πέντε σημείων (από το 1 έως το 5) καλείστε να απαντήσετε, κυκλώνοντας κάθε φορά τον αριθμό που εκφράζει καλύτερα την προσωπική σας άποψη. Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 Συμφωνώ απόλυτα (για κάθε ερώτηση π.χ 27 απαντήστε σε όλα τα υποκείμενα α) , β), γ).

Η σημασία των αριθμών στην κλίμακα είναι η εξής:

- Το **1** αντιστοιχεί στο «Διαφωνώ απόλυτα»
 Το **2** αντιστοιχεί στο «Μάλλον Διαφωνώ»
 Το **3** αντιστοιχεί στο «Δεν ξέρω»
 Το **4** αντιστοιχεί στο «Μάλλον Συμφωνώ»
 Το **5** αντιστοιχεί στο «Συμφωνώ απόλυτα»

- 26.** Προτού απαντήσετε στις ερωτήσεις , παρακαλώ γράψτε τις τρεις (3) πρώτες λέξεις που σας έρχονται στο μυαλό , ακούγοντας τη λέξη:
Πατρότητα α) β) γ)
- 27.** Σε ποιο βαθμό πιστεύετε ότι ο καθένας απ' τους παρακάτω λόγους είναι η πατρότητα;
α) Υπέρτατος Σκοπός Ζωής (Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 Συμφωνώ απόλυτα)
β) Συνέπεια ενός γάμου (Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 Συμφωνά απόλυτα)
γ) Κοινωνική Συμβατικότητα (Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 Συμφωνώ απόλυτα)
- 28.** Η σχέση πατέρα- παιδιού είναι μια σχέση:
α) Μεταξύ φίλων(Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 Συμφωνώ απόλυτα)
β) Μεγαλύτερου προς μικρότερου (Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 Συμφωνώ απόλυτα)
γ) Ισχυρότερου προς ασθενέστερου (Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 Συμφωνώ απόλυτα)
δ) Προστάτη προς προστατευμένο (Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 Συμφωνώ απόλυτα)
- 29.** Η επαφή του πατέρα με το παιδί πρέπει να είναι:
α) Σε καθημερινή βάση για πολλές ώρες (Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 Συμφωνώ απόλυτα)
β) Σε καθημερινή βάση για λίγες ώρες (Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 Συμφωνώ απόλυτα)
γ) Είναι αρκετό το Σαββατοκύριακο (Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 Συμφωνώ απόλυτα)
δ) Για λίγες και δημιουργικές ώρες σε εβδομαδιαία βάση (Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 Συμφωνώ απόλυτα)
- 30.** Με ποιο τρόπο πιστεύετε ότι θα πρέπει αν αντιμετωπίζετε ένα «ανήσυχο παιδί»
α) Και το ξύλο δεν βλάπτει (Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 Συμφωνώ απόλυτα)
β) Άλλου είδους τιμωρία ή περιορισμός (Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 Συμφωνώ απόλυτα)
γ) Με διάλογο (Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 Συμφωνώ απόλυτα)
δ) Με προγραμματισμένη αντιμετώπιση και από τους 2 γονείς (Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 Συμφωνά απόλυτα)
- 31.** Κατά πόσο είστε σύμφωνοι με τις παρακάτω φράσεις:
α) Στις μέρες μας ένας πατέρας μπορεί να μεγαλώσει μόνος του το παιδί του (Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 Συμφωνώ απόλυτα)
β) Στις αρμοδιότητές του είναι να το ντύνει και να το ταΐζει (Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 Συμφωνώ απόλυτα)
γ) Ένα παιδί μπορεί να μεγαλώσει χωρίς πατέρα, όχι όμως και χωρίς μητέρα (Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 Συμφωνώ απόλυτα)
δ) Ένα πατέρας θα πρέπει να διαβάζει και να ενημερώνεται για το ρόλο του (Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 Συμφωνώ απόλυτα)

- ε) Η αντιπαιδαγωγική συμπεριφορά ενός παιδιού απ' τους γονείς μπορεί να παίξει καθοριστικό ρόλο στη μετέπειτα εξέλιξη και πορεία του (Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 Συμφωνώ απόλυτα)
- στ) Το οικονομικό και μορφωτικό επίπεδο της οικογένειας επηρεάζει και καθορίζει τον τρόπο ανατροφής του παιδιού (Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 Συμφωνώ απόλυτα)
- ζ) Η απουσία ενασχόλησης του πατέρα με το παιδί μπορεί να επηρεάσει τη συμπεριφορά του παιδιού (Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 Συμφωνώ απόλυτα)
- η) Το παιδί πρέπει να κάνει τις δικές του προσωπικές και επαγγελματικές επιλογές- ακόμη κι αν δεν είστε σύμφωνος μ' αυτές (Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 Συμφωνώ απόλυτα)

Η επιλογή των ερωτήσεων για την κατασκευή του ερωτηματολογίου του πατέρα καθώς και η σειρά διάταξης του σχεδιάστηκε με τον ακόλουθο τρόπο: για τις ερωτήσεις από το 1 έως και 22 ισχύει η τεκμηρίωση που παρουσιάστηκε για το ερωτηματολόγιο του παιδιού. Ο λόγος που δεν υπάρχει αντιστοιχία και για τις ερωτήσεις 23 και 24 είναι ότι θεωρήθηκε δύσκολο για τους γονείς να απαντήσουν εάν τα παιδιά τους θεωρούν άξιους να κάνουν πολλά πράγματα ή αν θεωρούν ότι είναι τεμπέληδες. Έτσι το ερωτηματολόγιο του πατέρα οι ερωτήσεις 23 και 24 αφορούν σε θέμα χρόνου (23) («τα Σαββατοκύριακα τα αφιερώνετε στα παιδιά σας») πιο εξειδικευμένη από την (15) και θέμα αντιμετώπισης του παιδιού (24) «*Ως λύση προβλημάτων προτιμάτε το διάλογο μαζί του*», ως επιβεβαιωτική των προηγούμενων ερωτήσεων (1), (10), (13), (16), (17), (18) και (21). Από την ερώτηση (26) και ως το τέλος αλλάζει η μορφή του ερωτηματολογίου και ο τρόπος διατύπωσης των ερωτήσεων γίνεται λιγότερο προσωπικός. Στόχος είναι να απαντήσει το υποκείμενο της έρευνας με ειλικρίνεια και να εκθέσει τις απόψεις του γενικά για την πατρότητα και τον τρόπο αντιμετώπισης του παιδιού με τρόπο πιο «απρόσωπο» που δεν θα τον απειλεί.

Στην ερώτηση (26) αξιοποιείται το αυθόρμητο της απάντησης χωρίς να δοθεί καμία κατεύθυνση. Οι πρώτες λέξεις που έρχονται στο μυαλό του ερωτώμενου είναι εκείνες που κατά προσέγγιση αντιπροσωπεύουν την αντίληψή του για την πατρότητα. Όπως και στην ερώτηση (25) κατά την κωδικοποίηση των απαντήσεων έγινε κατηγοριοποίηση αυτών βάσει του εννοιολογικού τους περιεχομένου και καταρτίσθηκε κατάλογος έξι (6) παραμέτρων. Από την ερώτηση (27) έως την (31) ο ερωτώμενος καλείται ν' απαντήσει σε όλες τις υποερωτήσεις (α,β,γ...κτλ) των ερωτήσεων. Η ερώτηση (27) διερευνά και πάλι (όπως και η 26) τη σημασία που δίνει ο ερωτηθείς στη λέξη πατρότητα αλλά με τρόπο πιο κατευθυντικό και συγκεκριμένο. Να διευκρινιστεί ότι στη μέση περίπου του ερωτηματολογίου του πατέρα και ενώ έχει απαντήσει σε μια σειρά προσωπικών ερωτήσεων για τη σχέση του με το παιδί του, το ερωτηματολόγιο αλλάζει μορφή, γίνεται πιο «απρόσωπο», πιο ξεκούραστο και γενικά αυτό το β' μέρος με τη λέξη «*πατρότητα*», λέξη συναισθηματικά φορτισμένη προκειμένου να κεντρίσει το ενδιαφέρον των υποκειμένων και να τους παροτρύνει να συνεχίσουν τη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου. Η ερώτηση (28) διερευνά τη *στάση των γονέων* και την αντίληψή τους για *τη σχέση τους με το παιδί* και οι υποερωτήσεις εμπεριέχουν στοιχεία υπερβολικής ελευθερίας, συμβουλευτικής σχέσης, προστασίας, καταπίεσης. Ήδη μετά την (26) και (27) οι ερωτήσεις αρχίζουν να εξειδικεύονται. Η ερώτηση (29) διερευνά αντιλήψεις γονέων για *θέματα χρόνου* που πιστεύουν ότι πρέπει ένας γονιός να περνά με το παιδί του και οι υποερωτήσεις που δίνονται αφορούν ζητήματα ποσοτικού και ποιοτικού χρόνου. Η ερώτηση (30) αφορά σε *τεχνικές χειρισμού ενός «ανήσυχου παιδιού»*. Η επιλογή της λέξης

«ανήσυχου» είναι σκόπιμη προκειμένου ο γονέας να κατανοήσει αφενός ότι το παιδί χρήζει ιδιαίτερης μεταχείρισης λόγω της συμπεριφοράς του, αλλά από την άλλη να μην στιγματιστεί αρνητικά αυτή η συμπεριφορά όπως: προβληματική, άτακτη, ανυπάκουη κτλ. Οι υποερωτήσεις που δίνονται αφορούν σε «παραδοσιακές» μεθόδους χειροδικίας, περιορισμού ή τιμωρίας, διαλόγου και αντιμετώπισης που φανερώνει ότι η «ανησυχία» του παιδιού δεν αφορά μόνο τον ένα γονιό αλλά και τους δύο. Τέλος η ερώτηση (31) δεν εισάγεται με κάποια λέξη – κλειδί εφόσον περιλαμβάνει 8 υποερωτήματα που δεν ανήκουν όλα στην ίδια κατηγορία ως προς το περιεχόμενο τους. Τα υποερωτήματα αυτά διερευνούν τις αντιλήψεις των μπαμπάδων για τα ακόλουθα θέματα:

α) Πόσο μπορεί ένας πατέρας να αναλάβει *μόνος του τη διαπαιδαγώγηση του παιδιού του.*

β) (επιβεβαιωτική και της προηγούμενης). Πόσο αφορούν τον πατέρα *ζητήματα καθημερινής πρακτικής* όπως το ντύσιμο και το τάισμα του παιδιού.

γ) *Το απαραίτητο της πρακτικής ή της μητρικής παρουσίας.*

δ) Αν θα πρέπει ένας πατέρας να είναι «ανοιχτός» *στο να μορφώνεται* για τη βελτίωση του πατρικού του ρόλου,

ε) Σημασία που δίνεται στην *αντιπαιδαγωγική αντιμετώπιση* των παιδιών για το μέλλον του.

στ) Αν παίζουν ρόλο *τα χρήματα και το μορφωτικό επίπεδο* των γονέων στην *ανατροφή του παιδιού.*

ζ) Αντίστοιχη της (γ) διατυπωμένη με άλλο τρόπο. Πόση σημασία μπορεί να έχει για τη συμπεριφορά του παιδιού η *μη ενασχόληση του πατέρα* μαζί του και τέλος

η) Πόση *ελευθερία* πρέπει να έχει ένα παιδί να κάνει *τις δικές του προσωπικές και επαγγελματικές επιλογές*, χωρίς απαραίτητα να πρέπει να είναι σύστοιχες της επιθυμίας των γονέων.

Όπως φαίνεται από την ανάλυση των ερωτήσεων 26 έως και 31, οι ερωτήσεις δεν αφορούν μόνο τη συγκεκριμένη ηλικία που βρίσκονται τα παιδιά των ερωτηθέντων (δηλ. 11 και 12 ετών). Οι ερωτήσεις «αγκαλιάζουν» ένα μεγαλύτερο ηλικιακό φάσμα που μπορεί να αφορά από την *νηπιακή ηλικία* (ερώτηση 31β) έως και την ενηλικίωση (31^η). Στην ομάδα επίσης αυτών των ερωτήσεων (από 26 έως 31) παρατηρείται αλλαγή της διαβάθμισης στις προτεινόμενες επιλογές (από καθόλου έως πάρα πολύ μετατράπηκε σε διαφωνώ απόλυτα έως συμφωνώ απόλυτα). Ο λόγος είναι ότι οι ερωτήσεις 1 έως 24 αφορούν την πραγματικότητα, αυτό που πραγματικά συμβαίνει ενώ οι ερωτήσεις 27 έως 31 διερευνούν απόψεις, προβάλλουν δηλ. διατυπωμένες θέσεις με τις οποίες ο ερωτώμενος καλείται να απαντήσει όχι κατά πόσο συμβαίνει αλλά κατά πόσο συμφωνεί.

Αρχές κατασκευής ερωτηματολογίων:

Για την κατασκευή των δύο ψυχομετρικών μέσων υπήρχε ιδιαίτερη μέριμνα όσον αφορά την τήρηση των κανόνων που πρέπει να ακολουθεί η κατασκευή ενός αυτοσχέδιου ερωτηματολογίου.

Α. Όσον αφορά τη σύνταξη των ερωτήσεων:

Οι ερωτήσεις είναι (1) διατυπωμένες όσο το δυνατό με μεγαλύτερη *σαφήνεια*, (2) δεν έγινε σε κανένα σημείο χρήση *πολλαπλών αρνήσεων* (3) οι ερωτήσεις ήταν διατυπωμένες *απλά και σύντομα*, χωρίς να αφήνουν περιθώρια παρερμηνείας, (4) σε καμία απ' τις ερωτήσεις δεν ζητήθηκε από τους εξεταζόμενους να κατατάξουν οι ίδιοι την απάντησή τους *σε κατηγορίες* (5) έγινε προσπάθεια *αποφυγής* να δοθούν «*κατευθυντικές απαντήσεις*» (6) σε όλες τις ερωτήσεις δόθηκαν εναλλακτικές επιλογές και προς τη μια και προς την άλλη πλευρά, έτσι ώστε ο εξεταζόμενος να βρει μια επιλογή που να τον εκφράζει περισσότερο (7) απάντηση που εξητείτο στις *ανοιχτού τύπου ερωτήσεις* (ερωτ. 25) ήταν σύντομη (8) το ερωτηματολόγιο του παιδιού ήταν *συντακτικά προσαρμοσμένο* στις *ηλικίες των παιδιών* και την αντιληπτική ικανότητα (11 και 12 ετών). Αντίστοιχα στο ερωτηματολόγιο του πατέρα οι ερωτήσεις ήταν διατυπωμένες κατά τέτοιο τρόπο ώστε να γίνονται κατανοητές από τους γονείς, ανεξαρτήτως μορφωτικού επιπέδου.

Β. Όσον αφορά τη σειρά των ερωτήσεων:

(1) Οι ερωτήσεις ήταν τοποθετημένες με τέτοια σειρά ούτως ώστε να υπάρχει μια *λογική- φυσική συνέχεια*.

(2) Κατεβλήθη προσπάθεια να μην νιώσουν οι εξεταζόμενοι ανία και καθόλη τη διάρκεια συμπλήρωσης του ερωτηματολογίου να διατηρείται *αμείωτο το ενδιαφέρον τους*.

(3) Χρησιμοποιήθηκαν σε αρκετά σημεία των ερωτηματολογίων, ερωτήσεις που να επιβεβαιώνουν ή να αναιρούν την απάντηση που δόθηκε σε προηγούμενες ερωτήσεις που ερευνούσαν την ίδια διάσταση του θέματος. (4) Οι *ερωτήσεις* που ζητούσαν την *έκφραση άποψης* (στο ερωτηματολόγιο του πατέρα) ως πιο «ελεύθερες» και «ξεκούραστες» *τοποθετήθηκαν από τη μέση* του ερωτηματολογίου και μετά, όταν ο εξεταζόμενος είναι σχετικά πιεσμένος από το βάρος των προσωπικών ερωτήσεων.

Τέλος θα πρέπει να αναφερθεί ότι τόσο κατά τον σχεδιασμό της πιλοτικής έρευνας, την κατασκευή των ερωτηματολογίων, την δοκιμαστική εφαρμογή τους για τυχόν τροποποιήσεις αλλά και κατά την τελική μορφή που πήραν τα διορθωμένα ερωτηματολόγια, το ενδιαφέρον της ερευνήτριας επικεντρώθηκε στην τήρηση των κριτηρίων καταλληλότητας των ερωτήσεων:

- i. Καταλληλότητας περιεχομένου
- ii. Λεκτικής διατύπωσης
- iii. Μορφής της απάντησης και
- iv. Σειράς της ερώτησης.

Τρόπος χορήγησης ερωτηματολογίου:

Η διάρκεια χορήγησης του ερωτηματολογίου ήταν μία διδακτική ώρα. Μετά την εισήγηση από το δάσκαλο της τάξης και την εισαγωγή της ερευνήτριας αναφορικά με τους στόχους, το αντικείμενο της έρευνας και την ιδιότητά της, δόθηκε η δυνατότητα στους μαθητές να υποβάλλουν ερωτήσεις (για 5') ακολούθως μοιράστηκε το ερωτηματολόγιο (από ένα σε κάθε παιδί) το προσωπικό πλέον του κάθε υποκειμένου,

φέρουν τον προσωπικό του αριθμό π.χ 24 Α (όπου 24 ο αύξων αριθμός του ζεύγους «πατέρας- παιδί» και Α η ένδειξη που αντιστοιχεί στο υποκείμενο «παιδί» ενώ ο ίδιος αριθμός αλλά με ένδειξη Β αντιστοιχεί στο υποκείμενο «πατέρας» του ζεύγους 24). Από την αρχή διευκρινιζόταν το ανώνυμο καθώς και το προαιρετικό της συμμετοχής. Δινόταν το χρονικό περιθώριο συμπλήρωσης που ήταν maximum μία διδακτική ώρα. Η συμπλήρωση των ερωτηματολογίων ξεκινούσε με τα στοιχεία του κάθε μαθητή (φύλλο, τάξη, σχολείο, αριθμός αδελφών, επάγγελμα και ηλικία του πατέρα) καθώς και τη συμπλήρωση των δύο πρώτων ερωτήσεων με την καθοδήγηση της ερευνήτριας προκειμένου να κατανοήσουν το πνεύμα και τον τρόπο συμπλήρωσης του ερωτηματολογίου. Σε περίπτωση αποριών ή δυσκολιών οι εξηγήσεις δίνονταν ατομικά σε κάθε παιδί που ρωτούσε, εκτός εάν ήταν απορίες που αφορούσαν μεγάλο πληθυσμό της τάξης οπότε και δίνονταν προφορικά στο σύνολο των μαθητών. Μετά την ολοκλήρωση της συμπλήρωσης δινόταν στα παιδιά η οδηγία να καταγράψουν και να συγκρατήσουν σε ένα χαρτί τον αύξοντα αριθμό του ερωτηματολογίου τους και ακολουθούσε η συγκέντρωση των συμπληρωμένων ερωτηματολογίων τους. Επόμενο βήμα ήταν το μοίρασμα των ερωτηματολογίων για τον πατέρα του κάθε παιδιού, αφού πρώτα εξασφαλιζόταν και επιβεβαιωνόταν η συνθήκη της αντιστοιχίας του αριθμού του ερωτηματολογίου του πατέρα με τον αριθμό του ερωτηματολογίου του παιδιού. Στα παιδιά δίνονταν οι ακόλουθες οδηγίες:

«η συμπλήρωση αυτού του ερωτηματολογίου αφορά μόνο το μπαμπά σας και κανέναν άλλο, ούτε εσάς ούτε άλλους συγγενείς. Κανείς άλλος δεν μπορεί να το συμπληρώσει παρά μόνο ο πατέρας σας. Εάν αυτό δεν είναι δυνατό για τον οποιοδήποτε λόγο ή εκείνος δεν το επιθυμεί, θα ήθελα να μου το επιστρέψετε. Η συμμετοχή του πατέρα σας είναι ανώνυμη (δεν χρειάζεται να γράψει το όνομά του) και προαιρετική».

Αυτές ήταν οδηγίες που αναφέρονταν και στη συνημμένη επιστολή στο ερωτηματολόγιο του πατέρα (Παράρτημα 4). Οι μαθητές είχαν στη διάθεσή τους 15 ημέρες κατά τη διάρκεια των οποίων μπορούσαν να φέρουν τα ερωτηματολόγια και να τα παραδώσουν στο δάσκαλο ή τη δασκάλα τους ενώ από την αρχή γνώριζαν την τελική προθεσμία παράδοσης του ερωτηματολογίου του πατέρα στην ερευνήτρια.

Σκόπιμο να επισημανθεί ότι ο μεγαλύτερος βαθμός δυσκολίας των παιδιών εντοπίστηκε στην τελευταία ερώτηση (25) , όπου το ελεύθερο της ερώτησης τους μπερδευε. Σε όλα τα σχολεία όπου διενεργήθη η έρευνα τα υποκείμενα ζήτησαν να τους δοθεί συγκεκριμένο παράδειγμα, έτσι ήταν επιβεβλημένο να δοθεί η πρόσθετη διευκρίνιση ότι αυτό που θα ήθελαν να ζητήσουν από τον πατέρα τους δεν είναι απαραίτητο να είναι κάτι υλικό (π.χ. παιχνίδι), θα μπορούσε να είναι κάτι που αφορά τη σχέση τους, τη συμπεριφορά του πατέρα (απέναντί τους αλλά και γενικά), τον χρόνο που περνούν μαζί του καθώς και τον τρόπο που τον περνούν κ.α.

Προκαταρκτική έρευνα:

Πριν το κυρίως σώμα της έρευνας κρίθηκε σκόπιμη η διενέργεια πιλοτικής έρευνας προκειμένου να διασφαλιστεί η (1) εξασφάλιση της εγκυρότητας και αξιοπιστίας των ψυχομετρικών μέσων που επρόκειτο να χρησιμοποιηθούν. Η πιλοτική έρευνα στόχο είχε (2) να ελαχιστοποιήσει – κατά το δυνατό- τα εγγενή μειονεκτήματα των αυτοσχέδιων ερωτηματολογίων (3) να γίνουν εγκαίρως απαραίτητες διορθώσεις (4) να εξασφαλίσει σταθερότερο ερευνητικό έδαφος για το κυρίως σώμα της έρευνας.

.....

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε τον Οκτώβριο του 1997 στο 1^ο δημοτικό σχολείο Βάρης. Χρησιμοποιήθηκε μέγεθος 40 υποκειμένων (20 ζεύγη «πατέρα- παιδί») και τηρήθηκαν οι ίδιες συνθήκες που εξασφαλίστηκαν και κατά τη διάρκεια της κυρίως έρευνας. Η εξέταση των μαθητών της 5^{ης} (10 παιδιά) και 6^{ης} (10 παιδιά) δημοτικού διήρκεσε μια διδακτική ώρα και το ποσοστό επιστροφής των συμπληρωμένων ερωτηματολογίων απ' τους γονείς ήταν 100% (ανταποκρίθηκαν όλοι οι μπαμπάδες). Οι απαντήσεις των 20 ζευγών υποκειμένων κωδικοποιήθηκαν και ετέθησαν σε διαδικασία στατιστικής επεξεργασίας τον Ιανουάριο του 1998, με το σύστημα SPSS. Από τα αποτελέσματα προέκυψε ότι καμία από τις ερωτήσεις και των δύο ερωτηματολογίων δεν επηρεάζει την αποτελεσματικότητα τους. Ο δείκτης 0,7506 στην κλίμακα ALPHA και ο δείκτης εγκυρότητας 24 κατοχυρώνει την έγκυρη και αξιόπιστη μορφή των κατασκευασθέντων ερωτηματολογίων (παράρτημα 4). Πραγματοποιήθηκε ωστόσο παρέμβαση στην καλύτερη διατύπωση των ερωτήσεων έτσι ώστε να είναι πιο κατανοητές. Υπήρξαν ερωτήσεις για τις οποίες τα υποκείμενα ζητούσαν επιπλέον διευκρινήσεις, λόγω μη ορθής διατύπωσης.

Τα συμπληρωμένα ερωτηματολόγια της προκαταρκτικής έρευνας δεν ενσωματώθηκαν στο σύνολο των εμπειρικών δεδομένων της κύριας έρευνας.

Κωδικοποίηση απαντήσεων ερωτηματολογίων

Τα δεδομένα τα οποία προέκυψαν από τη συλλογή των εμπειρικών δεδομένων, καταχωρήθηκαν σε πίνακες, αφού είχε προηγηθεί κωδικοποίηση των απαντήσεων των υποκειμένων του δείγματος. Η κωδικοποίηση αυτή έγινε προκειμένου να αποδοθούν με αριθμητικά σύμβολα τα δεδομένα και να καταστεί εφικτή η περαιτέρω στατιστική τους επεξεργασία για την εξαγωγή συμπερασμάτων. Η κωδικοποίηση αυτή έγινε με την ακόλουθη τεχνική:

Για το ερωτηματολόγιο του παιδιού και τα πρώτα έξι (6) προσωπικά του στοιχεία: (1) σχολείο παιδιού (ιδιωτικό = 1, δημόσιο=2), (2) τάξη (5= πέμπτη, 6=έκτη), (3) φύλλο παιδιού (Αγόρι =1, Κορίτσι=2), το 4 (επάγγελμα πατέρα) αποκλείστηκε απ' την επεξεργασία εφόσον δεν είχε να προσφέρει κάτι ουσιαστικό στην έρευνα και δεδομένου ότι ελήφθη υπόψη το μορφωτικό επίπεδο του πατέρα, (5) ηλικία πατέρα (κάτω από 40=1, 40-45=2, άνω των 45=3), (6) αριθμός αδελφών (μοναχοπαίδι=0, ένας αδ.=1 κ.ο).

Για το ερωτηματολόγιο του πατέρα και τις αντίστοιχες προσωπικές πληροφορίες: (1) επάγγελμα (ισχύει ότι και για το 4 του παιδιού), (2) ηλικία (κάτω των 40=1, 40-45=2, άνω των 45=3), (3) γραμματικές γνώσεις (απόφοιτος δημοτικού=1, απόφοιτος Γυμνασίου-Λυκείου=2, απόφοιτος τεχνικής σχολής=3, απόφοιτος Πανεπιστημίου=4), (4) τόπος κατοικίας (Α' Αθήνας-κέντρο=1, Β' Αθήνας-βόρεια προάστεια=2, Γ' Αθήνας-δυτική Αττική=3, Δ' Αθήνας-νότια προάστεια=4, ανατολική Αττική=5, Περιφέρεια Πειραιά =6), (5) οικογενειακή κατάσταση (παντρεμένος=1, χωρισμένος=2).

Να σημειωθεί ότι η καταχώρηση των απαντήσεων στους πίνακες γινόταν ανά ζεύγη υποκειμένων «πατέρας - παιδί» σύμφωνα με τον αριθμό τους επάνω στο ερωτηματολόγιο. Κάθε ζεύγος είχε έναν αύξοντα αριθμό (από το 1 έως το 209) και ο διαχωρισμός παιδιού- πατέρα κατά την κωδικοποίηση είχε ως εξής: παιδί=2, πατέρας=1.

Και τα δύο ερωτηματολόγια οι ερωτήσεις από το 1 έως και το 24 κωδικοποιήθηκαν ως εξής: καθόλου=1, λίγο=2, αρκετά=3, πολύ=4, πάρα πολύ=5. Σ' αυτές δηλαδή τις

ερωτήσεις με διαβαθμιστική κλίμακα, οι διαδοχικές βαθμίδες αντικαταστάθηκαν - κατά την κωδικοποίηση - με αριθμητική κλίμακα (τα *δεδομένα* αντίστοιχα, αναλύθηκαν στατιστικώς ως *αριθμητικά*).

Για την *ανοιχτού τύπου* ερώτηση (25) και για τα δύο ερωτηματολόγια έπρεπε να προηγηθεί *ανάλυση του περιεχομένου* των απαντήσεων, ούτως ώστε να μετατραπούν τα δεδομένα σε ποσοτικά και ανάλογα να κατηγοριοποιηθούν. Έτσι λοιπόν, για το *ερωτηματολόγιο του παιδιού* τα αιτήματα τους προς τον πατέρα αφορούσαν τις ακόλουθες κατηγορίες: κάποιο παιχνίδι, εκδρομή ή ταξίδι=1, περισσότερο χρόνο-ενασχόληση μαζί τους=2, θέματα συμπεριφοράς του πατέρα απέναντί τους=3, θέματα συμπεριφοράς του πατέρα απέναντι σε άλλους (π.χ «να μην τσακώνεται με τη μαμά») ή για τον εαυτό του (π.χ « να μην κουράζεται πολύ και έρχεται στο σπίτι με νεύρα»)=4, τίποτα=5.

Για το ερωτηματολόγιο του πατέρα και την αντίστοιχη ερώτηση, τα στοιχεία που θα ήθελαν να αλλάξουν στη σχέση τους με το παιδί τους αφορούσαν τις ακόλουθες κατηγορίες: περισσότερο χρόνο - ενασχόληση με το παιδί=1, περισσότερο διάλογο και ποιοτική αλλαγή της σχέσης (χωρίς να καθορίζεται ποιος είναι υπεύθυνος γι' αυτό)=2, επιδόσεις και συμπεριφορά του παιδιού καλύτερα=3, σχέση του παιδιού με άλλους (π.χ να είναι πιο ευγενικός με τη μητέρα του)=4, τίποτα=5.

Και για την επόμενη ανοικτού τύπου ερώτηση (26) του ερωτηματολογίου του πατέρα οι δοθείσες απαντήσεις αφορούσαν τις εξής έξι (6) κατηγορίες: *Ευθύνη - προστασία* (φροντίδα , ευθύνη, υποχρέωση, αφοσίωση, σιγουριά)=1, *Συναισθηματική απόδοση* (στοργή, αγάπη, επιθυμία, ανησυχία, αγωνία)=2, *Εξιδανικευμένη και απόλυτη απόδοση συναισθημάτων* (ευτυχία, υπερηφάνεια, ομορφιά, τελειότητα, ικανοποίηση, επιτυχία=3, *Ωριμότητα – Διαπαιδαγώγηση* (σοβαρότητα, ωριμότητα, διαπαιδαγώγηση, κατευθύνσεις, πειθαρχία)=4, *Σκοπός ζωής – Οικογένεια* (μέλλον, παιδί, πατέρας, μητέρα, σκοπός ζωής)=5, *Ανθρώπινες αρετές – αξίες* (δικαιοσύνη, ειλικρίνεια, σεβασμός, διάλογος, φιλία, εκτίμηση, επικοινωνία, εμπιστοσύνη, ισότητα, σεμνότητα, συνεργασία)=6.

Για τις υπόλοιπες ερωτήσεις του ερωτηματολογίου του πατέρα, από 27 έως και 31, ο ερωτώμενος είχε να επιλέξει μεταξύ των ακόλουθων απαντήσεων: Διαφωνώ απόλυτα=1, Μάλλον διαφωνώ=2, Δεν ξέρω=3, Μάλλον συμφωνώ=4, Συμφωνώ απόλυτα=5.

.....

Ευρήματα

Έγινε έλεγχος χ^2 (μη παραμετρικός) για την ανίχνευση της εξάρτησης στις απαντήσεις του δείγματος. Ο χ^2 χρησιμοποιείται όταν θέλουμε να ανιχνεύσουμε κατά πόσο 2 ποιοτικά μεγέθη – επομένως και ποιοτικές μεταβλητές - συσχετίζονται ή είναι ανεξάρτητες, ενώ σχετίζεται το κριτήριο αυτό με N-1 βαθμούς ελευθερίας⁹². Τα αποτελέσματα του test συνοψίστηκαν σε ένα στατιστικό μέτρο (p-value) με τιμές από 0 έως 1. Τιμές κοντά στη μονάδα δείχνουν ότι δεν υπάρχει κάποια εξάρτηση των 2 μεγεθών. Τιμές κοντά στο 0 δηλώνουν κατά κάποιο τρόπο ότι είναι απίθανο αυτά τα 2 μεγέθη που παρατηρήσαμε να είναι ανεξάρτητα, παρατηρείται δηλαδή συσχέτιση και αλληλεξάρτηση των τιμών της μεταβλητής. Να σημειωθεί ότι το όριο στατιστικής σημαντικότητας για τις κοινωνικές επιστήμες είναι συνήθως 0,05 ή 0,01. Όπως προκύπτει από τα αποτελέσματα του χ^2 ελέγχου στις 19 από τις 22 κοινές ερωτήσεις των 2 ερωτηματολογίων, εντοπίζονται στατιστικά σημαντικές διαφορές στις κατανομές των απαντήσεων μεταξύ παιδιών και μπαμπάδων.

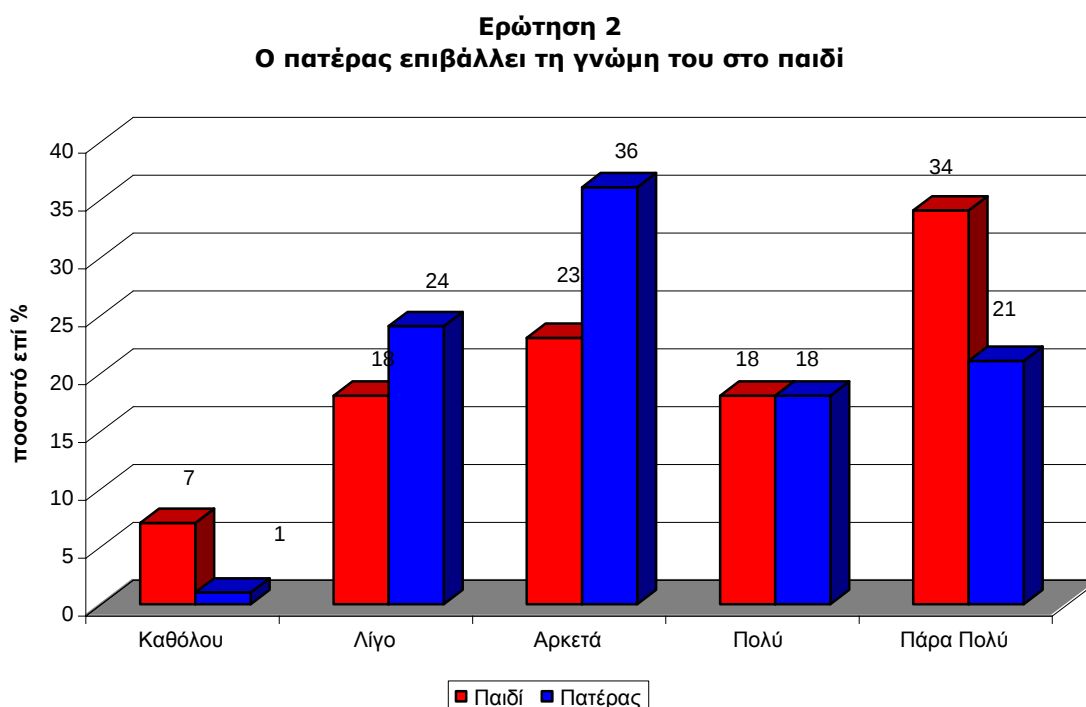
Πίνακας 1: Έλεγχος χ^2

Ερώτηση	Σημαντικότητα
Ο πατέρας επιβάλλει τη γνώμη του στο παιδί	$p < 0.01$
Ο πατέρας ακούει τους άλλους	$p < 0.01$
Ο πατέρας παίρνει μόνος του αποφάσεις	$p < 0.01$
Το παιδί θεωρεί τον πατέρα του αυθεντία	$p < 0.01$
Ο πατέρας ασχολείται με το παιδί	$p < 0.01$
Ο πατέρας βοηθά το παιδί στα μαθήματα	$p < 0.01$
Ο πατέρας δεν αλλάζει εύκολα άποψη	$p < 0.01$
Το παιδί θεωρεί τον πατέρα δίκαιο	$p < 0.01$
Ο πατέρας θέτει στο παιδί κανόνες	$p < 0.01$
Ο πατέρας είναι απαιτητικός	$p < 0.01$
Ο πατέρας είναι αυστηρός	$p < 0.01$
Ο πατέρας είναι επιτρεπτικός σε πράγματα αρεστά στο παιδί	$p < 0.01$
Ο πατέρας αφιερώνει καθημερινό χρόνο απασχόλησης με το παιδί	$p < 0.01$
Ο πατέρας είναι φίλος με το παιδί	$p < 0.01$
Ο πατέρας μαλώνει το παιδί	$p < 0.01$
Ο πατέρας και το παιδί είναι ευχαριστημένοι από τη σχέση τους	$p < 0.01$
Το παιδί συζητά με τον πατέρα τα προβλήματα του	$p < 0.01$
Ο πατέρας επιβραβεύει το παιδί του	$p < 0.01$
Ο πατέρας συνοδεύει το παιδί σε εξωσχολικές υποχρεώσεις ή δραστηριότητες	$p = 0.01$
Ο πατέρας συμβουλεύει το παιδί του	$p = 0.12$
Ο πατέρας ενίοτε χειροδικεί	$p = 0.50$
Ο πατέρας συνεργάζεται με το σχολείο του παιδιού	$p = 0.56$

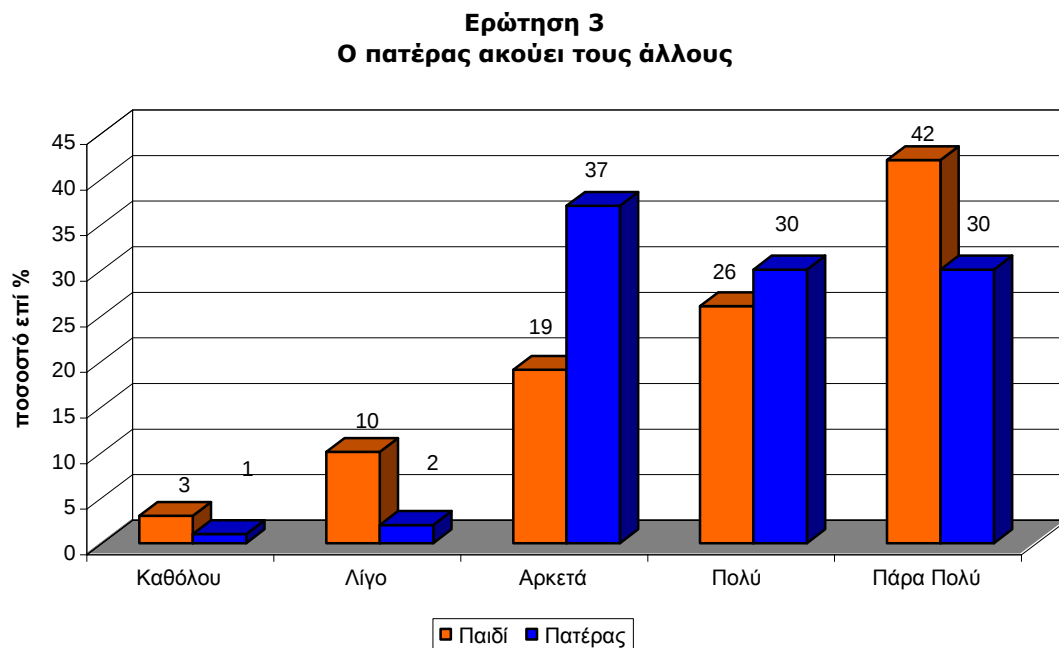
⁹² Παρασκευόπουλος Ιωάννης. Στατιστική Εφαρμοσμένη στις Επιστήμες της συμπεριφοράς. Τόμος Β', Περιγραφική στατιστική, Αθήνα 1993, 306 ,313.

Όπως παρατηρείται, μόνο σε 3 ερωτήσεις (1,18,19) η κατανομή των απαντήσεων είναι ανεξάρτητη από το κατά πόσο ο ερωτώμενος είναι παιδί ή πατέρας ή αλλιώς οι 2 αυτές ομάδες ακολουθούν την ίδια κατανομή απαντήσεων, έχοντας την ίδια άποψη στη συγκεκριμένη ερώτηση (ταύτιση απαντήσεων). Συγκεκριμένα όπως φαίνεται από τα γραφήματα (ακιδωτά διαγράμματα) οι κατανομές των συχνοτήτων έχουν ως εξής:

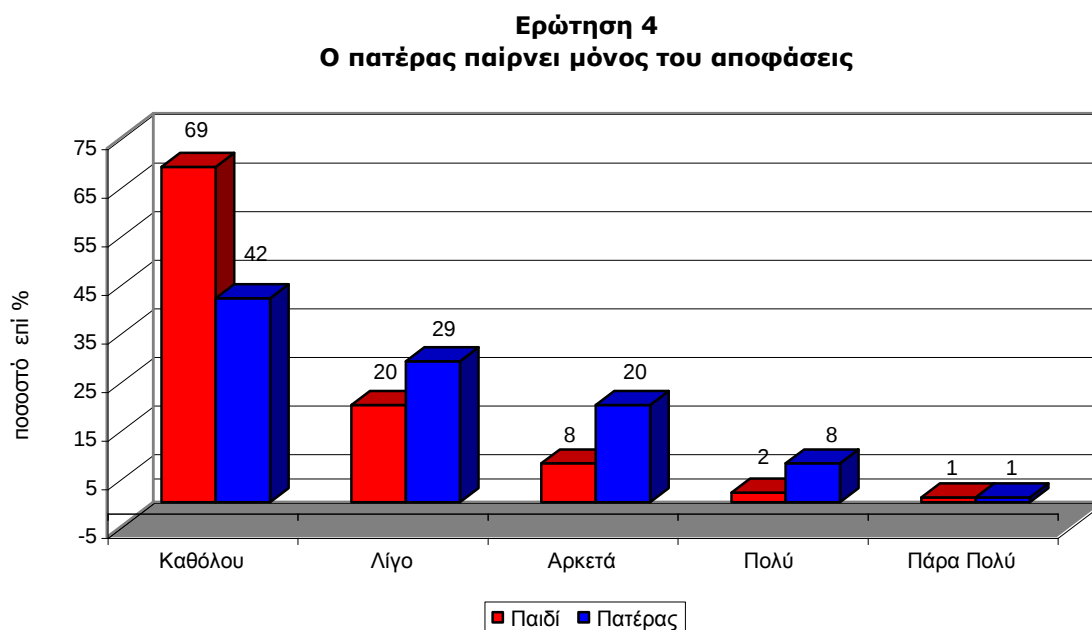
Διάγραμμα 2: (ερώτηση 2: Ο πατέρας επιβάλλει τη γνώμη του στο παιδί). Η κατανομή των απαντήσεων των παιδιών είναι ασύμμετρη δεξιά ενώ των πατέρων είναι κωδωνοειδής συμμετρική. Στην ερώτηση εάν ο πατέρας επιβάλλει τη γνώμη του τα παιδιά απαντούν *καθόλου* σε ποσοστό 7%, *λίγο* σε ποσοστό 18%, *αρκετά* σε ποσοστό 23%, *πολύ* σε ποσοστό 18% και *πάρα πολύ* σε ποσοστό 34%. Στην αντίστοιχη ερώτηση (*Επιβάλλετε τη γνώμη σας στο παιδί ;*) οι μπαμπάδες απαντούν *καθόλου* σε ποσοστό 1%, *λίγο* σε ποσοστό 24%, *αρκετά* σε ποσοστό 36%, *πολύ* σε ποσοστό 18% και *πάρα πολύ* σε ποσοστό 21%.

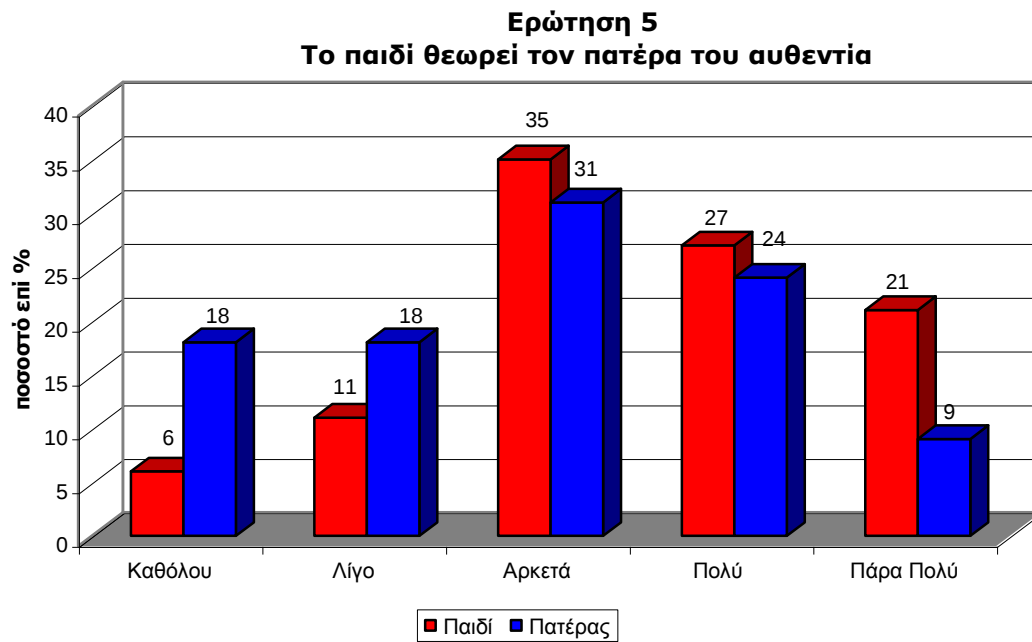
Διάγραμμα 3: (ερώτηση 3 : Ο πατέρας ακούει τους άλλους). Η κατανομή των απαντήσεων των παιδιών είναι ασύμμετρη δεξιά ενώ των πατέρων είναι ασύμμετρη με συγκέντρωση των απαντήσεων στην τιμή 3(αρκετά). Στην ερώτηση εάν ο πατέρας ακούει τη γνώμη του παιδιού του τα παιδιά απαντούν *καθόλου* σε ποσοστό 3% , *λίγο* σε ποσοστό 10% , *αρκετά* σε ποσοστό 19% , *πολύ* σε ποσοστό 26% και *πάρα πολύ* σε ποσοστό 42%. Στην αντίστοιχη ερώτηση (*Ακούτε τη γνώμη του παιδιού σας;*) οι μπαμπάδες απαντούν *καθόλου* σε ποσοστό 1% , *λίγο* σε ποσοστό 3% , *αρκετά* σε ποσοστό 37%, *πολύ* σε ποσοστό 30% και *πάρα πολύ* σε ποσοστό 30%.

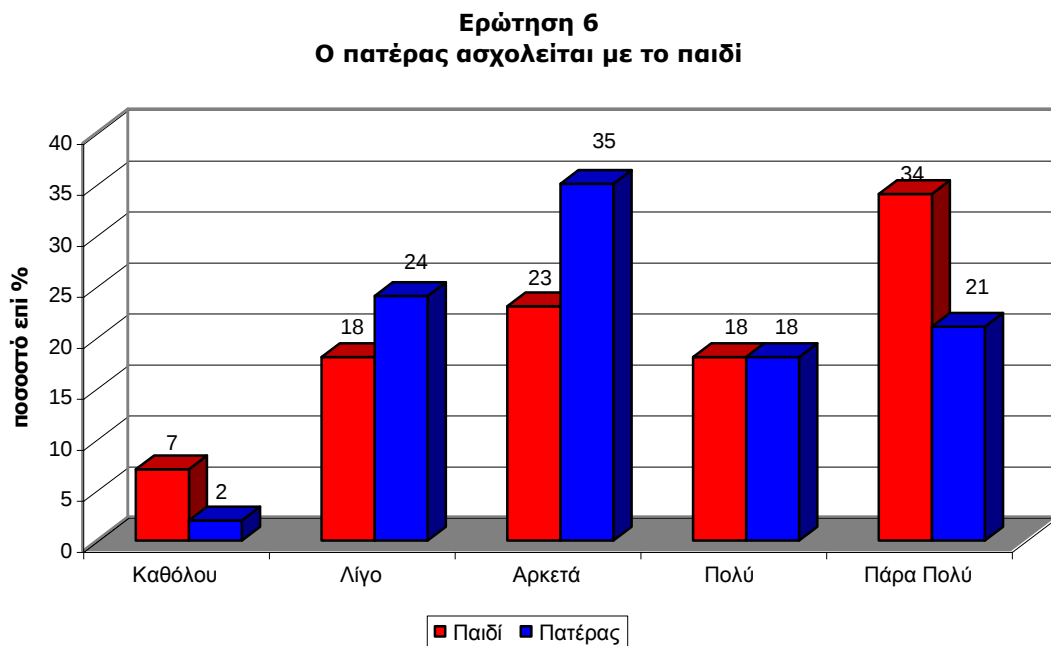
Διάγραμμα 4: (ερώτηση 4: Ο πατέρας παίρνει μόνος του αποφάσεις). Η κατανομή των απαντήσεων των παιδιών είναι ασύμμετρη αριστερά με συγκέντρωση απαντήσεων στην ακραία τιμή 1 (καθόλου) ενώ των πατέρων είναι ασύμμετρη αριστερά. Στην ερώτηση εάν ο πατέρας παίρνει μόνος του αποφάσεις τα παιδιά απάντησαν *καθόλου* σε ποσοστό 69%, *λίγο* σε ποσοστό 20% , *αρκετά* σε ποσοστό 8% , *πολύ* σε ποσοστό 2% και *πάρα πολύ* σε ποσοστό 1%. Στην αντίστοιχη ερώτηση (*Παίρνετε μόνος σας αποφάσεις;*) οι μπαμπάδες απαντούν *καθόλου* σε ποσοστό 42%, *λίγο* σε ποσοστό 29%, *αρκετά* σε ποσοστό 20%, *πολύ* σε ποσοστό 8% και *πάρα πολύ* σε ποσοστό 1%.

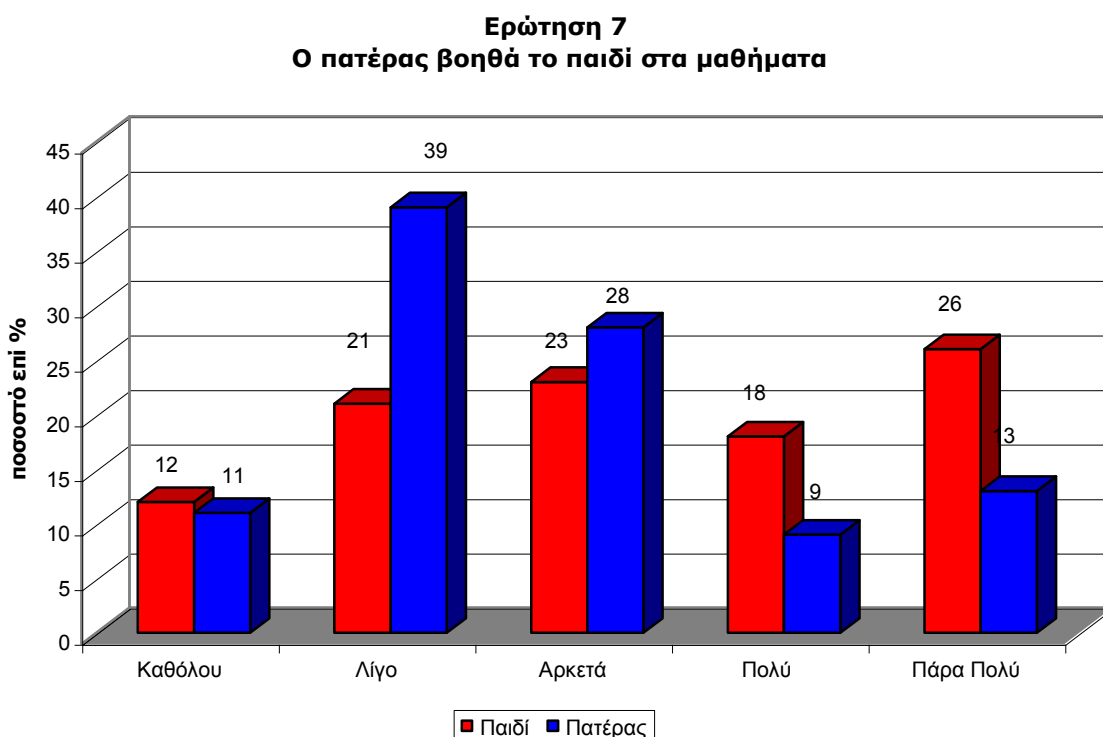
Διάγραμμα 5: (ερώτηση 5: Το παιδί θεωρεί τον πατέρα του αυθεντία). Η κατανομή των απαντήσεων τόσο των παιδιών όσο και των πατέρων είναι κωδωνοειδής συμμετρική. Στην ερώτηση προς τα παιδιά εάν θεωρούν πώς ό,τι κάνει ο πατέρας τους είναι σωστό τα παιδιά απάντησαν *καθόλου* σε ποσοστό 6%, *λίγο* σε ποσοστό 11%, *αρκετά* σε ποσοστό 35%, *πολύ* σε ποσοστό 27% και *πάρα πολύ* σε ποσοστό 21%. Στην αντίστοιχη ερώτηση (*Σας αντιμετωπίζει το παιδί σας σαν αυθεντία;*) οι μπαμπάδες απαντούν *καθόλου* σε ποσοστό 18%, *λίγο* σε ποσοστό 18%, *αρκετά* σε ποσοστό 31%, *πολύ* σε ποσοστό 24% και *πάρα πολύ* σε ποσοστό 9%.

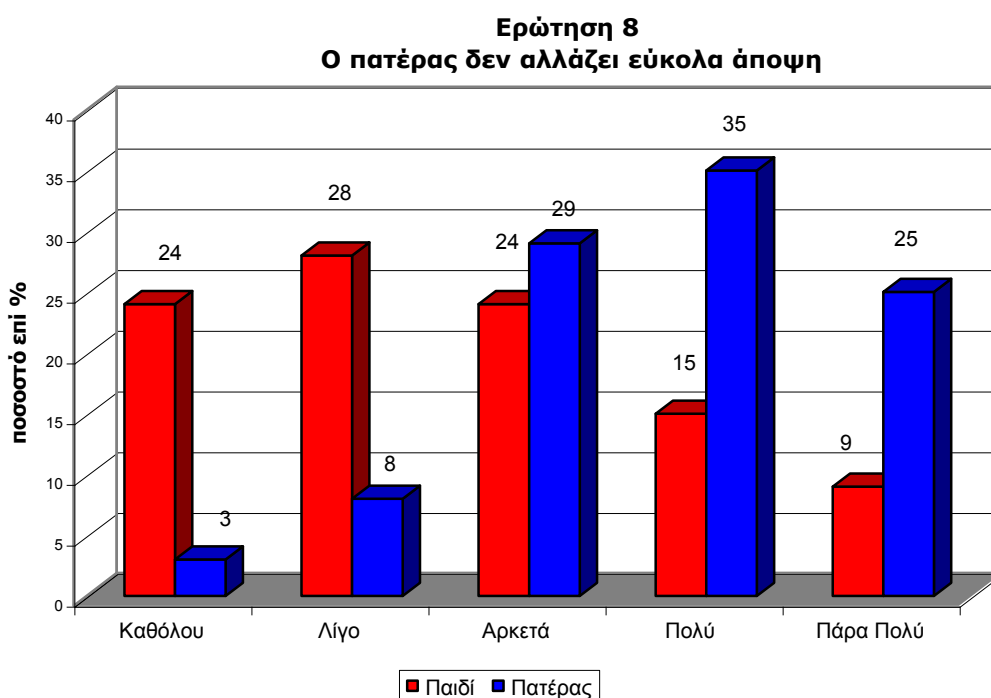
Διάγραμμα 6: (ερώτηση 6: Ο πατέρας ασχολείται με το παιδί). Η κατανομή των απαντήσεων των παιδιών είναι ασύμμετρη δεξιά με ενώ των πατέρων είναι μονοκόρυφη ασύμμετρη. Στην ερώτηση εάν ο πατέρας ασχολείται μαζί τους τα παιδιά απάντησαν *καθόλου* σε ποσοστό 7%, *λίγο* σε ποσοστό 18%, *αρκετά* σε ποσοστό 23%, *πολύ* σε ποσοστό 18% και *πάρα πολύ* σε ποσοστό 34%. Στην αντίστοιχη ερώτηση (*Ασχολείστε με το παιδί σας, παίζετε παιχνίδια;*) οι μπαμπάδες απαντούν *καθόλου* σε ποσοστό 2% , *λίγο* σε ποσοστό 24%, *αρκετά* σε ποσοστό 35%, *πολύ* σε ποσοστό 18% και *πάρα πολύ* σε ποσοστό 21%.

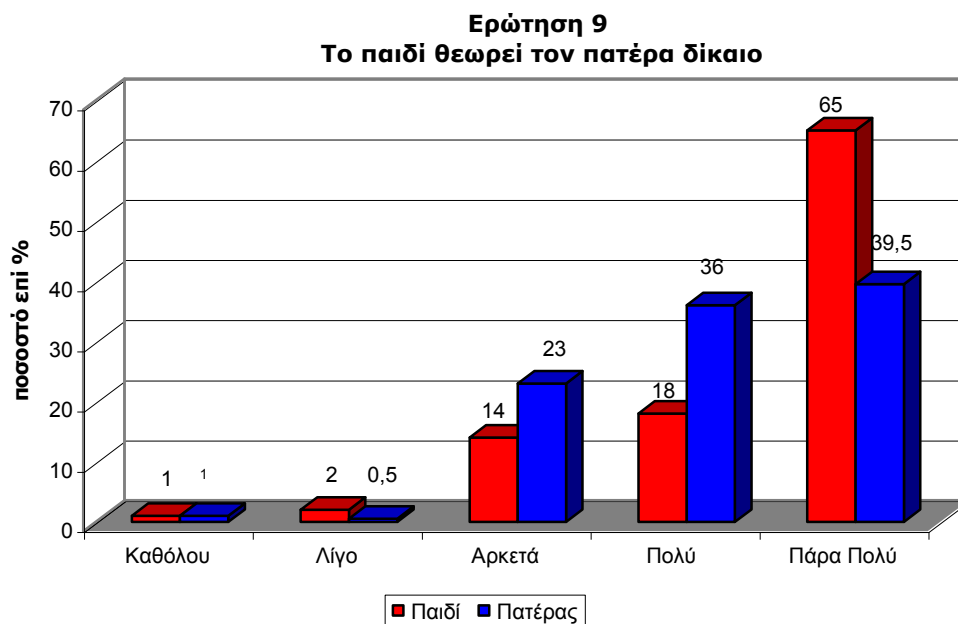
Διάγραμμα 7: (ερώτηση 7: Ο πατέρας βοηθά το παιδί στα μαθήματα). Η κατανομή των απαντήσεων των παιδιών είναι δικόρυφη ασύμμετρη δεξιά ενώ των πατέρων είναι κωδωνοειδής συμμετρική με συγκέντρωση απαντήσεων στις τιμές 4 και 5 (πολύ και πάρα πολύ αντίστοιχα) . Στην ερώτηση εάν ο πατέρας βοηθά τα παιδιά στα μαθήματά τους τα παιδιά απάντησαν *καθόλου* σε ποσοστό 12% , *λίγο* σε ποσοστό 21% , *αρκετά* σε ποσοστό 23% , *πολύ* σε ποσοστό 18% και *πάρα πολύ* σε ποσοστό 26%. Στην αντίστοιχη ερώτηση (*Βοηθάτε το παιδί στα μαθήματά του;*) οι μπαμπάδες απαντούν *καθόλου* σε ποσοστό 11% , *λίγο* σε ποσοστό 39% , *αρκετά* σε ποσοστό 28% , *πολύ* σε ποσοστό 9% και *πάρα πολύ* σε ποσοστό 13%.

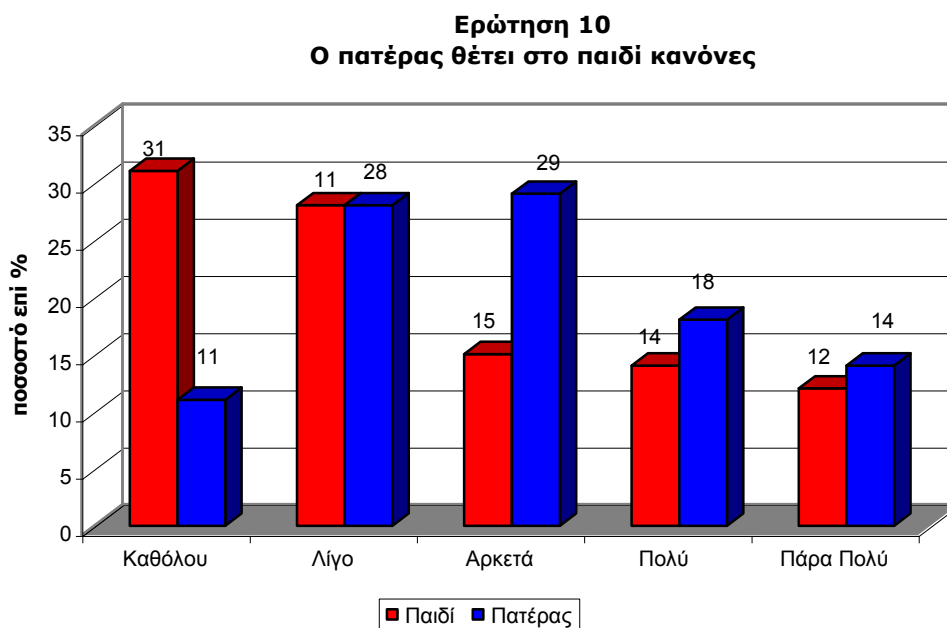
Διάγραμμα 8: (ερώτηση 8: Ο πατέρας δεν αλλάζει εύκολα άποψη). Η κατανομή των απαντήσεων των παιδιών είναι κωδωνοειδής ασύμμετρη αριστερά με έντονη συγκέντρωση στην τιμή 2 (λίγο) ενώ των πατέρων η κατανομή παρουσιάζεται κωδωνοειδής ασύμμετρη δεξιά με συγκέντρωση απαντήσεων στην τιμή 4 (πολύ). Στην ερώτηση εάν ο πατέρας δεν αλλάζει εύκολά αυτά που πιστεύει τα παιδιά απάντησαν *καθόλου* σε ποσοστό 24%, *λίγο* σε ποσοστό 28% , *αρκετά* σε ποσοστό 24%, *πολύ* σε ποσοστό 15% και *πάρα πολύ* σε ποσοστό 9%. Στην αντίστοιχη ερώτηση οι μπαμπάδες απαντούν *καθόλου* σε ποσοστό 3%, *λίγο* σε ποσοστό 8%, *αρκετά* σε ποσοστό 29%, *πολύ* σε ποσοστό 35%, και *πάρα πολύ* σε ποσοστό 25%. Όπως προκύπτει και από το γράφημα υπάρχει έντονη διαφορά νοοτροπίας μεταξύ των 2 ομάδων στο συγκεκριμένο θέμα, τα παιδιά θεωρούν τον πατέρα πιο άκαμπτο από ότι θεωρεί ο ίδιος τον εαυτό του.

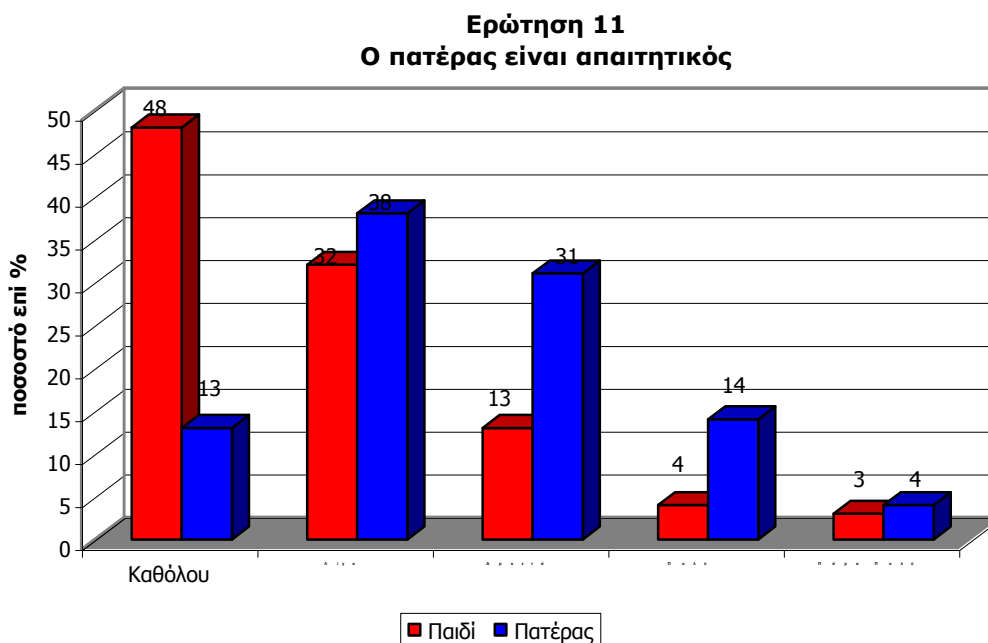
Διάγραμμα 9: (ερώτηση 9: Το παιδί θεωρεί τον πατέρα δίκαιο). Η κατανομή των συχνοτήτων τόσο για τα παιδιά όσο και για τους μπαμπάδες είναι ασύμμετρη δεξιά. Ειδικά όσον αφορά το διάγραμμα συχνοτήτων των απαντήσεων των παιδιών υπάρχει έντονη συγκέντρωση στην ακραία τιμή 5(πάρα πολύ). Στην ερώτηση εάν τα παιδιά θεωρούν τον πατέρα τους δίκαιο απάντησαν *καθόλου* σε ποσοστό 1%, *λίγο* σε ποσοστό 2%, *αρκετά* σε ποσοστό 14%, *πολύ* σε ποσοστό 18% και *πάρα πολύ* σε ποσοστό 65%. Στην αντίστοιχη ερώτηση οι μπαμπάδες απαντούν *καθόλου* σε ποσοστό 1%, *λίγο* σε ποσοστό 0.5%, *αρκετά* σε ποσοστό 23%, *πολύ* σε ποσοστό 36%, και *πάρα πολύ* σε ποσοστό 39.5%.

Διάγραμμα 10: (ερώτηση 10: Ο πατέρας θέτει στο παιδί κανόνες). Η κατανομή των συχνοτήτων στις απαντήσεις των παιδιών είναι ασύμμετρη αριστερά με έντονη συγκέντρωση στις ακραίες τιμές 1 και 2 (καθόλου και λίγο αντίστοιχα), ενώ στις απαντήσεις των μπαμπάδων είναι κωδωνοειδής συμμετρική με έντονη συγκέντρωση στη μεσαία τιμή 3 (αρκετά). Στην ερώτηση εάν τα παιδιά θεωρούν ότι ο πατέρας τους φτιάχνει και επιβάλλει κανόνες συμπεριφοράς απάντησαν *καθόλου* σε ποσοστό 31% , *λίγο* σε ποσοστό 28%, *αρκετά* σε ποσοστό 15%, *πολύ* σε ποσοστό 14% και *πάρα πολύ* σε ποσοστό 12%. Στην αντίστοιχη ερώτηση οι μπαμπάδες απαντούν *καθόλου* σε ποσοστό 11% , *λίγο* σε ποσοστό 28% , *αρκετά* σε ποσοστό 29%, *πολύ* σε ποσοστό 18%, και *πάρα πολύ* σε ποσοστό 14%.

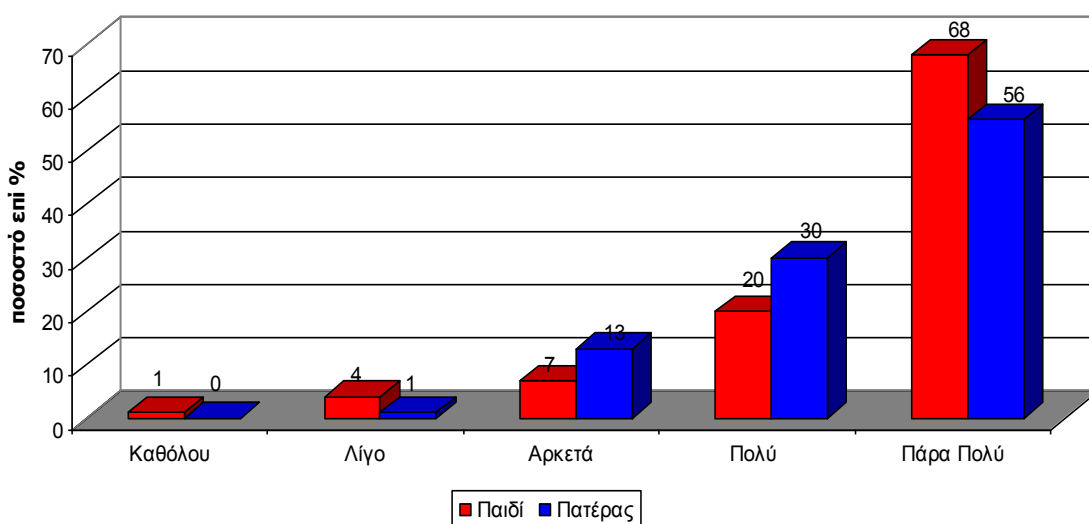

Διάγραμμα 11: (ερώτηση 11: Ο πατέρας είναι απαιτητικός). Η κατανομή των συχνοτήτων στις απαντήσεις των παιδιών είναι ασύμμετρη αριστερά με συγκέντρωση στην ακραία τιμή 1 (καθόλου), ενώ στις απαντήσεις των πατέρων η κατανομή είναι κωδωνοειδής ασύμμετρη με συγκέντρωση στις μεσαίες τιμές 2 και 3 (λίγο και αρκετά αντίστοιχα). Στην ερώτηση εάν τα παιδιά θεωρούν τον πατέρα τους απαιτητικό που τους ζητάει να κάνουν πολλά πράγματα απάντησαν *καθόλου* σε ποσοστό 48%, *λίγο* σε ποσοστό 32%, *αρκετά* σε ποσοστό 13% , *πολύ* σε ποσοστό 4% και *πάρα πολύ* σε ποσοστό 3%. Στην αντίστοιχη ερώτηση οι μπαμπάδες απαντούν *καθόλου* σε ποσοστό 13%, *λίγο* σε ποσοστό 38%, *αρκετά* σε ποσοστό 31%, *πολύ* σε ποσοστό 14%, και *πάρα πολύ* σε ποσοστό 4%.

Διάγραμμα 12: (ερώτηση 12:). Η κατανομή των συχνοτήτων τόσο στις απαντήσεις των παιδιών όσο και στις απαντήσεις των γονέων είναι ασύμμετρη δεξιά, η διαφορά τους είναι ότι στην κατανομή των απαντήσεων των παιδιών εμφανίζεται μεγαλύτερη συγκέντρωση στην ακραία τιμή 5 (πάρα πολύ), ενώ η κατανομή των απαντήσεων των πατέρων είναι περισσότερο ομοιόμορφη. Στην ερώτηση αυτή παιδιά απάντησαν *καθόλου* σε ποσοστό 1%, *λίγο* σε ποσοστό 4% , *αρκετά* σε ποσοστό 7%, *πολύ* σε ποσοστό 20% και *πάρα πολύ* σε ποσοστό 68%. Στην αντίστοιχη ερώτηση οι μπαμπάδες απαντούν *καθόλου* σε ποσοστό 0%, *λίγο* σε ποσοστό 1%, *αρκετά* σε ποσοστό 13%, *πολύ* σε ποσοστό 30%, και *πάρα πολύ* σε ποσοστό 56%.

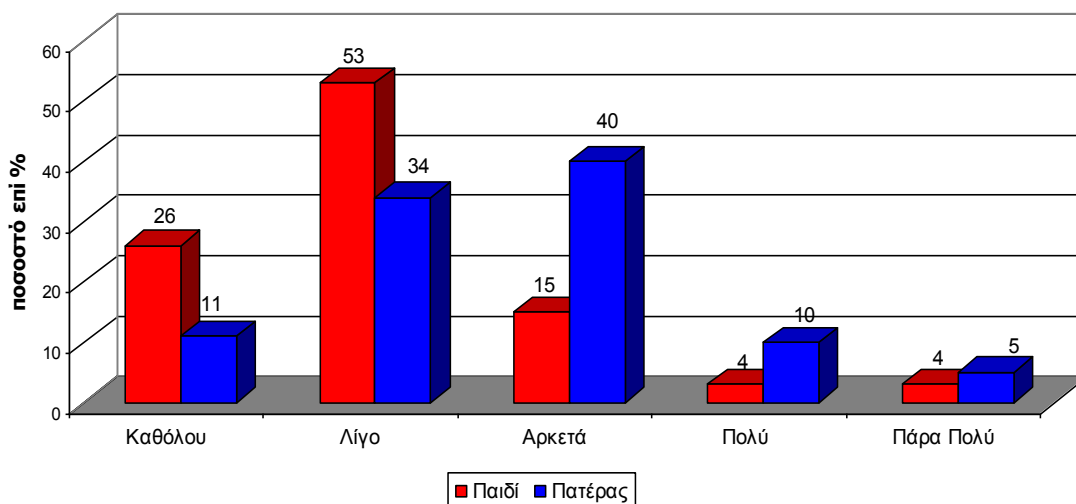
Ερώτηση 12
Επιβραβεύει ο πατέρας το παιδί;

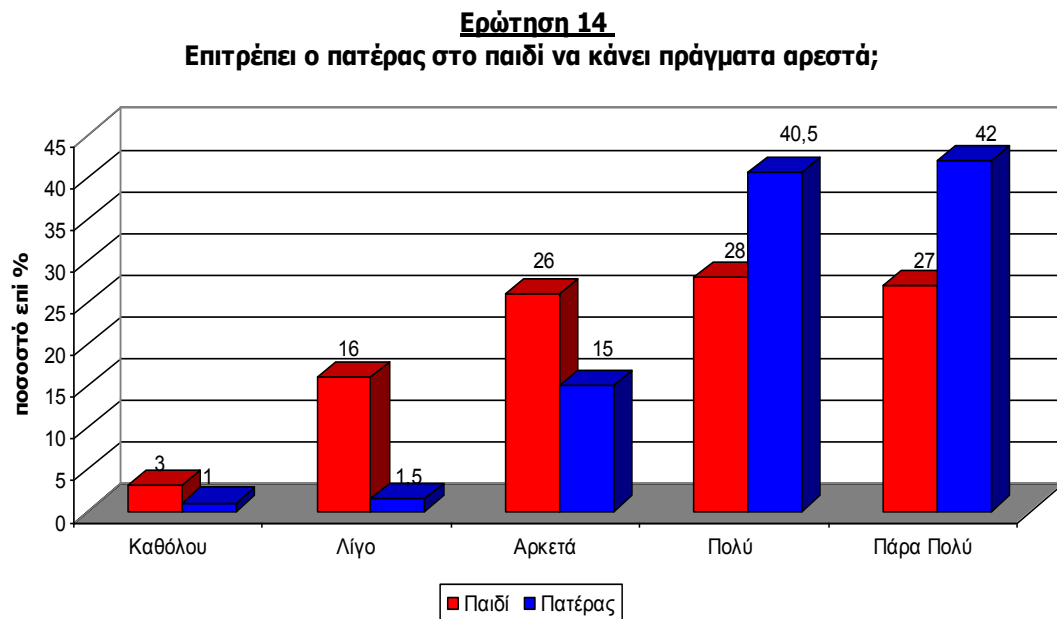
Διάγραμμα 13: (ερώτηση 13: Ο πατέρας είναι αυστηρός). Η κατανομή των συχνοτήτων στις απαντήσεις των παιδιών είναι ασύμμετρη κωδωνοειδής (μονοκόρυφη) με συγκέντρωση στην τιμή 2 (λίγο), ενώ η αντίστοιχη κατανομή για τις απαντήσεις των μπαμπάδων είναι επίσης κωδωνοειδής (περισσότερο συμμετρική) με συγκέντρωση στις τιμές 2 και 3 (λίγο και αρκετά). Στην ερώτηση εάν τα παιδιά θεωρούν τον πατέρα τους αυστηρό απάντησαν *καθόλου* σε ποσοστό 26%, *λίγο* σε ποσοστό 23%, *αρκετά* σε ποσοστό 15%, *πολύ* σε ποσοστό 4% και *πάρα πολύ* σε ποσοστό επίσης 4%. Στην αντίστοιχη ερώτηση οι μπαμπάδες απαντούν *καθόλου* σε ποσοστό 11%, *λίγο* σε ποσοστό 34%, *αρκετά* σε ποσοστό 40%, *πολύ* σε ποσοστό 10%, και *πάρα πολύ* σε ποσοστό 5%.

Ερώτηση 13

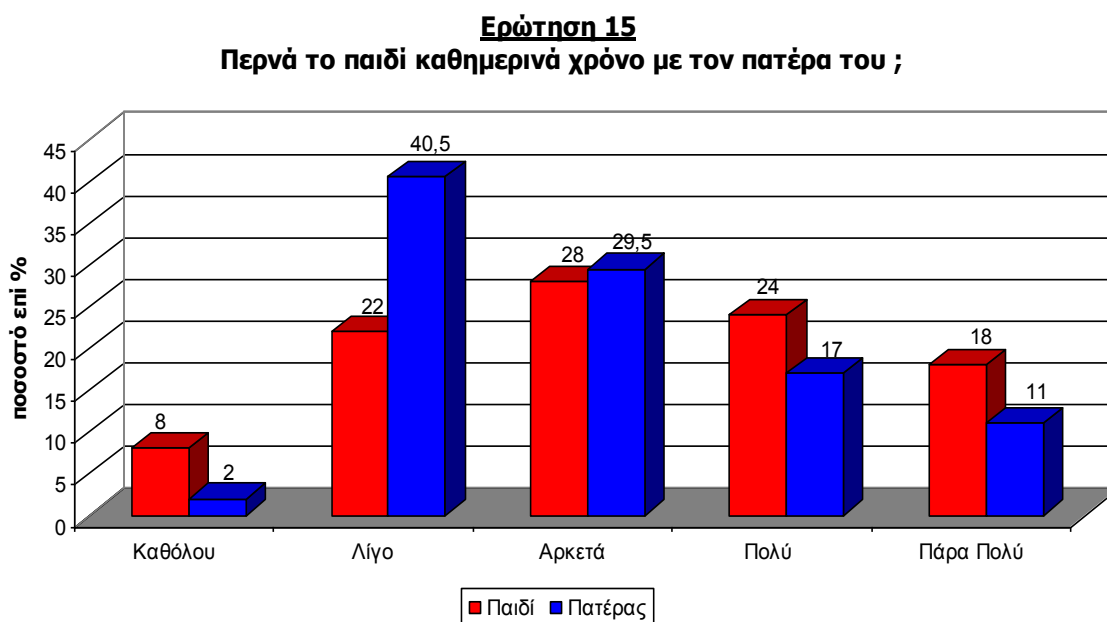
Είναι ο πατέρας αυστηρός με το παιδί;

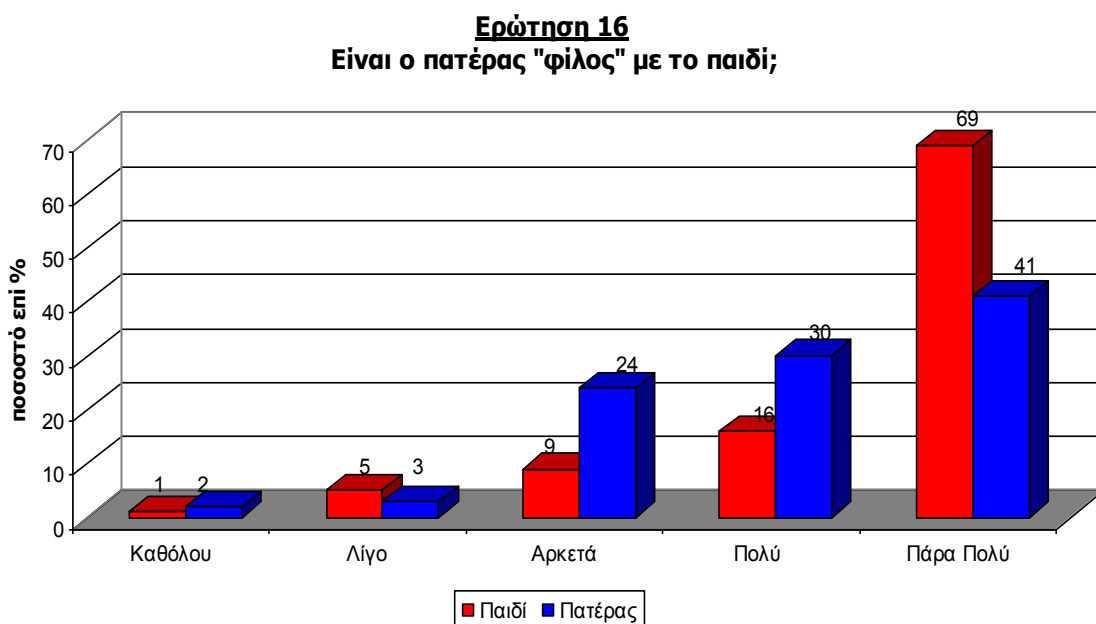
Διάγραμμα 14: (ερώτηση 14: Ο πατέρας είναι επιτρεπτικός σε πράγματα αρεστά στο παιδί). Η κατανομή των συχνοτήτων στις απαντήσεις των παιδιών είναι ασύμμετρη δεξιά με συγκέντρωση στις τιμές 4 και 5 (πολύ και πάρα πολύ), ενώ η αντίστοιχη κατανομή για τις απαντήσεις των μπαμπάδων είναι επίσης ασύμμετρη δεξιόστροφη (συγκέντρωση στις υψηλές τιμές). Στην ερώτηση αυτή τα παιδιά απάντησαν *καθόλου* σε ποσοστό 3%, *λίγο* σε ποσοστό 16% , *αρκετά* σε ποσοστό 26%, *πολύ* σε ποσοστό 28% και *πάρα πολύ* σε ποσοστό επίσης 27%. Στην αντίστοιχη ερώτηση οι μπαμπάδες απαντούν *καθόλου* σε ποσοστό 1%, *λίγο* σε ποσοστό 1.5%, *αρκετά* σε ποσοστό 15%, *πολύ* σε ποσοστό 40.5%, και *πάρα πολύ* σε ποσοστό 42%.

Διάγραμμα 15: (ερώτηση 15: Ο πατέρας αφιερώνει καθημερινό χρόνο απασχόλησης με το παιδί). Η κατανομή των συχνотήτων στις απαντήσεις των παιδιών είναι κωδωνοειδής συμμετρική, ενώ η αντίστοιχη κατανομή για τις απαντήσεις των μπαμπάδων είναι επίσης ασύμμετρη αριστερά με συγκέντρωση στην τιμή 2 (λίγο). Στην ερώτηση εάν τα παιδιά περνούν καθημερινά χρόνο με τον πατέρα τους απάντησαν *καθόλου* σε ποσοστό 8% , *λίγο* σε ποσοστό 22%, *αρκετά* σε ποσοστό 28%, *πολύ* σε ποσοστό 24% και *πάρα πολύ* σε ποσοστό επίσης 18%. Στην αντίστοιχη ερώτηση οι μπαμπάδες απαντούν *καθόλου* σε ποσοστό 2%, *λίγο* σε ποσοστό 40.5%, *αρκετά* σε ποσοστό 29.5%, *πολύ* σε ποσοστό 17%, και *πάρα πολύ* σε ποσοστό 11%.

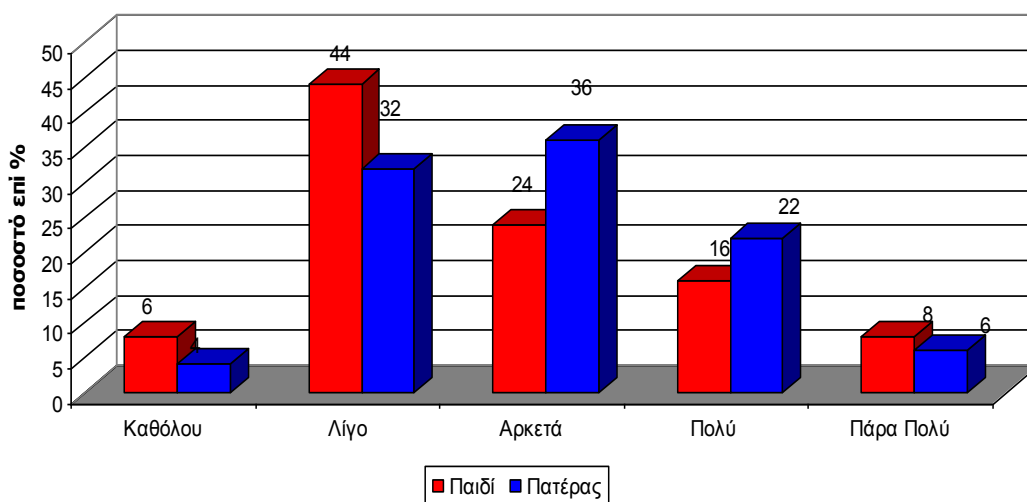

Διάγραμμα 16: (ερώτηση 16: Ο πατέρας είναι φίλος με το παιδί). Η κατανομή των συχνοτήτων των απαντήσεων είναι ασύμμετρη αριστερά τόσο για τις απαντήσεις των παιδιών όσο και των γονέων (συγκέντρωση στην ακραία τιμή 5-πάρα πολύ). Η διαφορά μεταξύ των δύο κατανομών έγκειται στην ακόμα μεγαλύτερη συγκέντρωση των απαντήσεων των παιδιών στην ακραία τιμή 5. Στην ερώτηση προς τα παιδιά κατά πόσο θεωρούν τον πατέρα τους φίλο τα παιδιά απάντησαν καθόλου σε ποσοστό 1% , λίγο σε ποσοστό 5% , αρκετά σε ποσοστό 9%, πολύ σε ποσοστό 16% και πάρα πολύ σε ποσοστό επίσης 69%. Στην αντίστοιχη ερώτηση προς τους γονείς απάντησαν οι μπαμπάδες *καθόλου* σε ποσοστό 2% , λίγο σε ποσοστό 3%, *αρκετά* σε ποσοστό 24%, *πολύ* σε ποσοστό 30%, και *πάρα πολύ* σε ποσοστό 41%.

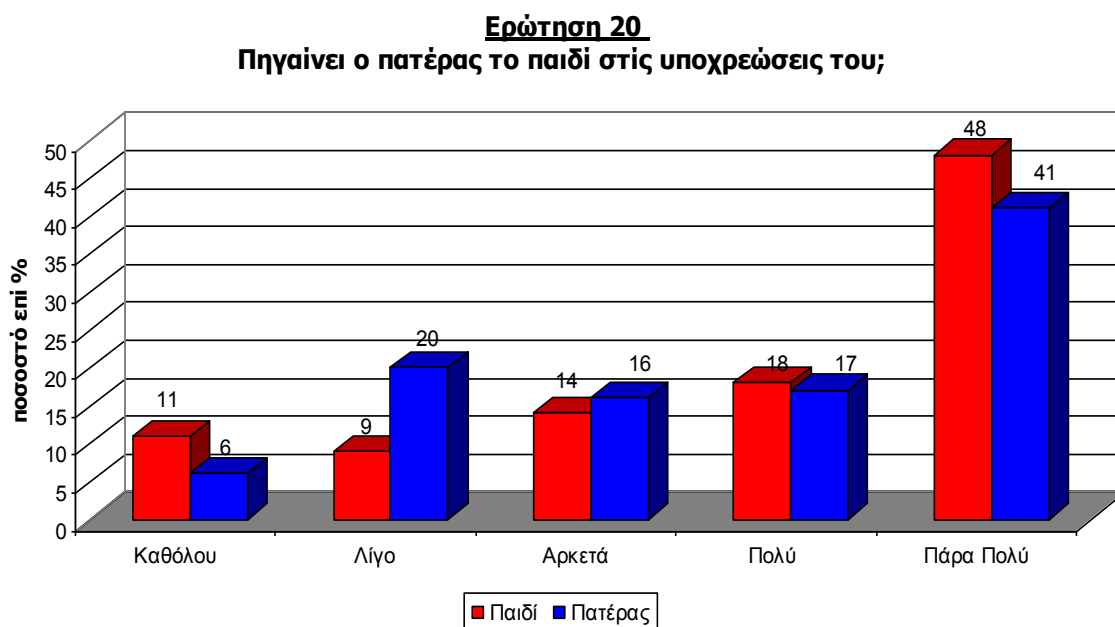

Διάγραμμα 17: (ερώτηση 17: Ο πατέρας μαλώνει το παιδί). Η κατανομή των συχνοτήτων στις απαντήσεις των παιδιών είναι ασύμμετρη αριστερά με συγκέντρωση στην τιμή 2 (λίγο), ενώ η αντίστοιχη κατανομή για τις απαντήσεις των μπαμπάδων είναι κωδωνοειδής συμμετρική με συγκέντρωση στις μεσαίες τιμές. Στην ερώτηση αυτή τα παιδιά απάντησαν *καθόλου* σε ποσοστό 8% , *λίγο* σε ποσοστό 44%, *αρκετά* σε ποσοστό 24%, *πολύ* σε ποσοστό 16% και *πάρα πολύ* σε ποσοστό επίσης 8%. Στην αντίστοιχη ερώτηση οι μπαμπάδες απάντησαν *καθόλου* σε ποσοστό 4%, *λίγο* σε ποσοστό 32%, *αρκετά* σε ποσοστό 36%, *πολύ* σε ποσοστό 22%, και *πάρα πολύ* σε ποσοστό 6%.

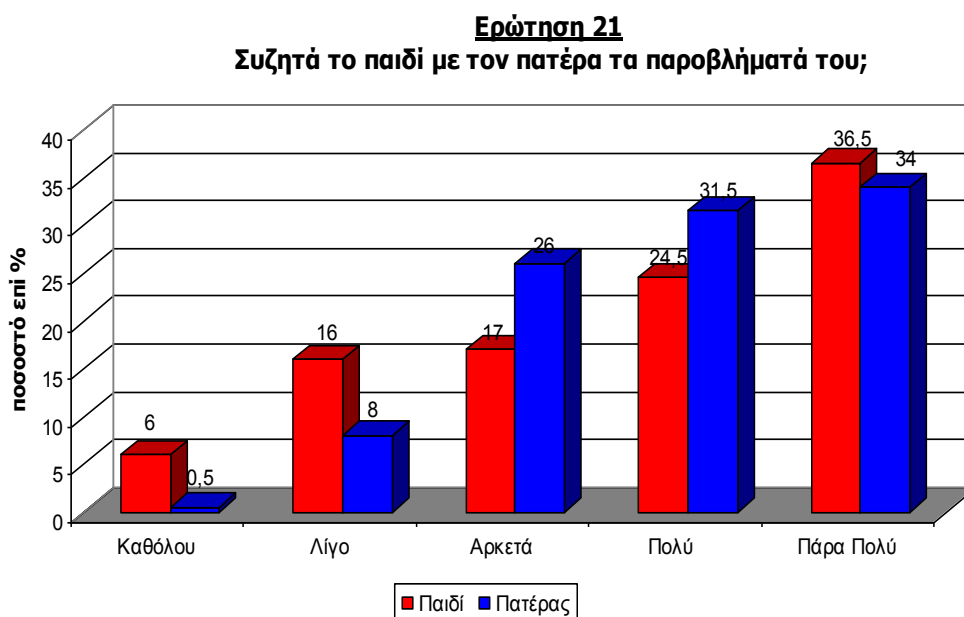
Ερώτηση 17
Όταν κάνει κάτι το παιδί που δεν είναι σωστό θυμώνει ο πατέρας και το μαλώνει;

Διάγραμμα 20: (ερώτηση 20: Ο πατέρας συνοδεύει το παιδί σε εξωσχολικές υποχρεώσεις ή δραστηριότητες). Η κατανομή των συχνοτήτων στις απαντήσεις των παιδιών είναι ασύμμετρη δεξιά ενώ το ίδιο ισχύει και για την κατανομή των συχνοτήτων των απαντήσεων των μπαμπάδων. Η κατανομή των απαντήσεων των παιδιών παρουσιάζει μια ομοιομορφία στις ακραίες αριστερά και μεσαίες τιμές και μια έντονη συγκέντρωση στην ακραία τιμή 5 (πάρα πολύ) ενώ η κατανομή των γονέων παρουσιάζει μια μεγαλύτερη ομοιομορφία στις μεσαίες και ακραίες δεξιά τιμές και επίσης έντονη συγκέντρωση στην ακραία τιμή 5 (πάρα πολύ). Στην ερώτηση αυτή τα παιδιά απάντησαν *καθόλου* σε ποσοστό 11%, *λίγο* σε ποσοστό 9%, *αρκετά* σε ποσοστό 14%, *πολύ* σε ποσοστό 18% και *πάρα πολύ* σε ποσοστό 48%. Στην αντίστοιχη ερώτηση οι μπαμπάδες απάντησαν *καθόλου* σε ποσοστό 6%, *λίγο* σε ποσοστό 20%, *αρκετά* σε ποσοστό 16%, *πολύ* σε ποσοστό 17%, και *πάρα πολύ* σε ποσοστό 41%.

Διάγραμμα 21: (ερώτηση 21: Το παιδί συζητά με τον πατέρα τα προβλήματα του). Η κατανομή των συχνοτήτων στις απαντήσεις των παιδιών είναι ασύμμετρη δεξιά και περισσότερο συμμετρική από εκείνη των γονέων που επίσης είναι ασύμμετρη δεξιά αλλά με μεγαλύτερη συγκέντρωση στις τιμές 3,4 και 5 (από αρκετά έως πάρα πολύ. Στην ερώτηση εάν τα παιδιά συζητούν με τον πατέρα τα προβλήματά τους εκείνα απάντησαν *καθόλου* σε ποσοστό 6%, *λίγο* σε ποσοστό 16%, *αρκετά* σε ποσοστό 17%, *πολύ* σε ποσοστό 24.5% και *πάρα πολύ* σε ποσοστό επίσης 36.5%. Στην αντίστοιχη ερώτηση οι απαντήσεις των μπαμπάδων κατανεμήθηκαν ποσοστιαία ως εξής: *καθόλου* 0.5%, *λίγο* σε ποσοστό 8%, *αρκετά* σε ποσοστό 26%, *πολύ* σε ποσοστό 31.5%, και *πάρα πολύ* σε ποσοστό 34%.

Εφόσον οι απαντήσεις των ερωτώμενων έχουν δοθεί σε μία διατεταγμένη κλίμακα από το 1 έως το 5, δόκιμο είναι να συγκριθούν οι μέσοι όροι των απαντήσεων για τις δύο πληθυσμιακές ομάδες καθώς και για το σύνολο των ερωτηματολογίων. Στατιστική διερεύνηση που καταλήγει στα ίδια αποτελέσματα με το χ^2 - για ' αυτό και θεωρείται ότι χρησιμοποιείται επιβεβαιωτικά. Στις δύο αυτές ομάδες κάνοντας *ανάλυση διασποράς* έχουμε τη δυνατότητα να εκτιμήσουμε ποιες από τις διαφορές είναι στατιστικά σημαντικές. Με αυτό τον τρόπο εξετάζεται η υπόθεση ότι ο *μέσος όρος* μιας ερώτησης είναι διαφορετικός στον πληθυσμό των παιδιών από τον αντίστοιχο του πληθυσμού των γονέων. Τέτοιο είδος υποθέσεων εξετάζεται με ανάλυση διασποράς τα αποτελέσματα της οποίας συνοψίζονται στον *Πίνακα 2*. Ο έλεγχος διασποράς συνοψίζει τα αποτελέσματά του και τα αποδίδει με p-value τιμές (δείκτης στατιστικής σημαντικότητας) οι οποίες κυμαίνονται από 0 έως 1. Κατά σύμβαση, σημαντικές θεωρούνται οι διαφορές με τιμή σημαντικότητας μικρότερη του 0.05 που σημαίνει ότι σε διάστημα εμπιστοσύνης 95% οι τιμές από 0 έως και 0.05 δεν μπορούν να αποδοθούν σε τυχαιότητα και ως εκ τούτου αποτελούν ευρήματα στατιστικώς σημαντικά.

Πίνακας 2
Διαφορές στους μέσους όρους των απαντήσεων

Ερώτηση	Παιδί	Πατέρας	Σύνολο δείγματ.	Διαφορά παιδιού πατέρα	Σημαντι κότητα
Το παιδί θεωρεί τον πατέρα του αυθεντία	3.47	2.86	3.17	0.60	<0.01
Ο πατέρας βοηθά το παιδί στα μαθήματα	3.25	2.77	3.01	0.48	<0.01
Ικανοποίηση των δύο από τη σχέση	4.35	3.96	4.15	0.39	<0.01
Ο πατέρας είναι φίλος με το παιδί	4.47	4.09	4.28	0.38	<0.01
Το παιδί θεωρεί τον πατέρα δίκαιο	4.43	4.12	4.28	0.31	<0.01
Ο πατέρας επιβάλλει τη γνώμη του στο παιδί	3.15	2.87	3.01	0.28	0.01
Καθημερινός χρόνος	3.20	2.94	3.07	0.26	0.02
Ο πατέρας ασχολείται με το παιδί	3.54	3.34	3.44	0.20	0.10
Ο πατέρας συνοδεύει το παιδί σε εξωσχολικές υποχρεώσεις ή δραστηριότητες	3.85	3.68	3.77	0.17	0.21
Ο πατέρας ακούει τους άλλους	3.96	3.84	3.90	0.12	0.23
Ο πατέρας επιβραβεύει το παιδί του	4.54	4.43	4.48	0.11	0.14
Ο πατέρας συνεργάζεται με το σχολείο του παιδιού	2.46	2.41	2.43	0.05	0.72
Ο πατέρας ενίοτε χειροδικεί	1.36	1.32	1.34	0.04	0.55
Ο πατέρας συμβουλεύει το παιδί του	4.04	4.03	4.04	0.00	0.96
Το παιδί συζητά με τον πατέρα τα προβλήματα του	3.71	3.89	3.80	-0.18	0.11
Ο πατέρας μαλώνει το παιδί	2.72	2.95	2.84	-0.23	0.02
Ο πατέρας θέτει στο παιδί κανόνες	2.47	2.93	2.70	-0.47	<0.01

Ο πατέρας παίρνει μόνος του αποφάσεις	1.46	1.96	1.71	-0.50	<0.01
Ο πατέρας είναι αυστηρός	2.04	2.63	2.34	-0.59	<0.01
Ο πατέρας είναι επιτρεπτικός σε πράγματα αρεστά στο παιδί	3.61	4.21	3.91	-0.60	<0.01
Ο πατέρας είναι απαιτητικός	1.81	2.59	2.20	-0.78	<0.01
Ο πατέρας δεν αλλάζει εύκολα άποψη	2.59	3.71	3.15	-1.11	<0.01

Η παραπάνω ανάλυση αγνοεί το γεγονός ότι το δείγμα αποτελείται από ζεύγη, αφού σε κάθε παιδί αντιστοιχεί ένας πατέρας. Λαμβάνοντας υπόψη το παραπάνω στοιχείο προκύπτει ότι ο πληρέστερος έλεγχος που ανιχνεύει κατά πόσο υπάρχουν διαφορές στους μέσους όρους των απαντήσεων μέσα στις οικογένειες του δείγματος είναι ο έλεγχος *t συζευγμένων παρατηρήσεων*. Πρόκειται για παραμετρικό έλεγχο που διερευνά τις μέσες απαντήσεις και ελέγχει κατά πόσο η διαφορά των μέσων όρων των 2 δειγμάτων (εξισωμένων κατά ζεύγη) είναι στατιστικώς σημαντική (ακολουθείται η συνήθης γενική πορεία του *t* – κριτηρίου της διαφοράς των δύο δειγμάτων)⁹³. Τα αποτελέσματα αυτού του test – όσον αφορά το δείκτη στατιστικής σημαντικότητας-παρουσιάζονται στον *Πίνακα 3* (έλεγχος paired διαφορών).

Πίνακας 3
Έλεγχος (paired) διαφορών

Ερώτηση	P - value σημαντικότητα
Παίρνει ο πατέρας μόνος του αποφάσεις (ερωτ.4)	p< 0.001
Το παιδί θεωρεί τον πατέρα του αυθεντία(ερωτ.5)	p< 0.001
Ο πατέρας βοηθά το παιδί στα μαθήματά του(ερωτ.7)	p< 0.001
Ο πατέρας δεν αλλάζει εύκολα άποψη (ερωτ.8)	p< 0.001
Το παιδί θεωρεί τον πατέρα του δίκαιο(ερωτ.9)	p< 0.001
Ο πατέρας θέτει κανόνες στο παιδί(ερωτ.10)	p< 0.001
Ο πατέρας είναι απαιτητικός(ερωτ.11)	p< 0.001
Ο πατέρας είναι αυστηρός (ερωτ.13)	p< 0.001
Ο πατέρας είναι επιτρεπτικός σε πράγματα αρεστά στο παιδί(ερωτ.14)	p< 0.001
Ο πατέρας αφιερώνει καθημερινό χρόνο απασχόλησης με το παιδί(ερωτ.15)	p< 0.001
Το παιδί θεωρεί τον πατέρα φίλο του (ερωτ.16)	p< 0.001
Ευχαριστημένος ο ένας από τον άλλο(ερωτ.22)	p< 0.001
Ο πατέρας επιβάλλει τη γνώμη του στο παιδί (ερωτ.2)	p= 0.01

¹ Παρασκευόπουλος Ιωάννης. Στατιστική Εφαρμοσμένη στις Επιστήμες της συμπεριφοράς. Τόμος Β', Περιγραφική στατιστική, Αθήνα 1993, 51.

Ο πατέρας μαλώνει το παιδί (ερωτ.17)	p= 0.01
Το παιδί συζητά τα προβλήματά του με τον πατέρα (ερωτ.21)	p= 0.03
Ο πατέρας ασχολείται με το παιδί (ερωτ.6)	p= 0.05
Ο πατέρας συνοδεύει το παιδί σε εξωσχολικές υποχρεώσεις ή δραστηριότητες (ερωτ.20)	p= 0.09
Ο πατέρας επιβραβεύει το παιδί του (ερωτ.12)	p= 0.12
Ο πατέρας ακούει τη γνώμη των άλλων (ερωτ.3)	p= 0.17
Ο πατέρας ενίοτε χειροδικεί (ερ. 18)	p= 0.45
Ο πατέρας συνεργάζεται με το σχολείο του παιδιού (ερωτ.19)	p= 0.60
Ο πατέρας συμβουλεύει το παιδί του (ερωτ.1)	p= 0.95

Όπως προκύπτει και από τη μελέτη του παραπάνω πίνακα, μόνο σε 6 ερωτήσεις (20, 12, 3, 18, 19, 1) οι μέσοι όροι των απαντήσεων στα μέλη της ίδιας οικογένειας δεν διαφέρουν. Ο έλεγχος αυτός έχει τη δυνατότητα να διερευνά σε βάθος στατιστικά σημαντικές διαφορές στις απαντήσεις των μελών του κάθε ζεύγους υποκειμένων. Και σε αυτή τη δοκιμασία, κατά σύμβαση σημαντικές θεωρούνται οι διαφορές με τιμή σημαντικότητας (p-value) μικρότερη του 0.05 ($p < 0.05$) που σημαίνει ότι σε διάστημα εμπιστοσύνης 95% οι τιμές από 0 έως 0.05 δεν μπορούν να αποδοθούν σε τυχαιότητα και ως εκ τούτου αποτελούν στατιστικώς σημαντικά ευρήματα (0.5% επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας).

Η αναλυτική παρουσίαση των αποτελεσμάτων του t-test (μόνο για τις ερωτήσεις όπου το p-value είναι σε επίπεδο 0.5% στατιστικής σημαντικότητας) παρουσιάζεται στο παράρτημα 3.

Ένα ακόμα τεστ που μπορεί να εφαρμοστεί είναι αυτό της συμφωνίας των απαντήσεων (kappa test of agreement). Αυτό εξετάζει πόσοι από τα παιδιά έχουν απαντήσει σε κάποια ερώτηση την ίδια ακριβώς απάντηση με τους γονείς. Δηλαδή ελέγχει αν έχουν πει "πολύ" σε μία ερώτηση τόσα παιδιά όσοι και γονείς σε μία ερώτηση. Έχουν δηλαδή την ίδια αντίληψη (*agreement*) για το ζήτημα. Όπως παρατηρείται στο πίνακα 4 μόνο σε δύο ερωτήσεις τα παιδιά απαντάνε με τους γονείς σχεδόν την ίδια απάντηση (ο συντελεστής *kappa* είναι μεγαλύτερος του 0,2).

Πίνακας 4:
Συντελεστές Kappa "συμφωνίας"

Ερώτηση	Kappa
Ο πατέρας ενίοτε χειροδικεί	0,30
Ο πατέρας συνεργάζεται με το σχολείο του παιδιού	0,21
Ο πατέρας συνοδεύει το παιδί σε εξωσχολικές υποχρεώσεις ή δραστηριότητες	0,19
Ο πατέρας ασχολείται με το παιδί	0,18
Ο πατέρας βοηθά το παιδί στα μαθήματά του	0,18
Το παιδί συζητά τα προβλήματά του με τον πατέρα	0,17

Ο πατέρας αφιερώνει καθημερινό χρόνο απασχόλησης	0,14
Το παιδί θεωρεί τον πατέρα του δίκαιο	0,13
Ο πατέρας είναι αυστηρός	0,13
Ο πατέρας επιβραβεύει το παιδί του	0,11
Ο πατέρας συμβουλεύει το παιδί του	0,09
Ο πατέρας μαλώνει το παιδί	0,09
Ο πατέρας θέτει κανόνες στο παιδί	0,09
Ευχαριστημένος ο ένας από τον άλλο	0,08
Ο πατέρας παίρνει μόνος του αποφάσεις	0,07
Ο πατέρας δεν αλλάζει εύκολα άποψη	0,07
Ο πατέρας ακούει τη γνώμη των άλλων	0,07
Ο πατέρας επιβάλλει τη γνώμη του στο παιδί	0,06
Το παιδί θεωρεί τον πατέρα φίλο του	0,06
Επιτρεπτικός σε πράγματα αρεστά στο παιδί	0,04
Το παιδί θεωρεί τον πατέρα του αυθεντία	0,02
Ο πατέρας είναι απαιτητικός	-0,01

Κάνοντας ανάλυση παραγόντων στις απαντήσεις του συνόλου του δείγματος παρατηρείται ότι προκύπτουν πρακτικά 2 ισχυροί παράγοντες :

Πίνακας 5 Παραγοντική ανάλυση στο σύνολο του δείγματος

Ερώτηση	1	2
Παράγοντας 1 : «φίλος»		
Το παιδί συζητά τα προβλήματά του με τον πατέρα	0,683	
Ο πατέρας συμβουλεύει το παιδί του	0,680	
Ο πατέρας ασχολείται με το παιδί	0,638	
Ο πατέρας αφιερώνει καθημερινό χρόνο απασχόλησης	0,604	
Το παιδί θεωρεί τον πατέρα φίλο του	0,591	
Ευχαριστημένος ο ένας από τον άλλο	0,559	
Ο πατέρας βοηθά το παιδί στα μαθήματά του	0,546	
Ο πατέρας ακούει τη γνώμη των άλλων	0,542	
Ο πατέρας επιβραβεύει το παιδί του	0,495	
Ο πατέρας συνοδεύει το παιδί σε εξωσχολικές υποχρεώσεις ή δραστηριότητες	0,494	
Το παιδί θεωρεί τον πατέρα του δίκαιο	0,486	
Ο πατέρας συνεργάζεται με το σχολείο του παιδιού	0,482	
Επιτρεπτικός σε πράγματα αρεστά στο παιδί	0,386	
Παράγοντας 2 : «αρχηγός»		
Ο πατέρας είναι απαιτητικός		0,716
Ο πατέρας είναι αυστηρός		0,703
Ο πατέρας θέτει κανόνες στο παιδί		0,650

Ο πατέρας μαλώνει το παιδί	0,625
Ο πατέρας δεν αλλάζει εύκολα άποψη	0,507
Ο πατέρας επιβάλλει τη γνώμη του στο παιδί	0,454
Ο πατέρας παίρνει μόνοι του αποφάσεις	0,45
Ο πατέρας ενίοτε χειροδικεί	0,438

Εκτελώντας παραγοντική ανάλυση ξεχωριστά στα παιδιά και στους γονείς παρατηρείται ότι και στις δύο ομάδες πληθυσμού σχηματίζονται οι ίδιες ομάδες με ελάχιστες, “μη ουσιαστικές” διαφοροποιήσεις ως προς τη σύνθεση των ομάδων. Αυτές οι ομάδες παρουσιάζονται στο **πίνακα 6**.

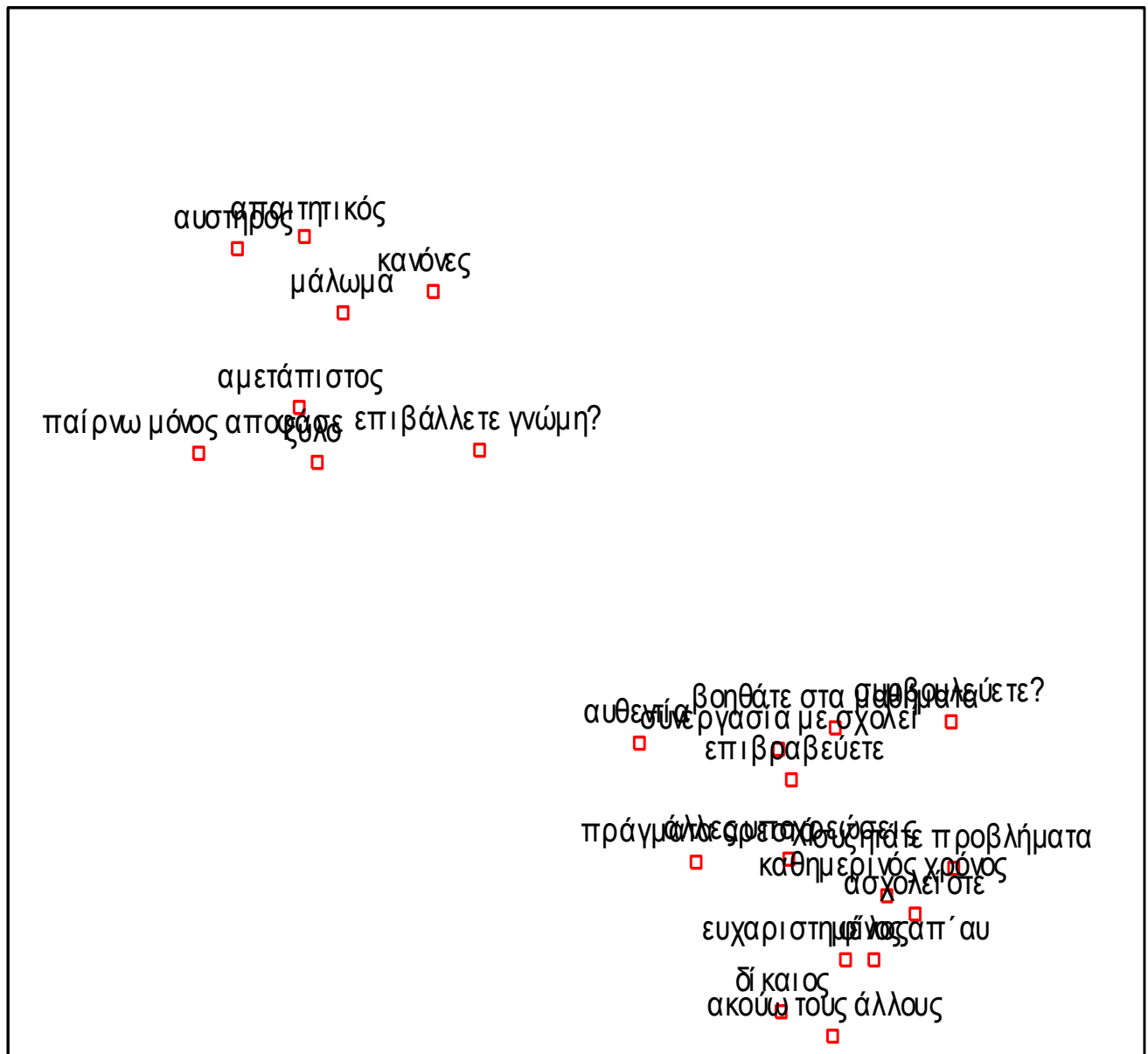
Παιδιά	Γονείς
Το παιδί συζητά τα προβλήματά του με τον πατέρα	Το παιδί συζητά τα προβλήματά του με τον πατέρα
Ο πατέρας συμβουλεύει το παιδί του	Το παιδί θεωρεί τον πατέρα φίλο του
Ο πατέρας ασχολείται με το παιδί	Ο πατέρας ασχολείται με το παιδί
Ο πατέρας αφιερώνει καθημερινό χρόνο απασχόλησης	Ευχαριστημένος ο ένας από τον άλλο
Το παιδί θεωρεί τον πατέρα φίλο του	Ο πατέρας ακούει τη γνώμη των άλλων
Ευχαριστημένος ο ένας από τον άλλο	Ο πατέρας συμβουλεύει το παιδί του
Ο πατέρας βοηθά το παιδί στα μαθήματά του	Ο πατέρας επιβραβεύει το παιδί του
Επιτρεπτικός σε πράγματα αρεστά στο παιδί	Επιτρεπτικός σε πράγματα αρεστά στο παιδί
Ο πατέρας ακούει τη γνώμη των άλλων	Ο πατέρας συνοδεύει το παιδί σε εξωσχολικές υποχρεώσεις ή δραστηριότητες
Το παιδί θεωρεί τον πατέρα του δίκαιο	Ο πατέρας αφιερώνει καθημερινό χρόνο στο παιδί
Ο πατέρας συνεργάζεται με το σχολείο του παιδιού	Ο πατέρας βοηθά το παιδί στα μαθήματά του
Το παιδί θεωρεί τον πατέρα του αυθεντία	Επιτρεπτικός σε πράγματα αρεστά στο παιδί
Ο πατέρας συνοδεύει το παιδί σε εξωσχολικές υποχρεώσεις ή δραστηριότητες	Ο πατέρας συνεργάζεται με το σχολείο του παιδιού
Ο πατέρας επιβραβεύει το παιδί του	Το παιδί θεωρεί τον πατέρα του δίκαιο
	Το παιδί θεωρεί τον πατέρα του αυθεντία
Ο πατέρας επιβάλλει τη γνώμη του στο παιδί	Ο πατέρας είναι απαιτητικός
Ο πατέρας θέτει κανόνες στο παιδί	Ο πατέρας είναι αυστηρός

Ο πατέρας μαλώνει το παιδί
 Ο πατέρας είναι απαιτητικός
 Ο πατέρας ενίοτε χειροδικεί
 Ο πατέρας δεν αλλάζει εύκολα άποψη
 Ο πατέρας είναι αυστηρός
 Ο πατέρας παίρνει μόνος του αποφάσεις

Ο πατέρας θέτει κανόνες στο παιδί
 Ο πατέρας επιβάλλει τη γνώμη του στο παιδί
 Ο πατέρας μαλώνει το παιδί
 Ο πατέρας ενίοτε χειροδικεί
 Ο πατέρας παίρνει μόνος του αποφάσεις
 Ο πατέρας δεν αλλάζει εύκολα άποψη

Οι παράγοντες αυτοί απεικονίζονται στο ακόλουθο διάγραμμα, το οποίο και δείχνει καθαρά τις 2 ευρείες απόψεις / γνώμες που επικρατούν στις σχέσεις «πατέρα – παιδιού».

Διάγραμμα 1

Πίνακας 6
Σύγκριση αποτελεσμάτων παραγοντική ανάλυσης
στα παιδιά και στους πατέρες τους (ξεχωριστές αναλύσεις)

Ερώτηση	1ος Παράγοντ. παιδιού	2ος Παράγοντ. παιδιού	1 ^{ος} Παράγοντ. πατέρα	2ος Παράγοντ. πατέρα
Το παιδί συζητά τα προβλήματά του με τον πατέρα	0,66	-0,13	0,75	0,03
Ο πατέρας συμβουλεύει το παιδί του	0,66	-0,01	0,61	0,35
Ο πατέρας ασχολείται με το παιδί	0,61	-0,09	0,64	0,01
Ο πατέρας αφιερώνει καθημερινό χρόνο απασχόλησης	0,58	-0,11	0,58	0,08
Το παιδί θεωρεί τον πατέρα φίλο του	0,55	-0,06	0,65	-0,06
Ευχαριστημένος ο ένας από τον άλλο	0,53	-0,15	0,64	0,00
Ο πατέρας βοηθά το παιδί στα μαθήματά του	0,48	0,11	0,50	0,37
Επιτρεπτικός σε πράγματα αρεστά στο παιδί	0,46	-0,19	0,50	-0,12
Ο πατέρας ακούει τη γνώμη των άλλων	0,45	-0,28	0,63	-0,15
Το παιδί θεωρεί τον πατέρα του δίκαιο	0,43	-0,25	0,43	-0,01
Ο πατέρας συνεργάζεται με το σχολείο του παιδιού	0,43	0,04	0,45	0,06
Το παιδί θεωρεί τον πατέρα του αυθεντία	0,42	0,29	0,18	0,25
Ο πατέρας συνοδεύει το παιδί σε εξωσχολικές υποχρεώσεις ή δραστηριότητες	0,36	0,00	0,59	-0,05
Ο πατέρας επιβραβεύει το παιδί του	0,34	0,01	0,60	0,13
Ο πατέρας επιβάλλει τη γνώμη του στο παιδί	0,16	0,56	0,05	0,60
Ο πατέρας θέτει κανόνες στο παιδί	0,09	0,65	0,10	0,66
Ο πατέρας μαλώνει το παιδί	0,02	0,57	-0,09	0,55
Ο πατέρας είναι απαιτητικός	-0,01	0,59	-0,08	0,70
Ο πατέρας ενίοτε χειροδικεί	-0,13	0,47	0,04	0,50
Ο πατέρας δεν αλλάζει εύκολα άποψη	-0,15	0,49	0,14	0,29
Ο πατέρας είναι αυστηρός	-0,16	0,56	-0,11	0,69
Ο πατέρας παίρνει μόνος του αποφάσεις	-0,25	0,42	-0,24	0,36

Πίνακας 8
Τι θα θέλανε να αλλάξει στις σχέσεις τους
Πολλαπλές απαντήσεις

Τι θα θέλανε τα παιδιά να αλλάξει

Παιχνίδι-εκδρομές	24,8%
Χρόνος	15,9%
Αντιμετώπιση-Σχέση	21,0%
Σχέση με άλλους	10,4%
Τίποτα ιδιαίτερα	27,8%

Τι θα θέλανε οι γονείς να αλλάξει

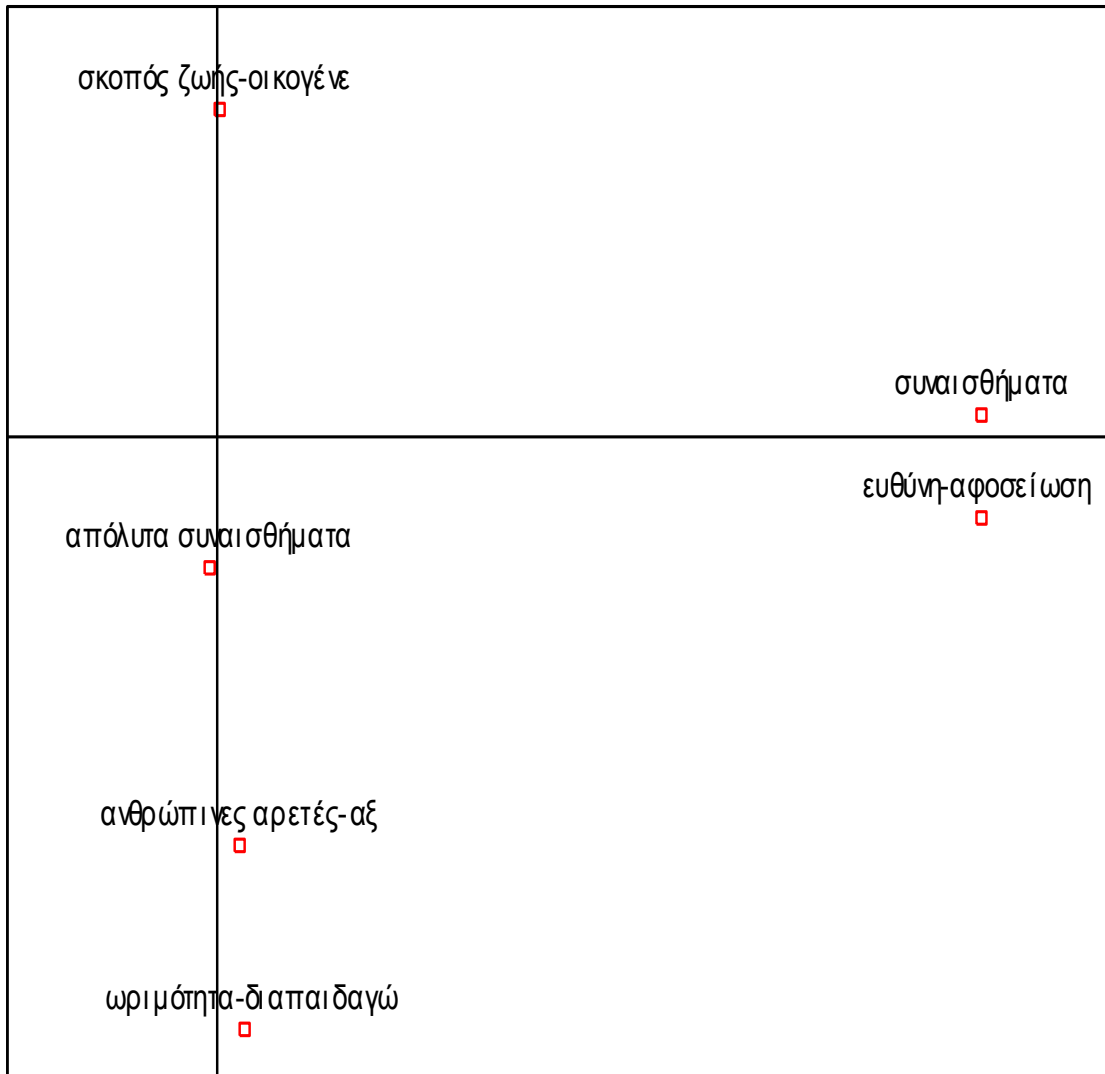
Χρόνος	23,4%
Σχέση-διάλογος	16,2%
Επίδοση παιδιού - Συμπεριφορά	9,4%
Σχέση παιδιού με άλλους	6,8%
Τίποτα ιδιαίτερα	44,2%

Πίνακας 9
Υποκειμενική άποψη των γονέων για τη πατρότητα

Συναισθήματα	35,2%
Ευθύνη-προστασία	31,6%
Σκοπός ζωής-Οικογένεια	11,1%
Ωριμότητα-Διαπαιδαγώγηση	10,4%
Ανθρώπινες αρετές-αξίες	8,8%
Απόλυτα συναισθήματα	3,0%

Αναλύοντας τις απαντήσεις των πατεράδων με γνώμονα πόσο "απέχουν" οι 6 αυτές έννοιες παρατηρούνται 3 διαφορετικές / διακριτές ομάδες. Μάλιστα η πρώτη ομάδα «*Ευθύνη-Αφροσύνη*» & «*Συναισθήματα*» αντικατοπτρίζει το βασικό άξονα στον οποίο κινείται και τοποθετείται η έννοια "πατρότητα" στους γονείς του δείγματος .

Διάγραμμα 2

Πίνακας 10
Μέσοι όροι των απαντήσεων των γονιών

Η αντιπαιδαγωγική αντιμετώπιση παίζει ρόλο στη μετέπειτα εξέλιξη του παιδιού	4,8
Ένα "ανήσυχο παιδί" αντιμετωπίζετε με προγραμματισμένη αντιμετώπιση	4,8
Ένα "ανήσυχο παιδί" αντιμετωπίζετε με διάλογο	4,8
Η απουσία ενασχόλησης του πατέρα μπορεί να επηρεάσει τη συμπεριφορά του παιδιού	4,6
Ο πατέρας πρέπει να ενημερώνεται για το ρόλο του	4,5
Το οικονομικό & μορφωτικό επίπεδο της οικογένειας επηρεάζει τον τρόπο ανατροφής του παιδιού	4,4
Το παιδί θα πρέπει να κάνει τις δικές του επιλογές	4,3
Σχέση πατέρα/παιδιού = Μεταξύ φίλων	4,3
Πατρότητα = Υπέρτατος σκοπός ζωής	4,3
Σχέση πατέρα/παιδιού = Προστάτης προς προστατευόμενο	3,9
Η επαφή του πατέρα με το παιδί πρέπει να είναι πολλές ώρες κάθε μέρα	3,7
Είναι και αρμοδιότητα του πατέρα και να ντύνει / ταΐζει το παιδί του	3,5
Αρκούν λίγες δημιουργικές ώρες για επαφή του πατέρα με το παιδί	3,4
Σχέση πατέρα/παιδιού = Μεγαλύτερου προς μικρότερο	3,0
Πατρότητα = Συνέπεια ενός γάμου	2,9
Ο πατέρας πρέπει να έχει επαφή με το παιδί κάποιες ώρες κάθε μέρα	2,8
Ένα παιδί δε μπορεί να μεγαλώσει χωρίς τη μητέρα του	2,7
Ένα "ανήσυχο παιδί" αντιμετωπίζετε με περιορισμό	2,6
Ένας πατέρας μπορεί να μεγαλώσει μόνος το παιδί του	2,5
Πατρότητα = Κοινωνική συμβατικότητα	2,2
Σχέση πατέρα/παιδιού = Ισχυρότερου προς ασθενέστερου	1,7
Το Σαββατοκύριακο είναι αρκετό για την επαφή του πατέρα με το παιδί	1,5
Ένα "ανήσυχο παιδί" αντιμετωπίζεται με χειροδικία	1,1

Όλες οι απαντήσεις των γονιών μπορούν με τη μέθοδο ανάλυσης παραγόντων να συντεθούν σε 4 διακριτούς παράγοντες έννοιες.

Πίνακας 11
Παραγοντική ανάλυση των απαντήσεων των γονιών

Ερώτηση	A	B	Γ	Δ
<i>Ερωτήσεις πατέρα - Παράγοντας Α</i>				
Σχέση πατέρα /παιδιού = Μεγαλύτερου προς μικρότερο	0,731			
Πατρότητα = Κοινωνική συμβατικότητα	0,653			
Σχέση πατέρα /παιδιού = Ισχυρότερου προς ασθενέστερου	0,629			
Σχέση πατέρα /παιδιού = Προστάτη προς προστατευόμενο	0,61			
Πατρότητα = Συνέπεια ενός γάμου	0,537			
Αρκεί και το Σαββατοκύριακο για επαφή πατέρα με το παιδί	0,493			
Ο πατέρας πρέπει να ενημερώνεται για το ρόλο του				
Ένα "ανήσυχο παιδί" αντιμετωπίζετε με προγραμματισμένη αντιμετώπιση				
<i>Ερωτήσεις πατέρα - Παράγοντας Β</i>				
Επαφή πατέρα με το παιδί πολλές ώρες κάθε μέρα		0,856		
Επαφή πατέρα με το παιδί κάποιες ώρες κάθε μέρα		-0,774		
Πατρότητα = Υπέρτατος σκοπός ζωής		0,438		
Σχέση πατέρα /παιδιού = Μεταξύ φίλων		0,371	0,314	
<i>Ερωτήσεις πατέρα - Παράγοντας Γ</i>				
Ένας πατέρας μπορεί να μεγαλώσει μόνος του το παιδί του			0,547	
Ένα "ανήσυχο παιδί" αντιμετωπίζεται με διάλογο			0,533	
Ένα "ανήσυχο παιδί" αντιμετωπίζεται με περιορισμό			-0,519	
Το παιδί θα πρέπει να κάνει τις δικές του επιλογές			0,487	
Είναι αρμοδιότητα του πατέρα και να ντύνει / ταΐζει το παιδί του			0,461	0,45
Ένα "ανήσυχο παιδί" αντιμετωπίζετε με ξυλοδαρμό			-0,365	
Ένα παιδί δε μπορεί να μεγαλώσει χωρίς τη μητέρα του			-0,341	
<i>Ερωτήσεις πατέρα - Παράγοντας Δ</i>				
Αρκούν λίγες δημιουργικές ώρες για επαφή πατέρα με το παιδί		-0,338		-0,585
Η απουσία ενασχόλησης του πατέρα μπορεί να επηρεάσει τη συμπεριφορά του παιδιού				0,542
Η αντιπαιδαγωγική αντιμετώπιση παίζει ρόλο στη μετέπειτα εξέλιξη του παιδιού				0,508
Το οικονομικό & μορφωτικό επίπεδο της οικογένειας επηρεάζει τον τρόπο ανατροφής του παιδιού				0,327

Οι 4 αυτοί παράγοντες εκφράζουν τις αφηρημένες έννοιες :

- A Προστασία- Ευθύνη**
B Επαφή-Επικοινωνία
Γ Αρμοδιότητα-Ρόλος
Δ Κοινωνικοί παράγοντες

Συγκρίνοντας τα αποτελέσματα των δύο παραγοντικών αναλύσεων παρατηρείται ότι ο ρόλος του πατέρα ως «*φίλος*» σχετίζεται θετικά με τους παράγοντες **B** και **Γ**. Αντίθετα, ενώ ο ρόλος του γονιού ως «*αρχηγός οικογένειας*» συσχετίζεται θετικά με το παράγοντα **B**, συσχετίζεται αρνητικά με το **Γ**. Δηλαδή όσο περισσότερο αυστηρός και απόλυτος ο ρόλος του πατέρα τόσο στενότερη πρέπει να είναι η επιτήρηση του παιδιού και τόσο περισσότερο ενισχύεται ο περιορισμός και η σωματική τιμωρία των ανήσυχων παιδιών. Το παιδί εμποδίζεται από το να μεγαλώνει μόνο του, ανεξάρτητο, αυτόρκες και με την δυνατότητα των δικών του επιλογών.

Πίνακας 12
Σύγκριση των παραγοντικών αναλύσεων για τους γονείς

		Παράγοντας 1	Παράγοντας 2
Ερωτήσεις Πατέρα	Pearson	-,041	,131
Παράγοντας A	Σημαντικότητα	,595	,092
	N	168	168
Ερωτήσεις Πατέρα	Pearson	,370**	,217**
Παράγοντας B	Σημαντικότητα	,000	,005
	N	168	168
Ερωτήσεις Πατέρα	Pearson	,183*	-,279**
Παράγοντας Γ	Σημαντικότητα	,018	,000
	N	168	168
Ερωτήσεις Πατέρα	Pearson	-,004	,133
Παράγοντας Δ	Σημαντικότητα	,961	,085
	N	168	168

** Σημαντικότητα σε επίπεδο 0,01

* Σημαντικότητα σε επίπεδο 0,05

Ερμηνεία ευρημάτων – Συμπεράσματα

Από την ανάλυση των ευρημάτων απαντήθηκαν όλα τα ερευνητικά ερωτήματα. Μέρος αυτών επιβεβαιώθηκε, το σημαντικό ωστόσο και εν μέρει εντυπωσιακό που προέκυψε από την ανάλυση ήταν ότι τα ίδια τα ευρήματα ανάδειξαν αποτελέσματα τα οποία δεν ήταν δυνατό να προβλεφθούν από τα ερευνητικά ερωτήματα. Η στατιστική επεξεργασία των αποτελεσμάτων ουσιαστικά «προχώρησε» ένα βήμα παραπάνω την έρευνα και της προσέφερε συμπεράσματα εξαιρετικά χρήσιμα για το σύνολο της διατριβής.

Από την στατιστική ανάλυση των δεδομένων προέκυψε ότι *δεν απορρίπτεται η πρώτη ερευνητική - μηδενική υπόθεση*⁹⁴. Η υπόθεση ορίζει ότι μεταξύ των απαντήσεων των παιδιών και των απαντήσεων των πατέρων, σε κάθε μία από τις 21 κοινές ερωτήσεις των 2 ερωτηματολογίων δεν υπάρχει καμία διαφορά. Συγκεκριμένα βρέθηκε στατιστικά σημαντική συνάφεια μεταξύ των απαντήσεων των παιδιών και των απαντήσεων των πατέρων στις 19 από τις 22 κοινές τους ερωτήσεις, σε επίπεδο 1% στατιστικής σημαντικότητας. Τα παιδιά λοιπόν και οι πατέρες τους συμμερίζονται σε γενικές γραμμές την ίδια άποψη για κάθε κοινή ερώτηση, γεγονός που ενδεχομένως υποδηλώνει καλή σχέση πατέρων – παιδιών η οποία τους επιτρέπει να έχουν την ίδια εικόνα για τη σχέση τους. Μόνο σε τρεις ερωτήσεις οι απαντήσεις παρουσιάζονται ανεξάρτητες (χωρίς να εντοπίζονται στατιστικά σημαντικές διαφορές):

Ερώτηση 1: διερευνά το κατά πόσο ο πατέρας συμβουλεύει το παιδί του.

Ερώτηση 18: διερευνά το ενδεχόμενο ο πατέρας να επιλέγει τη χειροδικία ως μέσο ελέγχου του παιδιού.

Ερώτηση 19: διερευνά το κατά πόσο ο πατέρας συνεργάζεται με το σχολείο του παιδιού.

Από τις απαντήσεις των παιδιών στην *ερ. 2* (επιβάλλει ο πατέρας τη γνώμη του;) διακρίνεται μία αυξητική τάση τους ανάλογη της ποσοτικής λεκτικής αναπαράστασής τους. Ενδεχομένως τα παιδιά να δίνουν μία θετική και όχι αρνητική σημασιοδότηση στην ερώτηση. Ωστόσο από τις απαντήσεις και των δύο ομάδων προκύπτει μία σαφής τάση του Έλληνα πατέρα να επιβάλλει τη γνώμη του στο παιδί του όχι όμως σε βαθμό υπερβολικό (η μεγαλύτερη τιμή σημειώνεται στο *αρκετά*).

Από την επόμενη *ερώτηση 3* (ακούει ο πατέρας τη γνώμη του παιδιού του;) συμπληρωματική της προηγούμενης προκύπτει ότι αν και οι μπαμπάδες έχουν μία τάση να επιβάλλουν τη γνώμη τους στα παιδιά τους σ' αυτές τις προ-εφηβικές ηλικίες, φροντίζουν ωστόσο να ακούνε και τη γνώμη του παιδιού σε σημαντικό βαθμό.

Τόσο σε αυτή όσο και στην πλειοψηφία των ερωτήσεων εντοπίζεται μία τάση των παιδιών προς την υπερβολή και την απόλυτη διατύπωση όσον αφορά τις θετικά φορτισμένες ερωτήσεις που αφορούν τον πατέρα τους ενώ στις ερωτήσεις που διερευνούν πιθανά αρνητικά χαρακτηριστικά οι απαντήσεις των παιδιών παρουσιάζονται αρκετά μετριοπαθείς. Η τάση αυτή των παιδιών θα μπορούσε να

⁹⁴ Παρασκευόπουλος Ιωάννης. *Στατιστική Εφαρμοσμένη στις Επιστήμες της συμπεριφοράς*. Τόμος Β, Περιγραφική στατιστική, Αθήνα 1993, 58.

ερμηνευτεί ως μία προσπάθεια που υποδηλώνει και σαφή ανάγκη να προστατεύουν και κάποιες φορές να εξωραϊζουν το προφίλ του πατέρα τους.

Σε αντίστοιχη εξάλλου ερώτηση της ίδιας εννοιολογικής ομάδας (*ερ. 10*) που αφορά την «κατασκευή» και εφαρμογή κανόνων από μέρους του πατέρα τα παιδιά τηρούν σε γενικές γραμμές την ίδια στάση απέναντι στο πατρικό πρότυπο με τη διαφορά ότι οι απαντήσεις τους κατανέμονται σχεδόν ισόποσα στις απαντήσεις *καθόλου*, *λίγο* και *αρκετά*. Η κατανομή των απαντήσεων των παιδιών σε συνδυασμό με τις απαντήσεις των πατέρων οι οποίοι τηρούν μία πιο διαλλακτική στάση, επιβεβαιωτική ωστόσο των απαντήσεων των παιδιών, προκύπτει ότι η ανάγκη ύπαρξης κανόνων στο σπίτι και η εφαρμογή τους από μέρους του πατέρα δεν ακυρώνει το προφίλ του ως ανοιχτού και δημοκρατικού⁹⁵.

Οι απαντήσεις εξάλλου τόσο των παιδιών όσο και των πατέρων και στην επόμενη *ερώτηση 4* (Παίρνει ο πατέρας μόνος του αποφάσεις;) επιβεβαιώνει την ειλικρίνεια των απαντήσεων και στην προηγούμενη ερώτηση (*3*). Η συνέπεια αυτή των απαντήσεων η οποία είναι έκδηλη και από την κατανομή των συχνοτήτων στις δύο ερωτήσεις καθώς και το ιδιαίτερο υψηλό ποσοστό των απαντήσεων (παιδιού και πατέρα) στην *τιμή 1* (καθόλου) σκιαγραφούν το προφίλ ενός σύγχρονου δημοκρατικού πατέρα. Ενδεχομένως ωστόσο η εικόνα των παιδιών για τον πατέρα τους να επηρεάζεται σε κάποιο βαθμό και από την ανάγκη τους για ένα ισχυρό πατρικό πρότυπο, υπόθεση η οποία προκύπτει από το σύνολο των απαντήσεων των παιδιών στην *ερώτηση 5* που διερευνά το εάν και κατά πόσο αντιμετωπίζουν τον πατέρα τους ως αυθεντία. Οι απαντήσεις των παιδιών και των πατέρων σε αυτή την ερώτηση συγκεντρώνονται στους ποσοτικούς χαρακτηρισμούς *αρκετά* και *πολύ*.

Ένα ενδιαφέρον εύρημα το οποίο προκύπτει από την έρευνα είναι ότι τα παιδιά τείνουν να θεωρούν ότι ο πατέρας τους ασχολείται πολύ μαζί τους ενώ οι μπαμπάδες αντίστοιχα φαίνεται να έχουν μία μετριοπαθέστερη εικόνα της πραγματικότητας και θεωρούν ότι ασχολούνται αρκετά αλλά όχι πολύ. Το συμπέρασμα εξάλλου αυτό επιβεβαιώνεται και από τις απαντήσεις και των δύο ομάδων στην ανοιχτού τύπου ερώτηση τι θα ήθελαν να αλλάξουν από τη σχέση τους με τον πατέρα τους οι μεν και με το παιδί τους οι δε αντίστοιχα (*ερ. 15*). Ενώ τα παιδιά στην ιεραρχία των επιθυμιών τους τοποθετούν προτελευταίο τον περισσότερο χρόνο με τον πατέρα τους, οι μπαμπάδες αντίστοιχα τοποθετούν δική τους λίστα την παράμετρο του επιπλέον χρόνου δεύτερη σε σειρά.

Μία πιθανή εξήγηση θα μπορούσε να είναι ότι τα παιδιά δεν έχουν μία ρεαλιστική άποψη του χρόνου και η αντίληψή τους για αυτόν επηρεάζεται από την επιθυμία να διατηρήσουν θετική την εικόνα που έχουν για τον πατέρα τους. Η υπόθεση ωστόσο αυτή δεν ισχύει, δεδομένου ότι κατά τις περιόδους ανάπτυξης της νόησης κατά τον *Piaget* το παιδί έχει ήδη κατακτήσει από το 7^ο έτος της ηλικίας του την έννοια του χρόνου και αντιλαμβάνεται τις αλλαγές στα πράγματα και τις καταστάσεις όχι μόνο στη στατική τους μορφή που αφορά της έναρξη και τη λήξη αλλά και ολόκληρη τη δυναμική ακολουθία⁹⁶.

Παρόμοια στάση τηρούν τα παιδιά και όσον αφορά το χρόνο που αφιερώνουν οι μπαμπάδες στην μελέτη τους (*ερ. 7*-βοηθά ο πατέρας το παιδί στα μαθήματά

⁹⁵ Παπαδόπουλος Νικόλαος Γ. *Ένας Πατέρας Γεννιέται* (η βιβλιοθήκη της οικογένειας). Εκδ. Φυτράκη. Αθήνα 2002, 110.

⁹⁶ Παρασκευόπουλος Ιωάννης. *Εξελικτική Ψυχολογία – Σχολική ηλικία*. Τόμος Γ', Αθήνα 1985, 42.

του;). Τα παιδιά στο σύνολό τους θεωρούν ότι ο πατέρας τους ανταποκρίνεται επαρκώς στους περισσότερους τομείς, συμπεριλαμβανομένης και της μελέτης τους, σε αντίθεση με τους πατέρες που θεωρούν ότι αφιερώνουν λίγο χρόνο στη βοήθεια των παιδιών στη μελέτη τους. Η απόκλιση των απαντήσεων των δύο ερευνητικών ομάδων σε αυτή την ερώτηση είναι μεγάλη.

Όσον αφορά τις υπόλοιπες κοινές ερωτήσεις των δύο ερωτηματολογίων (παιδιού-πατέρα) τα ευρήματα μαρτυρούν συμφωνία απόψεων των δύο ομάδων όσον αφορά το κατά πόσο ο πατέρας είναι δίκαιος (*ερ. 9*) στη συμπεριφορά του απέναντι στο παιδί. Το ενδιαφέρον όσον αφορά αυτή την παράμετρο της συμπεριφοράς του πατέρα είναι ότι τόσο ο ίδιος όσο και το παιδί επενδύουν ιδιαίτερα σ' αυτήν. Φαίνεται ότι στο σύστημα αξιών και των δύο, η αρετή της δικαιοσύνης είναι πολύ ψηλά και οι απαντήσεις παιδιών-πατέρων είναι απόλυτες και συγκεντρώνονται στο άκρο της κλίμακας στον ποσοτικό χαρακτηρισμό *πάρα πολύ*.

Ο σύγχρονος πατέρας δεν θεωρείται από το παιδί του απαιτητικός (*ερ. 11*) γεγονός ωστόσο που δεν βρίσκει σύμφωνο απόλυτα τον ίδιο τον πατέρα ο οποίος θεωρεί ότι κάποιες φορές ζητά από το παιδί του αρκετά πράγματα.

Στην ερώτηση εάν ο πατέρας επιβραβεύει το παιδί στις επιτυχίες του (*ερ. 12*) εντοπίζεται σημαντική συμφωνία απαντήσεων. Ο σύγχρονος πατέρας είναι ενθαρρυντικός, γεγονός το οποίο αναγνωρίζεται και από τις δύο πληθυσμιακές ομάδες. Ας μην ξεχνάμε, εξάλλου, ότι υπάρχει η αντίληψη ότι μέτρο στη συμπεριφορά του πατέρα θα πρέπει να υπάρχει τόσο όσον αφορά την τιμωρία του παιδιού, όσο και τους επαίνους⁹⁷.

Ακολουθώντας τα παιδιά την ίδια γραμμή επιεικούς αντιμετώπισης του πατρικού προτύπου δεν θεωρούν τον πατέρα τους πολύ αυστηρό-σε αντιδιαστολή προς του πατέρες που θεωρούν τον εαυτό τους αρκετά, το γεγονός ωστόσο ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των παιδιών απαντά *λίγο* στη σχετική *ερώτηση (13)*, σημαίνει ότι ο σύγχρονος πατέρας έχοντας σε σημαντικό βαθμό παραιτηθεί από το ρόλο του πατέρα-κυρίαρχου που σε προηγούμενες γενιές φόβιζε και κρατούσε σε απόσταση τα παιδιά του, εξακολουθεί να αποτελεί το πρόσωπο που καθορίζει στο παιδί τα όρια με τον έξω κόσμο, τα «επιτρέπεται» και «δεν επιτρέπεται», τους κανόνες και τις αρχές.⁹⁸

Στην ίδια λογική διερεύνησης της αυστηρότητας του πατέρα και του τρόπου αντίδρασής του στις περιπτώσεις που το παιδί κάνει κάτι το οποίο δεν εγκρίνει (*ερ. 17*) και πάλι παρατηρείται σχετική συμφωνία των απαντήσεων παιδιών - πατέρων. Για μία φορά ακόμη τα παιδιά απαντούν επιεικέστερα από τους ίδιους τους μπαμπάδες τους : θεωρούν ότι όταν κάνουν κάτι που δεν είναι σωστό ο πατέρας τους θυμώνει λίγο και κάποιες φορές αρκετά και τα μαλώνει, ενώ οι μπαμπάδες πιστεύουν ότι θυμώνουν και μαλώνουν αρκετά.

Το γεγονός ότι μπορεί οι μπαμπάδες να επιπλήττουν τα παιδιά τους, όποτε κρίνουν ότι χρειάζεται, δεν εμποδίζει τα παιδιά από το να τους θεωρούν «φίλους» (*ερ. 16*). Στη συγκεκριμένη ερώτηση οι μπαμπάδες παρουσιάζουν μία μετριοπαθέστερη στάση ενδεχομένως γνωρίζοντας ότι η απάντηση σε αυτή την ερώτηση αφορά περισσότερο τα παιδιά, η άποψη των οποίων είναι αυτή που ενδιαφέρει και πράγματι αποκτά

⁹⁷ Παπαδόπουλος Νικόλαος Γ. *Ένας Πατέρας Γεννιέται* (η βιβλιοθήκη της οικογένειας). Εκδ. Φυτράκη. Αθήνα 2002, 85.

⁹⁸ Δραγώνα Θάλεια. *Μετάβαση στη Γονεϊκή Ιδιότητα*. Βασική Παιδοψυχιατρική, τόμος Α': Ερευνητικά και κλινικά κείμενα. Εκδ. Καστανιώτης, 1994, 151.

μεγαλύτερη βαρύτητα. Το ενδιαφέρον και συνάμα ενθαρρυντικό είναι ότι και οι 2 ομάδες θεωρούν τη σχέση τους «φιλική».

Στο σημείο αυτό να τονίσουμε ότι λαμβάνοντας υπόψη τις απαντήσεις των παιδιών στις ερωτήσεις 3,4,9,10, 16 και 17 οι οποίες διερευνούν την συναισθηματική κοντινότητα και την αντίστοιχη ενδεχόμενη απόσταση που κρατούν οι μπαμπάδες με τα παιδιά τους (έτσι όπως αυτή εκφράζεται μέσα από την εφαρμογή κανόνων, την επίπληξη αλλά και την φιλική αντιμετώπιση, το διάλογο και την επιτρεπτικότητα) παρατηρούμε ότι μπορεί τα παιδιά να θεωρούν τον πατέρα τους δίκαιο, φιλικό και δημοκρατικό⁹⁹ αλλά αυτό δεν εμποδίζει τον πατέρα να διατηρεί την «εξουσία» του ρόλου του και τα παιδιά να αναγνωρίζουν και να παραδέχονται την αυστηρότητά του, όποτε χρειαστεί.

Μία μικρή διαφοροποίηση (πάντα ωστόσο στα πλαίσια της συμφωνίας των απαντήσεων) παρατηρείται όσον αφορά την άποψη παιδιών και πατέρων σχετικά με το κατά όσο οι πατέρες είναι επιτρεπτικοί στις επιθυμίες των παιδιών. Οι μπαμπάδες θεωρούν ότι είναι πιο επιτρεπτικοί απ' ό,τι πιστεύουν τα παιδιά τους για τους ίδιους. Η απάντηση των παιδιών σε αυτή την ερώτηση 14 αφήνει περιθώρια υπόθεσης ότι θα επιθυμούσαν περισσότερες ευκαιρίες να ασχοληθούν με τα πράγματα που τους αρέσουν και μεγαλύτερη κατανόηση από μέρους του πατέρα.

Όσον αφορά το θέμα του χρόνου (*ερ. 15*) που περνούν καθημερινά πατέρας-παιδί φαίνεται ότι και οι δύο πληθυσμιακές ομάδες έχουν περίπου την ίδια εικόνα για την πραγματικότητα της καθημερινής χρονικής τους συνύπαρξης. Ωστόσο τα παιδιά, παρουσιάζουν μία μετριοπαθέστερη πορεία (όσον αφορά τις απαιτήσεις τους) στην κατανομή των συχνοτήτων και εμφανίζονται ικανοποιημένα από τους γονείς τους. Γεγονός πάντως είναι πώς καμία από τις δύο ομάδες δεν θεωρεί ότι περνούν ικανοποιητικό χρόνο μαζί.

Συνεπώς προς τον κοινωνικό του ρόλο και μέσα στην οικογένεια¹⁰⁰, ο πατέρας αναλαμβάνει δραστηριότητες του παιδιού που έχουν σχέση με την κοινωνικοποίησή του και την επαφή του με τον «έξω» κόσμο, το συνοδεύει στο φροντιστήριο ξένης γλώσσας ή σε αθλητικές δραστηριότητες, κάποιες φορές και σε παιδικές συγκεντρώσεις, ενώ δεν ασχολείται ιδιαίτερα με οτιδήποτε σχετίζεται με το σχολείο του παιδιού (μελέτη και επίσκεψη στο σχολείο για ενημέρωση από εκπαιδευτικούς και παραλαβή βαθμολογίας). Τον ρόλο αυτό του πατέρα αναγνωρίζει τόσο ο ίδιος όσο και το παιδί, γεγονός που αποδεικνύει ότι είναι βαθιά εγκατεστημένος στην ελληνική οικογενειακή συνείδηση.

Στην ερώτηση εάν κουβεντιάζει ο πατέρας με το παιδί, σε περίπτωση που το τελευταίο αντιμετωπίζει κάποιο πρόβλημα (*ερ. 21*) και συγκρίνοντας τις απαντήσεις των δύο πληθυσμιακών ομάδων της έρευνας τόσο σε αυτή όσο και στην ερώτηση 16 (είναι ο πατέρας «φίλος» με το παιδί του;), παρατηρούμε ότι τα παιδιά νιώθουν τον πατέρα τους κοντά τους και τον θεωρούν φίλο σε ιδιαίτερα υψηλό ποσοστό. Δεν είναι ωστόσο αντίστοιχα υψηλά τα ποσοστά των παιδιών που κουβεντιάζουν μαζί του.

⁹⁹ Badinter Elisabeth. *XY Η Ανδρική Ταυτότητα*. Εκδ. Κάτοπτρο, Μάρτιος 1994, 215.

¹⁰⁰ Δραγώνα Θάλεια. *Μετάβαση στη Γονεϊκή Ιδιότητα*. Βασική Παιδοψυχιατρική, τόμος Α': Ερευνητικά και κλινικά κείμενα. Εκδ. Καστανιώτης, 1994, 151.

Ακριβέστερα, τα ποσοστά μερίζονται των απαντήσεων *αρκετά*, *πολύ* και *πάρα πολύ* και δεν παρουσιάζουν τη θεαματική συγκέντρωση τιμών της προηγούμενης ερώτησης (16) στην τιμή *πάρα πολύ*. Εντυπωσιακό επίσης το εύρημα ότι μεταξύ των απαντήσεων των πατέρων στις δύο αυτές ερωτήσεις υπάρχει απόλυτη συνέπεια.

Απο την στατιστική ανάλυση των δεδομένων *επιβεβαιώθηκε μερικώς* και η *δεύτερη ερευνητική - μηδενική υπόθεση* (Πίνακας 2 των ευρημάτων). Η υπόθεση προβλέπει ότι ο μέσος όρος της απάντησης σε κάθε ερώτηση είναι διαφορετικός στον πληθυσμό των παιδιών από τον αντίστοιχο του πληθυσμού των μπαμπάδων. Απο τη μελέτη του σχετικού πίνακα παρατηρείται η διαφορά των μέσων όρων των απαντήσεων παιδιού-πατέρα σε κατιούσα κλίμακα ξεκινώντας από την ερώτηση που αφορά την αντιμετώπιση του πατέρα από το παιδί ως αυθεντία, όπου οι απαντήσεις των μέσων όρων των δύο ομάδων έχουν την μεγαλύτερη διαφορά (0,60) και καταλήγοντας στην ερώτηση που διερευνά το ενδεχόμενο ο πατέρας να είναι αρκετά επίμονος και άκαμπτος στη συμπεριφορά του, στην οποία ερώτηση εντοπίζεται η μικρότερη. Το ενδιαφέρον εύρημα που προκύπτει είναι ότι στατιστικά σημαντική διαφορά των μέσων όρων των απαντήσεων παρατηρείται στις 2 ομάδες που περιλαμβάνουν τις ερωτήσεις εκείνες που διερευνούν τα ακόλουθα (όπου δεν απορρίπτεται η μηδενική υπόθεση):

- το ενδεχόμενο το παιδί να αντιμετωπίζει τον πατέρα του ως αυθεντία (επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας 1%)
- το κατά πόσο ο πατέρας το βοηθά στη μελέτη (επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας 1%)
- είναι δίκαιος (επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας 1%)
- και φίλος με το παιδί του (επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας 1%),
- επιβάλλει τη γνώμη του αφιερώνει καθημερινά χρόνο (επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας 5%)
- και εν κατακλείδι είναι το παιδί ευχαριστημένο από τη σχέση με τον πατέρα του (επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας 1%).

Οι ομάδα ερωτήσεων όπου επίσης δεν απορρίπτεται η μηδενική υπόθεση, εξετάζει το ενδεχόμενο:

- ο πατέρας να είναι αυστηρός με το παιδί του (επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας 1%)
- να το μαλώνει όταν κρίνει ότι αυτό είναι απαραίτητο (επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας 5%)
- να παίρνει μόνος του αποφάσεις χωρίς να λαμβάνει υπόψη του την άποψη και επιθυμία του παιδιού του (επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας 1%)
- να επιβάλλει κανόνες (επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας 1%)
- να είναι απαιτητικός (επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας 1%)
- αρκετά δύσκαμπτος στο να αλλάζει την άποψή του (επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας 1%)
- και τέλος να μην επιτρέπει στο παιδί του να κάνει πράγματα που του αρέσουν (επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας 1%).

Στατιστικά σημαντικά ευρήματα στους μέσους όρους των απαντήσεων των δύο πληθυσμιακών ομάδων *δεν βρέθηκαν* στις ερωτήσεις που εξετάζουν εάν ο πατέρας παίζει με το παιδί, το συνοδεύει στις υποχρεώσεις του, συζητά μαζί του τα προβλήματά του (του παιδιού), το συμβουλεύει, συνεργάζεται με το σχολείο του και επισκέπτεται του παιδαγωγούς του, είναι ανοικτός στην γνώμη των άλλων,

επιβραβεύει το παιδί και τέλος επιλέγει την χειροδικία ως μέσο διαπαιδαγώγησης. Σε αυτή την περίπτωση απορρίπτεται η μηδενική υπόθεση υπέρ της εναλλακτικής¹⁰¹.

Μία πιθανή ερμηνεία του συγκεκριμένου ευρήματος είναι ότι στις ερωτήσεις που είναι ξεκάθαρο τι ακριβώς διερευνούν και η διατύπωση είναι σαφώς θετική ή αρνητική, τα παιδιά παρουσιάζουν μία τάση να δίνουν ακραίες απαντήσεις οι οποίες θα εξιδανικεύσουν ή αντίστοιχα θα προστατεύσουν την πατρική φιγούρα, με αποτέλεσμα, η πρόθεση εξωραϊσμού του πατέρα να είναι εις βάρος της ειλικρίνειας του παιδιού, στην εκάστοτε ερώτηση. Στις αντίστοιχες ερωτήσεις οι πατέρες απαντούν πιο ρεαλιστικά, με αποτέλεσμα να παρουσιάζεται μία απόκλιση στους μέσους όρους των απαντήσεων.

Η παρατήρηση αυτή δεν ισχύει:

- στις ερωτήσεις όπου ο τρόπος διατύπωσής τους δεν προσδίδει σαφή αρνητικά ή θετικά χαρακτηριστικά στον πατέρα
- και στην ερώτηση «ταμπού» που αφορά το θέμα της χειροδικίας.

Όσον αφορά την *τρίτη ερευνητική υπόθεση* η οποία αναζητά πιθανές διαφορές και ως εκ τούτου και στατιστικά σημαντικά ευρήματα στους μέσους όρους των απαντήσεων μέσα στις οικογένειες του δείγματος (ζεύγη υποκειμένων) επίσης επιβεβαιώθηκε μερικώς (*Πίνακας 3 ευρημάτων*). Σε απόλυτη συνέπεια με το προηγούμενο εύρημα που αφορούσε τις διαφορές των μέσων όρων των δύο πληθυσμιακών ομάδων, ο στατιστικός έλεγχος των διαφορών των μέσων όρων μέσα στην ίδια οικογένεια απέφερε τα ίδια σχεδόν αποτελέσματα. Αναλυτικά: ο μέσος όρος των απαντήσεων του κάθε παιδιού είναι διαφορετικός του αντίστοιχου μέσου όρου των απαντήσεων του πατέρα στις ίδιες ερωτήσεις όπως και προηγουμένως (ισχύει η ίδια κατηγοριοποίηση των ερωτήσεων που ίσχυε και στην προηγούμενη ερευνητική υπόθεση). Οι ερωτήσεις στις οποίες εντοπίστηκε στατιστική σημαντικότητα στις διαφορές των μέσων όρων των ζευγών υποκειμένων του δείγματος είναι οι εξής:

- *Ερώτηση 2:* Επιβάλλει ο πατέρας τη γνώμη του στο παιδί του;
(p-value=0.05, M.O διαφοράς=0.291, τυπική απόκλ.=1.466, t=2.852)
- *Ερώτηση 4:* Παίρνει ο πατέρας μόνος του αποφάσεις;
(p-value=0, M.O διαφοράς=-0.512, τυπική απόκλ.=1.327, t=-5.526)
- *Ερώτηση 5:* Αντιμετωπίζει το παιδί τον πατέρα του ως αυθεντία;
(p-value=0, M.O διαφοράς=0.608, τυπική απόκλ.=1.662, t=5.224)
- *Ερώτηση 6:* Ασχολείται ο πατέρας με το παιδί του, παίζουν παιχνίδια;
(p-value=0.045, M.O διαφοράς=0.196, τυπικ. απόκλ.=1.409, t=2.013)
- *Ερώτηση 7:* Βοηθά ο πατέρας το παιδί στα μαθήματά του;
(p-value=0, M.O διαφοράς=0.483, τυπική απόκλ.=1.404, t=4.975)
- *Ερώτηση 8:* Αλλάζει εύκολα άποψη ο πατέρας ή είναι αμετάπιστος;
(p-value=0, M.O διαφοράς=-1.106, τυπική απόκλ.=1.582, t=-10.1)
- *Ερώτηση 9:* Θεωρεί το παιδί τον πατέρα του δίκαιο;
(p-value=0, M.O διαφοράς=0.306, τυπική απόκλ.=1.168, t=3.758)
- *Ερώτηση 10:* «Φτιάχνει» ο πατέρας κανόνες στο σπίτι;
(p-value=0, M.O διαφοράς=-0.45, τυπική απόκλ.=1.609, t=-3.954)
- *Ερώτηση 11:* Είναι ο πατέρας απαιτητικός και ζητά από το παιδί πολλά πράγματα;
(p-value=0, M.O διαφοράς=-0.791, τυπική απόκλ.=1.34, t=-8.476)

¹⁰¹ Παρασκευόπουλος Ιωάννης. *Στατιστική Εφαρμοσμένη στις Επιστήμες της συμπεριφοράς*. Τόμος Β', Περιγραφική στατιστική, Αθήνα 1993, 51.

- *Ερώτηση 13:* Θεωρεί το παιδί τον πατέρα του αυστηρό;
(p -value=0, M.O διαφοράς=-0.592, τυπική απόκλ.=1.164, t =-7.303)
- *Ερώτηση 14:* Επιτρέπει ο πατέρας στο παιδί να κάνει πράγματα που του αρέσουν;
(p -value=0, M.O διαφοράς=-0.606, τυπική απόκλ.=1.239, t =-7.052)
- *Ερώτηση 15:* Περνά ο πατέρας καθημερινό χρόνο με το παιδί;
(p -value=0.004, M.O διαφοράς=0.258, τυπική απόκλ.=1.275, t =2.93)
- *Ερώτηση 16:* Είναι ο πατέρας «φίλος» με το παιδί του;
(p -value=0, M.O διαφοράς=0.371, τυπική απόκλ.=1.2, t =4.423)
- *Ερώτηση 17:* Μαλώνει ο πατέρας το παιδί όταν κάνει κάτι που δεν είναι σωστό;
(p -value=0.007, M.O διαφοράς=-0.242, τυπ. απόκλ.=1.273, t =-2.73)
- *Ερώτηση 21:* Συζητά το παιδί με τον πατέρα τα προβλήματά του;
(p -value=0.025, M.O διαφοράς=-0.194, τυπ. απόκλ.=1.234, t =-2.258)
- *Ερώτηση 22:* Είναι ευχαριστημένος ο ένας από τον άλλο;
(p -value=0, M.O διαφοράς=0.402, τυπική απόκλ.=1.406, t =4.085)

Όπως προκύπτει από τα αποτελέσματα, σε 0.5% επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας και σε διάστημα εμπιστοσύνης 95%, στις 16 από τις 22 κοινές ερωτήσεις των δύο ερωτηματολογίων, οι διαφορές των μέσων όρων δεν είναι δυνατό να αποδοθούν σε τυχαιότητα. Στο κεφάλαιο των ευρημάτων παρατίθεται αναλυτικό πίνακας των παραπάνω αποτελεσμάτων.

Αναφορικά με την *τέταρτη ερευνητική υπόθεση* σύμφωνα με την οποία προβλέπετο να υπάρξει απόλυτη ταύτιση (*agreement*) μεταξύ των απαντήσεων των παιδιών και των απαντήσεων των πατέρων και για την επιβεβαίωση της οποίας εφαρμόστηκε το τεστ της συμφωνίας των απαντήσεων (Kappa test agreement), η ανάλυση των αποτελεσμάτων έδειξε ότι απόλυτη ταύτιση απαντήσεων μεταξύ παιδιών και πατέρων υπάρχει μόνο σε δύο ερωτήσεις (*Πίνακας 4 κεφ. Ευρήματα*).

Συγκεκριμένα στις ερωτήσεις οι οποίες διερευνούν το ενδεχόμενο συνεργασίας του πατέρα με τους φορείς του σχολείου καθώς και το κατά πόσο ο πατέρας χειροδικεί στο παιδί εντοπίζεται σε μεγάλο βαθμό ταύτιση των απαντήσεων των δύο ομάδων (παιδιών-πατέρων). Σε αυτή την περίπτωση δεν απορρίπτεται η μηδενική υπόθεση ενώ σε όλες τις υπόλοιπες ερωτήσεις ακυρώνεται η μηδενική υπέρ της εναλλακτικής. Το πιθανότερο είναι ότι ένα τέτοιο εύρημα επιβεβαιώνει την ειλικρίνεια των απαντήσεων και στις δύο ερωτήσεις, με δεδομένη δε την ανωνυμία των ερωτηματολογίων και την προστασία των στοιχείων των ερωτηθέντων, το εύρημα είναι ακόμη πιο ενθαρρυντικό. Η ταύτιση των απαντήσεων συνεπάγεται σε μεγάλο ποσοστό και την αξιοπιστία της απάντησης, τόσο των παιδιών όσο και των πατέρων, ότι η χειροδικία χρησιμοποιείται ελάχιστα από τον σύγχρονο έλληνα πατέρα, ως μέσο διαπαιδαγώγησης και ελέγχου της συμπεριφοράς του παιδιού. Στις υπόλοιπες ερωτήσεις που ούτως ή άλλως δεν υπάρχει απόλυτη ταύτιση των απαντήσεων παρατηρείται ότι πολύ κοντά σε συμφωνία παιδιών – πατέρων είναι οι ερωτήσεις που διερευνούν εάν ο πατέρας εμπλέκεται σε εκτός σχολείου υποχρεώσεις του παιδιού, εάν ασχολείται και παίζει με το παιδί του, εάν το βοηθά στην μελέτη των μαθημάτων του και εάν συζητά με το παιδί θέματα που το απασχολούν. Οι ερωτήσεις αυτές στις οποίες οι απαντήσεις του ζεύγους υποκειμένων τείνουν να ταυτιστούν έχουν ως θεματικό πυρήνα την ενασχόληση του πατέρα με το παιδί. Φαίνεται λοιπόν ότι όσον αφορά αυτή την παράμετρο πατέρας και παιδί δεν έχουν διάσταση απόψεων και διατηρούν σε γενικές γραμμές την ίδια εικόνα. Στις τελευταίες θέσεις του πίνακα – θέσεις που υποδηλώνουν μεγάλη διάσταση απόψεων- βρίσκονται οι ερωτήσεις που

αναζητούν απάντηση στο εάν και κατά πόσο ο πατέρας επιβάλλει τη γνώμη του στο παιδί, εάν είναι φίλος του, εάν του επιτρέπει να ασχολείται με πράγματα που το ευχαριστούν, εάν αντιμετωπίζεται από το παιδί του ως αυθεντία και εάν είναι απαιτητικός μαζί του. Είναι ερωτήσεις που το περιεχόμενό τους μπορεί να χαρακτηρίσει τον πατέρα (φίλος ή αρχηγός) και ως εκ τούτου επηρεάζονται υποκειμενικά κριτήρια στην απάντηση που τα υποκείμενα θα δώσουν.

Παρόλο που αρχικά δεν είχε προβλεφθεί από τον σχεδιασμό της έρευνας και της στατιστικής επεξεργασίας των αποτελεσμάτων, η παραγοντική ανάλυση στο σύνολο του δείγματος (Πίνακας 5 κεφ. Ευρήματα) ανέδειξε έναν σαφή διαχωρισμό του είδους των ερωτήσεων σε δύο εννοιολογικές ομάδες, με κριτήριο το πώς γίνονται αντιληπτές και κατανοητές από τα υποκείμενα της έρευνας. Ο διαχωρισμός αυτός του πατέρα «φίλου» και του πατέρα «αρχηγού» απαντάται και περιγράφεται βιβλιογραφικά ως «δημοκρατικός» και «αυταρχικός» τύπος πατέρα αντίστοιχα. Στο βιβλίο του «Ένας πατέρας γεννιέται» ο καθηγητής Πειραματικής Ψυχολογίας και Ψυχολογίας των κινήτρων Γ.Ν. Παπαδόπουλος μετά από συστηματοποιημένη μελέτη της συμπεριφοράς των πατέρων από ειδικούς, δίνει μία αναλυτική περιγραφή του δημοκρατικού πατέρα:

- *Λειτουργεί μέσα σε ένα πλαίσιο ρεαλιστικών και δίκαιων κανονισμών, στην προσπάθειά του να θέσει όρια στη συμπεριφορά του παιδιού*
- *Εκφράζει την αγάπη και το ενδιαφέρον του με θέρμη, χωρίς όμως να φτάνει τα όρια της απόλυτης δεκτικότητας και υποχωρητικότητας*
- *Δεν διστάζει να παραδεχτεί τα λάθη και τους κακούς χειρισμούς του μπροστά στο παιδί, θεωρώντας ότι δεν απομυθοποιείται η αναπαράστασή του, αλλά, αντίθετα, θεωρεί ότι προσφέρει στο παιδί του ένα πρότυπο ανθρώπινο και πραγματικό. Με τη συμπεριφορά του διδάσκει ότι επιβάλλεται να παραδεχόμαστε τα λάθη μας και να διδασκόμαστε μέσα από αυτά*
- *Εξηγεί τους λόγους που τον οδηγούν στις συγκεκριμένες αποφάσεις που παίρνει*
- *Είναι ενθαρρυντικός σε κάθε προσπάθεια του παιδιού να αναπτύξει πρωτοβουλία και να αποκτήσει σταδιακά τη αυτονομία του*
- *Δεν εξασκεί αυστηρή κριτική ούτε είναι «τιμωρητικός» αντίθετα έχει μεγάλη υπομονή καθώς είναι σε θέση να αντιληφθεί τα όρια των δυνατοτήτων του παιδιού και έτσι να μην προβάλλει σε αυτό υπέρμετρες φιλοδοξίες*
- *Δείχνει ιδιαίτερη ευαισθησία στις ανάγκες του παιδιού.*

Αντίστοιχα ο «αυταρχικός» πατέρας περιγράφεται από τον ίδιο ακολούθως:

- *Δεν επιδεικνύει ευαισθησία απέναντι στις ποικίλες ανάγκες του παιδιού κατά την γνωστική, συναισθηματική και βιοσωματική-σεξουαλική του εξέλιξη*
- *Απαγορεύει την οποιαδήποτε μορφής ασυμφωνία/διαφωνία του παιδιού μαζί του*
- *Έχει την τάση να τηρεί απόλυτο έλεγχο*
- *Τηρεί υπερβολικά κριτική στάση απέναντι στο παιδί, καθώς αυτό επιχειρεί να αναπτύξει την αυτονομία του*
- *Απορρίπτει εκ των προτέρων κάθε πρωτοβουλία του παιδιού*
- *Δεν είναι καθόλου υπομονετικός και υποχωρητικός, καθώς δεν είναι σε θέση να κατανοήσει τα συναισθήματα, τις ανάγκες και τις αδυναμίες του παιδιού*

Θα πρέπει ωστόσο να επισημανθεί ότι ο απόλυτος αυτός διαχωρισμός δεν ανταποκρίνεται πλήρως στους πατέρες της παρούσης έρευνας και τα χαρακτηριστικά του πατέρα «φίλου» και του πατέρα «αρχηγού» αφού ο μεν πατέρας –φίλος μπορεί

να διαθέτει και κάποια στοιχεία του *δεκτικού-υποχωρητικού* ή και *παιδαριώδη* πατέρα, ενώ αντίστοιχα ο πατέρας –αρχηγός διαθέτει κάποια στοιχεία από τη συμπεριφορά του *ευερέθιστου* αλλά και του υπερβολικά *ευσυνείδητου* και *υπερπροστατευτικού* πατέρα¹⁰².

Θα ήταν σκόπιμο να τονιστεί ότι χοντρικά ένας πατέρας μπορεί να αναγνωρίσει τον εαυτό του σε κάποια από αυτές τις κατηγορίες αλλά στην πραγματικότητα να συνδυάζει χαρακτηριστικά όλων των παραπάνω τύπων με τρόπο θετικό ή αρνητικό για την μετέπειτα πορεία του παιδιού. Θεωρητικά πάντως ο τύπος του *δημοκρατικού* πατέρα θεωρείται ο πλέον λειτουργικός και ωφέλιμος για την γνωστική και συναισθηματική εξέλιξη του παιδιού δεδομένου ότι καλλιεργεί τον σεβασμό στις μεταξύ τους σχέσεις και ευνοεί την αποδοχή αλλά κυρίως την αυτονόμηση του παιδιού.

Οι δύο βασικές ομάδες που διαμορφώνονται και που αφορούν όχι μόνο την διάκριση των ερωτήσεων αλλά και το κυρίαρχο «προφίλ» του έλληνα πατέρα της δεδομένης έρευνας είναι οι εξής:

Ομάδα Α

Περιέχει εκείνες τις ερωτήσεις που αφορούν την ιδιότητα του πατέρα ως «*φίλου*»

- ο *Ερώτηση 21*: Συζητά το παιδί με τον πατέρα τα προβλήματά του;
- ο *Ερώτηση 1* : Συμβουλεύει ο πατέρας το παιδί;
- ο *Ερώτηση 6*: Ασχολείται ο πατέρας με το παιδί;
- ο *Ερώτηση 15*: Περνά ο πατέρας καθημερινό χρόνο με το παιδί;
- ο *Ερώτηση 16*: Θεωρεί το παιδί τον πατέρα φίλο του;
- ο *Ερώτηση 22*: Είναι ευχαριστημένο το παιδί από τη σχέση με τον πατέρα του;
- ο *Ερώτηση 7*: Βοηθά ο πατέρας το παιδί στα μαθήματά του;
- ο *Ερώτηση 3*: Ακούει ο πατέρας τη γνώμη των άλλων;
- ο *Ερώτηση 12*: Επιβραβεύει ο πατέρας το παιδί του;
- ο *Ερώτηση 20*: Συνοδεύει ο πατέρας το παιδί σε εξωσχολικές του υποχρεώσεις;
- ο *Ερώτηση 9*: Θεωρεί το παιδί τον πατέρα του δίκαιο;
- ο *Ερώτηση 19*: Συνεργάζεται ο πατέρας με το σχολείο του παιδιού;
- ο *Ερώτηση 14*: Επιτρέπει ο πατέρας στο παιδί να κάνει πράγματα που του αρέσουν;

Ομάδα Β

Περιέχει εκείνες τις ερωτήσεις που αφορούν την ιδιότητα του πατέρα ως «*αρχηγού*»

- ο *Ερώτηση 11*: Είναι απαιτητικός ο πατέρας με το παιδί;
- ο *Ερώτηση 13*: Είναι ο πατέρας αυστηρός;
- ο *Ερώτηση 10*: «Φτιάχνει» ο πατέρας κανόνες και τους επιβάλλει;
- ο *Ερώτηση 17*: Θυμώνει ο πατέρας με το παιδί και το μαλώνει όταν κάνει κάτι που κρίνει ότι δεν είναι σωστό;
- ο *Ερώτηση 8*: Δεν αλλάζει εύκολα γνώμη ο πατέρας και παραμένει αμετάπειστος;
- ο *Ερώτηση 2*: Επιβάλλει ο πατέρας τη γνώμη του;

¹⁰² Παπαδόπουλος Νικόλαος Γ. *Ένας Πατέρας Γεννιέται* (η βιβλιοθήκη της οικογένειας). Εκδ. Φυτράκη. Αθήνα 2002, 106-111.

- ο *Ερώτηση 4*: Παίρνει μόνος του αποφάσεις , χωρίς να λαμβάνει υπόψη του τη γνώμη των άλλων;
- ο *Ερώτηση 18*: Χειροδικεί ο πατέρας στο παιδί;

Η διάταξη των ερωτήσεων είναι με σειρά ιεράρχησης ξεκινώντας από εκείνο το χαρακτηριστικό που οι ερωτηθέντες θεωρούν ότι είναι το πιο χαρακτηριστικό της κάθε ομάδας. Σε αναλυτικότερη παραγοντική ανάλυση που έγινε και αφορούσε ξεχωριστά τα παιδιά και τους πατέρες, παρατηρείται ότι οι δύο ομάδες έχουν σχεδόν τα ίδια κριτήρια διάκρισης (*Πίνακας 6, κεφ. Ευρήματα*). Με εξαίρεση 2-3 διαφορές που αφορούν είτε στη σειρά διάταξης είτε στο περιεχόμενο των ομάδων, αποδεικνύεται ότι μπαμπάδες και παιδιά συμμερίζονται τις ίδιες απόψεις σχετικά με το προφίλ του πατέρα «*φίλου*» και του πατέρα «*αρχηγού*». Οι διαφορές που εντοπίζονται όσον αφορά τη διάταξη των ερωτήσεων αφορούν καταρχήν στο χαρακτηριστικό της αυθεντίας (αντιλαμβάνονται τα παιδιά τον πατέρα τους ως αυθεντία;), το οποίο τα παιδιά συμπεριλαμβάνουν στα χαρακτηριστικά του πατέρα «*φίλου*», κάτι το οποίο δεν ισχύει και για του μπαμπάδες. Φαίνεται ότι στο συγκεκριμένο χαρακτηριστικό τα παιδιά προσδίδουν θετική χροιά, όχι όμως απαραίτητα και οι γονείς. Πίσω από την ανάγκη αυτή του παιδιού για απόλυτη αποδοχή και θαυμασμό του πατέρα μπορούμε να αναζητήσουμε την καθοριστικότητα του πατρικού ρόλου στην εξέλιξη του παιδιού και τη συμβολικότητά του ως εκπρόσωπο αρχών και αξιών στα παιδικά μάτια¹⁰³. Η έλλειψή του οδηγεί συχνά σε φαινόμενα συναισθηματικής αστάθειας του παιδιού ή ακόμη και παραβατικότητας, ενώ ο τρόπος που ο πατέρας επιλέγει να διαπαιδαγωγήσει του παιδί του αντανakλά συχνά την πολιτιστική κουλτούρα και ιδεολογία του πατέρα.

Είναι ενδιαφέρον το γεγονός, ότι ένα απόλυτο χαρακτηριστικό της σχέσης του πατέρα με το παιδί του που αφορά την θεώρηση και αντιμετώπιση της πατρικής φιγούρας ως ιδεατής, τέλειας , αλάνθαστης και σταθερού σημείου μίμησης, γίνεται αντιληπτό από το παιδί ως στοιχείου «*φιλίας*» με τον πατέρα του. Πιθανόν η απόλυτη παραδοχή του πατέρα από το παιδί, να καθιστά τον πατέρα αυτομάτως και περισσότερο προσιτό.

Αξίζει να σημειωθεί ότι όσον αφορά την παράμετρο «*αυθεντία*» το μορφωτικό επίπεδο του πατέρα ελάχιστα επηρεάζει τον τρόπο που τον βλέπει το παιδί του (*παράρτημα 1, πίνακας 27*), με εξαίρεση ίσως τα παιδιά που ο πατέρας τους είναι απόφοιτος πανεπιστημίου που τον αντιμετωπίζουν με μεγαλύτερη μετριοπάθεια. από την πλευρά του πατέρα ωστόσο φαίνεται, ότι οι άνδρες που έχουν αποφοιτήσει από κάποια τεχνική σχολή, και ως εκ τούτου έχουν κάποιες ιδιαίτερες «*δεξιότητες*», θεωρούν περισσότερο από τους υπολοίπους ότι τα παιδιά τους τους αντιμετωπίζουν σαν αυθεντίες, ενώ οι άνδρες που έχουν τελειώσει την πρωτοβάθμια εκπαίδευση (δημοτικό) θεωρούν λιγότερο από τους υπολοίπους ότι τα παιδιά τους τους αντιμετωπίζουν ως αυθεντίες. Να σημειωθεί ότι οι διαφορές αυτές είναι μικρές.

Η ηλικία επίσης του παιδιού επηρεάζει τον τρόπο που αντιμετωπίζει το πατρικό πρότυπο αφού όσο μικρότερο είναι το παιδί τόσο αντιμετωπίζει περισσότερο τον πατέρα του ως πρότυπο, ενώ όσο προχωρά προς τη εφηβεία επισέρχεται, αναμενόμενα, ο παράγοντας της αμφισβήτησης (*παράρτημα 1, πίνακας 70*). Ενδιαφέρον το γεγονός ότι δεν φαίνεται να τον παρατηρούν αυτό οι πατέρες.

¹⁰³ Παπαδόπουλος Νικόλαος Γ. *Ένας Πατέρας Γεννιέται* (η βιβλιοθήκη της οικογένειας). Εκδ. Φυτράκη. Αθήνα 2002, 103.

Η ηλικία του πατέρα δεν φαίνεται να παίζει ρόλο στον τρόπο που τον αντιμετωπίζει το παιδί του , παίζει ωστόσο ρόλο όσον αφορά τον τρόπο που εισπράττει τη συμπεριφορά του ο πατέρας. Όσο μεγαλύτερος ο πατέρας τόσο περισσότερο θεωρεί ότι το παιδί του τον αντιμετωπίζει ως αυθεντία (*παράρτημα 1, πίνακας 49*).

Όσον αφορά τέλος τον τόπο κατοικίας της οικογένειας, το ενδιαφέρον εύρημα που προκύπτει είναι ότι στις οικογένειες που προέρχονται από Πειραιά, ανατολικά και δυτικά προάστια, δηλ. από φτωχότερες ή πιο υποβαθμισμένες περιοχές της Αττικής, το ποσοστό που το παιδί αντιμετωπίζει τον πατέρα του ως αυθεντία είναι χαμηλότερο σε σχέση με τα παιδιά των οικογενειών που κατοικούν στα βόρεια και τα νότια προάστια καθώς και το κέντρο της Αθήνας (*παράρτημα 1, πίνακας 115*). Το εύρημα αυτό επιβεβαιώνεται με ελάχιστες ωστόσο διαφορές και από τις απαντήσεις των πατέρων στην αντίστοιχη ερώτηση. Σε σχετική έρευνα των Lynne και Ο 'Connell έγινε σύνδεση του οικονομικού επιπέδου του νοικοκυριού και κατ'επέκταση του πατέρα με τον βαθμό κοντινότητας του με το παιδί και διατυπώθηκε η άποψη ότι χαμηλό εισόδημα¹⁰⁴ συνεπάγεται και έλλειψη διάθεσης του πατέρα να ασχοληθεί με το παιδί γεγονός με αρνητικές συνέπειες τόσο στην ανάπτυξη ουσιαστικού δεσμού μεταξύ τους όσο και του αισθήματος ασφάλειας και θαυμασμού του παιδιού προς τον πατέρα.^{105 106}

Ειδικά για την έννοια της αυθεντίας παρατηρείται ότι για τα παιδιά είναι πιο σημαντική και την κατατάσσουν στα χαρακτηριστικά του πατέρα φίλου, ενώ οι πατέρες την έννοια της αυθεντίας την αντιλαμβάνονται και αρνητικά. Το χαρακτηριστικό επίσης της ακαμψίας του πατέρα παρουσιάζει σημαντικές διαφορές μεταξύ των δύο ομάδων. Τα παιδιά δίνουν πολύ μεγαλύτερη σημασία στην απουσία αυτής της παραμέτρου στην πατρική συμπεριφορά, συγκαταλέγοντάς την στα χαρακτηριστικά του πατέρα φίλου, ενώ οι πατέρες αντίστοιχα δίνουν μεγάλη σημασία στην ύπαρξη αυτής της παραμέτρου στη συμπεριφορά τους , συγκαταλέγοντάς την στα χαρακτηριστικά του πατέρα αρχηγού. Να επισημάνουμε ότι ειδικά στην ηλικία των παιδιών του δείγματος είναι επιβεβλημένο ο πατέρας να αποφεύγει την δογματικότητα. Σκόπιμο είναι η οποιαδήποτε διαφοροποίηση με τις απόψεις των εφήβων να συνοδεύεται και από επεξήγηση, συζήτηση, ερμηνεία (*Dreikurs & Blumenthal, 1973*) και κυρίως γόνιμο διάλογο.

Διαφορά εντοπίζεται και όσον αφορά την παράμετρο της δικαιοσύνης του πατέρα. Καθώς η πατρική μορφή φαντάζει συχνά περισσότερο ισχυρή από τη μητρική στα μάτια του παιδιού, καθώς αντιπροσωπεύει το λόγο και το νόμο στο σπίτι, χρειάζεται μία προσοχή από την πλευρά του πατέρα καθώς δεν είναι σκόπιμο να παίζει το ρόλο του «τιμωρού» αλλά να εκπαιδεύσει το παιδί –όπως προτείνει και ο Γ.Ν.Παπαδόπουλος – να «...βρίσκει τη χρυσή τομή μεταξύ δικαιωμάτων και υποχρεώσεων, επιθυμιών και απαγορεύσεων,...να αποκτήσει ευελιξία στις κοινωνικές

¹⁰⁴ Cabrera N.- Tamis – Le Monda C. – Brandley R. – Hofferth S. – Lamb M. Fatherhood in the Twenty-First Century. Child Development, Jan.2000, Vol.71, No1.

¹⁰⁵ Casper Lynne – O'Connell Martin. *Work, income, the economy and married Fathers as child-care providers*. Demography 35, No 2, May 1998, 243-250.

¹⁰⁶ Yogman M. – Kndlon D – Earls F. *Father Involvement and Cognitive/Behavioral Outcomes of Preterm Infants*. Child Adolesc. Psychiatry, Jan. 1995, 34:1.

του αλληλεπιδράσεις και να είναι αποδεκτό από το κοινωνικό σύνολο που το περιβάλλει, χωρίς όμως να καταπιέζει τις ανάγκες, τις επιθυμίες και τις τάσεις του»¹⁰⁷.

Διαφορά στην ένταση και το βαθμό μεταξύ των δυο παραγοντικών αναλύσεων των δύο ομάδων υποκειμένων παρατηρείται και όσον αφορά τον καθημερινό χρόνο ενασχόλησης του πατέρα με το παιδί. Τη φτωχή ενασχόληση τα παιδιά την αντιλαμβάνονται έντονα ως στοιχείο απομάκρυνσης του πατέρα. Παρόλο που ο *Joseff Rattner* σημειώνει τη σημασία της ποιοτικής ενασχόλησης του πατέρα με το παιδί και όχι της ποσοτικής, επισημαίνοντας ότι η δυνατότητα ταυτοποίησης ενυπάρχει ακόμη και στη μικρότερη δαπάνη χρόνου, φαίνεται ότι τα παιδιά της έρευνας δεν συμφωνούν απόλυτα μαζί του.

Τούτο καταδεικνύεται και από τη μεγάλη διαφορά που εντοπίζεται και στο επόμενο εύρημα που σχετίζεται με την ενασχόληση του πατέρα και με τις υπόλοιπες δραστηριότητες του παιδιού. Μεγάλη σημασία δίνεται από το παιδί και όσον αφορά την επένδυση χρόνου του πατέρα στο να το συνοδεύει ή να το συντροφεύει και στις υπόλοιπες δραστηριότητές του, θεωρώντας το επίσης στοιχείο του πατέρα φίλου. Ας μην ξεχνάμε ότι τα παιδιά θεωρούν συχνά τον πατέρα ιδανικό σύντροφο στα παιχνίδια τους αλλά και τις υπόλοιπες εξωσχολικές τους δραστηριότητες. Έρευνες εξάλλου έχουν δείξει ότι οι πατέρες αξιοποιούν κυρίως το χρόνο του σαββατοκύριακου και των διακοπών προκειμένου να καλύψουν τις γονεϊκές του υποχρεώσεις, χρόνος που ωστόσο σε καμία περίπτωση δεν αναγνωρίζεται ως επαρκής¹⁰⁸.

Θα παρατηρούσε κανείς ότι τα παραπάνω χαρακτηριστικά εντάσσονται στη σφαίρα των «απόλυτων» προς την θετική και αρνητική κατεύθυνση αντίστοιχα. Αλλά ίσως αυτή να είναι και η ουσία του ευρήματος που η παραγοντική ανάλυση αποκάλυψε: δύο βασικές κατευθύνσεις πατρικής συμπεριφοράς είναι εγκατεστημένες στη σύγχρονη οικογενειακή συνείδηση έτσι όπως αυτή εκφράζεται και από πατέρες και από παιδιά. Οι δύο αυτές κατευθύνσεις, φαινομενικά τουλάχιστον, είναι εκ διαμέτρου αντίθετες. Θα μπορούσε μάλιστα κανείς να ισχυριστεί ότι «αντιμάχονται» η μία την άλλη ως εκφραστές του παλιού και του νέου, του παρωχημένου και του σύγχρονου. Ενδεχομένως και να εμπεριέχει η μία την άλλη, ή τουλάχιστον η ύπαρξη κάποιων συστατικών της μίας να μην αποκλείει και την εκδήλωση της άλλης. Δεν είναι απαραίτητο ότι ο πατέρας «φίλος» δεν διαθέτει και στοιχεία του πατέρα «αρχηγού» αλλά ούτε και ότι ο πατέρας «αρχηγός» δεν έχει τα απαραίτητα εφόδια – με δεδομένη την αυξημένη ανάγκη προστασίας του παιδιού του – για να είναι και «φίλος» (άποψη που θα αναλυθεί και στη συνέχεια). Το γεγονός ωστόσο και μόνο αυτής της αυστηρής διάκρισης κάτι υποδηλώνει για την νοοτροπία της ελληνικής οικογένειας. Ο Μακιαβέλι στον «Ηγεμόνα» έγραφε ότι «...το ερώτημα προκύπτει ως εξής: είναι καλύτερο το να σε αγαπούν από το να σε φοβούνται ή να σε φοβούνται από το να σε αγαπούν; Για απάντηση ίσως θα έπρεπε να ευχηθούμε και τα δύο. Δεδομένου ωστόσο ότι η συνύπαρξη αγάπης και φόβου είναι σχεδόν αδύνατη, αν πρέπει να επιλέξουμε ανάμεσά τους, τότε κρίνουμε πώς το να σε φοβούνται ενδεχομένως είναι ασφαλέστερο από το να σε αγαπούν...»¹⁰⁹.

¹⁰⁷ Παπαδόπουλος Νικόλαος Γ. *Ένας Πατέρας Γεννιέται* (η βιβλιοθήκη της οικογένειας). Εκδ. Φυτράκη. Αθήνα 2002, 79.

¹⁰⁸ Παπαδόπουλος Νικόλαος Γ. *Ένας Πατέρας Γεννιέται* (η βιβλιοθήκη της οικογένειας). Εκδ. Φυτράκη. Αθήνα 2002, 91.

¹⁰⁹ Machiavelli, Niccolo. *The Prince*. New York: Oxford Yniversity Press, 1984.

Όσον αφορά την *πέμπτη ερευνητική υπόθεση* σύμφωνα με το οποία αναμένετο να βρεθεί συμφωνία μεταξύ της εικόνας του παιδιού για τη σχέση του με τον πατέρα του (ερ. 21) και της αντίστοιχης εικόνας που έχει διαμορφώσει ο πατέρας για τη σχέση, θα λέγαμε ότι η μηδενική υπόθεση δεν απορρίπτεται. Όπως προκύπτει (πίνακας 8, κεφ. ευρήματα) από τη μελέτη της σχετικής ανάλυσης μία διαφορά χαρακτηρίζει μόνο τις απαντήσεις των δύο ερευνητικών ομάδων. Στη λίστα ιεράρχησης των πιθανών αλλαγών που θα ζητούσαν ή των πραγμάτων που θα επιθυμούσαν από τον πατέρα τους, τα παιδιά αρχικώς απαντούν ότι δεν θα ζητούσαν τίποτα ιδιαίτερο (27,8%). Με την πρώτη ματιά θα διέκρινε κανείς μία συστολή ή αμηχανία στην ερώτηση. Ειδικά στην περίπτωση των παιδιών που η συμπλήρωση των ερωτηματολογίων έγινε παρουσία της ερευνήτριας, υπήρχε η δυνατότητα επεξηγήσεων. Φάνηκε ότι η αρχική διστακτικότητα οφειλόταν κυρίως σε φόβο των παιδιών ότι η απαίτηση πραγμάτων από τον πατέρα συνεπάγεται και απόρριψή του, αφού μέχρι τούδε δεν τους τα είχε παράσχει. Η άρση της επιφυλακτικότητάς τους γινόταν έπειτα από σχετική υπενθύμιση της ανωνυμίας του ερωτηματολογίου και της σημείωσης ότι αίτημα δεν συνεπάγεται απαραίτητα και αμφισβήτηση. Τα παιδιά στη συνέχεια των αιτημάτων τους ζητούν από τον πατέρα περισσότερη ενεργή ενασχόληση (24,8%), περισσότερο παιχνίδι μαζί του και εκδρομές. Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι τα παιδιά του δείγματος της συγκεκριμένης έρευνας εντάσσονται ηλικιακά στην περίοδο της προεφηβείας, περιόδου που το παιδί αρχίζει να αποκτά τα δικά του ενδιαφέροντα που τον φέρνουν πιο κοντά στους συνομηλίκους του και λιγότερο την οικογένεια¹¹⁰. Τα μεγαλύτερα παιδιά που προετοιμάζονται για την εφηβεία¹¹¹ (όπως και το δείγμα της παρούσης έρευνας) και που η συμπεριφορά τους χαρακτηρίζεται από επαναστατικότητα, τάση για ανεξαρτησία και «παιχνίδια ενήλικων ρόλων», περνούν σαφώς λιγότερο χρόνο με τον πατέρα τους¹¹², κάνουν λιγότερα πράγματα από κοινού και εποπτεύονται πιο χαλαρά όπως έχει ήδη επισημανθεί και στην εισαγωγή της διατριβής αυτής¹¹³. Το γεγονός λοιπόν ότι ζητούν από τον πατέρα περισσότερη ενεργή συμμετοχή δηλώνει σαφώς ότι η ήδη υπάρχουσα δεν επαρκεί αφενός, αφετέρου δε ότι ανεξάρτητα από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της αναπτυξιακής φάσης της κάθε παιδικής ηλικίας, η ενεργός παρουσία του πατέρα δεν είναι μόνο απαραίτητη αλλά και επιβεβλημένη. Ο *Frank Pittman* αναφέρει σχετικά στο βιβλίο του «*ο άνδρας σε κρίση*» ότι τα παιδιά αλλά κυρίως τα αγόρια περνούν την παιδική τους ηλικία μελετώντας τον πατέρα τους και δημιουργώντας τον εαυτό τους κατά την εικόνα του, συχνά ακόμη κι όταν εκείνος δεν είναι προσηλωμένος σε αυτά¹¹⁴. Ο *Νίκος Σιδέρης*-ψυχίατρος και ψυχοθεραπευτής ο ίδιος – στα πλαίσια της συνεργασίας του με εφήβους και αξιοποιώντας την πλούσια νεανική και γλαφυρή αφήγηση με αφετηρία το παραμύθι της πατρότητας «*ο βασιλιάς των λιονταριών*», επισημαίνει την βαθιά και αληθινή αξία και την αναγκαιότητα των παιδιών για την αναφορά στην πατρική φιγούρα¹¹⁵.

Τρίτος παράγοντας στις προτιμήσεις και τις ανάγκες τους, έρχονται ζητήματα που αφορούν τη σχέση τους και την αντιμετώπιση του παιδιού από τον πατέρα (21%). Ο τομέας αυτός αφορά συχνά παράπονα που άπτονται της επιτρεπτικότητας του γονέα

¹¹⁰ Harris Mullan K. – Morgan Philips. *Fathers, Sons and Daughters: Differential Paternal Involvement in Parenting*. Journal of marriage and the family 53 (August 1991): 531-544.

¹¹¹ Cabrera N.- Tamis – Le Monda C. – Brandley R. – Hofferth S. – Lamb M. Fatherhood in the Twenty-First Century. Child Development, Jan.2000, Vol.71, No1.

¹¹² Barnett C. Rosalind – Baruch K. Grace. *Determinants of Fathers' Participation in Family Work*. Journal of marriage and the family, Febr.1978, N. 49, 29-40.

¹¹³ Barnett C. Rosalind – Baruch K. Grace. *Determinants of Fathers' Participation in Family Work*. Journal of marriage and the family, Febr.1978, N. 49, 29-40.

¹¹⁴ Pittman Frank. *Ο άνδρας σε κρίση*. Εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1996, 140.

¹¹⁵ Σιδέρης Νίκος. «*Και όμως μιλάνε*». Εκδόσεις Καστανιώτης, Αθήνα 1999.

και της εμπιστοσύνης του προς το παιδί, περιορισμένου διαλόγου και ενδεχομένως και έλλειψη επαρκούς επικοινωνίας καθώς και ζητήματα που αφορούν έλλειψη κατανόησης του γονέα για τις προεφηβικές ανάγκες του παιδιού και αυξημένες απαιτήσεις του για τις σχολικές επιδόσεις του παιδιού. Τέταρτη παράμετρος στα αιτήματα των παιδιών προς τον πατέρα τους είναι αυτή του χρόνου (15,9%). Το ενδιαφέρον στοιχείο που εντοπίζεται σε αυτή την ιεράρχηση των παιδιών είναι ότι τους ενδιαφέρει περισσότερο η ενεργός συμμετοχή του πατέρα στη ζωή τους, η συνδιαλλαγή και αλληλεπίδραση μαζί του όχι όμως τόσο σε επίπεδο ποσότητας αλλά ποιότητας. Αυτό που απασχολεί δηλ. τα παιδιά είναι ο χρόνος που βλέπουν τον πατέρα τους να είναι ευχάριστος και εποικοδομητικός και λιγότερο τους απασχολεί αν θα είναι και πολύς¹¹⁶.

Τελευταία στη λίστα επιθυμιών των παιδιών τοποθετούνται θέματα που αφορούν τη σχέση του πατέρα με άλλα πρόσωπα (10,4%). Παρά τη φαινομενική παραδοξότητα της παραμέτρου η ανάλυση αυτής ερμηνεύει και τη διατύπωσή της. Τα παιδιά (ειδικά σε αυτή την ηλικία) ενδιαφέρονται και προβληματίζονται για τη «σωστή» συμπεριφορά του πατέρα απέναντι στη μητέρα αλλά και τα αδέρφια του. Οι απαντήσεις των παιδιών σε αυτή την ερώτηση αποκάλυψαν περιπτώσεις κακοποίησης της μητέρας από τον πατέρα, των αδελφών από τον πατέρα, περιπτώσεις γονέων με προβλήματα χρήσης αλκοόλ, ενώ η συνηθέστερη περίπτωση που συναντάται στις απαντήσεις είναι οι διαζευγμένοι ή σε διάσταση γονείς και το αίτημα των παιδιών για επανασύνδεση της οικογένειας και επιστροφή του πατέρα στο σπίτι.

Στην αντίστοιχη ερώτηση που αφορούσε τις αλλαγές που ενδεχομένως να επιθυμούσαν στη σχέση τους με το παιδί τους, οι μπαμπάδες παρουσιάζονται και εκείνοι επιφυλακτικοί και αρχικά σχεδόν οι μισοί απαντούν ότι δεν θα ήθελαν να αλλάξουν τίποτε ιδιαίτερα (44%). Η επιφυλακτικότητα αυτή δεν αποκλείεται να οφείλεται και στον υποβόσκοντα φόβο της κριτικής ή της ενδεχόμενης απόρριψης στο ρόλο τους ως πατέρες, ακόμη κι αν προστατεύονται από την ανωνυμία του ερωτηματολογίου. Η δυνατότητα ωστόσο των πολλαπλών απαντήσεων που τους δίνεται τους επιτρέπει να εκφράσουν κι άλλες απόψεις.

Η δεύτερη επιλογή των πατέρων στην ιεράρχηση των πιθανών μεταβολών που θα επέφεραν στη σχέση τους με το παιδί είναι η εξασφάλιση περισσότερου χρόνου μαζί του (23,4%). Ενδιαφέρον ότι ενώ σε σχετική ερώτηση του ερωτηματολογίου τους που αφορούσε το χρόνο, οι πατέρες δεν παρουσιάζονται ευχαριστημένοι από το χρόνο που περνούν με τα παιδιά τους σε μεγάλο ποσοστό, δεν είναι αντίστοιχα υψηλό το ποσοστό της απάντησής τους ότι θα ήθελαν να αυξήσουν τη διάρκεια απασχόλησής τους με τα παιδιά. Θεωρείται ωστόσο πιθανό η διαφορά αυτή να οφείλεται στο γεγονός ότι η αύξηση του χρόνου επαφής του πατέρα με το παιδί είναι συνάρτηση κι άλλων παραγόντων¹¹⁷. Η φύση της εργασίας του πατέρα και το ωράριο απασχόλησής του, η ποιότητα των ενδοοικογενειακών σχέσεων¹¹⁸, η ηλικία του πατέρα καθώς και ο αριθμός και των φύλο των παιδιών στην οικογένεια είναι ορισμένοι από αυτούς. Σύμφωνα με τη *θεωρία των Οικογενειακών Συστημάτων* ό,τι συμβαίνει μέσα στο στενό σύστημα σχέσεων του ζεύγους έχει σημαντική επίδραση

¹¹⁶ Badinter Elisabeth. *XY Η Ανδρική Ταυτότητα*. Εκδ. Κάτοπτρο, Μάρτιος 1994, 225.

¹¹⁷ Levy-Shiff Rachel and Israelashvili Ruth. *Antecedents of Fathering: some further exploration*. Developmental Psychology, 1998, Vol. 24, No 3.

¹¹⁸ Belsky Jay. *Patterns of Marital Change and Parent-Child Interaction*. Journal of marriage and the family 53 (May 1991): 488.

στο υποσύστημα γονείς - παιδιά¹¹⁹. Συναισθηματικές αλληλεπιδράσεις μεταξύ του ζεύγους επηρεάζουν τη διάθεση κυρίως του άντρα συντρόφου καθώς και τη διάθεσή του να παραμείνει εμπλεγμένος στο οικογενειακό σύστημα. Αυτό με τη σειρά του μπορεί να επηρεάσει τη σχέση του με τα παιδιά. Όταν οι σύντροφοι επικοινωνούν με θετικούς τρόπους, αυτό τους καθιστά πιο υπεύθυνους και απέναντι στα παιδιά τους. Κατά τις περιόδους συγκρούσεων οι άνδρες τείνουν να κρατούν αποστάσεις από τη σύντροφό τους κάτι που ενδεχομένως να οδηγεί και σε συναισθηματική απόσυρση από τη συναισθηματική τους σχέση με τα παιδιά (Belsky, 1994). Επιπλέον στις συγκρουσιακές οικογένειες είναι πιθανό να «αλλοιωθούν» οι δεσμοί γονιού – παιδιού καθώς τα παιδιά συχνά παρεμβαίνουν, μεσολαβούν, παρηγορούν, αποσπούν την προσοχή των γονέων από τα προβλήματά τους με πολλαπλούς τρόπους και τελικά τριγωνοποιούνται¹²⁰. Την σημασία της ποιότητας της σχέσης του ζευγαριού ως προγνωστικού παράγοντα του πατρικού ενδιαφέροντος επισημαίνουν και οι *Feldman, Nash και Aschenbrenner* σε σχετικές τους έρευνα για τις διάφορες διαστάσεις της πατρότητας¹²¹.

Ενδεχομένως οι γονείς να μην αντιλήφθηκαν ότι η ερώτηση αφορούσε τη σφαίρα της επιθυμίας και όχι απαραίτητα και της δυνατότητας υλοποίησης αυτής. Μία δεύτερη πιθανή εκδοχή είναι η λέξη *αλλαγή* που χρησιμοποιήθηκε στη διατύπωση της ερώτησης να φόβισε τους γονείς.

Η τρίτη παράμετρος που σύμφωνα με την κατηγοριοποίηση των πατέρων επιδέχεται τροποποίησης είναι ο τομέας των σχέσεων με το παιδί και ζητήματα διαλόγου και επικοινωνίας που προκύπτουν από αυτή τη σχέση (16,2%). Αξιοσημείωτο ότι στην ίδια θέση (τρίτη) της αντίστοιχης δικής τους κατηγοριοποίησης είχαν εντάξει και τα παιδιά αυτή την παράμετρο. Εμπεριέχονται ζητήματα διαταραγμένης επικοινωνίας, δυσκολίες επίλυσης συγκρούσεων, προβλήματα κανόνων και ρόλων¹²². Σε ένα μικρότερο ποσοστό (9,4%) και στην τέταρτη θέση εντάσσουν οι μπαμπάδες ευρύτερα θέματα συμπεριφοράς του παιδιού καθώς και ζητήματα επίδοσής τους στο σχολείο. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι ενώ τα παιδιά εμπεριέχουν σε μία μόνο κατηγορία θέματα σχέσης και επικοινωνίας με τον πατέρα τους καθώς και προβλήματα που μπορεί να προκύπτουν από τη σχολική τους επίδοση, οι γονείς κάνουν ένα διαχωρισμό σε προβλήματα σχέσης και επικοινωνίας και σε δυσκολίες που προκύπτουν από τη σχολική επίδοση του παιδιού και την «ατίθαση» ορισμένες φορές συμπεριφορά του. Με τον διαχωρισμό αυτό διαφαίνεται μία αντίληψη ότι δεν φέρουν ευθύνη οι ίδιοι οι γονείς για τη σχολική επίδοση του παιδιού και δεν τη συναρτούν με πιθανή φορτισμένη οικογενειακή ατμόσφαιρα ή άλλου τύπου δυσκολίες του παιδιού που να σχετίζονται ωστόσο άμεσα με τη συμπεριφορά των γονέων¹²³.

Όπως τα παιδιά έτσι και οι μπαμπάδες τελευταία στη λίστα τοποθετούνται θέματα που αφορούν τη σχέση του παιδιού με άλλα πρόσωπα (6,8%). Σε αυτές τις περιπτώσεις γίνεται αναφορά σε ατίθαση και «δύσκολη» συμπεριφορά του παιδιού απέναντι στη μητέρα, τα αδέρφια ή άλλους συγγενείς και δασκάλους, σε

¹¹⁹ Aldous Joan, M. Mulligan Gail, Bjarnason Th. *Fathering over time: the father's impact on mother and young child*. Journal of marriage and the family, Nov. 1998, 60, 809-820.

¹²⁰ Cox Martha – Paley Blair. *Family as Systems*. Annual Review of Psychology, Vol. 48, 1997, 243-267.

¹²¹ Feldman Shirley. Churnin Nash Sharon. *Antecedents of Fathering*. Child Development, 1983, Vol. 54, 1635.

¹²² Carr Alan. *Evidence-based practice in family therapy and systemic consultation. I Child – focused problems*. Journal of Family Therapy 2000(22:29-60).

¹²³ Cox Martha – Paley Blair. *Family as Systems*. Annual Review of Psychology, Vol. 48, 1997, 245.

προσκόλληση του παιδιού στον έτερο γονέα , σε δυσκολίες του παιδιού να μοιραστεί πράγματα και σε εσωστρέφεια και δειλία του παιδιού που ενδεχομένως τον κρατούν σε απόσταση από τους συνομηλίκους του.

Επιχειρώντας μία σύγκριση των ποσοστών θα παρατηρούσε κανείς ότι η πλειοψηφία των πατέρων και σε ποσοστό 44% δεν επιθυμεί να αλλάξει κάτι στη σχέση του με το παιδί του. Το αντίστοιχο ποσοστό των παιδιών , αν και στην ίδια διάταξη ανέρχεται μόλις στο 27,8%. Φαίνεται ότι τα παιδιά πολύ πιο εύκολα από τους γονείς μπορούν να ζητήσουν και είναι πιο εύκολο να αρθούν οι όποιες επιφυλάξεις τους. Τα παιδιά διαχωρίζουν αιτήματα που αφορούν δραστηριότητες από κοινού με τον πατέρα τους και θέματα χρόνου και ζητούν το πρώτο σε ποσοστό 24,8% και το δεύτερο σε ποσοστό 15,9%. Οι πατέρες αντίθετα επιθυμούν περισσότερο χρόνο με το παιδί τους σε ποσοστό μόλις 23,4%, ποσοστό μικρότερο ακόμη και από εκείνο των παιδιών. Τα παιδιά επιθυμούν αλλαγές σε θέματα επικοινωνίας και σχέσης με τον πατέρα τους σε ποσοστό 21%. Το εντυπωσιακό είναι ότι το αντίστοιχο ποσοστό των πατέρων είναι πολύ μικρότερο. Η διαφορά είναι το ποσοστό αυτό των πατέρων «σπάει» σε δύο κατηγορίες δεδομένου ότι μοιράζεται μεταξύ ζητημάτων επικοινωνίας σε ποσοστό 16,2% και συμπεριφοράς του παιδιού σε ποσοστό 9,4%. Η επιθυμία και των δύο ερευνητικών ομάδων να ζητήσουν πράγματα που δεν σχετίζονται με τους ίδιους αλλά με τη σχέση του παιδιού ή του γονέα αντίστοιχα με τους έτερους τρίτους, ανέρχεται σε ποσοστό 10,4% για τα παιδιά και 6,8% για τους πατέρες. Καλό είναι να λαμβάνουμε υπόψη μας ότι το δείγμα της έρευνας αυτής είναι προέφηβοι, αγόρια και κορίτσια που πατούν με το ένα πόδι στη εφηβεία και με το άλλο στην παιδική ηλικία. Στις απαντήσεις τους μπορεί να διαφαίνονται χαρακτηριστικά και των δυο αναπτυξιακών φάσεων. Το κομμάτι ωστόσο των αιτημάτων τους προς τον πατέρα τους είναι λογικό σε μεγάλο βαθμό να επηρεάζεται από την επαναστατικότητα της εφηβείας. Στα πλαίσια αυτής της επανάστασης τίθεται υπό αμφισβήτηση, αργά ή γρήγορα και η σχέση του παιδιού με τον πατέρα αλλά και ο ίδιος ο πατέρας. Το παιδί τον «κατεβάζει» από το βάθρο του, τον αναλύει, μαθαίνει να μην το φοβάται, εντοπίζει τα ελαττώματά του και επανεκτιμά τα θετικά του στοιχεία. Με αυτόν τον τρόπο γκρεμίζεται ο μύθος του πατέρα-θεού και το παιδί επαναπροσδιορίζει τη σχέση του μαζί του σε ρεαλιστικότερη βάση¹²⁴.

Θα πρέπει να επισημανθεί ότι στα ερευνητικά ερωτήματα που ακολουθούν επιλέχθηκε από τους *δείκτες κεντρικής τάσης* και χρησιμοποιήθηκε ως στατιστικό κριτήριο ο *αριθμητικός μέσος όρος* δεδομένης της σταθερότητας του δείκτη αυτού αφού βασίζεται στο πραγματικό μέγεθος των τιμών¹²⁵. από την ερμηνεία των πινάκων που ακολουθούν δεν προκύπτουν αιτιώδεις σχέσεις μεταξύ των μεταβλητών γι' αυτό και στην ανάλυση γίνεται λόγος για *ενδείξεις και όχι για ευρήματα από τα οποία προκύπτουν στατιστικά σημαντικά δεδομένα*. ως εκ τούτου δεν θα ήταν σκόπιμο να γενικευθούν στον ευρύτερο πληθυσμό εάν δεν προηγηθεί περαιτέρω στατιστική ανάλυση που θα αναδείξει τον συνδυασμό εκείνων των μεταβλητών που συμβάλουν τροποποίηση της εκάστοτε μεταβλητής.

Σχετικά με το *έκτο και έβδομο ερευνητικό ερώτημα* που διερευνά το ενδεχόμενο να επηρεάζει το φύλο του παιδιού το είδος της απάντησής του σε κάθε ερώτηση και μετά από μελέτη των στατιστικών αποτελεσμάτων, προέκυψαν τα ακόλουθα συμπεράσματα:

¹²⁴ Παπαδόπουλος Νικόλαος Γ. *Ένας Πατέρας Γεννιέται* (η βιβλιοθήκη της οικογένειας). Εκδ. Φυτράκη. Αθήνα 2002, 27.

¹²⁵ Παρασκευόπουλος Ιωάννης. *Στατιστική Εφαρμοσμένη στις Επιστήμες της συμπεριφοράς*. Τόμος Α', Περιγραφική στατιστική, Αθήνα 1990, 63 – 64.

1. Στην *πρώτη ερώτηση* του κοινού ερωτηματολογίου που διερευνά εάν *ο πατέρας συμβουλεύει το παιδί* (πίνακας 1, παράρτημα 1), δεν παρουσιάζεται καμία διαφορά μεταξύ των μέσων τιμών των απαντήσεων παιδιού-πατέρα, θεωρώντας και οι δύο ότι ο πατέρας συμβουλεύει το παιδί *πολύ*. Μεταξύ ωστόσο των απαντήσεων αγοριών και κοριτσιών υπάρχει μία μικρή διαφορά, η οποία συνοδεύεται από αντίστοιχη διαφορά των απαντήσεων των πατέρων τους, σύμφωνα με την οποία ο πατέρας συμβουλεύει το αγόρι λίγο περισσότερο από το κορίτσι.
2. Στην *δεύτερη ερώτηση* του κοινού ερωτηματολογίου που διερευνά εάν *ο πατέρας επιβάλλει τη γνώμη του στο παιδί του* (πίνακας 2, παράρτημα 1), παρουσιάζεται μία ενδιαφέρουσα διαφορά η οποία εντοπίζεται τόσο μεταξύ των μέσων τιμών των δύο ομάδων όσο και μεταξύ των απαντήσεων αγοριών και κοριτσιών και των αντίστοιχων απαντήσεων των γονέων τους. Συγκεκριμένα, τα αγόρια θεωρούν σε μεγαλύτερο βαθμό από τα κορίτσια ότι ο πατέρας τους τους επιβάλλει τη γνώμη του. Με την άποψη αυτή συμφωνούν και οι πατέρες τους με τη διαφορά ότι δεν θεωρούν ότι αυτό συμβαίνει *αρκετά* (όπως πιστεύουν τα παιδιά) αλλά *λίγο*. Σε έρευνες μάλιστα που έγιναν προκειμένου να μελετήσουν τις επιπτώσεις της πατρικής συμπεριφοράς στην συμπεριφορά των αγοριών διαπιστώθηκε ότι η αυστηρή και αυταρχική συμπεριφορά του πατέρα λειτουργεί ανασταλτικά στην νοητική ανάπτυξη του αγοριού και αντίστοιχα μία δημοκρατική και φιλελεύθερη συμπεριφορά του πατέρα οδηγεί στην αξιοποίηση του νοητικού δυναμικού του παιδιού¹²⁶.
3. Στην *τρίτη ερώτηση* του κοινού ερωτηματολογίου που διερευνά εάν *ο πατέρας είναι «ανοικτός στη γνώμη των άλλων»* (πίνακας 3, παράρτημα 1), δεν παρατηρείται καμία αξιοσημείωτη διαφορά μεταξύ των απαντήσεων αγοριών και κοριτσιών κάτι το οποίο ισχύει και για τις απαντήσεις των πατέρων τους. Εντοπίζεται ωστόσο μία μικρή διαφορά μεταξύ των μέσων τιμών των απαντήσεων παιδιών και πατέρων. Τα παιδιά, ενδεχομένως στα πλαίσια της διάθεσής τους να εξωραΐζουν την πατρική φιγούρα τονίζουν λίγο περισσότερο ότι ο πατέρας τους είναι ανοικτός στην άποψη «τρίτων».
4. Στην *τέταρτη ερώτηση* του κοινού ερωτηματολογίου που διερευνά εάν *ο πατέρας παίρνει μόνος του αποφάσεις* (πίνακας 4, παράρτημα 1), η οποία είναι και επιβεβαιωτική της προηγούμενης ερώτησης, δεν παρατηρείται καμία απολύτως διαφορά μεταξύ των απαντήσεων αγοριών και κοριτσιών. Εντοπίζεται ωστόσο μία σημαντική διαφορά μεταξύ των απαντήσεων παιδιών και πατέρων. Οι μπαμπάδες θεωρούν ότι σε μικρό βαθμό παίρνουν μόνοι τους αποφάσεις, άποψη την οποία δεν συμμερίζονται απόλυτα τα παιδιά που κλείνουν προς την άποψη ότι κάτι τέτοιο συμβαίνει ελάχιστα έως καθόλου. Το ποσοστό αυτό είναι ακόμη πιο υψηλό στους πατέρες των κοριτσιών.
5. Στην *πέμπτη ερώτηση* του κοινού ερωτηματολογίου που διερευνά εάν *το παιδί αντιμετωπίζει τον πατέρα του σαν αυθεντία* (πίνακας 5, παράρτημα 1), παρατηρείται μία ενδιαφέρουσα διαφορά μεταξύ των απαντήσεων των αγοριών και των κοριτσιών, χωρίς ωστόσο αυτή η διαφορά να απομακρύνει και τα δύο φύλα των παιδιών από την κοινή αντιμετώπιση του πατέρα τους ως αυθεντία σε μέτριο βαθμό. Τα αγόρια ωστόσο περισσότερο από τα κορίτσια τάσσονται υπέρ της άποψης πως ότι κάνει ο πατέρας τους είναι σωστό. από την άλλη πλευρά οι μπαμπάδες αυτών των παιδιών δεν

¹²⁶ Παπαδόπουλος Νικόλαος Γ. *Ένας Πατέρας Γεννιέται* (η βιβλιοθήκη της οικογένειας). Εκδ. Φυτράκη. Αθήνα 2002, 98.

παρουσιάζουν διαφορές στις απαντήσεις τους, ανεξάρτητα από το φύλο του παιδιού τους, διαφορές ωστόσο εντοπίζονται στις μέσες τιμές των απαντήσεων των δύο πληθυσμιακών ομάδων. Οι μπαμπάδες δεν θεωρούν ότι τα παιδιά τους τους αντιμετωπίζουν ως αυθεντίες στο βαθμό που τα ίδια τα παιδιά τους αντιμετωπίζουν ως αυθεντίες. Το γεγονός ότι παρουσιάζονται μέσες και όχι υψηλές τιμές των απαντήσεων των παιδιών σε αυτή την ερώτηση, οφείλεται σε σημαντικό βαθμό και στο γεγονός ότι τα παιδιά του δείγματος θεωρούνται προέφηβοι ηλικιακά και όπως επισημαίνει και η κ. *Μαρία Χουρδάκη* αρχίζουν να χαρακτηρίζονται από εναντίωση προς τους γονείς, διάθεση αντιδικίας και αρνητικότητα¹²⁷. Ο *Maurice Debesse* (καθηγητής ψυχολογίας στη Σορβόνη) επισημαίνει στο βιβλίο του «Κρίση της νεανικής πρωτοτυπίας» ότι οι γονείς δεν θα πρέπει να απογοητεύονται αντιμετωπίζοντας την απομυθοποίηση στα μάτια των παιδιών τους, μία και μέσα από αυτή την αμφισβήτηση περνά ο δρόμος για τη «...θεμελίωση νέου οικοδομήματος σχέσεων...»¹²⁸.

6. Στην *έκτη ερώτηση* του κοινού ερωτηματολογίου που διερευνά εάν *ο πατέρας ασχολείται με το παιδί (πίνακας 6, παράρτημα 1)*, δεν παρουσιάζονται σημαντικές διαφορές στις απαντήσεις των παιδιών. Μία μικρή διαφορά εντοπίζονται στις μέσες τιμές των απαντήσεων παιδιών-πατέρων και μία σημαντικότερη διαφορά απεικονίζεται στις απαντήσεις των πατέρων αγοριών και κοριτσιών. Οι άνδρες που έχουν γιους θεωρούν ότι ασχολούνται περισσότερο από εκείνους που έχουν κόρες. Το τελευταίο αυτό εύρημα επιβεβαιώνεται και από σειρά άλλων ερευνών (*Barnett & Baruch, 1987; Goldscheider & Waite, 1991; Harris & Morgan, 1991*)¹²⁹.
7. Στην *έβδομη ερώτηση* του κοινού ερωτηματολογίου που διερευνά εάν *ο πατέρας βοηθά το παιδί στα μαθήματά του και τη σχολική του μελέτη (πίνακας 7, παράρτημα 1)*, δεν παρουσιάζονται σημαντικές διαφορές στις απαντήσεις των παιδιών, ενώ καμία απολύτως διαφορά δεν εντοπίζεται και στις απαντήσεις των ανδρών που να παραπέμπει σε σημαντική επίδραση του φύλου του παιδιού σε αυτήν την παράμετρο. Μοναδική διαφορά παρουσιάζεται, όπως άλλωστε και στις περισσότερες ερωτήσεις μεταξύ των μέσων τιμών των απαντήσεων των δύο πληθυσμιακών ομάδων. Οι πατέρες και σε αυτή την περίπτωση παρουσιάζονται μετριοπαθέστεροι έναντι των παιδιών.
8. Στην *όγδοη ερώτηση* του κοινού ερωτηματολογίου που διερευνά εάν *ο πατέρας παραμένει δύσκαμπτος στις απόψεις του και αμετάπειστος (πίνακας 8, παράρτημα 1)*, παρουσιάζεται απόλυτη ταύτιση μεταξύ των απαντήσεων των αγοριών και των κοριτσιών. Το εντυπωσιακό του ευρήματος είναι ότι το ίδιο ακριβώς συμβαίνει και με τους πατέρες τους. Στις διαφορές των μέσων τιμών των απαντήσεων τους παραμένει η συνήθης διαφορά που απαντάται, ενισχυμένη μάλιστα σχεδόν κατά μία τιμή. Τα παιδιά θεωρούν τον πατέρα τους *λίγο* έως *αρκετά* δύσκαμπτο ενώ ο ίδιος τον εαυτό του *αρκετά* έως *πολύ*.
9. Στην *ένατη ερώτηση* του κοινού ερωτηματολογίου που διερευνά εάν *ο πατέρας θεωρείται από το παιδί του δίκαιος (πίνακας 6, παράρτημα 1)*, δεν παρουσιάζονται σημαντικές διαφορές στις απαντήσεις των παιδιών. Το φύλο των παιδιών δεν φαίνεται να επηρεάζει ούτε τη συμπεριφορά των ανδρών και κατ'επέκταση ούτε και τις απαντήσεις τους. Σημειώνεται η συνήθης διαφορά,

¹²⁷ Χουρδάκη Μαρία. *Οικογενειακή Ψυχολογία*. Εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 1992, 173.

¹²⁸ Dedesse Maurice. *Ψυχολογία του παιδιού*. Μετ. Ηλ. Ξηροτύρη, 4^η έκδοση, Αθήνα 1974.

¹²⁹ NICHD(early child care research network). *Factors Associated With Fathers' Caregiving Activities and Sensitivity With Young Children*. Journal of Family Psychology, June 2000, Vol. 14, No 2, 200- 219.

και μάλιστα περιορισμένη σε σχέση με άλλες ερωτήσεις, μεταξύ των μέσων τιμών πατέρων και παιδιών. Ο *Frank Pittman* στο βιβλίο του «*Ο άνδρας σε κρίση*» επισημαίνει ότι στην περίπτωση των ανδρών που έχουν γιους συχνά ενεργοποιούνται μηχανισμοί και στερεότυπα συμπεριφοράς δικαιοσύνης και ισότητας και προς τα άλλα παιδιά¹³⁰.

10. Στην *δέκατη ερώτηση* του κοινού ερωτηματολογίου που διερευνά εάν ο πατέρας επιβάλλει κανόνες στο σπίτι (πίνακας 10, παράρτημα 1), παρουσιάζεται μία σημαντική διαφορά στις απαντήσεις αγοριών και κοριτσιών καθώς και μία αντίστοιχη αλλά μικρότερη διαφορά μεταξύ των πατέρων τους. Τα παιδιά με τις απαντήσεις τους δηλώνουν ότι πράγματι το φύλο παίζει ρόλο στην συμπεριφορά του πατέρα απέναντί τους - τουλάχιστον όσον αφορά το θέμα των ορίων και των κανόνων. Τα αγόρια πιστεύουν ότι ο πατέρας τους τους επιβάλλει κανόνες *αρκετά*, ενώ τα κορίτσια θεωρούν ότι κάτι τέτοιο συμβαίνει αλλά *λίγο*. Εξάλλου το παιδί ήδη από το 10^ο χρόνο της ζωής του αρχίζει να αντιδρά στην αυστηρότητα και του κανόνες που επιβάλλονται από τους ενηλίκους¹³¹.
11. Στην *ενδέκατη ερώτηση* του κοινού ερωτηματολογίου που διερευνά εάν ο πατέρας θεωρείται από το παιδί απαιτητικός (πίνακας 11, παράρτημα 1), παρουσιάζεται επίσης μία σημαντική διαφορά η οποία υποδηλώνει ότι το φύλο επηρεάζει εάν όχι την συμπεριφορά του πατέρα, τότε σίγουρα τον τρόπο που προσλαμβάνει την παράμετρο αυτή της συμπεριφοράς του το παιδί. Το ερωτηματικό τίθεται, δεδομένου ότι στις απαντήσεις των πατέρων δεν εντοπίζεται καμία απολύτως διαφορά μεταξύ πατέρων αγοριών και κοριτσιών. Τα αγόρια αντιλαμβάνονται τη συμπεριφορά του πατέρα τους ως *λίγο* απαιτητική ενώ τα κορίτσια *καθόλου*. Σημαντική επίσης διαφορά παρουσιάζεται και μεταξύ των μέσων τιμών των απαντήσεων παιδιών και γονέων. Οι ίδιοι οι γονείς θεωρούν τον εαυτό τους λίγο έως *αρκετά* απαιτητικό ενώ τα παιδιά τους αντίστοιχα *καθόλου*. Όπως έχει ήδη τονίσει η έρευνα των *Aldous* και *Mulligan* οι πατέρες δείχνουν μία σαφή προτίμηση να ασχολούνται με του γιους¹³². Η εδραιωμένη κοινωνική άποψη ότι η ανατροφή του αγοριού είναι σε μεγάλο βαθμό υπόθεση του πατέρα ενισχύει τις πατρικές υποχρεώσεις απέναντί του αλλά και το άγχος της ευθύνης για το «χτίσιμο» του ανδρισμού του. Το γεγονός αυτό είναι πιθανό να ωθεί τον πατέρα σε πιο αυστηρές συμπεριφορές απέναντι στο αγόρι σε σχέση με το κορίτσι. Η προσδοκία εξάλλου από το αγόρι για «αντρικές» συμπεριφορές - σε αντιδιαστολή προς το κορίτσι που η ανατροφή του είναι προσανατολισμένη στην καλλιέργεια «κοριτσιίστικων» συμπεριφορών - «δικαιολογεί» τη χρήση αυστηρότερων μεθόδων διαπαιδαγώγησης. Πέραν των βιολογικών παραγόντων είναι εξίσου σημαντικοί οι κοινωνικοί παράγοντες που υπαγορεύουν τη διαφοροποίηση της ανατροφής αγοριών και κοριτσιών¹³³. Η διαφορά αυτή εντοπίζεται σε ορισμένες περιπτώσεις ακόμη και από τις τρεις πρώτες εβδομάδες ζωής του παιδιού: τα άρρενα βρέφη ενθαρρύνονται προς την ανεξαρτησία και την αυτοτέλεια, ενώ τα θήλεα προς την εξάρτηση και την υποταγή¹³⁴.

¹³⁰ Pittman Frank. *Ο άνδρας σε κρίση*. Εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1996, 320.

¹³¹ Καππάτου Αλεξάνδρα. *Γνωρίστε το παιδί σας*. Εκδ. Μοντέρνοι Καιροί. Αθήνα 1999.

¹³² Aldous Joan, M. Mulligan Gail. *Fathering over time: the father's impact on mother and young child*. Journal of marriage and the family, Nov. 1998, 60, 809-820.

¹³³ Παρασκευόπουλος Ιωάννης. *Ψυχολογία Ατομικών Διαφορών*, Αθήνα 1992, 147.

¹³⁴ Moss H.A. *Sex, age and state as determinants of mother-infant interaction*. Merrill-Palmer Quarterly, τόμ. 13, 1967, 19-36.

12. Στην *δωδέκατη ερώτηση* του κοινού ερωτηματολογίου που διερευνά εάν ο πατέρας επιβραβεύει το παιδί (πίνακας 12, παράρτημα 1), δεν παρατηρείται καμία αξιοσημείωτη διαφορά που να δικαιολογεί το ρόλο του φύλου του παιδιού στη διαμόρφωση της συμπεριφοράς του πατέρα. Καμία επίσης διαφορά δεν εντοπίζεται τόσο στις απαντήσεις των πατέρων των παιδιών διαφορετικού φύλου όσο και μεταξύ των μέσων τιμών των απαντήσεων των δύο πληθυσμιακών ομάδων.
13. Στην *δέκατη τρίτη ερώτηση* του κοινού ερωτηματολογίου που διερευνά εάν ο πατέρας θεωρείται από το παιδί αυστηρός (πίνακας 13, παράρτημα 1), παρατηρείται μία ελάχιστη διαφοροποίηση των απαντήσεων αγοριών και κοριτσιών καθώς και των ανάλογων των πατέρων τους. Η διαφοροποίηση αυτή δεν αλλοιώνει την κοινή πεποίθηση αγοριών και κοριτσιών ότι ο πατέρας τους είναι λίγο αυστηρός. Αντίστοιχα οι μπαμπάδες των αγοριών θεωρούν ότι είναι ελάχιστα πιο αυστηροί με τα αγόρια απ' ό,τι με τα κορίτσια, συμπεριφορά που ενδεχομένως δικαιολογείται και από την σχετική ανάλυση στην ερώτηση 11. Να επισημανθεί επιπροσθέτως ότι οι άνδρες αισθάνονται ιδιαίτερα υπεύθυνοι για την διαμόρφωση και τη διάπλαση της αρρενωπότητας των υιών τους.¹³⁵ Σταθερή και η διαφορά των απαντήσεων των μέσων τιμών γονέων και παιδιών. Οι γονείς θεωρούν τον εαυτό τους *αρκετά* αυστηρό.
14. Στην *δέκατη τέταρτη ερώτηση* του κοινού ερωτηματολογίου που διερευνά εάν ο πατέρας επιτρέπει στο παιδί να ασχολείται με πράγματα που του αρέσουν (πίνακας 14, παράρτημα 1), δεν παρατηρείται καμία απολύτως διαφορά στις απαντήσεις των δύο φύλων των παιδιών. Οι πατέρες ωστόσο των αγοριών πιστεύουν ότι είναι λίγο πιο επιτρεπτικοί με τα αγόρια σε σχέση με τα κορίτσια. Το γεγονός ότι τα αγόρια ενθαρρύνονται από την αρχή της ζωής τους στην καλλιέργεια της ανεξαρτησίας και της αυτονομίας τους, δικαιολογεί σε μεγάλο βαθμό το εύρημα αυτό.¹³⁶
15. Στην *δέκατη πέμπτη ερώτηση* η οποία και εξετάζει τον καθημερινό χρόνο που περνούν πατέρας και παιδί μαζί (πίνακας 15, παράρτημα 1), η εντυπωσιακότερη διαφορά εντοπίζεται μεταξύ των απαντήσεων αγοριών και κοριτσιών. Όπως έχουν τονίσει στην δική τους έρευνα περί πατρότητας¹³⁷ μέσα στο χρόνο, οι *Aldous Joan και M. Mulligan Gail* αλλά και τα πορίσματα της έρευνας του διεθνούς ινστιτούτου για την υγεία του παιδιού και την ανθρώπινη εξέλιξη (NICHD) που αφορούσε στους παράγοντες που σχετίζονται με δραστηριότητες παροχής φροντίδας του πατέρα καθώς και την ευαισθησία του απέναντι στα παιδιά¹³⁸, οι πατέρες δείχνουν μία σαφή προτίμηση να ασχολούνται με τα αρσενικά παιδιά. Την διαφορά αυτή αναγνωρίζουν αλλά σε πολύ μικρό βαθμό οι πατέρες αυτής της έρευνας. Αλλά και η *Φρανσουάζ Ντολτό* αναφέρει ότι το αγόρι διατρέχει πολύ μεγαλύτερο κίνδυνο από το κορίτσι να συντριβεί από το «βάρος» του ονόματος του πατέρα, ιδίως στην περίπτωση που αυτός ο πατέρας δεν του συμπαραστάθηκε όταν τον χρειαζόταν και έριχνε το βάρος στην καριέρα του.¹³⁹

¹³⁵ Barnett C. Rosalind – Baruch K. Grace. *Determinants of Fathers' Participation in Family Work*. Journal of marriage and the family, Febr.1978, N. 49, 29-40.

¹³⁶ Παρασκευόπουλος Ιωάννης. *Ψυχολογία Ατομικών Διαφορών*, Αθήνα 1992, 147.

¹³⁷ Aldous Joan, M. Mulligan Gail. *Fathering over time: the father's impact on mother and young child*. Journal of marriage and the family, Nov. 1998, 60, 809-820.

¹³⁸ NICHD (early child care research network). *Factors Associated With Fathers' Caregiving Activities And Sensitivity With Young Children*. Journal of Family Psychology, June 2000, Vol. 14, No 2, 200- 219.

¹³⁹ Ντολτό Φρανσουάζ. *Σεμινάριο Ψυχανάλυσης Παιδιών*. Τόμος Β', εκδ. Εστία, 1985, 143.

16. Η *δέκατη έκτη ερώτηση* η οποία ασχολείται με το *εάν και κατά πόσο το παιδί θεωρεί τον πατέρα του «φίλο» αλλά και πόσο το αναγνωρίζει και το αντιλαμβάνεται αυτό ο πατέρας (πίνακας 16, παράρτημα 1)* έχει να καταδείξει επίσης μία σημαντική διαφορά την οποία καθορίζει το φύλο του παιδιού. Τα αγόρια θεωρούν τον πατέρα τους φίλο περισσότερο από τα κορίτσια. Ωστόσο και οι δύο ομάδες παιδιών νιώθουν τον πατέρα τους κοντινό και φιλικό πρόσωπο εμπιστοσύνης. Οι πατέρες των αγοριών δεν φαίνεται να αναγνωρίζουν αυτή τη διαφορά, γεγονός που μπορεί να οφείλεται σε σημαντικό βαθμό όχι τόσο στην πραγματικότητα όσο στον τρόπο που «φαντάζει» η πατρική φιγούρα στα αγορίστικα μάτια. Ο *Frank Pittman* περιγράφοντας χαρακτηριστικά στο βιβλίο του «Ο άνδρας σε κρίση»¹⁴⁰ τη λαχτάρα των αγοριών για τον πατέρα τους και τη συναναστροφή τους μαζί του, αναφέρει ότι κάθε τι που του ανήκει είναι μαγικό. Είναι συγκινητικός ο τρόπος που «κρεμιούνται» από πάνω του λαχταρώντας να του μοιάσουν και να τους διδάξει όλα τα «αντρικά κόλπα». από την πλευρά ωστόσο του κοριτσιού αυτής της ηλικίας (είσοδος στη εφηβεία) θα πρέπει να τονίσουμε τη σημαντικότητα του πατέρα σε επίπεδο συμβόλου αλλά και μοντέλου συντρόφου, όσον αφορά τη συμπεριφορά του απέναντι στη μητέρα και το είδος της σχέσης που έχει μεταξύ τους αναπτυχθεί. Συγκεκριμένα, το όνομα του πατέρα παίρνει συμβολικές διαστάσεις μετά την ηλικία των πέντε ετών για το κορίτσι, τόσο στην συναισθηματική σχέση που διαμορφώνει μαζί του όσο και με κριτήριο το εάν και κατά πόσο προσφέρει ασφάλεια στην «αντίζηλο» του μικρού κοριτσιού, τη μητέρα του¹⁴¹.
17. Στην *δέκατη έβδομη ερώτηση* η οποία έχει ως αντικείμενο το θέμα της *επίπληξης του παιδιού από τον πατέρα (πίνακας 17, παράρτημα 1)*, δεν εντοπίζονται ευρήματα που να δικαιολογούν την υπόθεση ότι το φύλο του παιδιού επηρεάζει αυτήν την παράμετρο της πατρικής συμπεριφοράς. Κοινή πεποίθηση παιδιών και πατέρων είναι ότι ο πατέρας είναι *αρκετά* αυστηρός.
18. Το ίδιο ισχύει και στην *δέκατη όγδοη ερώτηση* του κοινού ερωτηματολογίου, η οποία και διερευνά το *κατά πόσο ο πατέρας επιλέγει την χειροδικία ως μέσο τιμωρίας του παιδιού (πίνακας 18, παράρτημα 1)*. Το ενδιαφέρον είναι ότι δεν παρουσιάζεται σε αυτή την ερώτηση ούτε η συνήθης διαφορά μεταξύ των μέσων τιμών των απαντήσεων παιδιών και πατέρων που συναντάται σε προηγούμενες ερωτήσεις. Κατά κοινή παραδοχή όλων, ο σύγχρονος πατέρας καταφεύγει ελάχιστα στη χειροδικία. Το εύρημα αυτό δεν συμφωνεί με το αποτέλεσμα της έρευνας των *Hygh Lytton* και *David M. Romney* 1991 οι οποίοι εντοπίζουν διαφορές μεταξύ αγοριών και κοριτσιών όσον αφορά τη σωματική τιμωρία από μέρος του πατέρα και επισημαίνουν ότι οι πατέρες φαίνεται να χτυπούν πιο συχνά και πιο εύκολα τα αγόρια από τα κορίτσια¹⁴². Σε αυτή την περίπτωση θα μπορούσε να έχει εφαρμογή η θεωρία της γνωστικής ισορροπίας σύμφωνα με την οποία τα παιδιά στην προσπάθειά τους να αποφύγουν «τη ρήξη» της γνωστικής ισορροπίας που έχουν διαμορφώσει δεν αναγνωρίζουν εκείνες τις συμπεριφορές του που απειλούν την εικόνα του «ιδεατού πατέρα»¹⁴³.

¹⁴⁰ Pittman Frank. *Ο άνδρας σε κρίση*. Εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1996, 132-133.

¹⁴¹ Ντολτό Φρανσουάζ. *Σεμινάριο Ψυχανάλυσης Παιδιών*. Τόμος Β', εκδ. *Εστία*, 1985, 144 -146.

¹⁴² Lutton Hugh - Romney M. David. *Parents' Differential Socialization of Boys and Girls: A meta-analysis*. Psychological Bulletin, 1991, Vol. 109, No 2, 267-296.

¹⁴³ Παπαστάμου Στάμος. *Εισαγωγή στην Κοινωνική Ψυχολογία*. Τόμος Α' . Εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2001, 60.

19. Η *δέκατη ένατη ερώτηση* του ερωτηματολογίου του παιδιού και του πατέρα αναζητά *το βαθμό στον οποίο ο πατέρας συνεργάζεται με το σχολείο του παιδιού (πίνακας 19, παράρτημα 1)*. ως συνεργασία νοείται η τακτική επικοινωνία με τους εκπαιδευτικούς του παιδιού και η παραλαβή του ελέγχου επίδοσης του παιδιού σε προγραμματισμένες περιόδους. Καμία απολύτως διαφορά δεν εντοπίζεται στις απαντήσεις τόσο μεταξύ αγοριών και κοριτσιών όσο και μεταξύ παιδιών και πατέρων. Πατέρες και παιδιά συμφωνούν ότι ο σύγχρονος πατέρας συνεργάζεται από *λίγο* έως *αρκετά* με το σχολείο. Το εύρημα αυτό αφενός μεν αποκλείει το ρόλο του φύλου ως καθοριστικό αυτής της παραμέτρου, αφετέρου δε επιβεβαιώνει την παρατήρηση ότι ο έλληνας πατέρας διατηρεί τον παραδοσιακό ρόλο του κουβαλητή και του «διεκπεραιωτή» των εξωτερικών υποθέσεων της οικογένειας, ενώ η μητέρα αναλαμβάνει περισσότερο τη μελέτη και τη φροντίδα της καθημερινής ρουτίνας των παιδιών.
20. Το ενδιαφέρον που εντοπίζεται στην *εικοστή ερώτηση* του κοινού ερωτηματολογίου η οποία και διερευνά *κατά πόσο και σε τι βαθμό ο πατέρας συνοδεύει το παιδί του σε εξωτερικές του υποχρεώσεις* (οι οποίες δεν συμπεριλαμβάνουν το σχολείο), είναι ότι προκύπτει μία μεγαλύτερη εμπλοκή του πατέρα σε τέτοιου είδους δραστηριότητες (*πίνακας 20, παράρτημα 1*). Το εύρημα αυτό λειτουργεί ενισχυτικά του προηγούμενου αφού επιβεβαιώνει το ρόλο του πατέρα ως συνδετικού κρίκου μεταξύ του εξωτερικού κόσμου και της οικογένειας. Τόσο τα παιδιά όσο και οι πατέρες φαίνεται να θεωρούν ότι σε αυτό το ρόλο του ο πατέρας ανταποκρίνεται *πολύ*. Μία ελάχιστη διαφορά εντοπίζεται στις απαντήσεις αγοριών και κοριτσιών και των αντίστοιχων των πατέρων τους, η οποία θα μπορούσε να προβληματίσει για το ενδεχόμενο οι πατέρες των κοριτσιών να τα συνοδεύουν στις εξωτερικές του υποχρεώσεις σε μικρότερο βαθμό σε σχέση με τα αγόρια. Η διαφορά αυτή είναι μικρή και δεν αλλάζει το αποτέλεσμα των απαντήσεων των παιδιών δίνει ωστόσο έρεισμα για συζήτηση εφόσον μπορεί να τεκμηριωθεί: ενδέχεται οι συνήθειες εξωσχολικές υποχρεώσεις των κοριτσιών να έχουν περισσότερο «κοριτσιίστικο» χαρακτήρα (π.χ. μπαλέτο) γεγονός που καθιστά ενδεχομένως τη μητέρα πιο κατάλληλη να τη συνοδεύσει.
21. Στην *εικοστή πρώτη* ερώτηση γίνεται προσπάθεια να διερευνηθεί *κατά πόσο το παιδί συζητά με τον πατέρα τα προβλήματά του (Πίνακας 21, παράρτημα 1)*. Στην ερώτηση αυτή ο ρόλος του φύλου είναι εμφανής καθώς τα αγόρια θεωρούν ότι ο πατέρας συζητά μαζί τους *πολύ* είναι διαθέσιμος όποτε τον χρειαστούν σε αντίθεση με τα κορίτσια που πιστεύουν ότι κάτι τέτοιο συμβαίνει *αρκετά*. Οι πατέρες αντίστοιχα δεν φαίνεται να συμμερίζονται την άποψη των παιδιών τους. Ανεξάρτητα από το φύλο του παιδιού τους θεωρούν ότι συζητούν *πολύ* με τα παιδιά τους. Είναι πιθανό οι άνδρες να αισθάνονται μεγαλύτερη οικειότητα με το παιδί του ίδιου φύλου. Ιδιαίτερα στην περίοδο της προεφηβείας (που αφορά το δείγμα της παρούσης έρευνας) καθώς και της εφηβείας, ο ρόλος του πατέρα για την ψυχοσυναισθηματική εξέλιξη του αγοριού είναι καθοριστικός. Είναι η ηλικία που η κόρη έχει κατορθώσει σε μεγάλο βαθμό να «λύσει» το σύνδρομο της Ηλέκτρας και να απεξαρτηθεί από τη φιγούρα του πατέρα¹⁴⁴, κάτι το οποίο δεν ισχύει πάντα και για το αγόρι. Στην Ελλάδα είναι ιδιαίτερα σύνηθες να παρουσιάζονται τα αγόρια αρκετά προσκολλημένα στη μητρική φιγούρα, γεγονός που επιτείνει την ανάγκη ύπαρξης ενός ισχυρού πατρικού συμβόλου προκειμένου να λειτουργήσει

¹⁴⁴ Χουρδάκη Μαρία. *Οικογενειακή Ψυχολογία*. Εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 1992, 178-179.

προστατευτικά στην διαδικασία «απογαλακτισμού» του αγοριού αλλά και ως μοντέλο μίμησης και πρόσωπο εμπιστοσύνης.

22. Στην τελευταία διερεύνηση της πιθανής συμβολής του φύλου του παιδιού στον καθορισμό της *ποιότητας της σχέσης του με τον πατέρα του και στο βαθμό που και τα 2 μέρη της σχέσης είναι ευχαριστημένα από τη σχέση αυτή*, δεν εντοπίστηκαν ενδείξεις που να συνηγορούν υπέρ της άποψης αυτής (πίνακας 22, παράρτημα 1). Η μοναδική διαφορά που εντοπίζεται αφορά μεταξύ των μέσων τιμών των απαντήσεων πατέρων και παιδιών. Τα παιδιά παρουσιάζονται απόλυτα ευχαριστημένα από τη σχέση με τον πατέρα τους. Οι μπαμπάδες αν και ευχαριστημένα εκδηλώνουν μία πιο κριτική διάθεση και εντοπίζουν παραμέτρους που η σχέσης τους με το παιδί τους θα επιδέχτο βελτίωση.

Να σημειωθεί ότι αναφορικά με το φύλο του παιδιού παρατηρήθηκε ιδιαίτερα υψηλό το ποσοστό των αγοριών, στο σύνολο του δείγματος, στα βόρεια προάστια (82,4%) και στα νότια (70,3%) και αντίστοιχα παρατηρήθηκε σχετικά υψηλό ποσοστό των κοριτσιών στην ανατολική αττική (68%).

Σχετικά με το *όγδοο ερευνητικό ερώτημα* που διερευνά το ενδεχόμενο να επηρεάζει το μορφωτικό επίπεδο του πατέρα το ρόλο του και ως εκ τούτου και τις απαντήσεις τόσο του ιδίου όσο και του παιδιού του σε κάθε ερώτηση και μετά από μελέτη των στατιστικών αποτελεσμάτων, προέκυψαν τα ακόλουθα συμπεράσματα:

1. Στην *πρώτη ερώτηση* του κοινού ερωτηματολογίου που διερευνά εάν *ο πατέρας συμβουλεύει το παιδί* (πίνακας 23, παράρτημα 1), δεν παρουσιάζεται καμία διαφορά μεταξύ των μέσων τιμών των απαντήσεων παιδιού-πατέρα. Παρουσιάζεται ωστόσο ότι μία αυξητική τάση των τιμών των απαντήσεων των παιδιών όσο ανεβαίνει το μορφωτικό επίπεδο του πατέρα. Φαίνεται δηλαδή να πιστεύουν τα παιδιά ότι όσο πιο μορφωμένος είναι ο πατέρας τους τόσο περισσότερο τα συμβουλεύει. Να επισημάνουμε ότι οι διαφορές είναι ελάχιστες και δεν αλλοιώνουν τη συνολική εικόνα της αντίληψης των παιδιών που θεωρούν ότι οι μπαμπάδες τους τα συμβουλεύουν από *αρκετά* έως *πολύ*.
2. Στην *δεύτερη ερώτηση* του κοινού ερωτηματολογίου που διερευνά το *κατά πόσο ο πατέρας επιβάλλει τη γνώμη του* (πίνακας 24, παράρτημα 1) παρουσιάζεται μία τάση στις απαντήσεις των παιδιών όσο χαμηλότερο το μορφωτικό επίπεδο του πατέρα τόσο περισσότερο να θεωρούν ότι ο πατέρας επιβάλλει την άποψή του.
3. Στην *τρίτη ερώτηση* του ερωτηματολογίου γονέων και παιδιών και σε συνάρτηση με το μορφωτικό επίπεδο του πατέρα, αναζητάται η πιθανότητα επίδρασης της παραμέτρου αυτής στην *ικανότητα του πατέρα να είναι καλός ακροατής* (πίνακας 25, παράρτημα 1). Μικρές διαφορές εντοπίζονται στις μέσες τιμές των απαντήσεων των δύο ομάδων που δεν οδηγούν ωστόσο σε συγκεκριμένο συμπέρασμα. Και οι δύο πληθυσμιακές θεωρούν ότι ο πατέρας είναι *πολύ* καλός ακροατής. Εντοπίζεται μία τάση των γονέων να είναι μετριοπαθέστεροι στις απαντήσεις τους, ενώ η συγκεκριμένη παράμετρος δεν φαίνεται να επηρεάζεται από το μορφωτικό επίπεδο του πατέρα.
4. Στην *τέταρτη ερώτηση* του ερωτηματολογίου και πάντα σε συνάρτηση με την παράμετρο του μορφωτικού επιπέδου του πατέρα, διερευνάται το ενδεχόμενο να επηρεάζει η παράμετρος αυτή *την τάση του πατέρα να παίρνει μόνος του αποφάσεις* (πίνακας 26, παράρτημα 1). Μεγάλη διαφορά εντοπίζεται στις μέσες τιμές των απαντήσεων των παιδιών και των μπαμπάδων τους. Τα παιδιά θεωρούν ότι κάτι τέτοιο συμβαίνει *ελάχιστα* ενώ οι πατέρες τους θεωρούν ότι συμβαίνει *λίγο*. Οι γονείς επίσης που είναι απόφοιτοι ανώτατης και ανώτερης

σχολής παρουσιάζουν μία τάση να παίρνουν περισσότερο μόνοι τους αποφάσεις, σύμφωνα πάντα με την δική τους εκτίμηση. Τα παιδιά εντοπίζουν μία τέτοια διαφορά μόνο όσον αφορά τους πατέρες ανώτερης και όχι ανώτατης σχολής.

5. Στην πέμπτη ερώτηση σε συνδυασμό με την ίδια πάντα παράμετρο αναζητάται η επίδραση του μορφωτικού επιπέδου του πατέρα στον *τρόπο που τον αντιμετωπίζει το παιδί του καθώς και τον θαυμασμό που τρέφει στο πρόσωπό του* (πίνακας 27, παράρτημα 1). Όσον αφορά τις απαντήσεις των παιδιών, παρουσιάζεται μία «ισοτιμία» απαντήσεων στις τρεις πρώτες κατηγορίες, ενώ διαφοροποιούνται στις απαντήσεις τους τα παιδιά των αποφοίτων ανωτάτων πανεπιστημιακών σχολών, τα οποία παρουσιάζουν μία κριτικότερη στάση απέναντι στον πατέρα τους. Στις αντίστοιχες ωστόσο απαντήσεις των πατέρων παρουσιάζεται ένα άλλο εντυπωσιακότερο εύρημα το οποίο και προβληματίζει: συγκρίνοντας τις απαντήσεις παιδιών – γονέων παρατηρείται η μικρότερη διαφορά των μέσων τιμών των απαντήσεων στο ζευγάρι εκείνο όπου το μορφωτικό επίπεδο του πατέρα είναι το υψηλότερο και η διαφορά μεταξύ των απαντήσεων αυξάνεται όσο μειώνεται το μορφωτικό επίπεδο του πατέρα. Οι γονείς ανώτερου μορφωτικού επιπέδου φαίνεται να καλλιεργούν στα παιδιά τους αφενός μεν μία πιο κριτική ματιά απέναντι τους αλλά ταυτόχρονα και την ελευθερία να εκφράζουν την πραγματικότητα χωρίς να την ωραιοποιούν.
6. Στην έκτη ερώτηση που διερευνά την πιθανή επίδραση του μορφωτικού επιπέδου του πατέρα *στο βαθμό που ασχολείται εκείνος με το παιδί του* (πίνακας 28, παράρτημα 1), παρουσιάζεται ένα ενδιαφέρον εύρημα, αντίστροφο κατά κάποιο τρόπο του προηγούμενου. Στα ζεύγη υποκειμένων που το μορφωτικό επίπεδο του πατέρα είναι χαμηλότερο (απόφοιτοι δημοτικού και γυμνασίου-λυκείου) παρουσιάζεται μία απόλυτη ταύτιση απαντήσεων. Στα ζεύγη υποκειμένων που οι γονείς είναι απόφοιτοι ανώτερης και ανώτατης σχολής παρουσιάζεται μία διαφορά απαντήσεων μεταξύ τους που θα μπορούσε να οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι τα παιδιά των ανδρών που έχουν επενδύσει περισσότερο στην καριέρα τους και ενδεχομένως απουσιάζουν και περισσότερες ώρες από το σπίτι, έχουν την ανάγκη να «δικαιολογήσουν» αυτή την απουσία και να εξωραΐσουν την εικόνα του¹⁴⁵. Το *μορφωτικό επίπεδο του πατέρα* σύμφωνα με την έρευνα των *Gruch John – Clark Roseanne* ενδεχομένως να συνεπάγεται επιπτώσεις στην ενασχόλησή του με το παιδί. Ο πιο μορφωμένος πατέρας πιθανόν να έχει και μεγαλύτερη οικονομική άνεση να εξασφαλίσει υλικά αγαθά στο παιδί του αλλά εξίσου πιθανό να συνεπάγεται και πιο απαιτητική επαγγελματική ενασχόληση που τον κρατά πολλές ώρες έξω από το σπίτι γεγονός που στερεί από τον ποιοτικό δεσμό του με το παιδί. Κατά γενική πάντως ομολογία ο σύγχρονος έλληνας πατέρας ασχολείται με το παιδί του *αρκετά*. Σύμφωνα πάντως με την έρευνα των *Aldous*¹⁴⁶, *Mulligan* και *Bjarnason* παρατηρείται μία διαφοροποίηση των αρμοδιοτήτων του ζεύγους πολλές φορές με κριτήριο το ποιος είναι ο οικονομικά ισχυρότερος. Εάν μάλιστα ο σύζυγος έχει την μεγαλύτερη οικονομική συνεισφορά στο νοικοκυριό και το μεγαλύτερο κύρος όσον αφορά

¹⁴⁵ Gruch John – Clark Roseanne. *Maternal Employment and Development of the Father – Infant Relationship in the First Year*. Developmental Psychology, 1999, Vol. 35, No 4, 893-903.

¹⁴⁶ Aldous Joan, M. Mulligan Gail, Bjarnason Th. *Fathering over time: the father's impact on mother and young child*. Journal of marriage and the family, Nov. 1998, 60, 810.

- το επάγγελμά του και το μορφωτικό του επίπεδο , παρουσιάζει μία τάση να απέχει από δουλειές του σπιτιού και κυρίως από την ενασχόληση με το παιδί.
7. Όσον αφορά το κατά πόσο επηρεάζει το μορφωτικό επίπεδο του πατέρα την *παροχή βοήθειας στη μελέτη του παιδιού από την πλευρά του (Πίνακας 29, παράρτημα 1)*, βρέθηκε - ως ήταν αναμενόμενο - ότι αυτό επηρεάζει στην περίπτωση που το μορφωτικό επίπεδο είναι χαμηλό. Σε αυτές τις περιπτώσεις οι ίδιοι οι άνδρες ομολογούν ότι βοηθούν *λίγο* τα παιδιά, σε αντίθεση με τα ίδια τα παιδιά που θεωρούν ότι ο πατέρας τους τα βοηθά *αρκετά* έως *πολύ*. Παρόλο που σε όλες τις περιπτώσεις κατηγοριοποίησης με βάση το μορφωτικό επίπεδο του πατέρα, οι απαντήσεις των παιδιών είναι πιο αισιόδοξες και σαφώς πιο θετικές σε σχέση με τις αντίστοιχες των πατέρων τους, στην συγκεκριμένη περίπτωση που το μορφωτικό επίπεδο του πατέρα είναι εξαιρετικά χαμηλό, είναι απόλυτα δικαιολογημένη η ανάγκη των παιδιών να «καλύψουν» αυτή τη «μειονεξία» του πατέρα.
 8. Το μορφωτικό επίπεδο του πατέρα δεν φαίνεται να επηρεάζει *την τάση του πατέρα να μην αλλάζει την άποψή του (πίνακας 30, παράρτημα 1)* καθώς και *την αρετή του να είναι δίκαιος στη συμπεριφορά του απέναντι στο παιδί του (πίνακας 31, παράρτημα 1)*. Τα χαρακτηριστικά αυτά της συμπεριφοράς του πατέρα αποδίδονται περισσότερο στο χαρακτήρα του και δεν επηρεάζονται τόσο από το γνωσιακό του επίπεδο.
 9. Στην αναζήτηση της πιθανής επίδρασης του μορφωτικού επιπέδου του πατέρα στην *θέσπιση και εφαρμογή κανόνων στο σπίτι* (διερεύνηση ορίων) (*πίνακας 32, παράρτημα 1*), φαίνεται ότι όσο κατώτερο είναι το μορφωτικό επίπεδο του πατέρα τόσο περισσότερο έχει την τάση να εφαρμόζει κανόνες στο σπίτι. Να σημειωθεί ότι το συμπέρασμα αυτό προκύπτει κυρίως από τις απαντήσεις των παιδιών. Η έλλειψη ακαδημαϊκής μόρφωσης είναι πιθανό να δημιουργεί ανασφάλεια στους άνδρες όσον αφορά την «περιχαράκωση» του ρόλου τους, γεγονός που τους ωθεί στην ασφαλή λύση των κανόνων που προστατεύουν το κύρος τους. Σε γενικές γραμμές θα έλεγα κανείς ότι στη σύγχρονη ελληνική οικογένεια εφαρμόζονται *αρκετά* κανόνες ρόλων , προγραμμάτων και συμπεριφορών.
 10. από τη σχετική στατιστική ανάλυση προκύπτει ότι το μορφωτικό επίπεδο του πατέρα επηρεάζει και το *επίπεδο των απαιτήσεών του από το παιδί του (πίνακας 33, παράρτημα 1)*. Συγκεκριμένα: όσο υψηλότερο το μορφωτικό επίπεδο του πατέρα, τόσο περισσότερες και μεγαλύτερες και οι απαιτήσεις του. Το παραπάνω εύρημα προκύπτει κυρίως από τις απαντήσεις των πατέρων. Ερευνώντας την παράμετρο αυτή παρατηρείται και μία σημαντική διαφορά μεταξύ των μέσων τιμών των απαντήσεων παιδιών και πατέρων. Η μέση τιμή των απαντήσεων των παιδιών περιγράφει έναν πατέρα *λίγο* απαιτητικό ενώ η αντίστοιχη των πατέρων ως *αρκετά* απαιτητικό. Το πιθανότερο είναι ότι η διαφορά αυτή αποδίδεται στη τάση των παιδιών - που έχει ευρέως απαντηθεί στην παρούσα έρευνα – να ωραιοποιούν το πατρικό πρότυπο.
 11. Το μορφωτικό επίπεδο του πατέρα δεν φαίνεται να επηρεάζει το *εάν και κατά πόσο ο πατέρας επιβραβεύει και είναι ενθαρρυντικός με το παιδί (πίνακας 34, παράρτημα 1)*. Παρουσιάζεται μάλιστα απόλυτη ταύτιση των μέσων τιμών των απαντήσεων παιδιών και πατέρων που δηλώνουν ότι ο πατέρας είναι εξαιρετικά ενθαρρυντικός με το παιδί του. Εξάλλου όπως τονίζει και ο *Frank Pittman* στο βιβλίο του «*Ο Άνδρας σε κρίση*» το παιδί μεγαλώνει κυριολεκτικά

μέσα από τον πατέρα του. Το μόνο που έχει εκείνος να κάνει είναι να είναι παρών και που και που να το επιβραβεύει¹⁴⁷.

12. Το μορφωτικό επίπεδο του πατέρα δεν φαίνεται να επηρεάζει ούτε το *βαθμό αυστηρότητάς του με το παιδί (πίνακας 35, παράρτημα 1)*. Στη συγκεκριμένη ωστόσο ερώτηση παρατηρείται μία σημαντική διαφορά μεταξύ των μέσων τιμών των απαντήσεων των δύο ομάδων, εύρημα εξάλλου αρκετά προβλέψιμο δεδομένης της αρνητικής χροιάς της ερώτησης και της εξακριβωμένης διάθεσης των παιδιών να διαφυλάξουν την πατρική εικόνα, διάθεση που ερμηνεύεται από την εξακριβωμένη ανάγκη των παιδιών να αποφεύγουν οτιδήποτε δυσάρεστο και να πλησιάζουν οτιδήποτε ευχάριστο¹⁴⁸.
13. Η έρευνα κατέδειξε ότι το μορφωτικό επίπεδο του πατέρα δεν επηρεάζει *την επιτρεπτικότητα του απέναντι στο παιδί καθώς και την ευελιξία του να επιτρέπει στο παιδί του να ασχολείται με πράγματα που το ευχαριστούν (πίνακας 36, παράρτημα 1)*. Το σημαντικό ωστόσο εύρημα που προκύπτει είναι ότι υπάρχει στη συγκεκριμένη ερώτηση μία διάσταση απόψεων μεταξύ πατέρων και παιδιών καθώς τα παιδιά θεωρούν ότι οι γονείς τους είναι λιγότερο επιτρεπτικοί σε σχέση με αυτό που θεωρούν οι άνδρες για τον εαυτό τους. Το εύρημα αυτό επιβεβαιώνεται και από τα αποτελέσματα που προέκυψαν από την τελευταία ερώτηση του κοινού ερωτηματολογίου και η οποία αφορά στα αιτήματα που έχουν πατέρες και παιδιά από τη σχέση τους και στο βαθμό ικανοποίησης που παίρνουν από αυτή. Όπως έχει ήδη αναφερθεί, τα παιδιά είχαν περισσότερα αιτήματα από τους γονείς.
14. Όσον αφορά τον *καθημερινό χρόνο που περνούν οι πατέρες με τα παιδιά τους* και τη συνάφεια αυτής της παραμέτρου με το μορφωτικό επίπεδο του πατέρα (*πίνακας 37, παράρτημα 1*), δεν προέκυψε κάποιο εύρημα που να επιβεβαιώνει αυτό το ερευνητικό ερώτημα. Το εύρημα αυτό έρχεται σε αντίθεση με τα ευρήματα που διατυπώθηκαν στην εισαγωγή, από τις έρευνες των *Casper Lynne – O'Connell Martin*¹⁴⁹: *Work, income, the economy and married Fathers as child-care providers* καθώς και των *Levy-Shiff Rachel and Israelashvili Ruth*¹⁵⁰: *Antecedents of Fathering: some further exploration*. Επιβεβαιώνει ωστόσο εν μέρει τα ευρήματα της έρευνας των *Yogman M. – Kndlon D – Earls F*¹⁵¹: *Father Involvement and Cognitive/Behavioral Outcomes of Preterm Infants*, σύμφωνα με την οποία το χαμηλό εισόδημα του πατέρα σχετίζεται με μειωμένο ενδιαφέρον για την ενασχόλησή του με το παιδί.
15. Το μορφωτικό επίπεδο του πατέρα φαίνεται να επηρεάζει τον *τρόπο που το παιδί προσλαμβάνει την πατρική φιγούρα και νιώθει οικειότητα και εμπιστοσύνη (πίνακας 38, παράρτημα 1)*. Η διαφορά εντοπίζεται στο ζεύγος παιδιού-πατέρα όπου το μορφωτικό επίπεδο του πατέρα είναι πολύ υψηλό (απόφοιτος πανεπιστημίου). Σε αυτό το ζευγάρι εντοπίζεται η υψηλότερη τιμή στις απαντήσεις των παιδιών και η χαμηλότερη στις απαντήσεις των πατέρων. Με αυτό τον τρόπο σχηματίζεται η μεγαλύτερη απόσταση μεταξύ των μεσαίων τιμών σε σχέση με όλα τα υπόλοιπα ζευγάρια. Οι άνδρες έχουν την εντύπωση ότι το παιδί τους τους θεωρεί φίλους αλλά μετριοπαθέστερα σε

¹⁴⁷ Pittman Frank. *Ο άνδρας σε κρίση*. Εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1996, 140.

¹⁴⁸ Παπαδόπουλος Νικόλαος Γ. *Ένας Πατέρας Γεννιέται* (η βιβλιοθήκη της οικογένειας). Εκδ. Φυτράκη. Αθήνα 2002, 80.

¹⁴⁹ Casper Lynne – O'Connell Martin. *Work, income, the economy and married Fathers as child-care providers*. Demography 35, No 2, May 1998, 243-250.

¹⁵⁰ Levy-Shiff Rachel and Israelashvili Ruth. *Antecedents of Fathering: some further exploration*. Developmental Psychology, 1998, Vol. 24, No 3.

¹⁵¹ Yogman M. – Kndlon D – Earls F. *Father Involvement and Cognitive/Behavioral Outcomes of Preterm Infants*. Child Adolesc. Psychiatry, Jan. 1995, 34:1.

σχέση με τα παιδιά τους που είναι απόλυτα στην διατύπωση της απάντησής τους σε αυτή την ερώτηση. Τα παιδιά των πολύ μορφωμένων μπαμπάδων έχουν εξιδανικεύσει τη σχέση τους με τον πατέρα τους και φαίνεται να τους θαυμάζουν απεριόριστα. Οι πατέρες τους εμφανίζονται μετριοπαθείς και ιδιαίτερα προσεκτικοί στις διατυπώσεις τους.

16. Το μορφωτικό επίπεδο του πατέρα δεν επηρεάζει ως παράμετρος ούτε το *εάν και κατά πόσο ο πατέρας μαλώνει το παιδί του* (πίνακας 39, παράρτημα 1). Διαφαίνεται μία ελάχιστη τάση των πατέρων να «φαντάζουν» λίγο περισσότερο αυστηροί στα μάτια των παιδιών τους όσο υψηλότερο είναι το μορφωτικό τους επίπεδο. Πεποιθήση και των δύο ομάδων (με μικρή απόκλιση στις μεσαίες τιμές των απαντήσεων) είναι ότι ο σημερινός Έλληνας πατέρας είναι *αρκετά* αυστηρός. Αξίζει να σχολιαστεί το γεγονός ότι παρά την διαφανόμενη έντονη ανάγκη των παιδιών για προστασία του οικείου τους πατρικού μοντέλου, δεν διστάζουν να του αναγνωρίσουν και το χαρακτηριστικό της αυστηρότητας και θα μπορούσαμε να προσθέσουμε και της τήρησης κάποιων ορίων μέσα στην οικογενειακή πραγματικότητα.
17. Το μορφωτικό επίπεδο του πατέρα δείχνει να επηρεάζει το *εάν και κατά πόσο επιλέγει τη χειροδικία* ως μέσο ελέγχου της συμπεριφοράς του παιδιού (πίνακας 40, παράρτημα 1). Συγκεκριμένα παρατηρείται στις απαντήσεις των παιδιών των πατέρων με χαμηλό μορφωτικό επίπεδο μία υψηλότερη συγκέντρωση των τιμών που περιγράφουν έναν πατέρα περισσότερο επιρρεπή στη χειροδικία σε σχέση με τους πατέρες των άλλων ομάδων. Θεωρείται πιθανό οι άνδρες αυτοί να μεγάλωσαν σε περιβάλλοντα στερητικά και αρκετά φτωχά σε υλικά και πολιτιστικά ερεθίσματα – γεγονός που δικαιολογεί και την έλλειψη βασικής εκπαίδευσης – άνδρες που ενδεχομένως βίωσαν και οι ίδιοι το pattern μίας βίαιης συμπεριφοράς από το γονέα του ίδιου φύλου, μοντέλο συμπεριφοράς το οποίο μεταφέρουν διαγενεαλογικά στα παιδιά τους. Ο καθηγητής *Δημήτριος Γεώργας* αναφέρει σχετικά στο βιβλίο του «Κοινωνική Ψυχολογία: στάσεις, αντίληψη προσώπου, στερεότυπα, επιθετικότητα, δυαδικές σχέσεις και επικοινωνία» ότι η μόρφωση είναι στενά συνδεδεμένη με την κοινωνικο-οικονομική τάξη της οικογένειας. Έχει μάλιστα διαπιστωθεί ότι οι γονείς των χαμηλότερων κοινωνικο-οικονομικών τάξεων τείνουν να χρησιμοποιούν συχνότερα την χειροδικία και γενικότερα την σωματική τιμωρία¹⁵². Σε γενικές γραμμές και όπως έχει ήδη επισημανθεί είναι ενθαρρυντικό το γεγονός ότι η χειροδικία συνηθίζεται σε περιορισμένο βαθμό στην ελληνική οικογένεια.
18. Όπως θα ήταν ενδεχομένως αναμενόμενο, το μορφωτικό επίπεδο του πατέρα έχει κάποια επίδραση και *στο βαθμό εμπλοκής του στη συνεργασία του με το σχολείο του παιδιού* (πίνακας 41, παράρτημα 1). Οι πατέρες με πολύ υψηλό μορφωτικό επίπεδο παρακολουθούν στενότερα και συμμετέχουν ενεργότερα στη σχολική ζωή του παιδιού τους.
19. Το μορφωτικό επίπεδο του πατέρα δεν έχει κάποια επιρροή στο *εάν και κατά πόσο συνοδεύει το παιδί του σε εξωσχολικές υποχρεώσεις* (πίνακας 42, παράρτημα 1) αλλά ούτε και στο *βαθμό που το παιδί του και ο ίδιος είναι ευχαριστημένοι από την μεταξύ τους σχέση* (πίνακας 44, παράρτημα 1).
20. Κλείνοντας το κεφάλαιο συνάρτηση του μορφωτικού επιπέδου του πατέρα και των διαστάσεων της συμπεριφοράς του που οι ερωτήσεις του ερωτηματολογίου περιγράφουν, *φαίνεται ότι το μορφωτικό επίπεδο του πατέρα επηρεάζει τον τρόπο επικοινωνίας των παιδιών με τους πατέρες τους*

¹⁵² Γεώργας Δημήτριος. *Κοινωνική Ψυχολογία* (Τόμος Α'): Στάσεις, αντίληψη του προσώπου, στερεότυπα, επιθετικότητα, δυαδικές σχέσεις και επικοινωνία, Αθήνα 1990, 248.

κυρίως όσον αφορά εκείνους τους άνδρες που το μορφωτικό τους επίπεδο είναι πολύ χαμηλό. Τα παιδιά αυτών των γονέων θεωρούν ότι δεν συζητούν πολύ μεταξύ τους, κάτι το οποίο ισχύει με τις υπόλοιπες κατηγορίες ζευγαριών. Το ενδιαφέρον είναι ότι τη διάσταση αυτή στη σχέση δεν την συνειδητοποιούν οι ίδιοι οι γονείς γι' αυτό και παρουσιάζεται το φαινόμενο της μεγαλύτερης διαφοράς στις μεσαίες τιμές των απαντήσεων αυτού του ζεύγους.

Όσον αφορά το μορφωτικό επίπεδο του πατέρα εντοπίστηκαν ιδιαίτερα υψηλά ποσοστά αποφοίτων ανωτάτων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων στους πατέρες που προέρχονται από συνοικίες του κέντρου της Αθήνας (72,5%), από τα νότια προάστια (59,5%) και από την ανατολική Αττική (50%). Απόφοιτοι τεχνικών σχολών απαντώνται συχνότερα στην δυτική Αττική (25,8%), ενώ απόφοιτοι γυμνασίου – λυκείου στην βόρεια (38,9%) αλλά και τη δυτική Αττική (38,7%).

Να σημειωθεί ότι σε παλαιότερη έρευνα που έλαβε χώρα στην Ελλάδα με υποκείμενο παιδιά δημοτικού και μέσο συλλογής πληροφοριών το παιδικό ιχνογράφημα¹⁵³ βρέθηκε ότι τόσο το μορφωτικό επίπεδο του πατέρα όσο και αυτό της μητέρας είναι παράμετροι εξίσου υπεύθυνες για την εμφάνιση ορισμένων συναισθηματικών παραγόντων έτσι όπως αυτοί προκύπτουν από την ανάλυση του ιχνογραφήματος του παιδιού που αφορά στην απεικόνιση της μητρικής και πατρικής φιγούρας αντίστοιχα. Τα ιχνογραφήματα της συγκεκριμένης έρευνας βαθμολογήθηκαν βάσει του συστήματος βαθμολόγησης 55 σημείων *DAP-SPED*, το οποίο είναι σχεδιασμένο να εντοπίζει και να προσεγγίζει συναισθηματικά και προβλήματα συμπεριφοράς παιδιών ηλικίας έξι έως δέκα επτά ετών.

Από τα ευρήματα της συγκεκριμένης έρευνας προέκυπτε το εξής παράδοξο: το μορφωτικό επίπεδο του πατέρα – όποιο και αν είναι αυτό – δεν φαίνεται να επηρεάζει τον τρόπο που το παιδί αντιλαμβάνεται τη μητρική φιγούρα, δεν ισχύει ωστόσο και το αντίστροφο. Το μορφωτικό επίπεδο της μητέρας, ειδικά στην περίπτωση που αυτό είναι υψηλό, παρουσιάζει την τάση να επηρεάζει την εικόνα που έχει διαμορφώσει το παιδί για την πατρική φιγούρα. Μία μητέρα με υψηλό μορφωτικό επίπεδο που είναι πιθανό να «επισκιάζει» την πατρική φιγούρα – κυρίως στην περίπτωση που αυτή υπολείπεται μόρφωσης – είναι δυνατό να συμβάλλει στη διαμόρφωση μίας εσωστρεφούς ψυχосύνθεσης του παιδιού, με χαμηλή αυτοεκτίμηση, ανώριμη διαμόρφωση ταυτότητας φύλου (κυρίως στην περίπτωση που το παιδί είναι αγόρι), θυμό, επιθετικότητα και διαταραχές συμπεριφοράς του παιδιού.

Το μορφωτικό επίπεδο του πατέρα φαίνεται να επηρεάζει περισσότερο τον τρόπο που το παιδί αντιλαμβάνεται τον εαυτό του. Ιδιαίτερα υψηλό ή χαμηλό μορφωτικό επίπεδο είναι δυνατό να επηρεάσει την αυτοεικόνα αλλά και γενικότερα την ψυχосύνθεση και τη συμπεριφορά του παιδιού, εάν το μορφωτικό αυτό επίπεδο έχει ως αποτέλεσμα ελλιπή ή κακή διαπαιδαγώγηση ή αντίστοιχα πιεστική, με πολλούς περιορισμούς και υπερβολικές προσδοκίες ανατροφή.

Αναφορικά με το *ένστο ερευνητικό ερώτημα* που διερευνά το ενδεχόμενο να επηρεάζει η ηλικία του πατέρα το ρόλο του και ως εκ τούτου και τις απαντήσεις τόσο

¹⁵³ Κόντου Μαρία. *Διερεύνηση του τρόπου που αντιλαμβάνονται τα παιδιά ηλικίας 6 ετών (Α' δημοτικού) - αγόρια και κορίτσια – τον Άνδρα, τη Γυναίκα και τον εαυτό τους και η μορφή εκδήλωσης αυτής της αντίληψης μέσα από το παιδικό ιχνογράφημα*. Πτυχιακή Εργασία, Αθήνα 1995, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο, 30, 31.

του ιδίου όσο και του παιδιού του σε κάθε ερώτηση και μετά από μελέτη των στατιστικών αποτελεσμάτων, προέκυψαν τα ακόλουθα συμπεράσματα:

1. Η ηλικία του πατέρα δεν σχετίζεται με την κοντινότητα και την παροχή συμβουλών προς το παιδί του (πίνακας 45, παράρτημα 1). Η απόλυτη ταύτιση των μέσων τιμών των απαντήσεων παιδιών και πατέρων επιβεβαιώνει το εύρημα.
2. Στην συνέχεια και διερευνώντας πιθανή επίδραση της ηλικίας του πατέρα στον τομέα της απολυτότητας (πίνακας 46, παράρτημα 1), του συγκεντρωτισμού των αρμοδιοτήτων, της δυσκαμψίας στην αλλαγή αποφάσεων (πίνακας 48, παράρτημα 1) και της ικανότητας του πατέρα για ενεργητική ακρόαση (πίνακας 47, παράρτημα 1) παρατηρήθηκε μία συσχέτιση της ηλικίας του πατέρα και της ομάδας των χαρακτηριστικών αυτών της συμπεριφοράς του. Συγκεκριμένα εντοπίζεται ότι όσο νεώτερος είναι ο πατέρας τόσο λιγότερο επιβάλλει τη γνώμη του και παίρνει μόνος του αποφάσεις. Από την άλλη πλευρά παρατηρείται ότι οι νεώτεροι μπαμπάδες ακούνε λίγο λιγότερο τους άλλους, παράμετρος η οποία πιθανό να σχετίζεται με την έλλειψη χρόνου ή και υπομονής καθώς υστερούν σε εμπειρίες ζωής σε σχέση με τους μεγαλύτερους ηλικιακά γονείς.
3. Όσον αφορά τον παράγοντα «αυθεντία» και την πιθανή επιρροή της ηλικίας του πατέρα στον τρόπο που το παιδί του τον αντιμετωπίζει και τον θαυμάζει (πίνακας 49, παράρτημα 1), τα αποτελέσματα της αναζήτησης έδειξαν ότι όσον αφορά την θέση των παιδιών δεν υπάρχει κάποια εμφανής επιρροή από την ηλικία, όσον αφορά ωστόσο την θέση των πατέρων διακρίνεται μία τάση τους όσο μεγαλύτεροι σε ηλικία τόσο περισσότερο να θεωρούν ότι τα παιδιά τους τους αντιμετωπίζουν ως αυθεντίες. Τούτο μπορεί να οφείλεται στην ύπαρξη περισσότερης πείρας λόγω του μεγαλύτερου της ηλικίας ή ακόμη και προσδοκία των μεγαλύτερων γονέων που θεωρούν ότι λόγω ακριβώς της μεγαλύτερης ηλικίας δικαιούνται περισσότερο σεβασμό και εκτίμηση από τα παιδιά τους. Γενικότερα παρατηρείται μία σημαντική διαφορά μεταξύ των μέσων τιμών των απαντήσεων παιδιών και πατέρων και εντοπίζεται η αναμενόμενη μετριοπάθεια των πατέρων στις απαντήσεις τους και η υπερβολή των παιδιών στις δικές τους.
4. Η ηλικία του πατέρα επηρεάζει το χρόνο που αφιερώνει και ασχολείται με το παιδί (πίνακας 50, παράρτημα 1) καθώς φαίνεται ότι όσο μεγαλύτερος είναι ο πατέρας τόσο λιγότερο ασχολείται με το παιδί. Εξαιρετικά ενδιαφέρον το γεγονός ότι οι απαντήσεις των πατέρων δείχνουν το ακριβώς αντίθετο, θεωρώντας ότι όσο νεώτερος είναι ο πατέρας τόσο λιγότερο ασχολείται με το παιδί του. Έτσι παρατηρείται το φαινόμενο στο συγκεκριμένο πίνακα στο ζεύγος παιδιού – πατέρα με τον μικρότερο ηλικιακά πατέρα να υπάρχει μεγάλη απόκλιση των απαντήσεων τους η οποία και μειώνεται όσο αυξάνεται η ηλικία του πατέρα. Βιβλιογραφικά να σημειώσουμε ότι παρατηρούνται προβλήματα συνήθως με τους πατέρες μικρότερης ηλικίας, για τους οποίους η εγκυμοσύνη της συντρόφου τους δεν ήταν επιθυμητή. Ο ερχομός του παιδιού τους επιβάρυνε οικονομικά και επαγγελματικά, με αποτέλεσμα να βιώσουν την πατρότητα με τρόπο αμφιθυμικό¹⁵⁴.
5. Φαίνεται επίσης ότι όσο νεώτερος ο πατέρας τόσο περισσότερο βοηθά το παιδί στα μαθήματά του (πίνακας 51, παράρτημα 1), εύρημα που από αρκετές απόψεις είναι δικαιολογημένο δεδομένου ότι ο νεώτερος πατέρας είναι και πιο κοντά χρονικά στα μαθητικά χρόνια αλλά και ως νεώτερος και πιο σύγχρονος

¹⁵⁴ Παπαδόπουλος Νικόλαος Γ. Ένας Πατέρας Γεννιέται (η βιβλιοθήκη της οικογένειας). Εκδ. Φυτράκη. Αθήνα 2002, 38.

αρκετά πιο απαλλαγμένος από την νοοτροπία του παρελθόντος ότι ο τομέας της μελέτης του παιδιού αποτελεί αποκλειστική δικαιοδοσία της μητέρας. Ας μην ξεχνάμε ωστόσο ότι ζητήματα νοοτροπίας διαμορφώνονται σε σημαντικό βαθμό και από το περιβάλλον – στην προκειμένη περίπτωση από το περιβάλλον όπου ανατράφηκαν οι σημερινοί πατέρες¹⁵⁵. Όπως έχει ήδη αναφερθεί οι προσδοκίες των μπαμπάδων σχετικά με το τι πρέπει να κάνουν, τι πραγματικά πράττουν και ποια είναι τα αποτελέσματα αυτών των ενεργειών τους στα παιδιά τους θα πρέπει να «ειδωθεί» μέσα στο πλαίσιο των ιδιαίτερων συνθηκών της κοινότητας, της οικογένειας, της πολιτιστικής κουλτούρας και κληρονομιάς.

6. Η ηλικία του πατέρα δεν αποτελεί παράμετρο που επηρεάζει *τον τρόπο που συναλλάσσεται με το παιδί του σε επίπεδο ευελιξίας σκέψης και αποφάσεων (πίνακας 52, παράρτημα 1) καθώς και δίκαιης συμπεριφοράς (πίνακας 53, παράρτημα 1).*
7. Αποτελεί ωστόσο παράγοντα που καθορίζει το *εάν και κατά πόσο ο πατέρας θέτει κανόνες στο σπίτι (πίνακας 54, παράρτημα 1).* Κατά κοινή παραδοχή γονέων και παιδιών οι πατέρες μεγαλύτερης ηλικίας είναι περισσότερο ελαστικοί και ανεκτικοί και θέτουν λιγότερους κανόνες στα παιδιά τους. Η παρατήρηση αυτή αφορά τους άνδρες που είναι άνω των 45 ετών και οι οποίοι έγιναν γονείς μετά τα 34 τους χρόνια, γεγονός που ενδεχομένως εξηγεί και την ελαστική τους στάση στη διαπαιδαγώγηση. Η στιγμή που επιλέγει ένας άνδρας να γίνει πατέρας είναι καθοριστική για τον τρόπο που θα επιλέξει να μεγαλώσει και να αναθρέψει το παιδί του¹⁵⁶. Οι δραματικές αλλαγές που έχουν σημειωθεί τις τελευταίες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα στον κύκλο ζωής της οικογένειας έχουν σε σημαντικό βαθμό διαχωρίσει χρονικά και την επαγγελματική του αποκατάσταση από τη στιγμή που θα αποφασίσει να δημιουργήσει οικογένεια. Η στιγμή αυτή εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από το εξελικτικό στάδιο – κυρίως συναισθηματικό – που βρίσκεται ο άνδρας. Όταν πολύ νέοι άνδρες γίνονται γονείς αυτό συνήθως συμβαίνει χωρίς πρόθεση και προγραμματισμό, σε αντιδιαστολή προς τους μεγαλύτερους άνδρες που συνήθως επιλέγουν την πατρότητα. Τα μέχρι τώρα στοιχεία δείχνουν ότι μια θετική στάση του πατέρα απέναντι στην πατρότητα σχετίζεται με το εάν η εγκυμοσύνη ήταν εξ αρχής επιθυμητή ή όχι¹⁵⁷. Το εύρημα αυτό επιβεβαιώνεται και από τον *πίνακα 58* ο οποίος και διερευνά πιθανή επίδραση της ηλικίας του πατέρα στο βαθμό επιτρεπτικότητάς του. από τα αποτελέσματα προκύπτει ότι όσο νεαρότερος είναι ο πατέρας τόσο είναι λιγότερο επιτρεπτικός. Ενδεχομένως το άγχος της πατρότητας που απορρέει από την μεγάλη ευθύνη που αυτή συνεπάγεται, εντοπίζεται στους νεαρότερους άνδρες που στερούνται πείρας. Σημαντική ωστόσο παράμετρος που συμβάλλει στη μορφοποίηση της συμπεριφοράς του άνδρα είναι και η συμπεριφορά της συντρόφου του απέναντί του καθώς και το πόσο τον συμπεριλαμβάνει στη διαδικασία απόκτησης παιδιού ακόμη και κατά τη διάρκεια της εγκυμοσύνης¹⁵⁸.
8. Παρά το γεγονός ότι οι μεγαλύτεροι σε ηλικία γονείς επιβάλλουν λιγότερους κανόνες εντούτοις είναι λίγο περισσότερο απαιτητικοί (*πίνακας 55, παράρτημα*

¹⁵⁵ Cabrera N. – Tamis – Le Monda C. – Brandley R. – Hofferth S.-Lamb M. *Fatherhood in the TwentyFirst Century*. Child Development, Jan.2000, Vol. 71, No1, 127, 132.

¹⁵⁷ Cabrera N. – Tamis – Le Monda C. – Brandley R. – Hofferth S.-Lamb M. *Fatherhood in the Twenty-First Century*. Child Development, Jan.2000, Vol. 71, No1, 127,132.

¹⁵⁸ Feldman Shirley. Churnin Nash Sharon. *Antecedents of Fathering*. Child Development, 1983, Vol. 54, 1635.

- 1). Για τη ακρίβεια η περισσότερο απαιτητικοί δεν είναι οι μεγαλύτεροι άνδρες, σύμφωνα πάντα με την άποψη των παιδιών αλλά εκείνοι που η ηλικία τους κυμαίνεται μεταξύ 40 και 45 ετών.
9. Η ηλικία του πατέρα δεν φαίνεται – τουλάχιστον από τα πορίσματα της παρούσης έρευνας – να ορίζει *την αυστηρότητα (πίνακας 57, παράρτημα 1)* ή *τον καθημερινό χρόνο που περνά με το παιδί σε ποσοτική και όχι ποιοτική βάση (πίνακας 59, παράρτημα1)*, παράμετρο η οποία αναλύθηκε στον πίνακα 50. Να επισημάνουμε ότι η καθημερινός χρόνος που περνά ο πατέρας με το παιδί σχετίζεται και με τις ώρες που ο πατέρας βρίσκεται στο σπίτι ενώ η ενεργός ενασχόλησή του με το παιδί αφορά την ουσιαστική διάδραση.
 10. *Όσο νεαρότερος τόσο περισσότερο επιβραβεύει η έλληνας πατέρας.* Αυτό προκύπτει από την σχετική στατιστική ανάλυση (*πίνακας 56, παράρτημα 1*). Ενδιαφέρον ότι σε αυτή την ερώτηση σημειώθηκαν εξαιρετικά υψηλές απαντήσεις που αντιπροσωπεύουν τον ποσοτικό χαρακτηρισμό *πάρα πολύ* και από τις δύο ομάδες υποκειμένων, ενώ η μεταξύ των δύο αυτών ομάδων διαφορά των μέσων τιμών των απαντήσεων ήταν μηδαμινή, γεγονός που αποδεικνύει και την ειλικρίνεια των απαντήσεων.
 11. Η ηλικία του πατέρα έχει μία μικρή επίδραση και *στον τρόπο που τον «βλέπει» το παιδί του και στο πόσο φίλο τον θεωρεί (πίνακας 60, παράρτημα 1)*. Με ελάχιστη διαφορά φαίνεται ότι τα παιδιά νιώθουν πιο κοντά τους τους λίγο μεγαλύτερους σε ηλικία γονείς. Πιθανή ερμηνεία αυτού του ευρήματος σχετίζεται με την ανάλυση που προηγήθηκε και αφορά το βαθμό συνειδητότητας του πατέρα όταν αποφάσισε να γίνει πατέρας καθώς και το εάν και κατά πόσο η πατρότητα αποτέλεσε επιλογή του ή συμμόρφωση με την πραγματικότητα.
 12. Συμπληρώνοντας την ενότητα των ερωτήσεων που αφορούν τους κανόνες, την αυστηρότητα αλλά και την επιλογή της *επίπληξης (πίνακας 61, παράρτημα 1)* και της χειροδικίας (*πίνακας 62, παράρτημα 1*) ως μέσο συμμόρφωσης και ελέγχου της συμπεριφοράς του παιδιού, φαίνεται ότι οι νεώτεροι γονείς είναι πιο αυστηροί, μαλώνουν τα παιδιά τους και χειροδικούν πιο εύκολα.
 13. *Η συνεργασία του πατέρα με το σχολείο και τους δασκάλους του παιδιού* είναι μία παραμέτρος η οποία δείχνει να επηρεάζεται από την ηλικία του (*πίνακας 63, παράρτημα 1*), αυτό τουλάχιστον δηλώνει η σχετική στατιστική αναζήτηση η οποία και παρουσιάζει τους νεώτερους μπαμπάδες (ηλικίες κάτω των 40 ετών) να συνεργάζονται λιγότερο με το σχολείο. Πιθανή εξήγηση η απουσία του πατέρα από το σπίτι και η υπεραπασχόληση με την εργασία του¹⁵⁹, δεδομένου ότι ηλικιακά βρίσκεται στην αρχή σχετικά και το χτίσιμο της επαγγελματικής του σταδιοδρομίας¹⁶⁰.
 14. Μία παράμετρος η οποία φαίνεται να επηρεάζεται εμφανώς από την ηλικία του πατέρα (*πίνακας 64, παράρτημα 1*) είναι *η ενασχόλησή του με τις λοιπές υποχρεώσεις του παιδιού-πέραν των σχολικών*. Όσο μικρότερος σε ηλικία ο πατέρας τόσο περισσότερο ασχολείται και συνοδεύει ή ακόμα και συμμετέχει σε εξωσχολικές δραστηριότητες του παιδιού. Το συγκεκριμένο εύρημα έρχεται ενδεχομένως φαινομενικά σε αντίθεση με το προηγούμενο , υπάρχει ωστόσο η βάση μίας λογικής ερμηνείας δεδομένου ότι η ενασχόληση με τις εξωσχολικές δραστηριότητες του παιδιού είναι πιο ευχάριστη δραστηριότητα

¹⁵⁹ Levy - Shiff Rachel and Israelashvili Ruth. *Antecedents of Fathering: some further exploration*. Developmental Psychology, 1998, Vol. 24, No 3.

¹⁶⁰ Doherty William – Kouneski Edward – Erickson Martha. *Responsible Fathering: An overview and conceptual framework*. Journal of marriage and the family 60 (May 1998): 277-292.

που προϋποθέτει διάθεση και ενδεχομένως και ευεξία, κάτι το οποίο κατά κανόνα διαθέτουν οι πιο νέοι γονείς.

15. Όσο αυξάνονται οι ηλικίες τόσο περισσότερο συζητά ο πατέρας με το παιδί του (πίνακας 65, παράρτημα 1). Η παρατήρηση αυτή προκύπτει κυρίως από τις απαντήσεις των πατέρων στην σχετική ερώτηση.
16. Η παράμετρος της ηλικίας δεν δείχνει τέλος να σχετίζεται με την ποιότητα της σχέσης που δημιουργεί ο πατέρας με το παιδί του (πίνακας 66, παράρτημα 1) και τη συνολική εκτίμηση που γίνεται και από τα δύο μέρη της σχέσης αναφορικά με το βαθμό ικανοποίησης που παίρνουν από αυτή τη σχέση καθώς και την ανάγκη να αλλάξουν κάτι σε αυτή.

Μελετώντας τους αντίστοιχους πίνακες (πίνακας 8 και 9, παράρτημα 2) παρατηρούνται υψηλά ποσοστά νέων πατέρων (κάτω των 40 ετών) στον Πειραιά(68%) στα βόρεια προάστια (63,9%), την δυτική Αττική (58,1%) και τα νότια προάστια (43,2%). Τις ηλικίες μεταξύ 40 και 45 τις συναντούμε συχνότερα στα νότια προάστια και τους μεγαλύτερους σε ηλικία γονείς (άνω των 45) κυρίως στις κεντρικές συνοικίες της Αθήνας (41,9%). Επίσης παρατηρείται ότι το υψηλότερο ποσοστό στις νεαρότερες ηλικίες συναντάται στα βόρεια προάστια (25,6%), στις μεσαίες ηλικίες στις κεντρικές συνοικίες της Αθήνας (27,1%) και τις μεγαλύτερες ηλικίες πάλι στις κεντρικές συνοικίες της Αθήνας (34,6%).

Σχετικά με το δέκατο ερευνητικό ερώτημα που διερευνά το ενδεχόμενο να επηρεάζει η ηλικία του παιδιού τη συμπεριφορά του πατέρα και ως εκ τούτου και τις απαντήσεις τόσο του ίδιου όσο και του παιδιού του σε κάθε ερώτηση και μετά από μελέτη των στατιστικών αποτελεσμάτων, προέκυψαν τα ακόλουθα συμπεράσματα:

1. Εκείνες οι παράμετροι που σχετίζονται με τον χαρακτήρα, την προσωπικότητα και ενδεχομένως και τα βιώματα του πατέρα όπως είναι η παροχή συμβουλών (πίνακας 67, παράρτημα 1), η ικανότητα ενεργητικής ακρόασης (πίνακας 69, παράρτημα 1), η δημοκρατική μέθοδος λήψεως αποφάσεων που αφορούν την οικογένεια (πίνακας 70, παράρτημα 1), η ευελιξία του πατέρα στην αλλαγή αποφάσεων και απόψεων (πίνακας 74, παράρτημα 1), η ικανότητα δίκαιης αντιμετώπισης της οικογενειακής ισορροπίας (πίνακας 75, παράρτημα 1), η τάση του πατέρα για ηυξημένες απαιτήσεις από το παιδί του (πίνακας 77, παράρτημα 1) και η ικανότητα του αντίστοιχα να αναγνωρίζει τη θετική συμπεριφορά στο παιδί και να την επιβραβεύει (πίνακας 78, παράρτημα 1), η τάση του για αυστηρή αντιμετώπιση του παιδιού (πίνακας 79, παράρτημα 1) και κατ'επέκταση για επίπληξη (πίνακας 83, παράρτημα 1) και ενδεχομένως και για χειροδικία (πίνακας 84, παράρτημα 1) προκύπτει από την στατιστική ανάλυση ότι είναι ανεξάρτητες από την μεταβλητή της ηλικίας του παιδιού.
2. Ανεξάρτητες επίσης από τη μεταβλητή της ηλικίας του παιδιού εμφανίζονται οι παράμετροι του καθημερινού χρόνου που περνά ο πατέρας με το παιδί του (πίνακας 81, παράρτημα 1) καθώς και της ενασχόλησης με τις εξωσχολικές δραστηριότητες του παιδιού και τη συνοδεία του παιδιού σε αυτές (πίνακας 86, παράρτημα 1).
3. Η ηλικία του παιδιού επηρεάζει ωστόσο την παράμετρο εκείνη της συμπεριφοράς του πατέρα που σχετίζεται με την επιβολή της γνώμης του (πίνακας 68, παράρτημα 1) καθώς και τη θέσπιση και εφαρμογή κανόνων (πίνακας 76, παράρτημα 1). από τα αποτελέσματα προκύπτει ότι όσο μεγαλώνει το παιδί τόσο περισσότερο χαλαρώνει και ο πατέρας όσον αφορά την επιτήρηση, οι κανόνες στους οποίους το παιδί καλείται να υπακούσει μειώνονται και η εμπιστοσύνη του γονέα προς το παιδί αυξάνεται καθώς αναλογικά αυξάνονται και οι ικανότητες του παιδιού για αυτονομία και

αυτοεξυπηρέτηση σε όλο και περισσότερους τομείς της ζωής του. Στις αρχές της εφηβείας, όπου και ηλικιακά εντάσσεται τι δείγμα της έρευνας, το παιδί δίνει τα πρώτα δείγματα ανεξαρτητοποίησης και τάσεις για «αποκοπή» του ψυχολογικού «ομφάλιου λώρου»¹⁶¹.

4. Όσον αφορά τον τρόπο που το παιδί αντιμετωπίζει τον πατέρα και κατά πόσο τον θεωρεί «αυθεντία» (πίνακας 71, παράρτημα 1), διακρίνεται μία τάση μείωση της εξιδανίκευσης της πατρικής φιγούρας η οποία στο συγκεκριμένο δείγμα παρουσιάζεται πολύ μικρή δεδομένης της μικρής ηλικιακής διαφοράς των παιδιών του δείγματος (11 και 12 ετών). Η διαφορά αυτή αν και εντοπίζεται στις απαντήσεις των παιδιών εντούτοις οι απαντήσεις τους εξακολουθούν να είναι περισσότερο «γενναιόδωρες» από τις αντίστοιχες των πατέρων τους οι οποίοι και θεωρούν ότι δεν είναι και απόλυτα εξιδανικευμένοι στα μάτια των παιδιών τους.
5. Ο παράγοντας του χρόνου που περνούν ο πατέρας με το παιδί είναι ίσως από τους πρώτους που υφίστανται μεταβολή με το μεγάλωμα και την εξέλιξη του παιδιού (πίνακας 72, παράρτημα 1)¹⁶². Τα παιδιά με την είσοδό τους στην εφηβεία αρχίζουν να επενδύουν περισσότερο στις σχέσεις με τους συνομηλίκους τους και επιδιώκουν την ένταξή τους σε κάποια ομάδα. Η αποστασιοποίησή τους από την προσκόλληση στην οικογένεια και ο αγώνας για την κατάκτηση της δικής τους ταυτότητας ξεκινά¹⁶³.
6. Η ηλικία του παιδιού σε μεγάλο βαθμό επηρεάζει και τον τομέα της επιτήρησής του στη μελέτη του και της παροχής βοήθειας στα μαθήματά του από τους γονείς του (πίνακας 73, παράρτημα 1).
7. Σε συνάρτηση με το γεγονός ότι μειώνονται οι κανόνες και οι περιορισμοί και αυξάνονται οι ελευθερίες του παιδιού είναι και το εύρημα ότι όσο μεγαλώνει το παιδί στην ηλικία τόσο ο πατέρας γίνεται πιο επιτρεπτικός απέναντί του όσον αφορά την ενασχόλησή του με δραστηριότητες που το ευχαριστούν (πίνακας 80, παράρτημα 1)¹⁶⁴.
8. από τη έρευνα προκύπτει ότι η ηλικία του παιδιού συναρτάται και με την κοντινότητα στη σχέση του με τον πατέρα του, την οικειότητα και την κατάκτηση της εμπιστοσύνης στο πρόσωπό του (πίνακας 82, παράρτημα 1). από τις απαντήσεις των παιδιών προκύπτει ότι τα μεγαλύτερα σε ηλικία παιδιά νιώθουν τον πατέρα τους περισσότερο «φίλο» σε σχέση με τα μικρότερα παιδιά.
9. Αν και στα μεγαλύτερα παιδιά μειώνονται οι περιορισμοί και η παροχή βοήθειας στη σχολική μελέτη, ωστόσο παρατηρείται μία αύξηση του ενδιαφέροντος του πατέρα για τη σχέση του παιδιού με το σχολικό περιβάλλον και τις επιδόσεις του και μία στενότερη συνεργασία με τους καθηγητές (πίνακας 85, παράρτημα 1) αν και η συνεργασία αυτή παραμένει σε χαμηλά επίπεδα. Η άνοδος του παιδιού στη σχολική βαθμίδα αυξάνει τις υποχρεώσεις του, σταδιακά αναδεικνύει την έφεσή του σε συγκεκριμένα μαθήματα και την αδυναμία του σε άλλα και δρομολογεί την μετέπειτα ακαδημαϊκή του πορεία και ενδεχομένως και επαγγελματική του εξέλιξη. Με την είσοδο του παιδιού στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση ξεκινά και η σχετική ανησυχία των γονέων για το μέλλον του.

¹⁶¹ Παρασκευόπουλος Ιωάννης. *Εξελικτική Ψυχολογία – Εφηβική ηλικία*. Τόμος Δ'. Αθήνα, 19.

¹⁶² Harris Mullan K. – Morgan Philips. *Fathers, Sons and Daughters: Differential Paternal Involvement in Parenting*. Journal of marriage and the family 53(August 1991): 531-544.

¹⁶³ Herbert Martin. *Ψυχολογικά προβλήματα εφηβικής ηλικίας*. Έκδοση Ε'. Εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1999, 15.

¹⁶⁴ Harris Mullan K. – Morgan Philips. *Fathers, Sons and Daughters: Differential Paternal Involvement in Parenting*. Journal of marriage and the family 53(August 1991): 531-544.

10. Σε άμεση σχέση με το εύρημα που αφορά την κοντινότητα του παιδιού στον πατέρα (πόσο αισθάνεται το παιδί τον πατέρα «φίλο»του) είναι και η διαπίστωση που προκύπτει από την στατιστική ανάλυση ότι *μεγαλώνοντας το παιδί συζητά περισσότερο με τον πατέρα τα προβλήματά του (πίνακας 87, παράρτημα 1)* και *δείχνει πιο ευχαριστημένο από τη σχέση του μαζί του με αποτέλεσμα να εντοπίζει λιγότερα σημεία τα οποία θα επιθυμούσε να αλλάξει (πίνακας 88, παράρτημα 1)*. Κατά τη διάρκεια εξάλλου της *σχολικής ηλικίας* η συστηματική ενασχόληση του πατέρα με το παιδί συνδέεται με υψηλότερη σχολική επίδοση και θετικό συναίσθημα του παιδιού για το σχολικό περιβάλλον, ενώ κατά τη διάρκεια της εφηβείας ισχυρές και στενές με την πατρική φιγούρα (φυσική ή θετή) συνδέονται με θετικά ακαδημαϊκά, συμπεριφορικά και συναισθηματικά αποτελέσματα. Η προσβασιμότητα στον πατέρα από την πλευρά του παιδιού του δημιουργεί αισθήματα ασφάλειας και σιγουριάς¹⁶⁵. Να επισημανθεί ότι τα παιδιά του δείγματος της παρούσης έρευνας βρίσκονται ηλικιακά στο μεταβατικό στάδιο μεταξύ σχολικής και εφηβικής ηλικίας.

Αναφορικά με το *ενδέκατο ερευνητικό ερώτημα* που διερευνά το ενδεχόμενο η σύνθεση της οικογένειας και η θέση του παιδιού σ' αυτήν (μοναχοπαίδι, δύο ή περισσότερα αδέρφια) να επηρεάσει τη σχέση του με τον πατέρα του, έτσι όπως αυτή αποδίδεται μέσα από τις απαντήσεις και των δύο στο ερωτηματολόγιο, προέκυψαν τα ακόλουθα συμπεράσματα:

1. Αν και στις απαντήσεις των πατέρων δεν παρουσιάζεται σημαντική διαφορά στις μεσαίες τιμές των απαντήσεων ανάλογα με τον αριθμό των παιδιών, στις απαντήσεις των παιδιών εντοπίζεται μία σημαντική διαφορά των απαντήσεων, κυρίως όσον αφορά εκείνες των παιδιών που έχουν μόνο έναν αδελφό/η, τα οποία θεωρούν ότι οι πατέρες τους τα συμβουλεύουν λιγότερο σε σχέση με τα υπόλοιπα παιδιά. Η παρατήρηση αυτή αφορά την πρώτη ερώτηση του κοινού ερωτηματολογίου που εξετάζει *την εικόνα του παιδιού για την συμβουλευτική ικανότητα του πατέρα (πίνακας 89, παράρτημα 1)*. Στις οικογένειες με ένα ή περισσότερα των δύο παιδιά δεν επισημαίνονται αλλαγές.
2. Όσα περισσότερα παιδιά έχει μία οικογένεια τόσο περισσότερο επιβάλλει ο πατέρας την άποψή του (πίνακας 90, παράρτημα 1) και αντίστοιχα στις πολύτεκνες οικογένειες ο πατέρας δεν αλλάζει εύκολα γνώμη (πίνακας 96, παράρτημα 1). Με την τελευταία αυτή άποψη ωστόσο, αν και συμφωνούν πατέρες και παιδιά, εντούτοις υπάρχει μεγάλη διαφορά των μέσων τιμών των απαντήσεων των δύο πληθυσμιακών ομάδων. Τα παιδιά περιγράφουν τον πατέρα τους ως *αρκετά* δύσκαμπτο ενώ οι πατέρες τον εαυτό τους ως *πολύ*. Στα πλαίσια της ίδιας εννοιολογικής ομάδας εντάσσεται και το εύρημα ότι στις πολύτεκνες οικογένειες *ο πατέρας δεν είναι ιδιαίτερα ανοιχτός στις απόψεις των άλλων (πίνακας 91, παράρτημα 1)*. Είναι φανερό ότι το πλήθος και το μέγεθος των υποχρεώσεων που επωμίζονται οι πατέρες στις πολύτεκνες οικογένειες συχνά τους υποχρεώνει σε έναν πιο συγκεντρωτικό τρόπο διαχείρισης των οικογενειακών υποθέσεων που συχνά δεν τους επιτρέπει την διεξοδική αξιοποίηση του διαλόγου και της ανταλλαγής απόψεων. Πολλές φορές προτεραιότητα έχουν η ικανοποίηση των καθημερινών αναγκών και η κάλυψη των τομέων εκείνων που έχουν τον χαρακτήρα του «επείγοντος», ενώ άλλοι - εξίσου σημαντικοί τομείς - που χρειάζονται ωστόσο χρόνο και

¹⁶⁵ Cabrera N.- Tamis – Le Monda C. – Brandley R. – Hofferth S. – Lamb M. *Fatherhood in the Twenty-First Century*. Child Development, Jan. 2000, Vol.71, No1.

διάθεση για να αναπτυχθούν, συγκαταλέγονται - δυστυχώς - στην κατηγορία της «πολυτέλειας».

3. *Στις πολύτεκνες οικογένειες ο πατέρας αντιμετωπίζεται λίγο λιγότερο ως «αυθεντία» από το παιδί του (πίνακας 93, παράρτημα 1)*, παρατήρηση η οποία προκύπτει τόσο από τις απαντήσεις των παιδιών όσο και εκείνες των πατέρων.
4. *Στις οικογένειες με ένα παιδί ο πατέρας ασχολείται περισσότερο (πίνακας 94, παράρτημα 1)* ενώ το παράδοξο είναι ότι στις πολύτεκνες ο πατέρας ασχολείται περισσότερο με τα παιδιά σε σχέση με εκείνους τους γονείς που έχουν μόνο δύο παιδιά. *Αντίθετα, στη παροχή βοήθειας στη σχολική μελέτη (πίνακας 95, παράρτημα 1)* οι πατέρες με περισσότερα των δύο παιδιών ασχολούνται περισσότερο. Η παρατήρηση αυτή επιβεβαιώνει το εύρημα των Elder και Bauman (1963) ότι το μέγεθος της οικογένειας και ο *αριθμός των παιδιών* φαίνεται ότι επηρεάζει επίσης θετικά την ενασχόληση του πατέρα ωστόσο στερεί από τον αποκλειστικό χρόνο που θα περνούσε ο πατέρας ατομικά με κάθε παιδί, δεδομένου ότι υποχρεώνεται να «μοιράσει» το χρόνο του¹⁶⁶. Το εύρημα της παρούσης έρευνας που σχετίζεται με *τον καθημερινό χρόνο που περνά ο πατέρας με το παιδί του* (σε ποσοτική βάση) συμπίπτει με τα αποτελέσματα των Elder και Bauman (1963), φαίνεται ότι ο καθημερινός χρόνος απασχόλησης του πατέρα με τα παιδιά είναι ηυξημένος στις οικογένειες με περισσότερα από δύο παιδιά (πίνακας 103, παράρτημα 1) με τη διαφορά ότι αυτός ο χρόνος κατανέμεται σε όλα τα παιδιά. Κατά τους Ishii – Kuntz & Coltrane (1992) τα νεαρότερα και τα περισσότερα παιδιά εγείρουν μεγαλύτερες και περισσότερες απαιτήσεις όσον αφορά το χρόνο και την ενεργό απασχόληση του πατέρα μαζί τους¹⁶⁷.
5. *Όσον αφορά το θέμα της αυστηρότητας του πατέρα απέναντι στο παιδί (πίνακας 101, παράρτημα 1)* καθώς και *της επιτρεπτικότητάς του στο να ασχολείται το παιδί με δραστηριότητες που το ευχαριστούν (πίνακας 102, παράρτημα 1)*, από τη στατιστική ανάλυση δεν προκύπτει οι διαστάσεις αυτές της πατρικής συμπεριφοράς να σχετίζονται με τη σύνθεση της οικογένειας.
6. *Στις οικογένειες με δύο παιδιά ο πατέρας χαρακτηρίζεται από τα παιδιά του εξαιρετικά δίκαιος (πίνακας 97, παράρτημα 1)*. Το πιθανότερο είναι ότι όταν τα παιδιά είναι δύο ο πατέρας καταβάλλει προσπάθειες προκειμένου να διατηρήσει ισορροπίες και να μην υπάρξουν παράπονα και ανταγωνισμοί, κάτι το οποίο δεν ισχύει στην περίπτωση των μοναχοπαιδιών που μονοπωλούν το ενδιαφέρον καθώς και των περισσότερων παιδιών που το μοιράζονται αυτό το ενδιαφέρον (τρία ή και περισσότερα παιδιά).
7. Ένα ενδιαφέρον εύρημα που προκύπτει από τη μελέτη της στατιστικής επεξεργασίας των δεδομένων είναι ότι στις *πολύτεκνες οικογένειες οι πατέρες υποχρεώνονται να εφαρμόσουν περισσότερους κανόνες (πίνακας 98, παράρτημα 1)*. Εντοπίζεται μάλιστα μία μεγάλη διαφορά σε σχέση με τη συμπεριφορά των πατέρων των δύο άλλων κατηγοριών. Την διαφορά αυτή την αναγνωρίζουν πατέρες και παιδιά. Είναι ενδιαφέρον το γεγονός ότι στις οικογένειες με πολλά παιδιά οι πατέρες νιώθουν την ανάγκη χρήσης κανόνων που θα τους βοηθήσουν να διατηρήσουν τον «έλεγχο» της κατάστασης και να προστατεύσουν το ρόλο τους.
8. Εντοπίζεται μία αυξητική τάση *των απαιτήσεων των πατέρων (πίνακας 99, παράρτημα 1)* αναλογικά με την σταδιακή αύξηση των παιδιών.

¹⁶⁶ Elder H. Elen Jr. *Linking Family Hardship to Children's Lives*. Child Development, 1985, Vol. 56, 361-375.

¹⁶⁷ Aldous Joan, M. Mulligan Gail, Bjarnason Th. *Fathering over time: the father's impact on mother and young child*. Journal of marriage and the family, Nov. 1998, 60, 809-820.

Παρουσιάζεται έτσι το φαινόμενο, οι πατέρες που έχουν μοναχοπαίδια έχουν λιγότερες απαιτήσεις από τα παιδιά τους και τα πιέζουν λιγότερο σε σχέση με τους μπαμπάδες με περισσότερα των δύο παιδιά. Οι απαιτήσεις αυτές αφορούν στις υποχρεώσεις των παιδιών σχετικά με την προσφορά τους στο σπίτι, έτσι όπως αυτές οι υποχρεώσεις προσδιορίζονται και καθορίζονται από τους γονείς τους. Το εύρημα αυτό ενδεχομένως εξηγεί και την συμπεριφορά που απαντάται στα μοναχοπαίδια, συμπεριφορά που χαρακτηρίζεται από σχετική δυσκολία μοιράσματος και ηυξημένες απαιτήσεις από το περιβάλλον τους. Να σημειωθεί ότι η συνήθης πρακτική στις πολυμελείς οικογένειες είναι τα μεγαλύτερα πλέον παιδιά να αναλαμβάνουν πατρικούς ρόλους ενώ τα νέα μέλη της οικογένειας δεν απολαμβάνουν της αποκλειστικής προσοχής του πατέρα (προνόμια που είχαν τα πρώτα παιδιά) εφόσον η εποπτεία τους έχει ανατεθεί στα μεγαλύτερα αδέρφια (*Zajonc 1976*).

9. Παρατηρείται επίσης - κυρίως από τα παιδιά - ότι όσο μεγαλύτερος ο αριθμός των παιδιών τόσο λιγότερο *επιβραβεύονται από τον πατέρα τους (πίνακας 100, παράρτημα 1)*. Ο περιορισμένος χρόνος που υποχρεωτικά «μοιράζεται» στα παιδιά και η αλλαγή προτεραιοτήτων και αναγκών των πολύτεκνων οικογενειών, αποτελεί την πιθανή εξήγηση αυτού του φαινομένου.
10. Διερευνώντας το συσχετισμό *σύνθεσης της οικογένειας και αυστηρότητας του πατέρα (πίνακας 105, παράρτημα 1)* βρέθηκε ότι οι πατέρες με 2 παιδιά είναι περισσότερο επιεικείς όσον αφορά την οπτική των παιδιών ενώ οι πατέρες από την πλευρά τους θεωρούν ότι οι λιγότερο αυστηροί είναι οι πατέρες που έχουν ένα παιδί. Και αυτό το εύρημα επίσης δικαιολογεί τη συμπεριφορά και των παιδιών που στερούνται αδελφών. Με ελάχιστη επίσης διαφορά σε σχέση με τις υπόλοιπες κατηγορίες σύνθεσης της οικογένειας, προκύπτει ότι *η χειροδικία απαντάται πιο συχνά στις πολύτεκνες οικογένειες (πίνακας 106, παράρτημα 1)*, εύρημα το οποίο ερμηνεύεται κατ'αντιστοιχία από τις παραγράφους 7 και 8.
11. *Όσο λιγότερα παιδιά τόσο κοντινότερη η σχέση με τον πατέρα τους (πίνακας 104, παράρτημα 1)* και *(πίνακας 109, παράρτημα 1)*. Στις οικογένειες με ένα ή δύο παιδιά φαίνεται ότι τα παιδιά αισθάνονται τον πατέρα τους πιο κοντά τους και συζητούν περισσότερο μαζί του τα προβλήματά τους. Να σημειωθεί ότι η παράμετρος αυτή που αφορά στην ποιοτική σχέση του πατέρα με τα παιδιά του, στην κοντινότητα που αισθάνεται το παιδί μαζί του, στην οικειότητα και την άνεση να κουβεντιάσει μαζί του αυτά που το απασχολούν, επηρεάζεται και από άλλες παραμέτρους όπως η ηλικία του πατέρα, το επάγγελμά του, οι ώρες απασχόλησής του, το επάγγελμα της μητέρας, η ποιότητα της σχέσης των γονέων καθώς και ορισμένα χαρακτηριστικά του παιδιού έτσι όπως αυτά προσδιορίζονται από το μοντέλο των 5 παραγόντων του *Doherty*¹⁶⁸.
12. Δύο επισημάνσεις που προκύπτουν από τη μελέτη των αποτελεσμάτων αφορούν στις ώρες απασχόλησης του πατέρα με το παιδί: στις οικογένειες με τρία ή και περισσότερα παιδιά *ο πατέρας επισκέπτεται περισσότερο το σχολείο και ενημερώνεται για τις επιδόσεις των παιδιών (πίνακας 107, παράρτημα 1)*, αλλά *τα συνοδεύει λιγότερο στις εξωσχολικές τους δραστηριότητες (πίνακας 108, παράρτημα 1)*.
13. Η παράμετρος της σύνθεσης της οικογένειας και ο αριθμός των παιδιών δεν δείχνει επηρεάζει την *ποιότητα της σχέσης που δημιουργεί ο πατέρας με το*

¹⁶⁸ NICHD (early child care research network). Factors Associated With Fathers' Caregiving Activities and Sensitivity With Young Children. Journal of Family Psychology, June 2000, Vol. 14, No 2, 200- 219.

παιδί του (πίνακας 110, παράρτημα 1) καθώς και τη συνολική εκτίμηση που γίνεται και από τα δύο μέρη της σχέσης αναφορικά με το βαθμό ικανοποίησης που παίρνουν από αυτή τη σχέση καθώς και την ανάγκη να αλλάξουν κάτι σε αυτή.

Να επισημανθεί ότι στις κεντρικές συνοικίες της Αθήνας παρατηρείται υψηλό ποσοστό στις οικογένειες με δύο παιδιά (55,8%) και ένα αξιόλογο ποσοστό στις οικογένειες με τρία ή περισσότερα παιδιά (25,6%). Στα βόρεια προάστια είναι επίσης υψηλότερο το ποσοστό των οικογενειών με δύο παιδιά (52,8%) και μεγάλο ποσοστό των πολύτεκνων οικογενειών (30,6%). Στις δυτικές συνοικίες της Αθήνας παρατηρείται το υψηλότερο ποσοστό οικογενειών με δύο παιδιά (67,7%) και σημειώνεται και ένα ποσοστό 25,8% στις πολύτεκνες οικογένειες. Οι οικογένειες των νοτίων προαστίων συγκεντρώνουν ένα υψηλό ποσοστό οικογενειών με δύο παιδιά (61,1%) αλλά και ένα σεβαστό ποσοστό με ένα παιδί (25%). Στην ανατολική Αττική κυριαρχούν οι οικογένειες με δύο παιδιά (65,5%), ενώ στον Πειραιά τα ποσοστά είναι μοιρασμένα: οι οικογένειες με δύο παιδιά αναλογούν στο 44%, με περισσότερα των τριών παιδιών στο 32% και με ένα παιδί στο 24% του συνολικού πληθυσμού (πίνακας 1, παράρτημα 2). Στην σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα φαίνεται ότι κυριαρχεί το μοντέλο της τετραμελούς οικογένειας ενώ διστακτικά αλλά αρκετά ενθαρρυντικά ανεβαίνουν τα ποσοστά των μολυμελών οικογενειών.

Διερευνώντας *το δωδέκατο* και τελευταίο ερευνητικό ερώτημα σύμφωνα με το οποίο αναμένεται ο τόπος κατοικίας να επηρεάσει τη σχέση του πατέρα με το παιδί, έτσι όπως αυτή αποδίδεται μέσα από τις απαντήσεις και των δύο στο κοινό ερωτηματολόγιο προέκυψαν οι εξής παρατηρήσεις:

1. Ως αρχική γενική παρατήρηση θα πρέπει να σημειωθεί ότι ο τόπος κατοικίας και κατ'επέκταση το βιοτικό επίπεδο της οικογένειας δεν φαίνεται να επηρεάζει σημαντικές παραμέτρους της συμπεριφοράς του πατέρα καθώς και της ποιότητας της σχέσης του με το παιδί του. Ο τόπος κατοικίας εξάλλου ως μεμονωμένη μεταβλητή δεν δηλώνει κάτι σαφές εφόσον επηρεάζονται πολλοί άλλοι παράγοντες που επηρεάζουν και οι οποίοι αναλύθηκαν διεξοδικά. Παρατίθενται εκείνες οι επισημάνσεις που προέκυψαν από τη στατιστική επεξεργασία των αποτελεσμάτων με μεγάλη διαφορά. Οι πατέρες που ζουν στις παραδοσιακά λεγόμενες «καλές συνοικίες» οι οποίες θεωρούνται πιο εύπορες και ευμαρείς φαίνεται να *επιβάλλουν σε μεγαλύτερο βαθμό την άποψή τους (πίνακας 112, παράρτημα 1)* να είναι λίγο περισσότερο κατευθυντικοί και να έχουν λιγότερο αναπτυγμένη την *ικανότητα της ενεργητικής ακρόασης (πίνακας 113, παράρτημα 1)*. Στην παρατήρηση αυτή συμπίπτουν οι απόψεις παιδιών και πατέρων. Το ίδιο συμπέρασμα προκύπτει και από τη διερεύνηση της επίδρασης του βιοτικού επιπέδου στο *εάν και κατά πόσο επιβάλλει ο πατέρας κανόνες (πίνακας 120, παράρτημα 1)* στα παιδιά. Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι οι γονείς που προέρχονται από εύπορες συνοικίες επιβάλλουν περισσότερους κανόνες.
2. Τα παιδιά που προέρχονται από υψηλότερου βιοτικού επιπέδου προάστια και συγκεκριμένα από βόρεια, νότια και κεντρικά, *αντιμετωπίζουν τον πατέρα τους περισσότερο ως αυθεντία (πίνακας 115, παράρτημα 1)*. Ενδιαφέρον ωστόσο παρουσιάζει η παρατήρηση ότι σε αυτές ακριβώς τις κατηγορίες παιδιών παρουσιάζεται μεγάλη απόκλιση μεταξύ της δικής τους απάντησης και του πατέρα τους, κάτι το οποίο δεν εντοπίζεται στα αντίστοιχα ζεύγη παιδιών – πατέρων που προέρχονται από πιο υποβαθμισμένες περιοχές (Πειραιάς, δυτικές συνοικίες).

3. Παρατηρείται επίσης με μεγάλη διαφορά ότι οι μπαμπάδες που προέρχονται από πιο φτωχές συνοικίες και ειδικά από τα δυτικά προάστια *ασχολούνται λιγότερο με τα παιδιά (πίνακας 116, παράρτημα 1)*, τα *βοηθούν πολύ λιγότερο στα μαθήματα (πίνακας 117, παράρτημα 1)* και *περνούν καθημερινό χρόνο μαζί τους (πίνακας 125, παράρτημα 1)*. Οι τιμές μάλιστα των απαντήσεων παιδιών και πατέρων σε αυτή την κατηγορία (δυτικά προάστια) συμπίπτουν απόλυτα κάτι το οποίο δεν ισχύει στις υπόλοιπες κατηγορίες ζευγών. Η απόλυτη ταύτιση επιβεβαιώνει και το ακριβές της απάντησης. Το φαινόμενο αυτό παρατηρήθηκε και στην ενότητα εκείνη που ασχολήθηκε με τη διερεύνηση της επίδρασης του μορφωτικού επιπέδου του πατέρα στην ενασχόληση του με το παιδί όπου εντοπίστηκε ότι στα ζεύγη υποκειμένων που το μορφωτικό επίπεδο του πατέρα ήταν χαμηλότερο (απόφοιτοι δημοτικού και γυμνασίου-λυκείου) παρουσιαζόταν μία απόλυτη ταύτιση απαντήσεων. Σε σχέση με το εύρημα αυτό τρεις¹⁶⁹ έρευνες εντοπίζουν την εξής παράμετρο σε σχέση με την οικονομική κατάσταση του πατέρα: χαμηλό εισόδημα της οικογένειας και περιορισμένη οικονομική προσφορά του πατέρα στο οικογενειακό νοικοκυριό σχετίζεται με μειωμένο ενδιαφέρον του ίδιου για ενασχόληση με το παιδί¹⁷⁰. Στην ελληνική πραγματικότητα, όπου το φαινόμενο των δύο και τριών απασχολήσεων προκειμένου για την εξασφάλιση του απαραίτητου εισοδήματος, συναντάται συχνά, ενδεχομένως να εξηγεί και την μειωμένη απασχόληση του πατέρα με το παιδί.
4. Οι πατέρες από τις δυτικές συνοικίες καταφεύγουν λίγο περισσότερο - σε σχέση με τους υπόλοιπους γονείς – και στην *χειροδικία (πίνακας 128, παράρτημα 1)* παρατήρηση η οποία επιβεβαιώνεται και από σχετικό εύρημα προηγούμενης ανάλυσης αναφορικά με την επίδραση του μορφωτικού επιπέδου του πατέρα σε αυτήν την παράμετρο της συμπεριφοράς του σύμφωνα με την οποία: στις απαντήσεις των παιδιών των πατέρων με χαμηλό μορφωτικό επίπεδο εντοπίζεται μία υψηλότερη συγκέντρωση των τιμών που περιγράφουν έναν πατέρα περισσότερο επιρρεπή στη χειροδικία σε σχέση με τους πατέρες των άλλων ομάδων. Ο Γ.Ν. Παπαδόπουλος αναφέρει σχετικά ότι «...η παραδοσιακή διαπαιδαγώγηση έθετε ως σκοπό της την ...αναντίρρηση και άκριτη προσαρμογή και υποταγή του παιδιού στις υποδείξεις και τις επιθυμίες του γονέα. Το παιδί που δεν προσαρμοζόταν στην επιθυμητή από τον πατέρα συμπεριφορά χαρακτηριζόταν ως «απείθαρχο» και ...είχε να αντιμετωπίσει μέτρα που αναγκαστικά θα το οδηγούσαν σε «πειθαρχημένη και σωστή» συμπεριφορά και...αν δεν έβαζε μυαλό και συνέχιζε θα αντιμετώπιζε την τιμωρία με τις ποικίλες μορφές της, από τη στέρηση ορισμένων παροχών μέχρι τον ...ξυλοδαρμό». Ο ίδιος θεωρεί ότι δεν είναι λίγοι οι γονείς που έχοντας βιώσει παρόμοια συμπεριφορά από τους γονείς τους και μην έχοντας οι ίδιοι από αυτές τις αντιλήψεις, επιδιώκουν παρόμοια συμπεριφορά από τα παιδιά τους. Η έλλειψη κατάρτισης, προβληματισμού γύρω από αυτό το ζήτημα και η αδυναμία απόκτησης διαφορετικών εμπειριών πιθανό οδηγεί στη διαιώνιση αυτής της συμπεριφοράς. Το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο συμβάλλει προς αυτή την κατεύθυνση. Γονείς που προέρχονται από χαμηλά κοινωνικό-οικονομικά στρώματα και ενδεχομένως και με χαμηλό μορφωτικό επίπεδο ανταποκρίνονται περισσότερο σε αυτό το προφίλ.
5. Συνεχίζοντας τη διερεύνηση της επίδρασης του βιοτικού επιπέδου της οικογένειας στην συμπεριφορά του πατέρα παρατηρείται ότι οι μπαμπάδες

¹⁶⁹ McLoyd Vonnice. *Socioeconomic disadvantage and child development*. American Psychological Association, 1998, Vol. 53, No 2.

¹⁷⁰ Yogman M.–Kndlon D – Earls F. *Father Involvement and Cognitive/Behavioral Outcomes of Preterm Infants*. Child Adolesc. Psychiatry, Jan. 1995, 34:1.

από τις πιο φτωχές συνοικίες και κυρίως από τις δυτικές, *επισκέπτονται λιγότερο το σχολείο των παιδιών (πίνακας 129, παράρτημα 1)* και *συζητούν σε μικρότερο βαθμό με τα παιδιά τους (πίνακας 131, παράρτημα 1)*. Να επισημανθεί, ότι στη συγκεκριμένη ερώτηση, οι απαντήσεις των παιδιών (όλων των κατηγοριών) δείχνουν μία σαφή τάση τους να πιστεύουν ότι ο πατέρας τους, συζητά λιγότερο μαζί τους τα θέματα που τους απασχολούν, σε σχέση με αυτό που θεωρεί ο ίδιος ο πατέρας τους για τον εαυτό του. Πιθανόν το τελευταίο αυτό εύρημα να αποτελεί και ένα έμμεσο αίτημα των παιδιών για περισσότερη και αποδοτικότερη επικοινωνία.

6. Όσον αφορά το πόσο *ευχαριστημένο δηλώνει ένα παιδί από τη σχέση του με τον πατέρα του (πίνακας 132, παράρτημα 1)*, τον βαθμό στον οποίο θα επιθυμούσε να αλλάξει ορισμένα πράγματα ή να ζητήσει κάποια άλλα καθώς και την άνεση που του επιτρέπει η σχέση με τον πατέρα του να τα διεκδικήσει και την συνάρτηση όλων των παραπάνω με το βιοτικό επίπεδο της οικογένειας αποτυπώνει ο τελευταίος πίνακας αυτής της ενότητας. Οι διαφορές μεταξύ των επιμέρους ομάδων είναι τόσο μικρές που δεν επιτρέπουν την εξαγωγή του συμπεράσματος ότι το βιοτικό επίπεδο της οικογένειας επηρεάζει αυτήν παράμετρο της σχέσης πατέρα – παιδιού. Μοναδική εξαίρεση οι απαντήσεις των παιδιών που προέρχονται από τα βόρεια προάστια. Η αναφορά γίνεται μόνο στις απαντήσεις των παιδιών και όχι και των πατέρων δεδομένου ότι οι απαντήσεις των πατέρων τους δεν διαφοροποιούνται από τις αντίστοιχες των πατέρων των άλλων κατηγοριών. Η διαφορά λοιπόν εντοπίζεται μόνο στην θέση των παιδιών, θέση η οποία προσδιορίζεται από μεγαλύτερη ανάγκη αλλαγών στη σχέση αλλά ταυτόχρονα και από υψηλότερες απαιτήσεις που αφορούν τόσο το ποιοτικό κομμάτι της σχέσης όσο και τις υλικές παροχές. Το παράδοξο είναι ότι αν και πρόκειται για παιδιά πιο «χορτάτα», εντούτοις διεκδικούν και περισσότερα. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να δοθεί ιδιαίτερη προσοχή, σε συνδυασμό με την ευρέως αποδεκτή παρατήρηση ότι τα παιδιά και οι έφηβοι αποτελούν τους καλύτερους καταναλωτές, δίχως μάλιστα αντίστοιχα να παράγουν¹⁷¹. Είναι λογικό, στην αναπτυξιακή φάση που βρίσκονται τα παιδιά του δείγματος της συγκεκριμένης έρευνας, να βιώνουν τόσο εσωτερικές αλλαγές όσο και σημαντικές υπαρξιακές αναζητήσεις. Στα πλαίσια αυτών των αναζητήσεων εντάσσεται και η αμφισβήτηση του «ιδανικού πατέρα» και η εκθρόνισή του. Είναι πολύ σημαντικό από την πλευρά το πατέρα να διευκολυνθεί αυτή η διαδικασία προκειμένου το παιδί να κατακτήσει μελλοντικά την αυτονομία του (πβ. Μάνος, 1986-Παπαδόπουλος, 1984).
7. Ο καταναλωτισμός αυτός συχνά λειτουργεί εγκλωβιστικά στα παιδιά διατηρώντας τα προσκολλημένα στην παιδική τους ηλικία και εμποδίζοντάς τα να κατακτήσουν την δική τους προσωπική ταυτότητα και μακροπρόθεσμα την ενηλικίωση.

Όσον αφορά τον τόπο κατοικίας των υποκειμένων της έρευνας, σε συνάρτηση με το σχολείο φοίτησης του παιδιού (πίνακας 1 και 2, παράρτημα 2), προκύπτει ότι από τα παιδιά που φοιτούν σε ιδιωτικό σχολείο, στο μεγαλύτερο ποσοστό (46,2%) κατοικούν σε κεντρικές συνοικίες των Αθηνών και στα νότια προάστια (26,9%), ενώ το μεγαλύτερο ποσοστό των παιδιών που φοιτούν σε δημόσια σχολεία είναι κάτοικοι των δυτικών συνοικιών (20,1%). Σε ιδιωτικά σχολεία ελάχιστα παιδιά φοιτούν που να προέρχονται από την δυτική Αττική (3,2%) και από την περιοχή του Πειραιά (4%).

¹⁷¹ Υφαντής Δημήτρης. *Παρα(σ)τάσεις Εφηβείας*. Τετρ. Ψυχιατρικής, Ιούλ.-Αύγ.-Σεπτ. 2000, Νο 71, 111- 113.

Άποψη των ανδρών για την πατρότητα

Το δεύτερο μέρος του ερωτηματολογίου του πατέρα διερευνά την ευρύτερη άποψη των πατέρων, γενικά για την πατρότητα. Η δομή του ερωτηματολογίου και ο τρόπος διατύπωσης των ερωτήσεων είχαν ως στόχο να αποσπάσουν και κατ'επέκταση να απεικονίσουν τις αντιλήψεις που ο σύγχρονος Έλληνας πατέρας έχει διαμορφώσει για το ρόλο του.

Η *Χάρης Κατάκη*, στο βιβλίο της «Οι τρεις ταυτότητες της ελληνικής οικογένειας» επισημαίνει, συγκρίνοντας τις γενιές της δεκαετίας του 1950 και της δεκαετίας του 1980, ότι στον πυρήνα της ελληνικής οικογένειας έχουν σημειωθεί τρανταχτές μεταβολές. Μέσα στις δύο αυτές γενιές, κατά την *Χ. Κατάκη*, έπαψαν ο γάμος και η οικογένεια να θεωρούνται ο προορισμός του ανθρώπου ενώ τα νέα ζευγάρια εκδηλώνουν μία τάση για αναζήτηση της λειτουργικής συναλλαγής μεταξύ τους ως βασική προϋπόθεση της επιβίωσης της σχέσης τους¹⁷².

Εξετάζοντας μία τρίτη γενιά στο χρόνο (της δεκαετίας του 2000), η παρούσα έρευνα επιβεβαιώνει ότι η σύγχρονη ελληνική οικογένεια έχει σε σημαντικό βαθμό μετατοπιστεί από το παιδοκεντρικό μοντέλο οικογένειας προηγούμενων δεκαετιών. Διερευνώντας την άποψη των πατέρων για την πατρότητα (*πίνακας 9, Ευρήματα*) προκύπτει ότι:

1. Σε ποσοστό 35,5% οι μπαμπάδες της έρευνας συνδέουν την πατρότητα με συναισθήματα τρυφερότητας και ικανοποίηση του «πατρικού φίλτρου».
2. Ένα ποσοστό 31,6% συνδέουν την πατρότητα με την λέξη «πατρικός ρόλος» και αφοσίωση, υποχρεώσεις προς το παιδί και παροχή προστασίας, δημιουργία ευθυνών με την απόκτηση παιδιού αλλά και την ύπαρξη υπευθυνότητας ως προϋπόθεση για την πατρότητα. Είναι γεγονός ότι ο ρόλος όχι μόνο του πατέρα αλλά και γενικότερα του γονιού αποτελεί δέσμευση ζωής και πηγή χαράς αλλά και πίεσης (*Hall, 1994*).
3. Ακολουθεί σε ποσοστιαία αναλογία (11,1%) η κατηγορία εκείνη των πατέρων που θεωρούν την πατρότητα και γενικότερα την απόκτηση οικογένειας σκοπό ζωής και τρόπο κοινωνικής καταξίωσης.
4. Το 10,4% του δείγματος της έρευνας αντιλαμβάνεται την πατρότητα ως τρόπο ολοκλήρωσης του ατόμου και δίνει μεγαλύτερη έμφαση στον εκπαιδευτικό ρόλο του γονέα. Αυτή η κατηγορία παρουσιάζει κοινά στοιχεία τόσο με το 2 όσο και με το 3, βιώνει ωστόσο την απόκτηση παιδιού όχι ως αυτοσκοπό αλλά ως κατάληξη μίας εσωτερικής ωρίμανσης.
5. Ένα ποσοστό της τάξης του 8,8% του δείγματος συνδέει την πατρότητα με υπέρτατες αξίες και αρετές, δοσμένες ωστόσο με τρόπο αρκετά συμβατικό και «φιλολογικό» και λιγότερο αυθόρμητο. Οι πατέρες που ανήκουν σε αυτή την κατηγορία παρουσίασαν μία πατρότητα «βγαλμένη» από βιβλίο και όχι ειδομένη μέσα από τη δική τους βιωματική ματιά.
6. Το μικρότερο ποσοστό (3%) συγκεντρώνει η κατηγορία εκείνη των γονέων που αντιλαμβάνονται και βιώνουν την πατρότητα στην απόλυτη συναισθηματική της μορφή. Η κατηγορία αυτή παρουσιάζει κοινά σημεία με την πρώτη κατηγορία αλλά στην υπερβολή της. Στην αφήγησή τους

¹⁷² Κατάκη Χάρης. *Οι τρεις ταυτότητες της Ελληνικής Οικογένειας*. Σειρά: Ανθρώπινα Συστήματα. Εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998, 79.

αποδίδουν την πατρότητα στην εξειδικευμένη της μορφή, με υψηλές προσδοκίες, περιγράφουν μία παιδοκεντρική οικογένεια όπου ο ρόλος του γονέα ως ατόμου μπαίνει σε δεύτερη μοίρα.

Από τη στατιστική ανάλυση των απαντήσεων των πατέρων με κριτήριο το πόσο απέχουν αυτές οι έξι έννοιες μεταξύ τους (*Διάγραμμα 2, ευρήματα*) οι κατηγορίες αυτές ομαδοποιούνται και εμφανίζονται 3 διακριτές ομάδες. Η πρώτη ομάδα που περιλαμβάνει τις έννοιες «Ευθύνη – Αφοσίωση» (2) και «Συναισθήματα» (1) αποτελεί τον βασικό άξονα πάνω στον οποίο τοποθετείται η έννοια της πατρότητας από τους πατέρες τους δείγματος. Οι δύο αυτές έννοιες αν και θεωρητικά αντιπροσωπεύουν δύο άκρα, στην ουσία λειτουργούν συμπληρωματικά και αφορούν τα δύο βασικά συστατικά της πατρότητας. Ίσως μάλιστα η συμφιλίωση και όχι η αντιπαλότητα των δύο αυτών εκφάνσεων της πατρότητας να αποτελεί και την προϋπόθεση της νέας γενιάς «συμφιλιωμένων» πατέρων έτσι όπως περιγράφονται από την *Elisabeth Badinter* στο βιβλίο της «XY – Η ανδρική ταυτότητα»¹⁷³. Η *Badinter* αναφέρει πολύ εύστοχα ότι «...ο σκληρός και ο μαλθακός άνδρας είναι δύο πρότυπα που δεν φιλοδοξούν να περιγράψουν την ποικιλία της ανδρικής πραγματικότητας...». Προσαρμόζοντας μάλιστα την παρατήρηση αυτή στην ελληνική πραγματικότητα, θα λέγαμε ότι ο σαφής διαχωρισμός του ρεαλιστή, υπεύθυνου, πατέρα – φροντιστή, κάλλιστα μπορεί και πρέπει να περιλαμβάνει και τα χαρακτηριστικά του πατέρα του συναισθηματικού, του συμφιλιωμένου με την «μητρική» του πλευρά, του απαλλαγμένου από τις δυσλειτουργικές προκαταλήψεις της στερεοτυπίας των ρόλων των φύλων. Εξάλλου έχει παρατηρηθεί, σύμφωνα με την *Susan D. Witt*, ότι στις οικογένειες που ο ένας ή και οι δύο γονείς είναι *ανδρόγυνοι* (π.χ. η σύζυγος επιδιορθώνει το αμάξι και ο σύζυγος μαγειρεύει) σημειώνεται υψηλότερος βαθμός γονεϊκής τρυφερότητας, ζεστασιάς και υποστήριξης απέναντι στα παιδιά. Αυτοί οι γονείς έχει βρεθεί ότι είναι ιδιαίτερα ενθαρρυντικοί όσον αφορά τα επιτεύγματα των παιδιών τους και εξαιρετικά τρυφεροί τόσο απέναντι στους γιους όσο και απέναντι στις κόρες τους (*Sedney, 1987; Spense & Helmreich, 1980*)¹⁷⁴. Ο νέος, λοιπόν, «συμφιλιωμένος» πατέρας που απομακρύνεται από το μοντέλο της παραδοσιακής πατριαρχίας, δεν δημιουργεί πλέον φόβο στα παιδιά του¹⁷⁵, αντίθετα εμπνέει έντονη επιθυμία στους γιους και τις κόρες του να τον αγαπήσουν, να διδαχτούν από αυτόν και να τον χορτάσουν. Από την άλλη πλευρά, όταν το κύριο μέρος της ανατροφής των παιδιών το αναλαμβάνει παραδοσιακά η μητέρα, κυρίως στις περιπτώσεις των εφήβων που αφορούν και την παρούσα έρευνα, τότε είναι πιθανό να παρουσιαστεί πρόβλημα στη συμπεριφορά κυρίως του έφηβου αγοριού που εκδηλώνεται με υπερβολική επιθετικότητα και «προβολή» της αρρενωπότητάς τους¹⁷⁶.

Μελετώντας τους μέσους όρους των απαντήσεων των πατέρων του δείγματος, σε συγκεκριμένες φράσεις που αφορούν το ρόλο του, αλλά και ορισμένες παραμέτρους της διαπαιδαγώγησης του παιδιού (*πίνακας 10, Ευρήματα*) προκύπτει ότι οι πατέρες του δείγματος:

¹⁷³ Badinter Elisabeth. *XY, Η Ανδρική Ταυτότητα*. Εκδ. Κάτοπτρο, Μάρτιος 1994, 233,234.

¹⁷⁴ Witt Susan. *Parental influence on children's socialization to gender roles*. Adolescence, Sum. 1997, Vol. 32, 253-259.

¹⁷⁵ Pittman Frank. Ο άνδρας σε κρίση. Εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1996,170.

¹⁷⁶ Gilligan Carol. *In a Different Voice*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1982.

συμφωνούν απόλυτα ότι :

- *Η αντιπαιδαγωγική αντιμετώπιση ενός παιδιού παίζει ρόλο στην μελλοντική του εξέλιξη.*
- Θεωρούν ότι ένα «ανήσυχο» παιδί πρέπει να αντιμετωπίζεται με προγραμματισμένη (συνεργασία και των δύο γονέων) αντιμετώπιση και με διάλογο. Είναι γεγονός ότι σε αντίθετη περίπτωση όπου η αντιμετώπιση δεν είναι ενιαία και προκύπτουν «διπλά» μηνύματα και ασαφή όρια στους ρόλους των δύο γονέων απειλείται η αρμονία της οικογένειας¹⁷⁷.
- Κυρίαρχη επίσης είναι η άποψη η οποία και ενδιαφέρει ιδιαίτερα την παρούσα έρευνα ότι *η απουσία ενασχόλησης του πατέρα μπορεί να επηρεάσει τη συμπεριφορά του παιδιού*¹⁷⁸, ενώ ο πατέρας οφείλει να ενημερώνεται για το ρόλο του (συμμετοχή σε ομάδες γονέων, μελέτη βιβλίων με σχετική θεματολογία και παρακολούθηση παιδαγωγικών εκπομπών).

συμφωνούν αλλά με μεγαλύτερη μετριοπάθεια ότι:

- *Το οικονομικό και μορφωτικό επίπεδο της οικογένειας επηρεάζει τον τρόπο ανατροφής του παιδιού.* Οι απαντήσεις τους εξάλλου στο 1^ο μέρος του ερωτηματολογίου επιβεβαιώνει αυτό το εύρημα αφού προέκυψε από την στατιστική ανάλυση των δεδομένων ότι πράγματι το οικονομικό – μορφωτικό επίπεδο του πατέρα είναι δυνατό να επηρεάσει τη σχέση του με το παιδί του.
- Οι πατέρες επίσης του δείγματος θεωρούν, σε σημαντικό βαθμό, ότι *το παιδί θα πρέπει να κάνει τις δικές του επιλογές.*
- Αντιλαμβάνονται τη σχέση τους με το παιδί τους ως *σχέση μεταξύ φίλων.*
- *Ανάγουν την πατρότητα σε υπέρτατο σκοπό ζωής,* εύρημα το οποίο απαντάται ξανά στον πίνακα 9 στο κεφάλαιο «Ευρήματα»(3).
- Θεωρούν ότι η σχέση τους με το παιδί τους είναι και σχέση προστάτη προς προστατευόμενο(πίνακας 9, κεφ. Ευρήματα, 2).
- Πιστεύουν ότι η επαφή τους με το παιδί θα πρέπει να είναι και ποσοτική και σε καθημερινή βάση και όχι μόνο ποιοτική, άποψη με την οποία συντάσσεται και ο Ν. Παπαδόπουλος στο βιβλίο του «Ένας Πατέρας γεννιέται». Ωστόσο έρευνες δείχνουν ότι σε 12 χώρες Ευρώπης και Αμερικής ο μέσος καθημερινός χρόνος που διέθετε ένας πατέρας για την φροντίδα του παιδιού του στη δεκαετία του '80 ήταν 12' (Newland 1980 & Szalai 1975 στου Fthenakis, 1985).
- συμφωνούν τέλος ότι το να ντύνουν και να ταΐζουν το παιδί είναι εξίσου και δική τους αρμοδιότητα. Αξίζει να αναφερθεί ότι πολύ συζήτηση έχει γίνει σχετικά με τις περιοχές φροντίδας του πατέρα και της μητέρας ήδη από τη δεκαετία του '70. Σε επιστημονική μάλιστα έρευνα των Morris και Greenberg το 1974 δεν εντοπίστηκε διαφορά μεταξύ των δύο φύλων όσον αφορά την ικανότητά τους να αναλάβουν την φροντίδα ενός νεογέννητου. Είναι σημαντικό να συνειδητοποιήσουν οι πατέρες ότι σε μεγάλο βαθμό εξαρτάται από εκείνους να αναλάβουν ενεργότερο ρόλο στη φροντίδα του παιδιού τους. Ήδη από το 2^ο έτος της ζωής του

¹⁷⁷ Παπαδόπουλος Νικόλαος Γ. *Ένας Πατέρας Γεννιέται* (η βιβλιοθήκη της οικογένειας). Εκδ. Φυτράκη. Αθήνα 2002, 68.

¹⁷⁸ Σιδέρης Νίκος. «Και όμως μιλάνε». Εκδόσεις Καστανιώτης, Αθήνα 1999.

παιδιού, όπως επισημάνθηκε και στην εισαγωγή, η στενή δυαδική σχέση της μητέρας με το παιδί αφήνει περιθώρια στον πατέρα προκειμένου να μπει δυναμικά και να την μετατρέψει σε λειτουργικά τριαδική (Κρασνάκης, 1991). Έχουν μελετηθεί οι παράγοντες εκείνοι που συμβάλλουν και επηρεάζουν την ανάληψη της ευθύνης φροντίδας του παιδιού από τον πατέρα οι οποίοι μπορούν να συνοψισθούν στους ακόλουθους:

- i. *Επαγγελματική ενασχόληση των γονέων.* Το παράδοξο είναι ότι, σύμφωνα με ορισμένους ερευνητές, η επαγγελματική ασχολία και των δύο γονέων συνήθως συνεπάγεται παραδοσιακή κατανομή ρόλων (Fthenakis, 1985).
- ii. *Δυνατότητα επένδυσης χρόνου στη φροντίδα των παιδιών.* Η παράμετρος αυτή βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με την επαγγελματική ενασχόληση των γονέων.
- iii. *Το κοινωνικό και βιοτικό επίπεδο της οικογένειας καθώς και το μορφωτικό επίπεδο του πατέρα.* Περισσότερο προσαρμοστικές στη νέα τάξη πραγμάτων, στους κόλπους της ελληνικής οικογένειας, παρουσιάζονται οι οικογένειες με μεσαίου κοινωνικού αλλά υψηλού μορφωτικού επιπέδου.
- iv. *Εμπειρίες και βιώματα του πατέρα σχετικά με το πατρικό ρόλο.* Οι πατέρες συνήθως επιλέγουν είτε να μιμηθούν και να επαναλάβουν τη συμπεριφορά του πατέρα τους είτε να αναπληρώσουν το κενό που οι ίδιοι βίωσαν.
- v. *Αντιλήψεις των πατέρων σχετικά με το ρόλο τους* (κάτι τι οποίο και διερευνάται στο 2^ο μέρος του ερωτηματολογίου της παρούσης έρευνας). Οι προτεραιότητες και η ιεράρχηση των υποχρεώσεων του πατέρα παίζει σημαίνοντα ρόλο στη στάση του απέναντι στα παιδιά του¹⁷⁹.

δεν γνωρίζουν ή δεν είναι σίγουροι εάν και κατά πόσο:

- Λίγες δημιουργικές ώρες επαφής του πατέρα με το παιδί επαρκούν.
- Εάν η μεταξύ τους σχέση προσδιορίζεται ορθώς μόνο ως σχέση μεγαλύτερου προς μικρότερο.
- Η άποψη εξάλλου ότι η πατρότητα είναι συνέπεια και απόρροια ενός γάμου δεν είναι ιδιαίτερα δημοφιλής. Το εύρημα αυτό είναι απόλυτα συμβατό με το αντίστοιχο που προέκυψε από τη μελέτη του πίνακα 9 του κεφαλαίου «Ευρήματα», σύμφωνα με το οποίο το 11,1% των πατέρων του δείγματος θεωρεί την πατρότητα και γενικότερα την δημιουργία οικογένειας σκοπό ζωής και τρόπο κοινωνικής καταξίωσης και την απόκτηση παιδιού συνέπεια ενός γάμου.
- Οι πατέρες δεν δείχνουν αρκετά σίγουροι σχετικά με το εάν ένα παιδί μπορεί να μεγαλώσει χωρίς την παρουσία της μητέρας του αλλά ούτε και εάν ένας πατέρας μπορεί να μεγαλώσει μόνος του το παιδί του. Η αλήθεια είναι ότι τη δεκαετία του '60 - '70 η γονεϊκότητα ήταν σχεδόν συνώνυμη της μητρότητας και η σχετικές έρευνες χρησιμοποιούσαν κατεξοχήν γυναίκες ως υποκείμενα. Από την δεκαετία του 1980 έχει αρχίσει να σημειώνεται μία σημαντική αλλαγή στην επιστημονική γλώσσα των κοινωνικών επιστημών αναφορικά με την γονεϊκότητα. Για πρώτη φορά παρουσιάζεται ο όρος «φροντιστής» (αγγ. *caregiver*) προκειμένου να

¹⁷⁹ Παπαδόπουλος Νικόλαος Γ. *Ένας Πατέρας Γεννιέται* (η βιβλιοθήκη της οικογένειας). Εκδ. Φυτράκη. Αθήνα 2002, 57-58.

διευκρινιστεί ότι η παροχή γονεϊκής φροντίδας δεν αφορά μόνο τη γυναίκα αλλά και τον πατέρα (*Lewis and Rosenblum, 1974*). Περίπου στην ίδια δεκαετία η βιβλιογραφική έρευνα εμπλουτίζεται και μπορεί πλέον ο ερευνητής να αναζητήσει πηγές σύγκρισης της μητρότητας και της πατρότητας¹⁸⁰. Μία εικοσαετία μετά στην ελληνική πραγματικότητα, αν και αρκετά πράγματα έχουν αλλάξει όσον αφορά το ρόλο των δύο φύλων, οι άνδρες παρουσιάζονται αρκετά επιφυλακτικοί όσον αφορά την επάρκειά τους όσον αφορά τη φροντίδα ενός παιδιού. Αλλά και οι ευρύτερες κατευθυντήριες γραμμές του δυτικού κόσμου δεν φαίνεται να έχουν συμφιλιωθεί απόλυτα με την ιδέα ότι ένας πατέρας αξίζει όσο και μία μητέρα¹⁸¹. Ο Γ.Ν. Παπαδόπουλος παρατηρεί πολύ εύστοχα στο βιβλίο του «ένας πατέρας γεννιέται» ότι «*το παιδί δεν χρειάζεται δύο μητέρες , αλλά ένα πατέρα και μία μητέρα*»¹⁸² και εξηγεί ότι ο ρόλος του πατέρα είναι αναντικατάστατος καθώς είναι εκείνος που μπορεί να προσφέρει στο παιδί το αίσθημα της ασφάλειας και της προστασίας του από κινδύνους προερχόμενους είτε από τον εξωτερικό κόσμο είτε από την εσωτερική οικογενειακή πραγματικότητα (π.χ. υπερπροστατευτικότητα της μητέρας).

- Όσον αφορά τον τρόπο αντιμετώπισης ενός ανήσυχου παιδιού, οι πατέρες του δείγματος επίσης δηλώνουν αβέβαιοι σχετικά με τον αν αυτό θα πρέπει να αντιμετωπίζεται με περιορισμό, γεγονός το οποίο ενδέχεται να υποδηλώνει και μία ανασφάλεια αναφορικά με τη μεταβατική φάση που διανύουν οι τωρινοί πατέρες.

Οι πατέρες της έρευνας **διαφωνούν** :

- Με την αντίληψη ότι η πατρότητα αποτελεί κοινωνική συμβατικότητα και επιβεβαιώνουν εμμέσως το εύρημα που έχει προηγηθεί, σύμφωνα με το οποίο το μεγαλύτερο ποσοστό (35,2%) των μπαμπάδων της έρευνας συνδέουν την πατρότητα με συναισθήματα τρυφερότητας και ικανοποίηση του «πατρικού φίλτρου».
- Με την φράση ότι η σχέση τους με το παιδί τους είναι σχέση ισχυρότερου προς ασθενέστερο, δηλώνοντας εμμέσως ότι δεν αντιλαμβάνονται αυτή τη σχέση ως σχέση ισχύος και επιβολής εξουσίας. Η άποψη αυτή των πατέρων είχε εξάλλου διαφανεί, δεδομένου του ευρήματος της περιορισμένης χρήσης χειροδικίας στην ελληνική οικογένεια και της ελεγχόμενης χρήσης κανόνων και ορίων από τους πατέρες.

Οι πατέρες τέλος του δείγματος είναι **απόλυτα κάθετοι** και **διαφωνούν ριζικά** με την άποψη ότι:

- μόνο το χρονικό διάστημα του σαββατοκύριακου είναι επαρκές διάστημα επαφής του πατέρα με το παιδί του καθώς και ότι
- ένα ανήσυχο παιδί θα πρέπει να αντιμετωπίζεται με χειροδικία. Αξιοσημείωτο ότι οι απαντήσεις των πατέρων στο δεύτερο μέρος του ερωτηματολογίου τους, που είναι περισσότερο απρόσωπο και γενικό και διερευνά λιγότερο το βιωματικό κομμάτι του ρόλου τους και περισσότερο

¹⁸⁰ Rossi S.Alice. *Gender of Parenthood*. American Sociological Review, 1984 ,Vol. 49 (Febr.: 1-19),5.

¹⁸¹ Badinter Elisabeth. *XY, Η Ανδρική Ταυτότητα*. Εκδ. Κάτοπτρο, Μάρτιος 1994, 228.

¹⁸² Παπαδόπουλος Νικόλαος Γ. *Ένας Πατέρας Γεννιέται* (η βιβλιοθήκη της οικογένειας). Εκδ. Φυτράκη. Αθήνα 2002, 50.

το θεωρητικό, είναι απόλυτα συμβατές με τις απαντήσεις τους στο πρώτο μέρος τους ερωτηματολογίου.

Οι απαντήσεις των πατέρων που δόθηκαν στο σε αυτό το τμήμα του ερωτηματολογίου τους υπεβλήθησαν σε επεξεργασία με τη μέθοδο της ανάλυσης παραγόντων, διαδικασία η οποία είχε ως αποτέλεσμα την ανάδειξη τεσσάρων(4) διακριτών παραγόντων – εννοιών (*Πίνακας 11, ευρήματα*).

Οι τέσσερις αυτοί παράγοντες εκφράζουν τις έννοιες:

- i. Ευθύνη και Προστασία
- ii. Επικοινωνία και Επαφή
- iii. Ρόλος και αρμοδιότητες που απορρέουν από αυτόν
- iv. Άλλοι κοινωνικοί παράγοντες

Κάθε ένας από αυτούς τους παράγοντες απαρτίζεται από ένα σύνολο ερωτήσεων και φράσεων του ερωτηματολογίου διερεύνησης των στάσεων και των αντιλήψεων του πατέρα.

Συγκεκριμένα:

Ο παράγοντας Α που εκφράζει εκείνους τους πατέρες που αντιλαμβάνονται την πατρότητα ως μέγιστη ευθύνη και τον εαυτό τους ως τον προστάτη του παιδιού, περιλαμβάνει τις ακόλουθες αντιλήψεις: η σχέση του πατέρα με το παιδί του είναι σχέση άνιση μεγαλύτερου προς μικρότερο, ισχυρότερου προς ασθενέστερο και προστάτη προς προστατευόμενο. Η πατρότητα αποτελεί κοινωνική συμβατικότητα, φυσική συνέπεια ενός γάμου. Ο πατέρας οφείλει να ενημερώνεται για το ρόλο του. Το σαββατοκύριακο είναι επαρκές χρονικό διάστημα για την επαφή του πατέρα με το παιδί ενώ ένα «ανήσυχο» παιδί θα πρέπει να αντιμετωπίζεται με προγραμματισμένο τρόπο και από τους δύο γονείς. Για τους γονείς αυτούς σημασία έχει όχι τόσο η ποσοτική όσο η ποιοτική επαφή με το παιδί τους. Οι πατέρες που αντιπροσωπεύονται από αυτές τις ιδέες αισθάνονται ιδιαίτερα υπεύθυνοι απέναντι στο παιδί και επιθυμούν να είναι σωστοί στο ρόλο τους, προτάσσουν ωστόσο αυτή τη διάσταση του ρόλου τους που δημιουργεί αρκετό άγχος και στερούν από τον εαυτό τους τη χαρά της συνεύρεσης με το παιδί και της αλληλεπίδρασης μαζί του που είναι και η ουσία της πατρότητας. Η υπεύθυνη συμπεριφορά απέναντι στο παιδί είναι επιβεβλημένη όχι όμως με τρόπο άκαμπτο και απρόσιτο. Ίσως ο στόχος θα ήταν σκόπιμο να είναι όχι να διαπλάσουν ένα «ενήλικο» παιδί αλλά να βρουν οι ίδιοι τη χαμένη τους παιδικότητα¹⁸³ και τον ενθουσιασμό.

Ο παράγοντας Β περιλαμβάνει εκείνες τις αντιλήψεις περί πατρότητας που αναδεικνύουν το κομμάτι της επικοινωνίας και της συχνής επαφής με το παιδί. Για αυτούς τους μπαμπάδες η επαφή τους με το παιδί θα πρέπει να είναι καθημερινή καθώς με αυτόν τον τρόπο συντηρείται η σχέση «φιλίας» τους και καλύπτονται οι γονεϊκές τους ανάγκες. Οι άνδρες αυτοί θεωρούν την πατρότητα υπέρτατο σκοπό ζωής. Ο *Josef Rattner* επισημαίνει αναφερόμενος σε αυτόν τον τύπο του πατέρα «φίλου» ότι όταν η φιλική και ευμενής πατρική συμπεριφορά αντικαθιστά την αυταρχικότητα τότε «...αποφεύγονται πολλές περίπλοκες καταστάσεις που μεταβάλλουν τη «διαμάχη» των γενεών στην πατριαρχική κοινωνία σ'ένα πεδίο μάχης παθολογικών αναπτύξεων»(1969, σ.31). Είναι επίσης αλήθεια ότι η φυσική επαφή με τον πατέρα δεν υποκαθίσταται καθώς με αυτό τον τρόπο μπορεί να

¹⁸³, ¹⁷⁸ Παπαδόπουλος Νικόλαος Γ. *Ένας Πατέρας Γεννιέται* (η βιβλιοθήκη της οικογένειας). Εκδ. Φυτράκη. Αθήνα 2002, 88-89, 97.

βοηθήσει το παιδί να αισθανθεί ασφαλές και να πετύχει υψηλά επίπεδα ανάπτυξης¹⁸⁴. Μελέτες επίσης καταδεικνύουν ότι τα παιδιά που έχουν πολύ συχνή επαφή με τον πατέρα τους και εκείνος συμμετέχει ενεργά στη φροντίδα τους, παρουσιάζουν υψηλή αυτοπεποίθηση, υψηλές επιδόσεις στο σχολείο και ηυξημένη ικανότητα αυτονομησης. Η επίδραση δε αυτής της αλληλεπίδρασης έχει ιδιαίτερα θετική επίδραση και στον πατέρα (*Fthenakis, 1985*). Μελέτες παρουσιάζουν αυτόν τον τύπο πατέρα να έχει μεγαλύτερη αυτοπεποίθηση και να νιώθει σιγουριά για το ρόλο του (*White, 1994*), εκτιμά περισσότερο τις ικανότητες του παιδιού του αλλά και την κατάσταση της υγείας του, σέβεται τις αρχές ισότητας των δύο φύλων και εκτιμά την προσφορά της συντρόφου του, ενώ τέλος διαθέτει απόλυτη συναίσθηση του ρόλου του και των ευθυνών που απορρέουν από αυτόν χωρίς όμως αυτό να τον αγχώνει ή να γίνεται αυτοσκοπός.

Ο παράγοντας Γ αφορά εκείνους τους γονείς που αντιλαμβάνονται την πατρότητα ως ένα συγκεκριμένο ρόλο που συνεπάγεται συγκεκριμένες αρμοδιότητες. Περιλαμβάνει πατέρες που πιστεύουν στις πατρικές τους ικανότητες και θεωρούν ότι είναι ικανοί να μεγαλώσουν ακόμη και μόνοι τους το παιδί τους, αναλαμβάνοντας ακόμη και *πρωτογενείς δραστηριότητες* που παραδοσιακά θεωρούνται μητρική αρμοδιότητα. Πιστεύουν στη φιλική διάσταση της σχέσης τους με το παιδί αλλά και στη δύναμη του διαλόγου και της δημοκρατικής παιδαγωγικής αντιμετώπισης και όχι στη χρήση καταπιεστικών και περιοριστικών μέσων διαπαιδαγώγησης. Από την άλλη πλευρά σε αυτήν την κατηγορία υπάγονται και εκείνοι οι πατέρες που αντιλαμβάνονται τον πατρικό τους ρόλο ως τρόπο επιβολής στο παιδί. Πατέρες που αναλαμβάνουν αυστηρά τις αρμοδιότητες που υπαγορεύονται από το φύλο τους και που προκειμένου να επιβάλλουν τη θέλησή τους, κάνουν χρήση της εξουσίας τους. Αυτοί οι πατέρες συχνά κρύβονται πίσω από τον ρόλο τους, αναγνωρίζουν στον εαυτό τους το δικαίωμα του περιορισμού και της αυστηρής τιμωρίας του παιδιού και παραμένουν προσκολλημένοι σε ξεπερασμένες παιδαγωγικές μεθόδους. Παρόλο που ενδεχομένως δημιουργεί απορίες η συνύπαρξη στην ίδια κατηγορία δύο τόσο διαφορετικών τύπων πατέρα, το κοινό τους σημείο είναι η υπερβολική προσήλωσή τους στο ρόλο τους και στις αρμοδιότητες που αυτός συνεπάγεται, άλλοτε επενδεδυμένος με δημοκρατική και άλλοτε με αυταρχική συμπεριφορά.

Ο παράγοντας Δ περιλαμβάνει μία κατηγορία αντιλήψεων περί πατρότητας που δεν στοιχειοθετούν ένα συγκεκριμένο, πλήρες πορτραίτο πατρικής συμπεριφοράς αλλά αφορούν τέσσερις γενικότερες και πιο θεωρητικές απόψεις για τον πατρικό ρόλο. Σύμφωνα λοιπόν με αυτές, η απουσία ενασχόλησης του πατέρα μπορεί να επηρεάσει τη μελλοντική συμπεριφορά του παιδιού, η αντιπαιδαγωγική αντιμετώπιση του παιδιού παίζει ρόλο στη μετέπειτα εξέλιξή του, το οικονομικό και μορφωτικό επίπεδο της οικογένειας επηρεάζει τον τρόπο ανατροφής του παιδιού και τέλος δεν αρκεί η ποιοτική αλλά χρειάζεται και η ποσοτική ενασχόληση και επαφή του πατέρα με το παιδί. Όσον αφορά μάλιστα την τελευταία άποψη, έχει αποδειχθεί ότι, ο πατέρας εκείνος που από την αρχή της γέννησης του παιδιού και με τρόπο συστηματικό ασχολείται μαζί του, είναι πιο έμπειρος στο ρόλο του και αποτελεσματικός προκειμένου να το βοηθήσει ουσιαστικότερα, δεδομένου ότι εξαρχής γνωρίζει τις ανάγκες του, τους αναπτυξιακούς του ρυθμούς και τις πιθανές δυσκολίες τους στη μάθηση και προσαρμογή στο εξωτερικό περιβάλλον (*ηβ. DeLuccie & Davis, 1991- Roid & Canfield, 1994*)¹⁸⁵.

¹⁸⁵ Παπαδόπουλος Νικόλαος Γ. *Ένας Πατέρας Γεννιέται* (η βιβλιοθήκη της οικογένειας). Εκδ. Φυτράκη. Αθήνα 2002, 88-89, 83.

Και για τις τέσσερις αυτές διαστάσεις της παιδαγωγικής αντιμετώπισης υπήρξε βιβλιογραφική αναφορά τόσο στην εισαγωγή όσο και στην ερμηνεία και συζήτηση των ευρημάτων, η οποία και επιβεβαιώνει αυτές τις αρχές. Το πιθανότερο είναι ότι στην στατιστική ανάλυση παραγοντοποιήθηκαν ως μία ξεχωριστή κατηγορία διότι αποτελούν αντιλήψεις ευρύτερες, σχεδόν οικουμενικά αποδεκτές και κατοχυρωμένες ως επιστημονικά αληθής.

Ανακεφαλαιώνοντας, θα λέγαμε ότι από την προσπάθεια από κωδικοποιηθεί και να κατηγοριοποιηθεί η «κρυμμένη» λογική της συλλογικής πατρικής συμπεριφοράς¹⁸⁶ προέκυψαν οι τέσσερις αυτές διαστάσεις – τύποι της πατρότητας, που ανέδειξε η στατιστική επεξεργασία και οι οποίες δεν αντιμάχονται απαραίτητα η μία την άλλη, απλώς φωτίζουν διαφορετικές πλευρές της. Η πατρότητα ενέχει τόσο την έννοια της προστασίας απέναντι στο παιδί και της ανάληψης μίας τεράστιας ευθύνης – που ξεκινά από τη σύλληψη του παιδιού – όσο και της υγιούς και συνεχούς επαφής και επικοινωνίας μαζί του προκειμένου για το χτίσιμο της προσωπικότητας του αλλά και του συγκεκριμένου ρόλου και των αρμοδιοτήτων που απορρέουν από αυτόν. Δεν είναι ωστόσο σπάνιο το φαινόμενο πολλών πατέρων που επενδύουν μονόπλευρα σε μία διάσταση του ρόλου τους, απαξιώνοντας ή αγνοώντας άλλες εξίσου σημαντικές.

Στον τελευταίο πίνακα του κεφαλαίου των ευρημάτων (*πίνακας 12, κεφ. ευρήματα*) αποτυπώνονται τα αποτελέσματα της σύγκρισης των παραγοντικών αναλύσεων που πραγματοποιήθηκαν στις απαντήσεις των πατέρων, στο 2^ο μέρος του ερωτηματολογίου τους. Συγκρίνοντας τα αποτελέσματα αυτά παρατηρείται ότι ο ρόλος του πατέρα ως «φίλου» σχετίζεται θετικά με τους παράγοντες Β και Γ (υπάρχει συσχέτιση σε επίπεδο 1% στατιστικής σημαντικότητας) και ο ρόλος του γονιού ως «αρχηγός» σχετίζεται θετικά με τον παράγοντα Β (υπάρχει συσχέτιση σε επίπεδο 5% στατιστικής σημαντικότητας) αλλά αρνητικά με τον παράγοντα Γ (υπάρχει συσχέτιση σε επίπεδο 1% στατιστικής σημαντικότητας). Οι παραπάνω συσχετίσεις δηλώνουν ότι όσα περισσότερα χαρακτηριστικά του πατέρα «φίλου» συγκεντρώνει η συμπεριφορά του πατέρα τόσο στενότερη είναι η επικοινωνία τους και η επαφή τους, ενώ στην αλληλεπίδρασή τους ο πατέρας αξιοποιεί το διάλογο, σέβεται την προσωπικότητα του παιδιού, επιδιώκει την αυτονομία του και στην προσπάθειά του αυτή για υγιή και δημοκρατική διαπαιδαγώγηση του παιδιού αξιοποιεί σαν πολύτιμο συνεργάτη τη σύντροφό του. Από την άλλη πλευρά, όσα περισσότερα χαρακτηριστικά του «αυταρχικού» συγκεντρώνει ένας πατέρας, τόσο ενισχύεται η φυσική επαφή με το παιδί του, περισσότερο ωστόσο με στόχο την εποπτεία και λιγότερο την επικοινωνία, και γίνεται χρήση του περιορισμού και της ποινής (ακόμη και της σωματικής) προκειμένου για την πειθαρχία του παιδιού. Η συμπεριφορά αυτή εμποδίζει άμεσα την φυσική διαδικασία αυτονομίας του παιδιού έτσι ώστε να αισθανθεί αυτόν τον τρόπο προκειμένου τα παιδιά να μεγαλώνουν ευτυχισμένα και συντροφευμένα από

Το παιδί δεν έχει ανάγκη «άκαμπτων» και απρόσιτων προτύπων, ούτε είναι σκόπιμη η πρώιμη ωρίμανσή τους. Στόχος δεν είναι να χάσει το παιδί την παιδικότητά του αλλά να ανακαλύψει ο πατέρας τη δική του. Αυτός ίσως να είναι και ο ασφαλέστερος τρόπος προκειμένου τα παιδιά να μεγαλώνουν ευτυχισμένα και συντροφευμένα από

¹⁸⁶ Παπαστάμου Στάμος. *Εισαγωγή στην Κοινωνική Ψυχολογία*. Τόμος Α' . Εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2001, 13.

προσιτούς και τρυφερούς μπαμπάδες και οι πατέρες να εξελίσσονται στον πατρικό τους ρόλο μαθαίνοντας από τα παιδιά τους.

Μεθοδολογικά προβλήματα – Προτάσεις

- i. Το σημαντικότερο πρόβλημα ήταν ότι ενώ η συμπλήρωση των ερωτηματολογίων των παιδιών γινόταν παρουσία της ερευνήτριας και μπορούσε να ελεγχθεί, η συμπλήρωση του αντίστοιχου ερωτηματολογίου του πατέρα δεν γινόταν κατά τον ίδιο τρόπο. Όπως έχει ήδη περιγραφεί στο κεφάλαιο «Μεθοδολογία» το ερωτηματολόγιο που έπρεπε να συμπληρωθεί από τον πατέρα αποστέλλόταν σε αυτόν μέσω του παιδιού με αποτέλεσμα να μην είναι δυνατόν να ελεγχθεί εάν όντως το ερωτηματολόγιο δόθηκε στον πατέρα (σε περιπτώσεις μη συμπλήρωσης αυτό θα μπορούσε να οφείλεται σε παραμέληση παράδοσης του από την πλευρά του παιδιού) και εάν και κατά πόσο συμπληρώθηκε από τον ίδιο.
- ii. Το γεγονός εξάλλου της απώλειας ζευγών υποκειμένων οφείλεται στη μη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου του πατέρα. Με δεδομένο δε το γεγονός ότι η παράμετρος της οικογενειακής κατάστασης (παντρεμένος, διαζευγμένος) διερευνάτο μόνο από το ερωτηματολόγιο του πατέρα και όχι και του παιδιού (προκειμένου να μην έρθει το παιδί σε δυσάρεστη θέση) δεν ήταν δυνατό να γίνει εξακρίβωση εάν τα ερωτηματολόγια τα οποία δεν συμπληρώθηκαν ήταν διαζευγμένων ή μη πατέρων. Από την ανάλυση των απαντήσεων προέκυψε ελάχιστο ποσοστό συμπληρωμένων ερωτηματολογίων από χωρισμένους γονείς γι' αυτό και δεν ελήφθη υπόψιν στην ανάλυση η παράμετρος της οικογενειακής κατάστασης. Σε περίπτωση επανάληψης διεξαγωγής της συγκεκριμένης έρευνας ένας ενδεδειγμένος τρόπος προκειμένου να αποφευχθεί η απώλεια αυτής της παραμέτρου και να συνεκτιμηθεί στην ερμηνεία των δεδομένων θα ήταν να εξασφαλιστεί η συμπλήρωση των ερωτηματολογίων παρουσία της ερευνήτριας είτε με τη μέθοδο της προκαθορισμένης συνάντησης με τον κάθε πατέρα ξεχωριστά στον τόπο κατοικίας του, είτε συγκεντρώνοντας όλους τους γονείς στο χώρο του σχολείου σε μία κοινή συνάντηση.
- iii. Η επιλογή του ερωτηματολογίου ως μέσου συλλογής των δεδομένων εγείρει ορισμένα μειονεκτήματα που σχετίζονται κυρίως με τους μηχανισμούς άμυνας του ερωτώμενου¹⁸⁷ όπως άρνηση, εκλογίκευση και απώθηση, γεγονός που ενδέχεται να αλλοιώσει την ειλικρίνεια της απάντησης.
- iv. Θα πρέπει να επισημανθεί ότι στα ερευνητικά ερωτήματα (και όχι στις ερευνητικές υποθέσεις) επιλέχθηκε από τους *δείκτες κεντρικής τάσης* και χρησιμοποιήθηκε ως στατιστικό κριτήριο ο *αριθμητικός μέσος όρος* δεδομένης της σταθερότητας του δείκτη

¹⁸⁷ Σπουδαστήριο Κοινωνιολογίας ΠΑΣΠΕ – Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών. *Εισαγωγή στη μεθοδολογία και τις τεχνικές των κοινωνικών επιστημών*. Κοινωνιολογική βιβλιοθήκη, Gutenberg, Αθήνα 1977.

αυτού αφού βασίζεται στο πραγματικό μέγεθος των τιμών¹⁸⁸. Από την ερμηνεία των πινάκων ωστόσο που ακολουθούν δεν προκύπτουν αιτιώδεις σχέσεις μεταξύ των μεταβλητών γι' αυτό και στην ανάλυση γίνεται λόγος για *ενδείξεις και όχι για ευρήματα από τα οποία προκύπτουν στατιστικά σημαντικά δεδομένα*. Ως εκ τούτου δεν θα ήταν σκόπιμο να γενικευθούν στον ευρύτερο πληθυσμό εάν δεν προηγηθεί περαιτέρω στατιστική ανάλυση που θα αναδείξει τον συνδυασμό εκείνων των μεταβλητών που συμβάλουν τροποποίηση της εκάστοτε μεταβλητής.

- v. Στην κατασκευή του ερωτηματολογίου συμπεριλήφθηκε μεγάλος αριθμός παραμέτρων της πατρικής προσωπικότητας και συμπεριφοράς, γεγονός το οποίο δυσχέρανε την στατιστική ανάλυση των δεδομένων. Προτείνεται, σε πιθανή επανάληψη της έρευνας, η επιλογή μικρότερου αριθμού παραμέτρων, γεγονός που θα διευκολύνει τόσο τη στατιστική επεξεργασία όσο και την ερμηνεία των ευρημάτων.
- vi. Τα αποτελέσματα της παραγοντικής ανάλυσης καθώς και η κατηγοριοποίηση που προκύπτει από αυτή, δημιουργεί προβληματισμούς γύρω από τα στερεότυπα¹⁸⁹ της πατρότητας σε μια διαχρονικότερη διάσταση και ως εκ τούτου θα μπορούσε να αποτελέσει το έναυσμα για την κατασκευή νέων μεθοδολογικών εργαλείων με πρακτικές εφαρμογές στη μελέτη αλλά και τις θεραπευτικές προσεγγίσεις της σύγχρονης οικογένειας.

¹⁸⁸ Παρασκευόπουλος Ιωάννης. Στατιστική Εφαρμοσμένη στις Επιστήμες της συμπεριφοράς. Τόμος Α, Περιγραφική στατιστική, Αθήνα 1990, 63 – 64.

¹⁸⁹ Παπαστάμου Στάμος. *Εισαγωγή στην Κοινωνική Ψυχολογία*. Τόμος Α' . Εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2001, 57.

Επίλογος

Σε μία εποχή που χαρακτηρίζεται από την ταχύτητα της πληροφορίας, της τεχνολογικής έκρηξης και των ταχύτατων μεταβολών στις περιβαλλοντικές και κοινωνικές συνθήκες ζωής, η δομή και η λειτουργία της οικογενειακής ζωής ακολουθούν το αναπόφευκτο ρεύμα των αλλαγών: κύρια χαρακτηριστικά αυτών είναι η αύξηση της γυναικείας απασχόλησης και της ενεργής ανδρικής συμμετοχής στην οικογένεια αλλά και αύξηση του πατρικής απουσίας λόγω της διεύρυνσης του φαινομένου των μονογονεϊκών οικογενειών που προκύπτει είτε λόγω διαζυγίου είτε είναι συνέπεια της επιλογής για τη γέννηση παιδιού εκτός γάμου. Αυτές οι μεταβολές έχουν οδηγήσει αφενός μεν σε διαφορετικές οικογενειακές δομές, αφετέρου δε σε διαφορετικές προσδοκίες και αντιλήψεις αναφορικά με το ρόλο του πατέρα. Το πιθανότερο είναι ότι η συμμετοχή της γυναίκας στην αγορά εργασίας με φιλόδοξο και ανταγωνιστικό χαρακτήρα θα εξακολουθήσει και θα αυξηθεί τις προσεχείς δεκαετίες. Αντιστοίχως αναμένεται να αυξηθεί και να επεκταθεί και η πατρική συμμετοχή στην φροντίδα του παιδιού δεδομένου ότι ολοένα και περισσότερο ο πατέρας καθίσταται απαραίτητος σε δραστηριότητες ανατροφής του παιδιού και αναλαμβάνει περισσότερες ευθύνες και πρωτοβουλίες όσον αφορά την οργάνωση της ζωής του παιδιού.

Δυστυχώς δεν μεγαλώνουν όλα τα παιδιά έχοντας την τύχη και την ευκαιρία να έχουν ουσιαστική σχέση με τον πατέρα τους. Το ερώτημα που ευλόγως εγείρεται είναι εάν η απόσταση μεταξύ των εμπλεκόμενων και μη εμπλεκόμενων μη την φροντίδα των παιδιών τους πατέρων, θα συνεχίσει να μεγαλώνει. Η απάντηση φαίνεται να είναι καταφατική, τουλάχιστον όσον αφορά το προσεχές μέλλον.

Η έλλειψη επαρκών οικονομικών πόρων ενδεχομένως να υπονομεύσει σοβαρά το ρόλο των πατέρων ως «κουβαλητές» και να αυξήσει τις συζυγικές συγκρούσεις. Αυτοί οι άνδρες ενδέχεται -παρά τις καλύτερες προθέσεις τους- να αντιμετωπίσουν πρόβλημα στη σχέση τους με το παιδί τους, με δυσάρεστες συνέπειες για τη μελλοντική του ανάπτυξη (*McLanahan, 1999*), πρόβλεψη η οποία ισχύει κυρίως για τα παιδιά εκείνα που στερούνται της βασικής κοινωνικής και οικογενειακής υποστήριξης προκειμένου να εξισορροπήσουν την πατρική απουσία. Από την άλλη πλευρά και η αγωνία των ανδρών για επαγγελματική καταξίωση και ο ζήλος των γονέων για εξασφάλιση περισσότερων υλικών αγαθών επίσης ενέχει σοβαρούς κινδύνους για τη διατήρηση της κοντινότητας και επικοινωνίας με το παιδί τους.

Ο ρόλος των κοινωνικών υπηρεσιών, των κοινωνικών ερευνητών, της πολιτείας και όλων των φορέων που σχετίζονται με το σχεδιασμό και την εφαρμογή προγραμμάτων που στηρίζουν τις οικογένειες και τις μαθαίνουν να αξιοποιούν το θετικό δυναμικό τους, είναι πολύ σημαντικός. Χρειάζεται επίσης η επίδειξη ιδιαίτερης ευαισθησίας σε εκείνες της περιπτώσεις που η πατρική εμπλοκή στην ανατροφή του παιδιού δεν ευνοεί την ανάπτυξη του παιδιού. Δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις παραμέλησης και κακοποίησης παιδιών που «κρύβονται» στους κόλπους της οικογένειας, υπό μορφή μυστικού, στερώντας από το παιδί την ευκαιρία ενός υγιούς περιβάλλοντος και από την οικογένεια την ευκαιρία να δεχθούν υποστήριξη από ειδικούς.

Ίσως τώρα περισσότερο από ποτέ είναι ευκαιρία να εκτιμηθεί και να αξιοποιηθεί η διαφορετικότητα του κάθε πατέρα, συμπεριλαμβανομένων των πολιτιστικών και κοινωνικών παραμέτρων στη σημασιολόγηση της πατρότητας, των ρόλων που αναλαμβάνουν οι άνδρες στην ανατροφή των παιδιών τους και την επιρροή που έχουν στη ζωή και την εξέλιξη αυτών. Όροι όπως «τέλεια πατρότητα» ή «ιδανικός πατέρας» δεν είναι σκόπιμο να έχουν καμία επιστημονική αποδοχή. Αντιθέτως, οι

προσδοκίες του πατέρα για το τι θέλει και μπορεί να κάνει και τελικά τι εφαρμόζει στην οικογενειακή πρακτική, θα πρέπει να εξετάζονται μέσα στα πλαίσια της οικογένειας, της κοινότητας, της κουλτούρας, του πολιτιστικού πλαισίου αλλά και του ιστορικού πλαισίου που λαμβάνουν χώρα.

Οι αλλαγές στις αρμοδιότητες ανδρών και γυναικών έχουν διαμορφώσει ένα νέο πλαίσιο προσδοκιών, αντιλήψεων και συμπεριφορών σχετικά με το τι οφείλουν να κάνουν στα πλαίσια της οικογένειας. Τώρα πλέον οι δύο γονείς θεωρούνται και αντιμετωπίζονται ως συνεργάτες στη γονεϊκότητα, μοιράζονται εργασίες και αρμοδιότητες σχεδόν ισότιμα και ο ρόλος τους τείνει να απαλλαγεί από βαριές ταμπέλες του παρελθόντος που οριοθετούσε και περιχαράκωνε τη συμπεριφορά τους στα στενά πλαίσια του φύλου τους.

Οι μητέρες μπορεί να έχασαν τον αποκλειστικό τίτλο του βασικού φροντιστού, κέρδισαν όμως έναν αναντικατάστατο συνεργάτη στην ανατροφή του παιδιού τους. Και οι πατέρες με τη σειρά τους κέρδισαν μία θέση στις σύγχρονες θεωρίες που αφορούν την ανάπτυξη του παιδιού. Οι γυναίκες που είχαν την τύχη να ανατραφούν και από τους δύο γονείς και να βιώσουν τον πατέρα τους ενεργά συμμετοχικό, το πιθανότερο είναι ότι θα είναι προσεκτικές στην επιλογή του συντρόφου τους και θα αναζητήσουν εκείνα τα χαρακτηριστικά που παραπέμπουν σε συνεργατικότητα στην ανάληψη ευθυνών και μοίρασμα αρμοδιοτήτων. Η επόμενη γενιά των σημερινών αγοριών και κοριτσιών πιθανό να βιώσει την εμπειρία μίας μητέρας που τις περισσότερες ώρες εργάζεται εκτός σπιτιού και ο πατέρας αναλαμβάνει να μαγειρέψει. Επόμενο είναι τα παιδιά να ανατραφούν με διαφορετικές προσδοκίες σχετικά με το ρόλο τους και αυτόν του μελλοντικού τους συντρόφου. Το ζητούμενο ωστόσο δεν είναι η παντελής ανατροφή των μέχρι πρότινος ισορροπιών και η υιοθέτηση ενός τρόπου ζωής που δεν εκφράζει απόλυτα το πολιτιστικό μας γονιδιακό υπόβαθρο αλλά υποκρύπτει και τον κίνδυνο της απομάκρυνσης της μητέρας από το παιδί. Χρειάζεται μία ισορροπία και ένα μέτρο που θα εξυπηρετεί τις νέες συνθήκες ζωής. Είναι επίσης επιτακτική η ανανέωση της κοινωνικής πολιτικής και η αναγνώριση της νέας τάξης πραγμάτων. Αργά και διστακτικά αρχίζει και στην ελληνική πραγματικότητα να αναγνωρίζεται η ανάγκη γονεϊκής άδειας που να αφορά και τους δύο γονείς. Έχουν όμως πολλά βήματα να γίνουν προς αυτή την κατεύθυνση και που αφορούν ρυθμίσεις ωραρίων εργασίας, συνθήκες καθημερινής φύλαξης των παιδιών, ωράρια σχολείων αλλά κυρίως προγράμματα επιμόρφωσης και στήριξης των γονέων αλλά και του ευρύτερου οικογενειακού συστήματος.

Η πρόκληση για τους κοινωνικούς επιστήμονες είναι να «αποθανατίσουν» αυτές τις αλλαγές και να τις μετουσιώσουν σε θεωρίες, μεθοδολογικές προσεγγίσεις και νέες πρακτικές οι οποίες με τη σειρά τους θα διευκολύνουν την ερμηνεία, την πρόβλεψη αλλά και την πρόληψη στον τομέα παιδικής ανάπτυξης. Και ενώ είναι πλέον αποδεκτό ότι είναι περισσότερες οι ομοιότητες παρά οι διαφορές στον τρόπο που οι μητέρες και οι πατέρες ασκούν την πατρότητα, είναι ανάγκη να βρεθούν τρόποι προκειμένου οι άνδρες να επενδύσουν συναισθηματικά εκ νέου στην οικογένειά τους, να συνδυάσουν με υγιή τρόπο τον ανδρισμό και την αρρενωπότητά τους με την τρυφερότητα και την ευαισθησία τους. Είναι ανάγκη οι μπαμπάδες να γίνουν της κάθε ημέρας και όχι του σαββατοκύριακου ή της κάθε τρίτης Κυριακής κάθε μήνα και να αντιμετωπιστεί με σοβαρότητα και σεβασμό η ανάγκη που ολοένα και περισσότερο εκφράζουν τα τελευταία χρόνια να είναι αξιοπρεπείς και αφοσιωμένοι μπαμπάδες.

Βιβλιογραφία

1. Aldous Joan, M. Mulligan Gail, Bjarnason Th. **Fathering over time: the father's impact on mother and young child.** *Journal of marriage and the family*, Nov. 1998, 60, 809-820.
2. Αλεβίζος Β., Αμπατζόγλου Γ., Αναγνωστόπουλος Δ. **Εισαγωγή στην Παιδοψυχιατρική.** Επιμέλεια Γ. Τσιάντης. Εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2001.
3. Alison K. – Stewart Clarke. **And Daddy Makes Three: What makes the difference ?** *Child Development*, 1978, Vol. 49, 466-478.
4. Badinter Elisabeth. **ΧΥ, Η Ανδρική Ταυτότητα.** Εκδ. Κάτοπτρο, Μάρτιος 1994.
5. Barnett C. Rosalind – Baruch K. Grace. **Determinants of Fathers' Participation in Family Work.** *Journal of marriage and the family*, Febr.1978, N. 49, 29-40.
6. Baruch K. Grace - Barnett C. Rosalind. **Consequences of Fathers' Participation in Family Work: Parents Role Strain and Well-Being.** *Journal of Personality and Social Psychology*, 1986, Vol. 51, No 5, 983-992.
7. Beitel Ashley – Parle Ross. **Parental Involvement in Infancy : the Role of Maternal and Paternal Attitude.** *Journal of Family Psychology*, 1998, Vol. 12, No 2, 268-288.
8. Belsky Jay. **Patterns of Marital Change and Parent-Child Interaction.** *Journal of marriage and the family* 53(May 1991): 487-498.
9. Belsky Jay. **The Determinants of Parenting: A process Model.** *Child Development*, 1984, Vol.55, 83-96.
10. Bernard Muldworf. **Ο ρόλος του πατέρα στην οικογένεια** (πρωτ. La métier de pere), εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1977.
11. Bozett W. Frederick. **Male Development ant Fathering Throughout The Life Cycle.** *American behavioral Scientist*, Oct. 1985, Vol.29, No1, 41-54.
12. Brayfield April. **Juggling Jobs and Kids: The impact of Employment Schedules on Fathers' Caring for Children.** *Journal of marriage and the family* 57(May 1995): 321-332.
13. Bumpass Larry – Sweet James – Martin Castro Teresa. **Changing Patterns of Remarriage.** *Journal of marriage and the family* 52 (August 1990): 747-756.

14. Cabrera N.- Tamis – Le Monda C. – Brandley R. – Hofferth S. – Lamb M. **Fatherhood in the Twenty-First Century.** *Child Development*, Jan.2000, Vol.71, No1, 127-136.
15. Canitz H. **Πατέρας : ο νέος ρόλος του Άνδρα στην Οικογένεια.** Εκδ. *Νότος*, 1980, σελ.28-33.
16. Cataki Charis. **Changing patterns of the marital relationship in Greece.** *Mediterranean Journal of Social Phychiatry* 1, No 1, 1980.
17. Casper Lynne – O’Connell Martin. **Work, income, the economy and married Fathers as child-care providers.** *Demography* 35, No 2, May 1998, 243-250.
18. Carr Alan. **Evidence-based practice in family therapy and systemic consultation. I Child – focused problems.** *Journal of Family Therapy* 2000(22:29-60).
19. Carlson Bonnie. **The father’s contribution to child care: effects on children’s perceptions of parental roles.** *American Orthopsychiatric* 54, January 1984, 123-136.
20. Γεώργας Δημήτριος. **Κοινωνική Ψυχολογία (Τόμος Α΄): Στάσεις, αντίληψη του προσώπου, στερεότυπα, επιθετικότητα, δυαδικές σχέσεις και επικοινωνία,** Αθήνα 1990.
21. Γιωσαφάτ, Μ. **Ο κύκλος ζωής της οικογένειας και η ανάπτυξη του παιδιού.** *Σύγχρονα Θέματα Παιδοψυχιατρικής* (Τσιάντης, Μανωλόπουλος), τ.1, α΄ μέρος, εκδ. Καστανώτη, Αθήνα 1987.
22. Chesler Phyllis. **About Men.** 1978.
23. Conrad Joseph. **Heart of Darkness.** New York. WW. *Norton Critical Edition Series*, 1972.
24. Cox Martha – Paley Blair. **Family as Systems.** *Annual Review of Psychology*, Vol. 48, 1997, 243-267.
25. Daly. **Reshaping fatherhood: finding the models.** *Journal of family issues*, No.14, 1993, 510-530.
26. Dedesse Maurice. **Ψυχολογία του παιδιού.** Μετ Ηλ Ξηροτύρη, 4^η έκδοση, Αθήνα 1974.
27. Demos John. **Past, Present and Personal: The Family and the Life Course in American History.** *Oxford University Press*, 1986.
28. Doherty William – Kouneski Edward – Erickson Martha. **Responsible Fathering: An overview and conceptual framework.** *Journal of marriage and the family* 60(May 1998): 277-292.

29. Δραγώνα Θάλεια. **Μετάβαση στη Γονεϊκή Ιδιότητα.** Βασική Παιδοψυχιατρική, τόμος Α' : Ερευνητικά και κλινικά κείμενα. Εκδ. Καστανιώτης, 1994, 131-157.
30. Ehrensaft Diane. **When Women and Men Mother.** *Socialist Review*, No 49, Jan-Feb. 1980, 37-73.
31. Elder H. Elen Jr. **Linking Family Hardship to Children's Lives.** *Child Development*, 1985, Vol. 56, 361-375.
32. **Έξυπνα παιδιά με πατρική ανατροφή.** *Ελεύθερος Τύπος*, Αθήνα Μάιος 1998.
33. Ευγενίδης Τζέφρυ. **Middlesex** (ανάμεσα στα δύο φύλα). Εκδ. Libro. Σεπτέμβριος 2003.
34. Feldman Shirley. Churnin Nash Sharon. **Antecedents of Fathering.** *Child Development*, 1983, Vol. 54, 1628 – 1636.
35. From Erich. **The Art of Loving.** New York: *Harper*, 1956.
36. Gilligan Carol. **In a Different Voice.** Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1982.
37. Grossman F. – Pollack W. – Golding E. **Fathers and Children: Predicting the Quality and Quantity of Fathering.** *Developmental Psychology*, 1998, Vol. 24, No 1, 82-91.
38. Gruch John – Clark Roseanne. **Maternal Employment and Development of the Father – Infant Relationship in the First Year.** *Developmental Psychology*, 1999, Vol. 35, No 4, 893-903.
39. Harris Mullan K. – Morgan Philips. **Fathers, Sons and Daughters: Differential Paternal Involvement in Parenting.** *Journal of marriage and the family* 53(August 1991): 531-544.
40. Harris Mullan K. – Furstenberg F. Frank – Marmer J. **Paternal Involvement with adolescents in intact families: The influence of Fathers over the Life Course.** *Demography* 35, No 2, May 1998, 201-216.
41. Herbert Martin. **Ψυχολογικά προβλήματα εφηβικής ηλικίας.** Έκδοση Ε'. Εκδ. *Ελληνικά Γράμματα*, Αθήνα 1999, 15.
42. Καππάτου Αλεξάνδρα. **Γνωρίστε το παιδί σας.** Εκδ. *Μοντέρνοι Καιροί*, Αθήνα 1999.
43. Κατάκη Χάρης. **Οι τρεις ταυτότητες της Ελληνικής Οικογένειας.** Σειρά: Ανθρώπινα Συστήματα. Εκδ. *Ελληνικά Γράμματα*, Αθήνα 1998.
44. Κόντου Μαρία. **Διερεύνηση του τρόπου που αντιλαμβάνονται τα παιδιά ηλικίας 6 ετών (Α' δημοτικού) - αγόρια και κορίτσια – τον Άνδρα, τη Γυναίκα και τον εαυτό τους και η μορφή εκδήλωσης αυτής της**

- αντίληψης μέσα απο το παιδικό ιχνογράφημα.** Πτυχιακή Εργασία, Αθήνα 1995, *Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο*, 30.
45. Κορώση Κ. Κριτική. **Αναθεώρηση του πατρικού ρόλου.** *Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών*, 1990, τ. Α' 2, 106-129.
 46. Κρουσταλλάκης Γεώργιος. **Διαπαιδαγώγηση: Πορεία Ζωής.** Εκδ. Έκτυπο.
 47. Levy-Shiff Rachel and Israelashvili Ruth. **Antecedents of Fathering: some further exploration.** *Developmental Psychology*, 1998, Vol. 24, No 3, 434-440.
 48. Lutton Hugh - Romney M. David. **Parents' Differential Socialization of Boys and Girls: A meta-analysis.** *Psychological Bulletin*, 1991, Vol. 109, No 2, 267-296.
 49. Machiavelli, Niccolo. **The Prince.** New York: *Oxford Yniversity Press*, 1984.
 50. McLoyd Vonnie. **Socioeconomic disadvantage and child development.** *American Psychological Association*, 1998, Vol. 53, No 2, 185-204.
 51. Minuchin S. **Οικογένειες και Οικογενειακή Θεραπεία.** Εκδ. *Ελληνικά Γράμματα*, Αθήνα 2000, 24.
 52. Moss H.A. **Sex, age and state as determinants of mother-infant interaction.** *Merril-Palmer Quarterly*, τόμ. 13, 1967, 19-36.
 53. Μύλντορφ Μ. **Ο ρόλος του πατέρα στην οικογένεια.** Μτφρ. Κ. Παπακυριάκης. Εκδ. *Οδυσσέας*. Αθήνα, 1977.
 54. Μωραΐτου Δ. **Ιστορία της Παιδαγωγικής.** Αθήνα 1953, 23-32.
 55. Napier Augustus Y. **Heroism, Men and Marriage.** *Journal of Marital and Family Therapy*, 17:1, Jan 1991.
 56. NICHD(National Institute of Child Health and Human Development). **Factors Associated With Fathers' Caregiving Activities and Sensitivity With Young Children.** *Journal of Family Psychology*, June 2000, Vol. 14, No 2, 200-219.
 57. Ντολτό Φρανσουάζ. **Σεμινάριο Ψυχανάλυσης Παιδιών.** Τόμος Β', εκδ. *Εστία*, 1985, 143-146.
 58. **Παιδική Λογοτεχνία: Θεωρία και Πράξη.** Πρώτος τόμος, εκδ. *Καστανιώτη*, Αθήνα 1993.
 59. Παπαδόπουλος Νικόλαος Γ. **Ένας Πατέρας Γεννιέται(η βιβλιοθήκη της οικογένειας).** Εκδ. *Φυτράκη*. Αθήνα 2002.
 60. Παπαστάμου Στάμος. **Εισαγωγή στην Κοινωνική Ψυχολογία.** Τόμος Α' . Εκδ. *Ελληνικά Γράμματα*, Αθήνα 2001.

61. Παπαδόπουλος Ν.Γ. – Τριανταφύλλου Θ.ΣΤ. **Ποιός είναι ο νέος ρόλος του μπαμπά.** *Το παιδί μου κι εγώ*, Ιούνιος 2003, τχ 93, 50-53.
62. Παρασκευόπουλος Ιωάννης. **Εξελικτική Ψυχολογία – Σχολική ηλικία.** Τόμος Γ', Αθήνα 1985.
63. Παρασκευόπουλος Ιωάννης. **Εξελικτική Ψυχολογία – Εφηβική ηλικία.** Τόμος Δ', Αθήνα 1985.
64. Παρασκευόπουλος Ιωάννης. **Μεθοδολογία Επιστημονικής έρευνας.** Τόμος Α' και Β', Αθήνα 1993.
65. Παρασκευόπουλος Ιωάννης. Στατιστική Εφαρμοσμένη στις Επιστήμες της συμπεριφοράς. Τόμος Α', Περιγραφική στατιστική, Αθήνα 1990.
66. Παρασκευόπουλος Ιωάννης. Στατιστική Εφαρμοσμένη στις Επιστήμες της συμπεριφοράς. Τόμος Β', Επαγωγική στατιστική, Αθήνα 1993.
67. Παρασκευόπουλος Ιωάννης. **Ψυχολογία Ατομικών Διαφορών.** Αθήνα 1992.
68. Πιαζέ Ζάν. Η γλώσσα και η σκέψη του παιδιού (Μελέτες για τη λογική του παιδιού). Εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2001.
69. Pittman Frank. **Ο άνδρας σε κρίση.** Εκδ. *Ελληνικά Γράμματα*, Αθήνα 1996.
70. Rossi S. Alice. **Gender of Parenthood.** *American Sociological Review*, 1984, Vol. 49(February: 1-19).
71. Russell Graeme. **The Father Role and its Relation to Masculinity, Femininity and Androgyny.** *Child Development*, 1978, Vol.49, 1174-1181.
72. Satir Virginia. **Πλάθοντας Ανθρώπους.** Εργαστήριο Διερεύνησης Ανθρωπίνων Σχέσεων, εκδ. *Κέδρος*, 1989.
73. Σιδέρης Νίκος. **«Και όμως μιλάνε».** Εκδόσεις *Καστανιώτης*, Αθήνα 1999.
74. Σπουδαστήριο Κοινωνιολογίας ΠΑΣΠΕ – Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών. **Εισαγωγή στη μεθοδολογία και τις τεχνικές των κοινωνικών επιστημών.** *Κοινωνιολογική βιβλιοθήκη, Gutenberg.* Αθήνα 1977.
75. Tamis – Le Monda. **The meaning of fatherhood for men.** *Society for research in Child development*, No 13, 1999, 1-31.
76. Υφαντής Δημήτρης. **Παρα(σ)τάσεις Εφηβείας.** *Τετράδια Ψυχιατρικής*, Ιούλιος-Αύγουστος - Σεπτ. 2000, No 71, 111-113.
77. Witt Susan. **Parental influence on children's socialization to gender roles.** *Adolescence*, Sum. 1997, Vol.32, 253-259.
78. Χουρδάκη Μαρία. **Οικογενειακή Ψυχολογία.** Εκδ. *Γρηγόρη*, Αθήνα 1992, 177-179.

79. Yogman M. – Kndlon D – Earls F. **Father Involvement and Cognitive/Behavioral Outcomes of Preterm Infants.** *Child Adolesc. Psychiatry*, Jan. 1995, 34:1, 58-66.
80. Yogman M. **Observations on the Father-Infant Relationship.** *Father and Child* 1982, 101-122.

Παράρτημα 1

Πίνακας 1

		Φύλο παιδιού		Σύνολο
		Αγόρι	Κορίτσι	
Συμβουλευέτε;	Παιδί	4,1	3,9	4,0
Συμβουλευέτε;	Πατέρας	4,1	3,9	4,0
N		116	91	207
N%		56,0%	44,0%	100,0%

Πίνακας 2

		Φύλο παιδιού		Σύνολο
		Αγόρι	Κορίτσι	
Επιβάλλετε γνώμη;	Παιδί	3,3	3,0	3,2
Επιβάλλετε γνώμη;	Πατέρας	2,9	2,8	2,9
N		116	91	207
N%		56,0%	44,0%	100,0%

Πίνακας 3

		Φύλο παιδιού		Σύνολο
		Αγόρι	Κορίτσι	
ακούω τους άλλους	Παιδί	4,0	3,9	4,0
ακούω τους άλλους	Πατέρας	3,9	3,8	3,8
N		116	91	207
N%		56,0%	44,0%	100,0%

Πίνακας 4

		Φύλο παιδιού		Σύνολο
		Αγόρι	Κορίτσι	
παίρνω μόνος αποφάσεις	Παιδί	1,5	1,5	1,5
παίρνω μόνος αποφάσεις	Πατέρας	1,9	2,1	2,0
N		116	91	207
N%		56,0%	44,0%	100,0%

Πίνακας 5

		Φύλο παιδιού		Σύνολο
		Αγόρι	Κορίτσι	
αυθεντία	Παιδί	3,6	3,3	3,5
αυθεντία	Πατέρας	2,9	2,8	2,9
N		116	91	207
N%		56,0%	44,0%	100,0%

Πίνακας 6

		Φύλο παιδιού		Σύνολο
		Αγόρι	Κορίτσι	
ασχολείστε	Παιδί	3,6	3,5	3,5
ασχολείστε	Πατέρας	3,5	3,2	3,3
N		116	91	207
N%		56,0%	44,0%	100,0%

Πίνακας 7

		Φύλο παιδιού		Σύνολο
		Αγόρι	Κορίτσι	
βοηθάτε στα μαθήματα	Παιδί	3,3	3,2	3,3
βοηθάτε στα μαθήματα	Πατέρας	2,8	2,8	2,8
N		116	91	207
N%		56,0%	44,0%	100,0%

Πίνακας 8

		Φύλο παιδιού		Σύνολο
		Αγόρι	Κορίτσι	
αμετάπειστος	Παιδί	2,6	2,6	2,6
αμετάπειστος	Πατέρας	3,7	3,7	3,7
N		116	91	207
N%		56,0%	44,0%	100,0%

Πίνακας 9

		Φύλο παιδιού		Σύνολο
		Αγόρι	Κορίτσι	
δίκαιος	Παιδί	4,4	4,5	4,4
δίκαιος	Πατέρας	4,1	4,1	4,1
N		116	91	207
N%		56,0%	44,0%	100,0%

Πίνακας 10

		Φύλο παιδιού		Σύνολο
		Αγόρι	Κορίτσι	
κανόνες	Παιδί	2,6	2,2	2,5
κανόνες	Πατέρας	3,0	2,8	2,9
N		116	91	207
N%		56,0%	44,0%	100,0%

Πίνακας 11

		Φύλο παιδιού		Σύνολο
		Αγόρι	Κορίτσι	
απαιτητικός	Παιδί	2,0	1,6	1,8
απαιτητικός	Πατέρας	2,6	2,6	2,6
N		116	91	207
N%		56,0%	44,0%	100,0%

Πίνακας 12

		Φύλο παιδιού		Σύνολο
		Αγόρι	Κορίτσι	
επιβραβεύετε	Παιδί	4,6	4,5	4,5
επιβραβεύετε	Πατέρας	4,5	4,3	4,4
N		116	91	207
N%		56,0%	44,0%	100,0%

Πίνακας 13

		Φύλο παιδιού		Σύνολο
		Αγόρι	Κορίτσι	
αυστηρός	Παιδί	2,0	2,1	2,0
αυστηρός	Πατέρας	2,7	2,6	2,6
N		116	91	207
N%		56,0%	44,0%	100,0%

Πίνακας 14

		Φύλο παιδιού		Σύνολο
		Αγόρι	Κορίτσι	
πράγματα αρεστά	Παιδί	3,6	3,6	3,6
πράγματα αρεστά	Πατέρας	4,3	4,1	4,2
N		116	91	207
N%		56,0%	44,0%	100,0%

Πίνακας 15

		Φύλο παιδιού		Σύνολο
		Αγόρι	Κορίτσι	
καθημερινός χρόνος	Παιδί	3,4	3,0	3,2
καθημερινός χρόνος	Πατέρας	3,0	2,9	3,0
N		116	91	207
N%		56,0%	44,0%	100,0%

Πίνακας 16

		Φύλο παιδιού		Σύνολο
		Αγόρι	Κορίτσι	
φίλος	Παιδί	4,7	4,2	4,5
φίλος	Πατέρας	4,1	4,1	4,1
N		116	91	207
N%		56,0%	44,0%	100,0%

Πίνακας 17

		Φύλο παιδιού		Σύνολο
		Αγόρι	Κορίτσι	
μάλωμα	Παιδί	2,7	2,8	2,7
μάλωμα	Πατέρας	3,0	2,9	3,0
N		116	91	207
N%		56,0%	44,0%	100,0%

Πίνακας 18

		Φύλο παιδιού		Σύνολο
		Αγόρι	Κορίτσι	
χειροδικία	Παιδί	1,4	1,3	1,4
χειροδικία	Πατέρας	1,4	1,2	1,3
N		116	91	207
N%		56,0%	44,0%	100,0%

Πίνακας 19

		Φύλο παιδιού		Σύνολο
		Αγόρι	Κορίτσι	
συνεργασία με σχολείο	Παιδί	2,5	2,5	2,5
συνεργασία με σχολείο	Πατέρας	2,5	2,3	2,4
N		116	91	207
N%		56,0%	44,0%	100,0%

Πίνακας 20

		Φύλο παιδιού		Σύνολο
		Αγόρι	Κορίτσι	
άλλες υποχρεώσεις	Παιδί	3,9	3,8	3,8
άλλες υποχρεώσεις	Πατέρας	3,7	3,6	3,7
N		116	91	207
N%		56,0%	44,0%	100,0%

Πίνακας 21

		Φύλο παιδιού		Σύνολο
		Αγόρι	Κορίτσι	
συζητάτε προβλήματα	Παιδί	4,0	3,4	3,7
συζητάτε προβλήματα	Πατέρας	3,9	3,9	3,9
N		116	91	207
N%		56,0%	44,0%	100,0%

Πίνακας 22

		Φύλο παιδιού		Σύνολο
		Αγόρι	Κορίτσι	
ευχαριστημένος απ' αυτόν	Παιδί	4,3	4,4	4,4
ευχαριστημένος απ' αυτόν	Πατέρας	4,0	3,9	3,9
N		116	91	207
N%		56,0%	44,0%	100,0%

Πίνακας 23

		Μορφωτικό επίπεδο πατέρα				Σύνολο
		Δημοτικό	Γυμνάσιο-λύκειο	Τεχνική σχολή	Πανεπιστήμιο	
Συμβουλευέτε	Παιδί	3,7	3,9	4,0	4,2	4,0
Συμβουλευέτε	Πατέρας	3,8	4,2	4,3	3,9	4,0
N		18	62	27	91	198
N%		9,1%	31,3%	13,6%	46,0%	100,0%

Πίνακας 24

		Μορφωτικό επίπεδο πατέρα				Σύνολο
		Δημοτικό	Γυμνάσιο-λύκειο	Τεχνική σχολή	Πανεπιστήμιο	
Επιβάλλετε γνώμη	Παιδί	3,6	3,4	3,3	2,9	3,1
Επιβάλλετε γνώμη	Πατέρας	2,8	2,9	3,1	2,8	2,9
N		18	62	27	91	198
N%		9,1%	31,3%	13,6%	46,0%	100,0%

Πίνακας 25

		Μορφωτικό επίπεδο πατέρα				Σύνολο
		Δημοτικό	Γυμνάσιο- λύκειο	Τεχνική σχολή	Πανεπιστήμιο	
ακούω τους άλλους	Παιδί	3,9	4,0	4,1	3,9	4,0
ακούω τους άλλους	Πατέρας	3,8	4,0	3,7	3,8	3,8
N		18	62	27	91	198
N%		9,1%	31,3%	13,6%	46,0%	100,0%

Πίνακας 26

		Μορφωτικό επίπεδο πατέρα				Σύνολο
		Δημοτικό	Γυμνάσιο- λύκειο	Τεχνική σχολή	Πανεπιστήμιο	
παίρνω μόνος αποφάσεις	Παιδί	1,4	1,4	1,6	1,4	1,4
παίρνω μόνος αποφάσεις	Πατέρας	1,8	1,8	2,0	2,1	1,9
N		18	62	27	91	198
N%		9,1%	31,3%	13,6%	46,0%	100,0%

Πίνακας 27

		Μορφωτικό επίπεδο πατέρα				Σύνολο
		Δημοτικό	Γυμνάσιο- λύκειο	Τεχνική σχολή	Πανεπιστήμιο	
αυθεντία	Παιδί	3,6	3,6	3,6	3,3	3,5
αυθεντία	Πατέρας	2,5	2,9	3,1	2,9	2,9
N		18	62	27	91	198
N %		9,1%	31,3%	13,6%	46,0%	100,0%

Πίνακας 28

		Μορφωτικό επίπεδο πατέρα				Σύνολο
		Δημοτικό	Γυμνάσιο -λύκειο	Τεχνική σχολή	Πανεπιστήμιο	
ασχολείστε	Παιδί	3,3	3,6	3,6	3,5	3,5
ασχολείστε	Πατέρας	3,3	3,6	3,3	3,2	3,3
N		18	62	27	91	198
N%		9,1%	31,3%	13,6%	46,0%	100,0%

Πίνακας 29

		Μορφωτικό επίπεδο πατέρα				Σύνολο
		Δημοτικό	Γυμνάσιο -λύκειο	Τεχνική σχολή	Πανεπιστήμιο	
βοηθάτε στα μαθήματα	Παιδί	3,3	3,1	2,9	3,4	3,3
βοηθάτε στα μαθήματα	Πατέρας	2,0	2,7	2,9	2,9	2,8
N		18	62	27	91	198
N%		9,1%	31,3%	13,6%	46,0%	100,0%

Πίνακας 30

		Μορφωτικό επίπεδο πατέρα				Σύνολο
		Δημοτικό	Γυμνάσιο -λύκειο	Τεχνική σχολή	Πανεπιστήμιο	
αμετάπειστος	Παιδί	2,4	2,6	2,6	2,6	2,6
αμετάπειστος	Πατέρας	3,3	3,7	3,7	3,8	3,7
N		18	62	27	91	198
N%		9,1%	31,3%	13,6%	46,0%	100,0%

Πίνακας 31

		Μορφωτικό επίπεδο πατέρα				Σύνολο
		Δημοτικό	Γυμνάσιο- λύκειο	Τεχνική σχολή	Πανεπιστήμιο	
δίκαιος	Παιδί	4,7	4,5	4,6	4,3	4,4
δίκαιος	Πατέρας	3,8	4,3	4,4	4,0	4,1
N		18	62	27	91	198
N%		9,1%	31,3%	13,6%	46,0%	100,0%

Πίνακας 32

		Μορφωτικό επίπεδο πατέρα				Σύνολο
		Δημοτικό	Γυμνάσιο- λύκειο	Τεχνική σχολή	Πανεπιστήμιο	
κανόνες	Παιδί	3,0	2,5	2,3	2,4	2,5
κανόνες	Πατέρας	2,6	2,9	3,2	2,9	2,9
N		18	62	27	91	198
N %		9,1%	31,3%	13,6%	46,0%	100,0%

Πίνακας 33

		Μορφωτικό επίπεδο πατέρα				Σύνολο
		Δημοτικό	Γυμνάσιο- λύκειο	Τεχνική σχολή	Πανεπιστήμιο	
απαιτητικός	Παιδί	1,8	1,7	1,5	2,0	1,8
απαιτητικός	Πατέρας	2,1	2,4	2,7	2,8	2,6
N		18	62	27	91	198
N%		9,1%	31,3%	13,6%	46,0%	100,0%

Πίνακας 34

		Μορφωτικό επίπεδο πατέρα				Σύνολο
		Δημοτικό	Γυμνάσιο- λύκειο	Τεχνική σχολή	Πανεπιστήμιο	
επιβραβεύετε	Παιδί	4,5	4,5	4,8	4,5	4,5
επιβραβεύετε	Πατέρας	4,4	4,6	4,5	4,3	4,4
N		18	62	27	91	198
N%		9,1%	31,3%	13,6%	46,0%	100,0%

Πίνακας 35

		Μορφωτικό επίπεδο πατέρα				Σύνολο
		Δημοτικό	Γυμνάσιο- λύκειο	Τεχνική σχολή	Πανεπιστήμι ο	
αυστηρός	Παιδί	1,9	2,0	1,8	2,2	2,1
αυστηρός	Πατέρας	2,4	2,7	2,7	2,7	2,7
N		18	62	27	91	198
N%		9,1%	31,3%	13,6%	46,0%	100,0%

Πίνακας 36

		Μορφωτικό επίπεδο πατέρα				Σύνολο
		Δημοτικό	Γυμνάσιο- λύκειο	Τεχνική σχολή	Πανεπιστήμι ο	
πράγματα αρεστά	Παιδί	3,5	3,7	3,6	3,5	3,6
πράγματα αρεστά	Πατέρας	4,2	4,3	4,2	4,1	4,2
N		18	62	27	91	198
N%		9,1%	31,3%	13,6%	46,0%	100,0%

Πίνακας 37

		Μορφωτικό επίπεδο πατέρα				Σύνολο
		Δημοτικό	Γυμνάσι ο- λύκειο	Τεχνική σχολή	Πανεπιστήμι ο	
καθημερινός χρόνος	Παιδί	2,7	3,3	3,3	3,2	3,2
καθημερινός χρόνος	Πατέρας	2,6	3,1	3,2	2,9	3,0
N		18	62	27	91	198
N%		9,1%	31,3%	13,6%	46,0%	100,0%

Πίνακας 38

		Μορφωτικό επίπεδο πατέρα				Σύνολο
		Δημοτικό	Γυμνάσιο- λύκειο	Τεχνική σχολή	Πανεπιστήμιο	
φίλος	Παιδί	4,4	4,4	4,4	4,6	4,5
φίλος	Πατέρας	4,1	4,4	4,2	3,8	4,1
N		18	62	27	91	198
N%		9,1%	31,3%	13,6%	46,0%	100,0%

Πίνακας 39

		Μορφωτικό επίπεδο πατέρα				Σύνολο
		Δημοτικό	Γυμνάσιο-λύκειο	Τεχνική σχολή	Πανεπιστήμιο	
μάλωμα	Παιδί	2,6	2,5	2,7	2,8	2,7
μάλωμα	Πατέρας	3,1	3,0	3,0	3,0	3,0
N		18	62	27	91	198
N%		9,1%	31,3%	13,6%	46,0%	100,0%

Πίνακας 40

		Μορφωτικό επίπεδο πατέρα				Σύνολο
		Δημοτικό	Γυμνάσιο-λύκειο	Τεχνική σχολή	Πανεπιστήμιο	
Χειροδικία	Παιδί	1,7	1,3	1,2	1,4	1,4
χειροδικία	Πατέρας	1,3	1,3	1,4	1,3	1,3
N		18	62	27	91	198
N%		9,1%	31,3%	13,6%	46,0%	100,0%

Πίνακας 41

		Μορφωτικό επίπεδο πατέρα				Σύνολο
		Δημοτικό	Γυμνάσιο-λύκειο	Τεχνική σχολή	Πανεπιστήμιο	
συνεργασία με σχολείο	Παιδί	2,2	2,3	2,2	2,7	2,5
συνεργασία με σχολείο	Πατέρας	1,8	2,3	2,1	2,7	2,4
N		18	62	27	91	198
N%		9,1%	31,3%	13,6%	46,0%	100,0%

Πίνακας 42

		Μορφωτικό επίπεδο πατέρα				Σύνολο
		Δημοτικό	Γυμνάσιο-λύκειο	Τεχνική σχολή	Πανεπιστήμιο	
άλλες υποχρεώσεις	Παιδί	3,8	4,0	3,9	3,7	3,8
άλλες υποχρεώσεις	Πατέρας	2,9	3,8	3,5	3,7	3,6
N		18	62	27	91	198
N%		9,1%	31,3%	13,6%	46,0%	100,0%

Πίνακας 43

		Μορφωτικό επίπεδο πατέρα				Σύνολο
		Δημοτικό	Γυμνάσιο- λύκειο	Τεχνική σχολή	Πανεπιστήμιο	
συζητάτε προβλήματα	Παιδί	3,4	3,7	3,9	3,7	3,7
συζητάτε προβλήματα	Πατέρας	3,8	4,1	4,1	3,6	3,9
N		18	62	27	91	198
N%		9,1%	31,3%	13,6%	46,0%	100,0%

Πίνακας 44

		Μορφωτικό επίπεδο πατέρα				Σύνολο
		Δημοτικό	Γυμνάσιο- λύκειο	Τεχνική σχολή	Πανεπιστή- μιο	
ευχαριστημένος απ' αυτόν	Παιδί	4,2	4,3	4,6	4,4	4,4
ευχαριστημένος απ' αυτόν	Πατέρας	4,1	4,1	4,0	3,8	3,9
N		18	62	27	91	198
N%		9,1%	31,3%	13,6%	46,0%	100,0%

Πίνακας 45

		Ηλικία πατέρα			Σύνολο
		Κάτω των 40	40-45	Άνω των 45	
Συμβουλευέτε ?	Παιδί	3,9	4,1	4,0	4,0
Συμβουλευέτε ?	Πατέρας	4,1	4,0	4,0	4,0
N		70	83	56	209
N%		33,5%	39,7%	26,8%	100,0%

Πίνακας 46

		Ηλικία πατέρα			Σύνολο
		Κάτω των 40	40-45	Άνω των 45	
Επιβάλλετε γνώμη?	Παιδί	3,3	3,2	3,0	3,2
Επιβάλλετε γνώμη?	Πατέρας	2,8	3,0	2,8	2,9
N		70	83	56	209
N%		33,5%	39,7%	26,8%	100,0%

Πίνακας 47

		Ηλικία πατέρα			Σύνολο
		Κάτω των 40	40-45	Άνω των 45	
ακούω τους άλλους	Παιδί	3,8	4,1	4,1	4,0
ακούω τους άλλους	Πατέρας	3,7	3,9	4,0	3,8
N		70	83	56	209
N%		33,5%	39,7%	26,8%	100,0%

Πίνακας 48

		Ηλικία πατέρα			Σύνολο
		Κάτω των 40	40-45	Άνω των 45	
παίρνω μόνος αποφάσεις	Παιδί	1,4	1,5	1,5	1,5
παίρνω μόνος αποφάσεις	Πατέρας	1,9	2,1	1,8	2,0
N		70	83	56	209
N%		33,5%	39,7%	26,8%	100,0%

Πίνακας 49

		Ηλικία πατέρα			Σύνολο
		Κάτω των 40	40-45	Άνω των 45	
αυθεντία	Παιδί	3,5	3,4	3,6	3,5
αυθεντία	Πατέρας	2,6	2,9	3,1	2,9
N		70	83	56	209
N%		33,5%	39,7%	26,8%	100,0%

Πίνακας 50

		Ηλικία πατέρα			Σύνολο
		Κάτω των 40	40-45	Άνω των 45	
ασχολείστε	Παιδί	3,6	3,5	3,4	3,5
ασχολείστε	Πατέρας	3,2	3,3	3,5	3,3
N		70	83	56	209
N%		33,5%	39,7%	26,8%	100,0%

Πίνακας 51

		Ηλικία πατέρα			Σύνολο
		Κάτω των 40	40-45	Άνω των 45	
βοηθάτε στα μαθήματα	Παιδί	3,3	3,3	3,1	3,3
βοηθάτε στα μαθήματα	Πατέρας	2,7	2,9	2,7	2,8
N		70	83	56	209
N		33,5%	39,7%	26,8%	100,0%

Πίνακας 52

		Ηλικία πατέρα			Σύνολο
		Κάτω των 40	40-45	Άνω των 45	
αμετάπειστος	Παιδί	2,5	2,7	2,7	2,6
αμετάπειστος	Πατέρας	3,7	3,7	3,7	3,7
N		70	83	56	209
N%		33,5%	39,7%	26,8%	100,0%

Πίνακας 53

		Ηλικία πατέρα			Σύνολο
		Κάτω των 40	40-45	Άνω των 45	
δίκαιος	Παιδί	4,5	4,4	4,4	4,4
δίκαιος	Πατέρας	4,2	4,1	4,1	4,1
N		70	83	56	209
N%		33,5%	39,7%	26,8%	100,0%

Πίνακας 54

		Ηλικία πατέρα			Σύνολο
		Κάτω των 40	40-45	Άνω των 45	
κανόνες	Παιδί	2,5	2,5	2,3	2,5
κανόνες	Πατέρας	3,0	3,0	2,7	2,9
N		70	83	56	209
N%		33,5%	39,7%	26,8%	100,0%

Πίνακας 55

		Ηλικία πατέρα			Σύνολο
		Κάτω των 40	40-45	Άνω των 45	
απαιτητικός	Παιδί	1,6	2,0	1,8	1,8
απαιτητικός	Πατέρας	2,5	2,7	2,7	2,6
N		70	83	56	209
N%		33,5%	39,7%	26,8%	100,0%

Πίνακας 56

		Ηλικία πατέρα			Σύνολο
		Κάτω των 40	40-45	Άνω των 45	
επιβραβεύετε	Παιδί	4,6	4,5	4,4	4,5
επιβραβεύετε	Πατέρας	4,4	4,5	4,4	4,4
N		70	83	56	209
N%		33,5%	39,7%	26,8%	100,0%

Πίνακας 57

		Ηλικία πατέρα			Σύνολο
		Κάτω των 40	40-45	Άνω των 45	
αυστηρός	Παιδί	2,0	2,0	2,1	2,0
αυστηρός	Πατέρας	2,6	2,7	2,6	2,6
N		70	83	56	209
N%		33,5%	39,7%	26,8%	100,0%

Πίνακας 58

		Ηλικία πατέρα			Σύνολο
		Κάτω των 40	40-45	Άνω των 45	
πράγματα αρεστά	Παιδί	3,4	3,7	3,7	3,6
πράγματα αρεστά	Πατέρας	4,3	4,2	4,1	4,2
N		70	83	56	209
N%		33,5%	39,7%	26,8%	100,0%

Πίνακας 59

		Ηλικία πατέρα			Σύνολο
		Κάτω των 40	40-45	Άνω των 45	
καθημερινός χρόνος	Παιδί	3,2	3,2	3,3	3,2
καθημερινός χρόνος	Πατέρας	2,9	3,0	3,0	2,9
N		70	83	56	209
N%		33,5%	39,7%	26,8%	100,0%

Πίνακας 60

		Ηλικία πατέρα			Σύνολο
		Κάτω των 40	40-45	Άνω των 45	
φίλος	Παιδί	4,4	4,5	4,6	4,5
φίλος	Πατέρας	4,0	4,1	4,1	4,1
N		70	83	56	209
N%		33,5%	39,7%	26,8%	100,0%

Πίνακας 61

		Ηλικία πατέρα			Σύνολο
		Κάτω των 40	40-45	Άνω των 45	
μάλωμα	Παιδί	2,8	2,7	2,7	2,7
μάλωμα	Πατέρας	3,1	2,8	2,9	3,0
N		70	83	56	209
N%		33,5%	39,7%	26,8%	100,0%

Πίνακας 62

		Ηλικία πατέρα			Σύνολο
		Κάτω των 40	40-45	Ανω των 45	
Χειροδικία	Παιδί	1,6	1,3	1,2	1,4
χειροδικία	Πατέρας	1,4	1,3	1,2	1,3
N		70	83	56	209
N%		33,5%	39,7%	26,8%	100,0%

Πίνακας 63

		Ηλικία πατέρα			Σύνολο
		Κάτω των 40	40-45	Ανω των 45	
συνεργασία με σχολείο	Παιδί	2,2	2,6	2,5	2,5
συνεργασία με σχολείο	Πατέρας	2,3	2,4	2,5	2,4
N		70	83	56	209
N%		33,5%	39,7%	26,8%	100,0%

Πίνακας 64

		Ηλικία πατέρα			Σύνολο
		Κάτω των 40	40-45	Ανω των 45	
άλλες υποχρεώσεις	Παιδί	4,1	4,0	3,3	3,9
άλλες υποχρεώσεις	Πατέρας	3,5	3,9	3,6	3,7
N		70	83	56	209
N%		33,5%	39,7%	26,8%	100,0%

Πίνακας 65

		Ηλικία πατέρα			Σύνολο
		Κάτω των 40	40-45	Ανω των 45	
συζητάτε προβλήματα	Παιδί	3,6	3,9	3,7	3,7
συζητάτε προβλήματα	Πατέρας	3,7	3,9	4,0	3,9
N		70	83	56	209
N%		33,5%	39,7%	26,8%	100,0%

Πίνακας 66

		Ηλικία πατέρα			Σύνολο
		Κάτω των 40	40-45	Ανω των 45	
ευχαριστημένος απ' αυτόν	Παιδί	4,2	4,4	4,4	4,3
ευχαριστημένος απ' αυτόν	Πατέρας	3,9	3,9	4,1	4,0
N		70	83	56	209
N%		33,5%	39,7%	26,8%	100,0%

Πίνακας 67

		Τάξη στο σχολείο		Σύνολο
		5η	6η	
Συμβουλευέστε	Παιδί	4,1	4,0	4,0
Συμβουλευέστε	Πατέρας	4,1	4,0	4,0
N		112	97	209
N%		53,6%	46,4%	100,0%

Πίνακας 68

		Τάξη στο σχολείο		Σύνολο
		5η	6η	
Επιβάλλετε γνώμη	Παιδί	3,2	3,1	3,2
Επιβάλλετε γνώμη	Πατέρας	3,0	2,7	2,9
N		112	97	209
N%		53,6%	46,4%	100,0%

Πίνακας 69

		Τάξη στο σχολείο		Σύνολο
		5η	6η	
ακούω τους άλλους	Παιδί	3,8	4,1	4,0
ακούω τους άλλους	Πατέρας	3,8	3,9	3,8
N		112	97	209
N%		53,6%	46,4%	100,0%

Πίνακας 70

		Τάξη στο σχολείο		Σύνολο
		5η	6η	
παίρνω μόνος αποφάσεις	Παιδί	1,5	1,4	1,5
παίρνω μόνος αποφάσεις	Πατέρας	2,0	1,9	2,0
N		112	97	209
N%		53,6%	46,4%	100,0%

Πίνακας 71

		Τάξη στο σχολείο		Σύνολο
		5η	6η	
αυθεντία	Παιδί	3,5	3,4	3,5
αυθεντία	Πατέρας	2,9	2,9	2,9
N		112	97	209
N%		53,6%	46,4%	100,0%

Πίνακας 72

		Τάξη στο σχολείο		Σύνολο
		5η	6η	
ασχολείστε	Παιδί	3,7	3,4	3,5
ασχολείστε	Πατέρας	3,4	3,3	3,3
N		112	97	209
N%		53,6%	46,4%	100,0%

Πίνακας 73

		Τάξη στο σχολείο		Σύνολο
		5η	6η	
βοηθάτε στα μαθήματα	Παιδί	3,5	2,9	3,3
βοηθάτε στα μαθήματα	Πατέρας	2,9	2,6	2,8
N		112	97	209
N%		53,6%	46,4%	100,0%

Πίνακας 74

		Τάξη στο σχολείο		Σύνολο
		5η	6η	
αμετάπιστος	Παιδί	2,5	2,7	2,6
αμετάπιστος	Πατέρας	3,8	3,6	3,7
N		112	97	209
N%		53,6%	46,4%	100,0%

Πίνακας 75

		Τάξη στο σχολείο		Σύνολο
		5η	6η	
δίκαιος	Παιδί	4,4	4,4	4,4
δίκαιος	Πατέρας	4,2	4,1	4,1
N		112	97	209
N%		53,6%	46,4%	100,0%

Πίνακας 76

		Τάξη στο σχολείο		Σύνολο
		5η	6η	
κανόνες	Παιδί	2,6	2,3	2,5
κανόνες	Πατέρας	3,1	2,8	2,9
N		112	97	209
N%		53,6%	46,4%	100,0%

Πίνακας 77

		Τάξη στο σχολείο		Σύνολο
		5η	6η	
απαιτητικός	Παιδί	1,8	1,8	1,8
απαιτητικός	Πατέρας	2,7	2,5	2,6
N		112	97	209
N%		53,6%	46,4%	100,0%

Πίνακας 78

		Τάξη στο σχολείο		Σύνολο
		5η	6η	
επιβραβεύετε	Παιδί	4,5	4,6	4,5
επιβραβεύετε	Πατέρας	4,5	4,4	4,4
N		112	97	209
N%		53,6%	46,4%	100,0%

Πίνακας 79

		Τάξη στο σχολείο		Σύνολο
		5η	6η	
αυστηρός	Παιδί	2,0	2,1	2,0
αυστηρός	Πατέρας	2,7	2,6	2,6
N		112	97	209
N%		53,6%	46,4%	100,0%

Πίνακας 80

		Τάξη στο σχολείο		Σύνολο
		5η	6η	
πράγματα αρεστά	Παιδί	3,5	3,7	3,6
πράγματα αρεστά	Πατέρας	4,2	4,2	4,2
N		112	97	209
N%		53,6%	46,4%	100,0%

Πίνακας 81

		Τάξη στο σχολείο		Σύνολο
		5η	6η	
καθημερινός χρόνος	Παιδί	3,2	3,2	3,2
καθημερινός χρόνος	Πατέρας	3,1	2,8	2,9
N		112	97	209
N%		53,6%	46,4%	100,0%

Πίνακας 82

		Τάξη στο σχολείο		Σύνολο
		5η	6η	
φίλος	Παιδί	4,4	4,6	4,5
φίλος	Πατέρας	4,1	4,1	4,1
N		112	97	209
N%		53,6%	46,4%	100,0%

Πίνακας 83

		Τάξη στο σχολείο		Σύνολο
		5η	6η	
μάλωμα	Παιδί	2,7	2,7	2,7
μάλωμα	Πατέρας	3,1	2,8	3,0
N		112	97	209
N%		53,6%	46,4%	100,0%

Πίνακας 84

		Τάξη στο σχολείο		Σύνολο
		5η	6η	
χειροδικία	Παιδί	1,4	1,4	1,4
χειροδικία	Πατέρας	1,4	1,2	1,3
N		112	97	209
N%		53,6%	46,4%	100,0%

Πίνακας 85

		Τάξη στο σχολείο		Σύνολο
		5η	6η	
συνεργασία με σχολείο	Παιδί	2,4	2,6	2,5
συνεργασία με σχολείο	Πατέρας	2,3	2,5	2,4
N		112	97	209
N%		53,6%	46,4%	100,0%

Πίνακας 86

		Τάξη στο σχολείο		Σύνολο
		5η	6η	
άλλες υποχρεώσεις	Παιδί	3,8	3,9	3,9
άλλες υποχρεώσεις	Πατέρας	3,6	3,7	3,7
N		112	97	209
N%		53,6%	46,4%	100,0%

Πίνακας 87

		Τάξη στο σχολείο		Σύνολο
		5η	6η	
συζητάτε προβλήματα	Παιδί	3,7	3,8	3,7
συζητάτε προβλήματα	Πατέρας	3,8	4,0	3,9
N		112	97	209
N%		53,6%	46,4%	100,0%

Πίνακας 88

		Τάξη στο σχολείο		Σύνολο
		5η	6η	
ευχαριστημένος απ' αυτόν	Παιδί	4,2	4,5	4,3
ευχαριστημένος απ' αυτόν	Πατέρας	4,0	3,9	4,0
N		112	97	209
N%		53,6%	46,4%	100,0%

Πίνακας 89

		Αδέρφια			Σύνολο
		Μοναχοπαίδι	Δύο παιδιά	Περισσότερα	
Συμβουλευέστε ?	Παιδί	4,3	3,9	4,5	4,0
Συμβουλευέστε ?	Πατέρας	4,1	4,0	3,9	4,0
N		36	122	11	169
N%		21,3%	72,2%	6,5%	100,0%

Πίνακας 90

		Αδέρφια			Σύνολο
		Μοναχοπαίδι	Δύο παιδιά	Περισσότερα	
Επιβάλλετε γνώμη?	Παιδί	3,1	3,2	3,6	3,2
Επιβάλλετε γνώμη?	Πατέρας	2,6	2,8	3,2	2,8
N		36	122	11	169
N%		21,3%	72,2%	6,5%	100,0%

Πίνακας 91

		Αδέρφια			Σύνολο
		Μοναχοπαίδι	Δύο παιδιά	Περισσότερα	
ακούω τους άλλους	Παιδί	3,9	4,0	3,6	4,0
ακούω τους άλλους	Πατέρας	4,1	3,9	3,7	3,9
N		36	122	11	169
N%		21,3%	72,2%	6,5%	100,0%

Πίνακας 92

		Αδέρφια			Σύνολο
		Μοναχοπαίδι	Δύο παιδιά	Περισσότερα	
παίρνω μόνος αποφάσεις	Παιδί	1,5	1,5	1,5	1,5
παίρνω μόνος αποφάσεις	Πατέρας	1,8	2,0	1,9	1,9
N		36	122	11	169
N%		21,3%	72,2%	6,5%	100,0%

Πίνακας 93

		Αδέρφια			Σύνολο
		Μοναχοπαίδι	Δύο παιδιά	Περισσότερα	
αυθεντία	Παιδί	3,4	3,5	3,3	3,5
αυθεντία	Πατέρας	2,8	2,8	2,7	2,8
N		36	122	11	169
N%		21,3%	72,2%	6,5%	100,0%

Πίνακας 94

		Αδέρφια			Σύνολο
		Μοναχοπαίδι	Δύο παιδιά	Περισσότερα	
ασχολείστε	Παιδί	3,7	3,5	3,6	3,6
ασχολείστε	Πατέρας	3,5	3,3	3,3	3,4
N		36	122	11	169
N%		21,3%	72,2%	6,5%	100,0%

Πίνακας 95

		Αδέρφια			Σύνολο
		Μοναχοπαίδι	Δύο παιδιά	Περισσότερα	
βοηθάτε στα μαθήματα	Παιδί	3,2	3,1	3,6	3,2
βοηθάτε στα μαθήματα	Πατέρας	2,7	2,7	2,5	2,7
N		36	122	11	169
N%		21,3%	72,2%	6,5%	100,0%

Πίνακας 96

		Αδέρφια			Σύνολο
		Μοναχοπαίδι	Δύο παιδιά	Περισσότερα	
αμετάπιστος	Παιδί	2,6	2,7	3,0	2,7
αμετάπιστος	Πατέρας	3,6	3,7	4,2	3,7
N		36	122	11	169
N%		21,3%	72,2%	6,5%	100,0%

Πίνακας 97

		Αδέρφια			Σύνολο
		Μοναχοπαίδι	Δύο παιδιά	Περισσότερα	
δίκαιος	Παιδί	4,1	4,5	4,3	4,4
δίκαιος	Πατέρας	4,0	4,2	4,3	4,2
N		36	122	11	169
N%		21,3%	72,2%	6,5%	100,0%

Πίνακας 98

		Αδέρφια			Σύνολο
		Μοναχοπαίδι	Δύο παιδιά	Περισσότερα	
κανόνες	Παιδί	2,5	2,4	3,4	2,5
κανόνες	Πατέρας	2,6	3,0	3,3	2,9
N		36	122	11	169
N%		21,3%	72,2%	6,5%	100,0%

Πίνακας 99

		Αδέρφια			Σύνολο
		Μοναχοπαίδι	Δύο παιδιά	Περισσότερα	
απαιτητικός	Παιδί	1,7	1,8	1,9	1,8
απαιτητικός	Πατέρας	2,4	2,6	2,4	2,6
N		36	122	11	169
N%		21,3%	72,2%	6,5%	100,0%

Πίνακας 100

		Αδέρφια			Σύνολο
		Μοναχοπαίδι	Δύο παιδιά	Περισσότερα	
επιβραβεύετε	Παιδί	4,6	4,5	4,2	4,5
επιβραβεύετε	Πατέρας	4,4	4,5	4,4	4,4
N		36	122	11	169
N%		21,3%	72,2%	6,5%	100,0%

Πίνακας 101

		Αδέρφια			Σύνολο
		Μοναχοπαίδι	Δύο παιδιά	Περισσότερα	
αυστηρός	Παιδί	2,0	2,1	2,0	2,0
αυστηρός	Πατέρας	2,3	2,7	2,6	2,6
N		36	122	11	169
N%		21,3%	72,2%	6,5%	100,0%

Πίνακας 102

		Αδέρφια			Σύνολο
		Μοναχοπαίδι	Δύο παιδιά	Περισσότερα	
πράγματα αρεστά	Παιδί	3,7	3,6	3,6	3,6
πράγματα αρεστά	Πατέρας	4,3	4,3	3,9	4,3
N		36	122	11	169
N%		21,3%	72,2%	6,5%	100,0%

Πίνακας 103

		Αδέρφια			Σύνολο
		Μοναχοπαίδι	Δύο παιδιά	Περισσότερα	
καθημερινός χρόνος	Παιδί	3,3	3,2	3,8	3,2
καθημερινός χρόνος	Πατέρας	2,9	3,0	3,2	3,0
N		36	122	11	169
N%		21,3%	72,2%	6,5%	100,0%

Πίνακας 104

		Αδέρφια			Σύνολο
		Μοναχοπαίδι	Δύο παιδιά	Περισσότερα	
φίλος	Παιδί	4,6	4,4	4,1	4,4
φίλος	Πατέρας	4,3	4,0	4,4	4,1
N		36	122	11	169
N%		21,3%	72,2%	6,5%	100,0%

Πίνακας 105

		Αδέρφια			Σύνολο
		Μοναχοπαίδι	Δύο παιδιά	Περισσότερα	
μάλωμα	Παιδί	3,0	2,6	3,1	2,7
μάλωμα	Πατέρας	2,6	2,9	3,3	2,9
N		36	122	11	169
N%		21,3%	72,2%	6,5%	100,0%

Πίνακας 106

		Αδέρφια			Σύνολο
		Μοναχοπαίδι	Δύο παιδιά	Περισσότερα	
χειροδικία	Παιδί	1,3	1,3	1,5	1,3
χειροδικία	Πατέρας	1,2	1,4	1,3	1,3
N		36	122	11	169
N%		21,3%	72,2%	6,5%	100,0%

Πίνακας 107

		Αδέρφια			Σύνολο
		Μοναχοπαίδι	Δύο παιδιά	Περισσότερα	
συνεργασία με σχολείο	Παιδί	2,4	2,4	2,7	2,5
συνεργασία με σχολείο	Πατέρας	2,3	2,4	2,5	2,4
N		36	122	11	169
N%		21,3%	72,2%	6,5%	100,0%

Πίνακας 108

		Αδέρφια			Σύνολο
		Μοναχοπαίδι	Δύο παιδιά	Περισσότερα	
άλλες υποχρεώσεις	Παιδί	4,0	3,9	3,5	3,9
άλλες υποχρεώσεις	Πατέρας	3,9	3,7	3,2	3,7
N		36	122	11	169
N%		21,3%	72,2%	6,5%	100,0%

Πίνακας 109

		Αδέρφια			Σύνολο
		Μοναχοπαίδι	Δύο παιδιά	Περισσότερα	
συζητάτε προβλήματα	Παιδί	3,7	3,7	3,3	3,7
συζητάτε προβλήματα	Πατέρας	4,0	3,9	3,7	3,9
N		36	122	11	169
N%		21,3%	72,2%	6,5%	100,0%

Πίνακας 110

		Αδέρφια			Σύνολο
		Μοναχοπαίδι	Δύο παιδιά	Περισσότερα	
ευχαριστημένος απ' αυτόν	Παιδί	4,4	4,4	4,3	4,4
ευχαριστημένος απ' αυτόν	Πατέρας	4,0	3,9	4,1	3,9
N		36	122	11	169
N%		21,3%	72,2%	6,5%	100,0%

Πίνακας 111

		Τόπος κατοικίας						Σύνολο
		Α' Αθήνα	Β' Αθήνα	Γ' Αθήνα	Δ' Αθήνα	Αν. Αττική	Πειραιά	
Συμβουλευεί	Παιδί	4,3	3,7	3,7	4,3	4,2	4,2	4,1
Συμβουλευεί	Πατέρα	4,2	4,0	4,0	3,9	4,0	4,2	4,0
N		43	36	31	37	29	25	201
N%		21,4%	17,9%	15,4%	18,4%	14,4%	12,4%	100,0%

Πίνακας 112

		Τόπος κατοικίας						Σύνολο
		Α' Αθήνα	Β' Αθήνα	Γ' Αθήνα	Δ' Αθήνα	Αν. Αττική	Πειραιά	
Επιβάλλει γνώμη	Παιδί	3,0	3,5	3,5	3,4	2,6	3,0	3,2
Επιβάλλει γνώμη	Πατέρας	2,9	3,0	2,7	3,0	2,6	2,9	2,9
N		43	36	31	37	29	25	201
N %		21,4%	17,9%	15,4%	18,4%	14,4%	12,4%	100,0%

Πίνακας 113

		Τόπος κατοικίας						Σύνολο
		Α' Αθήνα	Β' Αθήνα	Γ' Αθήνα	Δ' Αθήνα	Αν. Αττική	Πειραιά	
ακούω τους άλλους	Παιδί	4,2	3,7	3,7	4,1	4,2	3,7	4,0
ακούω τους άλλους	Πατέρας	4,0	3,8	3,5	3,9	4,0	3,9	3,8
N		43	36	31	37	29	25	201
N%		21,4%	17,9%	15,4%	18,4%	14,4%	12,4%	100,0%

Πίνακας 114

		Τόπος κατοικίας						Σύνολο
		Α' Αθήνα	Β' Αθήνα	Γ' Αθήνα	Δ' Αθήνα	Αν. Αττική	Πειραιά	
παίρνω μόνος αποφάσεις	Παιδί	1,3	1,6	1,4	1,5	1,4	1,6	1,5
παίρνω μόνος αποφάσεις	Πατέρα	2,0	1,7	1,9	2,1	2,1	2,1	2,0
N		43	36	31	37	29	25	201
N%		21,4%	17,9%	15,4%	18,4%	14,4%	12,4%	100,0%

Πίνακας 115

		Τόπος κατοικίας						Σύνολο
		Α' Αθήνα	Β' Αθήνα	Γ' Αθήνα	Δ' Αθήνα	Αν. Αττική	Πειραιά	
αυθεντία	Παιδί	3,7	3,9	3,3	3,5	3,1	3,1	3,5
αυθεντία	Πατέρας	2,8	2,9	2,8	2,9	2,8	3,0	2,9
N		43	36	31	37	29	25	201
N \%		21,4%	17,9%	15,4%	18,4%	14,4%	12,4%	100,0%

Πίνακας 116

		Τόπος κατοικίας						Σύνολο
		Α' Αθήνα	Β' Αθήνα	Γ' Αθήνα	Δ' Αθήνα	Αν. Αττική	Πειραιά	
ασχολείστε	Παιδί	3,8	3,3	2,7	3,8	3,9	3,7	3,5
ασχολείστε	Πατέρας	3,4	3,5	2,8	3,3	3,6	3,6	3,4
N		43	36	31	37	29	25	201
N%		21,4%	17,9%	15,4%	18,4%	14,4%	12,4%	100,0%

Πίνακας 117

		Τόπος κατοικίας						Σύνολο
		Α' Αθήνα	Β' Αθήνα	Γ' Αθήνα	Δ' Αθήνα	Αν. Αττική	Πειραιά	
βοηθάτε στα μαθήματα	Παιδί	3,6	3,4	2,5	3,5	3,2	3,6	3,3
βοηθάτε στα μαθήματα	Πατέρας	2,9	2,7	2,5	2,6	2,9	3,2	2,8
N		43	36	31	37	29	25	201
N %		21,4%	17,9%	15,4%	18,4%	14,4%	12,4%	100,0%

Πίνακας 118

		Τόπος κατοικίας						Σύνολο
		Α' Αθήνα	Β' Αθήνα	Γ' Αθήνα	Δ' Αθήνα	Αν. Αττική	Πειραιά	
αμετάπιστος	Παιδί	2,4	2,5	2,8	2,8	2,8	2,2	2,6
αμετάπιστος	Πατέρας	3,7	3,6	3,5	3,8	3,6	4,1	3,7
N		43	36	31	37	29	25	201
N%		21,4%	17,9%	15,4%	18,4%	14,4%	12,4%	100,0%

Πίνακας 119

		Τόπος κατοικίας						Σύνολο
		Α' Αθηνών	Β' Αθηνών	Γ' Αθηνών	Δ' Αθηνών	Αν. Αττική	Πειραιά	
δίκαιος	Παιδί	4,5	4,3	4,5	4,5	4,5	4,2	4,4
δίκαιος	Πατέρας	4,0	4,2	3,9	4,2	4,1	4,2	4,1
N		43	36	31	37	29	25	201
N%		21,4%	17,9%	15,4%	18,4%	14,4%	12,4%	100,0%

Πίνακας 120

		Τόπος κατοικίας						Σύνολο
		Α' Αθήνα	Β' Αθήνα	Γ' Αθήνα	Δ' Αθήνα	Αν. Αττική	Πειραιά	
κανόνες	Παιδί	2,2	2,8	2,7	2,4	2,0	2,8	2,5
κανόνες	Πατέρας	3,1	2,9	2,9	2,8	2,6	3,4	2,9
N		43	36	31	37	29	25	201
N %		21,4%	17,9%	15,4%	18,4%	14,4%	12,4%	100,0%

Πίνακας 121

		Τόπος κατοικίας						Σύνολο
		Α' Αθήνα	Β' Αθήνα	Γ' Αθήνα	Δ' Αθήνα	Αν. Αττική	Πειραιά	
απαιτητικός	Παιδί	1,9	1,9	1,6	1,9	1,8	1,6	1,8
απαιτητικός	Πατέρας	2,8	2,6	2,5	2,6	2,3	2,7	2,6
N		43	36	31	37	29	25	201
N %		21,4%	17,9%	15,4%	18,4%	14,4%	12,4%	100,0%

Πίνακας 122

		Τόπος κατοικίας						Σύνολο
		Α' Αθήνα	Β' Αθήνα	Γ' Αθήνα	Δ' Αθήνα	Αν. Αττική	Πειραιά	
Επιβραβεύει	Παιδί	4,7	4,4	4,5	4,6	4,6	4,4	4,5
Επιβραβεύει	Πατέρας	4,4	4,6	4,2	4,4	4,4	4,4	4,4
N		43	36	31	37	29	25	201
N%		21,4%	17,9%	15,4%	18,4%	14,4%	12,4%	100,0%

Πίνακας 123

		Τόπος κατοικίας						Σύνολο
		Α' Αθήνα	Β' Αθήνα	Γ' Αθήνα	Δ' Αθήνα	Αν. Αττική	Πειραιά	
αυστηρός	Παιδί	2,1	1,8	2,0	1,9	2,2	2,1	2,0
αυστηρός	Πατέρα	2,7	2,5	2,9	2,5	2,6	2,6	2,6
N		43	36	31	37	29	25	201
N%		21,4%	17,9%	15,4%	18,4%	14,4%	12,4%	100,0%

Πίνακας 124

		Τόπος κατοικίας						Σύνολο
		Α' Αθηνών	Β' Αθηνών	Γ' Αθηνών	Δ' Αθηνών	Αν. Αττική	Πειραιάς	
πράγματα αρεστά	Παιδί	4,0	3,4	3,4	3,9	3,8	3,0	3,6
πράγματα αρεστά	Πατέρας	4,2	4,3	4,0	4,2	4,4	4,2	4,2
N		43	36	31	37	29	25	201
N%		21,4%	17,9%	15,4%	18,4%	14,4%	12,4%	100,0%

Πίνακας 125

		Τόπος κατοικίας						Σύνολο
		Α' Αθηνών	Β' Αθηνών	Γ' Αθηνών	Δ' Αθηνών	Αν. Αττική	Πειραιάς	
Καθημερ χρόνος	Παιδί	3,3	3,1	2,8	3,3	3,4	3,3	3,2
Καθημερ χρόνος	Πατέρας	2,8	3,0	2,7	2,9	3,2	3,3	3,0
N		43	36	31	37	29	25	201
N%		21,4%	17,9%	15,4%	18,4%	14,4%	12,4%	100,0%

Πίνακας 126

		Τόπος κατοικίας						Σύνολο
		Α' Αθηνών	Β' Αθηνών	Γ' Αθηνών	Δ' Αθηνών	Αν. Αττική	Πειραιάς	
φίλος	Παιδί	4,6	4,3	4,5	4,7	4,6	4,2	4,5
φίλος	Πατέρας	4,2	4,1	4,1	4,1	4,0	4,2	4,1
N		43	36	31	37	29	25	201
N%		21,4%	17,9%	15,4%	18,4%	14,4%	12,4%	100,0%

Πίνακας 127

		Τόπος κατοικίας						Σύνολο
		Α' Αθηνών	Β' Αθηνών	Γ' Αθηνών	Δ' Αθηνών	Αν. Αττική	Πειραιάς	
μάλωμα	Παιδί	3,0	2,6	2,5	2,5	2,8	2,8	2,7
μάλωμα	Πατέρας	3,0	3,0	2,9	2,8	2,8	3,3	3,0
N		43	36	31	37	29	25	201
N%		21,4%	17,9%	15,4%	18,4%	14,4%	12,4%	100,0%

Πίνακας 128

		Τόπος κατοικίας						Σύνολο
		Α' Αθηνών	Β' Αθηνών	Γ' Αθηνών	Δ' Αθηνών	Αν. Αττική	Πειραιάς	
χειροδικία	Παιδί	1,3	1,3	1,7	1,2	1,3	1,4	1,4
χειροδικία	Πατέρας	1,4	1,3	1,3	1,2	1,4	1,4	1,3
N		43	36	31	37	29	25	201
N%		21,4%	17,9%	15,4%	18,4%	14,4%	12,4%	100,0%

Πίνακας 129

		Τόπος κατοικίας						Σύνολο
		Α' Αθηνών	Β' Αθηνών	Γ' Αθηνών	Δ' Αθηνών	Αν. Αττική	Πειραιάς	
συνεργασία με σχολείο	Παιδί	2,8	2,0	1,6	2,6	3,0	2,4	2,4

συνεργασία με σχολείο	Πατέρας	2,7	2,2	1,9	2,6	2,6	2,3	2,4
N		43	36	31	37	29	25	201
N%		21,4%	17,9%	15,4%	18,4%	14,4%	12,4%	100,0%

Πίνακας 130

		Τόπος κατοικίας						Σύνολο
		A' Αθηνών	B' Αθηνών	Γ' Αθηνών	Δ' Αθηνών	Αν. Αττική	Πειραιάς	
άλλες υποχρεώσεις	Παιδί	3,8	4,0	3,6	3,8	3,9	4,2	3,9
άλλες υποχρεώσεις	Πατέρας	3,9	3,5	3,0	3,7	3,7	4,2	3,7
N		43	36	31	37	29	25	201
N%		21,4%	17,9%	15,4%	18,4%	14,4%	12,4%	100,0%

Πίνακας 131

		Τόπος κατοικίας						Σύνολο
		A' Αθηνών	B' Αθηνών	Γ' Αθηνών	Δ' Αθηνών	Αν. Αττική	Πειραιάς	
συζητάτε προβλήματα	Παιδί	3,8	3,5	3,4	3,9	4,0	3,8	3,7
συζητάτε προβλήματα	Πατέρας	4,1	3,8	3,9	3,9	3,9	3,9	3,9
N		43	36	31	37	29	25	201
N%		21,4%	17,9%	15,4%	18,4%	14,4%	12,4%	100,0%

Πίνακας 132

		Τόπος κατοικίας						Σύνολο
		A' Αθηνών	B' Αθηνών	Γ' Αθηνών	Δ' Αθηνών	Αν. Αττική	Πειραιάς	
ευχαριστημένος απ' αυτόν	Παιδί	4,5	3,7	4,2	4,6	4,9	4,2	4,3
ευχαριστημένος απ' αυτόν	Πατέρας	4,0	4,0	3,8	3,9	4,1	4,1	4,0
N		43	36	31	37	29	25	201

Παράρτημα 2

Πίνακας 1

		Σχολείο		Σύνολο
		1,00 ιδιωτικό	2,00 δημόσιο	
Τόπος κατοικίας	1,00 Α' Αθηνών κέντρο	24	19	43
	2,00 Β' Αθηνών βόρεια προάστεια	8	28	36
	3,00 Γ' Αθηνών Δυτική Αττική	1	30	31
	4,00 Δ' Αθηνών νότια προάστια	14	23	37
	5,00 Ανατολική Αττική	4	25	29
	6,00 Πειραιάς	1	24	25
Σύνολο		52	149	201

Πίνακας 2

		Σχολείο		Σύνολο
		1,00 ιδιωτικό	2,00 δημόσιο	
		Row %	Row %	Row %
Τόπος κατοικίας	1,00 Α' Αθηνών Κέντρο	55,8%	44,2%	100,0%
	2,00 Β' Αθηνών βόρεια προάστεια	22,2%	77,8%	100,0%
	3,00 Γ' Αθηνών Δυτική Αττική	3,2%	96,8%	100,0%
	4,00 Δ' Αθηνών νότια προάστια	37,8%	62,2%	100,0%
	5,00 Ανατολική Αττική	13,8%	86,2%	100,0%
	6,00 Πειραιάς	4,0%	96,0%	100,0%
Σύνολο		25,9%	74,1%	100,0%

Πίνακας 3

		Σχολείο		Σύνολο
		1,00 ιδιωτικό	2,00 δημόσιο	Col %
		Col %	Col %	
Τόπος κατοικίας	1,00 Α' Αθηνών Κέντρο	46,2%	12,8%	21,4%
	2,00 Β' Αθηνών βόρεια προάστεια	15,4%	18,8%	17,9%
	3,00 Γ' Αθηνών Δυτική Αττική	1,9%	20,1%	15,4%
	4,00 Δ' Αθηνών νότια προάστια	26,9%	15,4%	18,4%
	5,00 Ανατολική Αττική	7,7%	16,8%	14,4%
	6,00 Πειραιάς	1,9%	16,1%	12,4%
Σύνολο		100,0%	100,0%	100,0%

Πίνακας 4

		Μορφωτικό επίπεδο πατέρα				Σύνολο
		1,00 δημοτικό	2,00 Γυμνάσ λύκειο	3,00 Τεχνική σχολή	4,00 Πανεπιστ.	
Τόπος κατοικίας	1,00 Α' Αθηνών κέντρο	1	8	2	29	40
	2,00 Β' Αθηνών βόρεια προάστεια	7	14	5	10	36
	3,00 Γ' Αθηνών Δυτική Αττική	5	12	8	6	31
	4,00 Δ' Αθηνών νότια προάστια	2	9	4	22	37
	5,00 Ανατολική Αττική	2	7	4	13	26
	6,00 Πειραιάς	1	12	3	6	22
Σύνολο		18	62	26	86	192

Πίνακας 5

		Μορφωτικό επίπεδο πατέρα				Σύνολο
		1,00 δημοτικό	2,00 Γυμνάσιο λύκειο	3,00 Τεχνική σχολή	4,00 Πανεπιστήμ.	Row %
		Row %	Row %	Row %	Row %	
Τόπος κατοικίας	1,00 Α' Αθηνών κέντρο	2,5%	20,0%	5,0%	72,5%	100,0%
	2,00 Β' Αθηνών βόρεια προάστεια	19,4%	38,9%	13,9%	27,8%	100,0%
	3,00 Γ' Αθηνών Δυτική Αττική	16,1%	38,7%	25,8%	19,4%	100,0%
	4,00 Δ' Αθηνών νότια προάστια	5,4%	24,3%	10,8%	59,5%	100,0%
	5,00 Ανατολική Αττική	7,7%	26,9%	15,4%	50,0%	100,0%
	6,00 Πειραιάς	4,5%	54,5%	13,6%	27,3%	100,0%
Σύνολο		9,4%	32,3%	13,5%	44,8%	100,0%

Πίνακας 6

		Μορφωτικό επίπεδο πατέρα				Σύνολο
		1,00 δημοτικό	2,00 Γυμνάσιο λύκειο	3,00 Τεχνική σχολή	4,00 Πανεπιστήμ.	Col %
		Col %	Col %	Col %	Col %	
Τόπος κατοικίας	1,00 Α' Αθηνών κέντρο	5,6%	12,9%	7,7%	33,7%	20,8%
	2,00 Β' Αθηνών βόρεια προάστια	38,9%	22,6%	19,2%	11,6%	18,8%
	3,00 Γ' Αθηνών Δυτική Αττική	27,8%	19,4%	30,8%	7,0%	16,1%
	4,00 Δ' Αθηνών νότια προάστια	11,1%	14,5%	15,4%	25,6%	19,3%

	5,00 Ανατολική Αττική	11,1%	11,3%	15,4%	15,1%	13,5%
	6,00 Πειραιάς	5,6%	19,4%	11,5%	7,0%	11,5%
Σύνολο		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Πίνακας 7

		Ηλικία πατέρα			Σύνολο
		1,00 έως 40	2,00 41-45	3,00 άνω των 45	
Τόπος κατοικίας	1,00 Α' Αθηνών κέντρο	9	16	18	43
	2,00 Β' Αθηνών βόρεια προάστεια	23	6	7	36
	3,00 Γ' Αθηνών Δυτική Αττική	18	6	7	31
	4,00 Δ' Αθηνών νότια προάστια	16	11	10	37
	5,00 Ανατολική Αττική	7	15	7	29
	6,00 Πειραιάς	17	5	3	25
Σύνολο		90	59	52	201

Πίνακας 8

		Ηλικία πατέρα			Σύνολο
		1,00 έως 40	2,00 41-45	3,00 άνω των 45	Row %
		Row %	Row %	Row %	
Τόπος κατοικίας	1,00 Α' Αθηνών κέντρο	20,9%	37,2%	41,9%	100,0%
	2,00 Β' Αθηνών βόρεια προάστεια	63,9%	16,7%	19,4%	100,0%
	3,00 Γ' Αθηνών Δυτική	58,1%	19,4%	22,6%	100,0%

	Αττική				
	4,00 Δ' Αθηνών νότια προάστια	43,2%	29,7%	27,0%	100,0%
	5,00 Ανατολική Αττική	24,1%	51,7%	24,1%	100,0%
	6,00 Πειραιάς	68,0%	20,0%	12,0%	100,0%
Σύνολο		44,8%	29,4%	25,9%	100,0%

Πίνακας 9

		Ηλικία πατέρα			Σύνολο
		1,00 έως 40	2,00 41-45	3,00 άνω των 45	Col %
		Col %	Col %	Col %	
Τόπος κατοικίας	1,00 Α' Αθηνών κέντρο	10,0%	27,1%	34,6%	21,4%
	2,00 Β' Αθηνών βόρεια προάστια	25,6%	10,2%	13,5%	17,9%
	3,00 Γ' Αθηνών Δυτική Αττική	20,0%	10,2%	13,5%	15,4%
	4,00 Δ' Αθηνών νότια προάστια	17,8%	18,6%	19,2%	18,4%
	5,00 Ανατολική Αττική	7,8%	25,4%	13,5%	14,4%
	6,00 Πειραιάς	18,9%	8,5%	5,8%	12,4%
Σύνολο		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Πίνακας 10

		Φύλο παιδιού		Σύνολο
		1,00 Αγόρι	2,00 Κορίτσι	
Τόπος κατοικίας	1,00 Α' Αθηνών κέντρο	21	22	43
	2,00 Β' Αθηνών βόρεια προάστια	28	6	34

	3,00 Γ' Αθηνών Δυτική Αττική	14	17	31
	4,00 Δ' Αθηνών νότια προάστια	26	11	37
	5,00 Ανατολική Αττική	14	15	29
	6,00 Πειραιάς	8	17	25
Σύνολο		111	88	199

Πίνακας 11

		Φύλο παιδιού		Σύνολο
		1,00 Αγόρι	2,00 Κορίτσι	Row %
		Row %	Row %	
Τόπος κατοικίας	1,00 Α' Αθηνών Κέντρο	48,8%	51,2%	100,0%
	2,00 Β' Αθηνών βόρεια προάστια	82,4%	17,6%	100,0%
	3,00 Γ' Αθηνών Δυτική Αττική	45,2%	54,8%	100,0%
	4,00 Δ' Αθηνών νότια προάστια	70,3%	29,7%	100,0%
	5,00 Ανατολική Αττική	48,3%	51,7%	100,0%
	6,00 Πειραιάς	32,0%	68,0%	100,0%
Σύνολο		55,8%	44,2%	100,0%

Πίνακας 12

		Φύλο παιδιού		Σύνολο
		1,00 Αγόρι	2,00 Κορίτσι	Col %
		Col %	Col %	
Τόπος κατοικίας	1,00 Α' Αθηνών Κέντρο	18,9%	25,0%	21,6%
	2,00 Β' Αθηνών βόρεια προάστια	25,2%	6,8%	17,1%
	3,00 Γ' Αθηνών Δυτική Αττική	12,6%	19,3%	15,6%

	4,00 Δ' Αθηνών νότια προάστια	23,4%	12,5%	18,6%
	5,00 Ανατολική Αττική	12,6%	17,0%	14,6%
	6,00 Πειραιάς	7,2%	19,3%	12,6%
Σύνολο		100,0%	100,0%	100,0%

Πίνακας 13

		N αδερφιών			Σύνολο
		,00 Κανένα	1,00 Ενα	2,00 Πάνω από ένα	
Τόπος κατοικίας	1,00 Α' Αθηνών κέντρο	8	24	11	43
	2,00 Β' Αθηνών βόρεια προάστια	6	19	11	36
	3,00 Γ' Αθηνών Δυτική Αττική	2	21	8	31
	4,00 Δ' Αθηνών νότια προάστια	9	22	5	36
	5,00 Ανατολική Αττική	4	19	6	29
	6,00 Πειραιάς	6	11	8	25
Σύνολο		35	116	49	200

Πίνακας 14

		N αδερφιών			Σύνολο
		,00 Κανένα	1,00 Ενα	2,00 Πάνω από ένα	
		Row %	Row %	Row %	
Τόπος κατοικίας	1,00 Α' Αθηνών κέντρο	18,6%	55,8%	25,6%	100,0%
	2,00 Β' Αθηνών βόρεια προάστια	16,7%	52,8%	30,6%	100,0%

	3,00 Γ' Αθηνών Δυτική Αττική	6,5%	67,7%	25,8%	100,0%
	4,00 Δ' Αθηνών νότια προάστια	25,0%	61,1%	13,9%	100,0%
	5,00 Ανατολική Αττική	13,8%	65,5%	20,7%	100,0%
	6,00 Πειραιάς	24,0%	44,0%	32,0%	100,0%
Σύνολο		17,5%	58,0%	24,5%	100,0%

Πίνακας 15

		N αδερφιών			Σύνολο
		,00 Κανένα	1,00 Ένα	2,00 Πάνω από ένα	Col %
		Col %	Col %	Col %	
Τόπος κατοικίας	1,00 Α' Αθηνών κέντρο	22,9%	20,7%	22,4%	21,5%
	2,00 Β' Αθηνών βόρεια προάστια	17,1%	16,4%	22,4%	18,0%
	3,00 Γ' Αθηνών Δυτική Αττική	5,7%	18,1%	16,3%	15,5%
	4,00 Δ' Αθηνών νότια προάστια	25,7%	19,0%	10,2%	18,0%
	5,00 Ανατολική Αττική	11,4%	16,4%	12,2%	14,5%
	6,00 Πειραιάς	17,1%	9,5%	16,3%	12,5%
Total		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Πίνακας 16

	Σχολείο φοίτησης	Ερωτηματολ. που στάλθηκαν	Ερωτηματολ. που συμπληρώθηκαν	Ερωτηματολ. που δεν απαντήθηκαν	% όσων δεν απαντήθηκαν
1	Ηράκλειο	43	28	15	34,88
2	Αιγάλεω	40	30	10	25,00
3	Γλυφάδα	47	24	23	48,94
4	Πηγαδάκια Βούλας	50	27	23	46,00
5	Νίκαια	44	24	20	45,45
6	Αθήνα	48	19	29	60,42
7	Λεόντειο	63	36	27	42,86
8	Γείτονα	51	26	25	49,02
Total N	8	8	8	8	8

Πίνακας 17

		Τάξη		Total
		5,00	6,00	
Τόπος κατοικίας	Α' Αθηνών (κέντρο)	10	33	43
	Β' Αθηνών (βόρεια προάστεια)	32	4	36
	Γ' Αθηνών (Δυτική Αττική)	9	22	31
	Δ' Αθηνών (νότια προάστια)	19	18	37
	Ανατολική Αττική	15	14	29
	Πειραιάς	24	1	25
Total		109	92	201

Πίνακας 18

		Τάξη		Total
		5,00	6,00	Row %
		Row %	Row %	
Τόπος κατοικίας	Α' Αθηνών (κέντρο)	23,3%	76,7%	100,0%
	Β' Αθηνών (βόρεια προάστεια)	88,9%	11,1%	100,0%
	Γ' Αθηνών (δυτική Αττική)	29,0%	71,0%	100,0%
	Δ' Αθηνών (νότια προάστια)	51,4%	48,6%	100,0%
	ανατολική Αττική	51,7%	48,3%	100,0%
	Πειραιάς	96,0%	4,0%	100,0%
Total		54,2%	45,8%	100,0%

Πίνακας 19

		Τάξη		Total
		5,00	6,00	Col %
		Col %	Col %	
Τόπος κατοικίας	Α' Αθηνών (κέντρο)	9,2%	35,9%	21,4%
	Β' Αθηνών (βόρεια προάστεια)	29,4%	4,3%	17,9%
	Γ' Αθηνών (Δυτική Αττική)	8,3%	23,9%	15,4%
	Δ' Αθηνών (νότια προάστια)	17,4%	19,6%	18,4%
	Ανατολική Αττική	13,8%	15,2%	14,4%
	Πειραιάς	22,0%	1,1%	12,4%
Total		100,0%	100,0%	100,0%

Παράρτημα 3

Ερώτηση 2 - Επιβάλλει ο πατέρας τη γνώμη του στο παιδί του;					
Paired Sample Statistics					
	Μέσος όρος	N	Τυπική απόκλιση	Τυπικό σφάλμα	
πατέρας	3,165	206	1,258	0,09 (8,764E-02)	
παιδί	2,874	206	0,949	0,07 (6,614E-02)	
Paired Samples Test					
Μέσος όρος της διαφοράς	Τυπική απόκλιση	τυπικό σφάλμα	t	df	p-value
0,291	1,466	0,102	2,852	205	0,05
Ερώτηση 4 - Παίρνει ο πατέρας μόνος του αποφάσεις;					
Paired Sample Statistics					
	Μέσος όρος	N	Τυπική απόκλιση	Τυπικό σφάλμα	
πατέρας	1,454	205	0,831	5,803 E-02	
παιδί	1,966	205	1,036	7,233 E-02	
Paired Samples Test					
Μέσος όρος της διαφοράς	Τυπική απόκλιση	τυπικό σφάλμα	t	df	p-value
-0,512	1,327	0,093	-5,526	204	0
Ερώτηση 5 -Αντιμετωπίζει το παιδί τον πατέρα του σαν αυθεντία;					
Paired Sample Statistics					
	Μέσος όρος	N	Τυπική απόκλιση	Τυπικό σφάλμα	
πατέρας	3,471	204	1,12	7,844 E-02	
παιδί	2,863	204	1,232	8,626 E-02	
Paired Samples Test					
Μέσος όρος της διαφοράς	Τυπική απόκλιση	τυπικό σφάλμα	t	df	p-value
0,608	1,662	0,116	5,224	203	0

Ερώτηση 6 - Ασχολείται ο πατέρας με το παιδί-παίζουν παιχνίδια;					
Paired Sample Statistics					
	Μέσος όρος	N	Τυπική απόκλιση	Τυπικό σφάλμα	
πατέρας	3,536	209	1,316	9,100 E-02	
παιδί	3,34	209	1,094	7,566 E-02	
Paired Samples Test					
Μέσος όρος της διαφοράς	Τυπική απόκλιση	τυπικό σφάλμα	t	df	p-value
0,196	1,409	0,097	2,013	208	0,045
Ερώτηση 7 - Βοηθά ο πατέρας το παιδί στα μαθήματά του;					
Paired Sample Statistics					
	Μέσος όρος	N	Τυπική απόκλιση	Τυπικό σφάλμα	
πατέρας	3,254	209	1,372	9,491 E-02	
παιδί	2,77	209	1,187	8,209 E-02	
Paired Samples Test					
Μέσος όρος της διαφοράς	Τυπική απόκλιση	τυπικό σφάλμα	t	df	p-value
0,483	1,404	0,097	4,975	208	0
Ερώτηση 8 - Αλλάζει εύκολα γνώμη ο πατέρας ή είναι αμετάπειστος;					
Paired Sample Statistics					
	Μέσος όρος	N	Τυπική απόκλιση	Τυπικό σφάλμα	
πατέρας	2,599	207	1,254	8,713 E-02	
παιδί	3,705	207	1,026	7,134 E-02	
Paired Samples Test					
Μέσος όρος της διαφοράς	Τυπική απόκλιση	τυπικό σφάλμα	t	df	p-value
-1,106	1,582	0,11	-10,1	206	0

Ερώτηση 9 - Θεωρεί το παιδί τον πατέρα του δίκαιο;					
Paired Sample Statistics					
	Μέσος όρος	N	Τυπική απόκλιση	Τυπικό σφάλμα	
πατέρας	4,427	206	0,901	6,277 E-02	
παιδί	4,121	206	0,85	5,919 E-02	
Paired Samples Test					
Μέσος όρος της διαφοράς	Τυπική απόκλιση	τυπικό σφάλμα	t	df	p-value
0,306	1,168	0,081	3,758	205	0
Ερώτηση 10 - "Φτιάχνει" ο πατέρας κανόνες στο σπίτι;					
Paired Sample Statistics					
	Μέσος όρος	N	Τυπική απόκλιση	Τυπικό σφάλμα	
πατέρας	2,495	200	1,367	9,668 E-02	
παιδί	2,945	200	1,183	8,364 E-02	
Paired Samples Test					
Μέσος όρος της διαφοράς	Τυπική απόκλιση	τυπικό σφάλμα	t	df	p-value
-0,45	1,609	0,114	-3,954	199	0
Ερώτηση 11 - Ζητά ο πατέρας από το παιδί πολλά πράγματα(είναι απαιτητικός);					
Paired Sample Statistics					
	Μέσος όρος	N	Τυπική απόκλιση	Τυπικό σφάλμα	
πατέρας	1,801	206	1,009	7,032 E-02	
παιδί	2,592	206	1,026	7,148 E-02	
Paired Samples Test					
Μέσος όρος της διαφοράς	Τυπική απόκλιση	τυπικό σφάλμα	t	df	p-value
-0,791	1,34	0,093	-8,476	205	0
Ερώτηση 13 - Θεωρεί το παιδί τον πατέρα του αυστηρό;					
Paired Sample Statistics					
	Μέσος όρος	N	Τυπική απόκλιση	Τυπικό σφάλμα	
πατέρας	2,049	206	0,888	6,184 E-02	
παιδί	2,641	206	0,976	6,803 E-02	

Paired Samples Test					
Μέσος όρος της διαφοράς	Τυπική απόκλιση	τυπικό σφάλμα	t	df	p-value
-0,592	1,164	0,081	-7,303	205	0
Ερώτηση 14 - Επιτρέπει ο πατέρας στο παιδί να κάνει πράγματα που του αρέσουν;					
Paired Sample Statistics					
	Μέσος όρος	N	Τυπική απόκλιση	Τυπικό σφάλμα	
πατέρας	3,606	208	1,129	7,826 E-02	
παιδί	4,212	208	0,819	5,676 E-02	
Paired Samples Test					
Μέσος όρος της διαφοράς	Τυπική απόκλιση	τυπικό σφάλμα	t	df	p-value
-0,606	1,239	0,086	-7,052	207	0
Ερώτηση 15 - Περνά ο πατέρας καθημερινό χρόνο με το παιδί;					
Paired Sample Statistics					
	Μέσος όρος	N	Τυπική απόκλιση	Τυπικό σφάλμα	
πατέρας	3,201	209	1,208	8,356 E-02	
παιδί	2,943	209	1,045	7,231 E-02	
Paired Samples Test					
Μέσος όρος της διαφοράς	Τυπική απόκλιση	τυπικό σφάλμα	t	df	p-value
0,258	1,275	0,088	2,93	208	0,004
Ερώτηση 16 - Είναι ο πατέρας "φίλος" με το παιδί;					
Paired Sample Statistics					
	Μέσος όρος	N	Τυπική απόκλιση	Τυπικό σφάλμα	
πατέρας	4,463	205	0,91	6,357 E-02	
παιδί	4,093	205	0,943	6,583 E-02	
Paired Samples Test					
Μέσος όρος της διαφοράς	Τυπική απόκλιση	τυπικό σφάλμα	t	df	p-value
0,371	1,2	0,084	4,423	204	0

Ερώτηση 17 - Μαλώνει ο πατέρας το παιδί όταν κάνει κάτι που δεν είναι σωστό;					
Paired Sample Statistics					
	Μέσος όρος	N	Τυπική απόκλιση	Τυπικό σφάλμα	
πατέρας	2,715	207	1,084	7,539 E-02	
παιδί	2,957	207	0,982	6,825 E-02	
Paired Samples Test					
Μέσος όρος της διαφοράς	Τυπική απόκλιση	τυπικό σφάλμα	t	df	p-value
-0,242	1,273	0,088	-2,73	206	0,007
Ερώτηση 21 - Συζητά το παιδί με τον πατέρα τα προβλήματά του;					
Paired Sample Statistics					
	Μέσος όρος	N	Τυπική απόκλιση	Τυπικό σφάλμα	
πατέρας	3,714	206	1,269	8,841 E-02	
παιδί	3,908	206	0,981	6,834 E-02	
Paired Samples Test					
Μέσος όρος της διαφοράς	Τυπική απόκλιση	τυπικό σφάλμα	t	df	p-value
-0,194	1,234	0,086	-2,258	205	0,025
Ερώτηση 22 - Είναι ευχαριστημένος ο ένας από τον άλλον;					
Paired Sample Statistics					
	Μέσος όρος	N	Τυπική απόκλιση	Τυπικό σφάλμα	
πατέρας	4,348	204	1,179	8,256 E-02	
παιδί	3,946	204	0,878	6,146 E-02	
Paired Samples Test					
Μέσος όρος της διαφοράς	Τυπική απόκλιση	τυπικό σφάλμα	t	df	p-value
0,402	1,406	0,098	4,085	203	0

Παράρτημα 4